

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

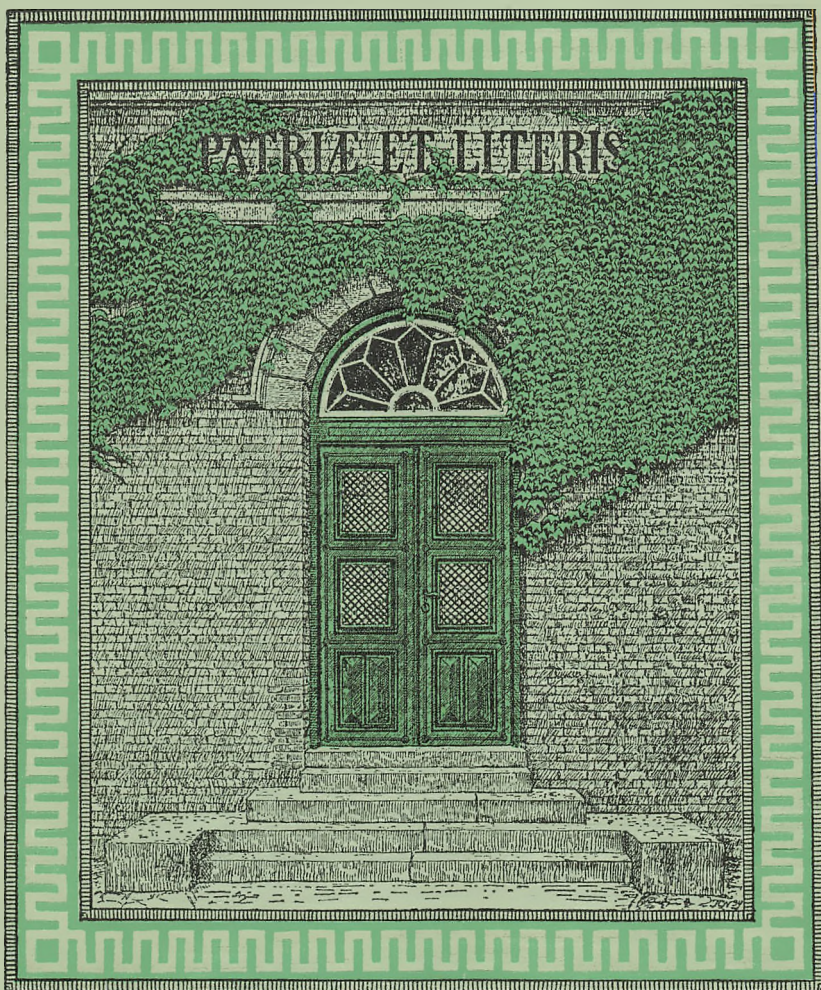
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KARL N. BOCK

ET MENNESKELIV

1897.1920.1945.1970.1972

HADERSLEV LATINSKOLE

1854-1864

HADERSLEV KATEDRALSKOLE

1920-1967

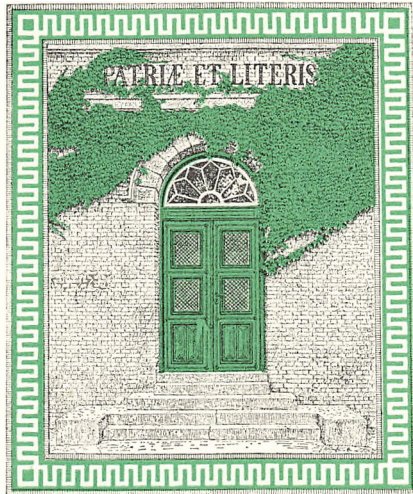
NAKSKOV 1972

ET MENNESKELIV

KARL N. BOCK

ET MENNESKELIV

1897 . 1920 . 1945 . 1970 . 1972

FOR FÆDRELANDET OG VIDENSKABEN

ET MENNESKELIV
er sat med 10 punkt Garamond og trykt i
Central-Trykkeriet, Nakskov
1972

I kommission hos:
Nakskov Boghandel, Nakskov

Tegninger:
Forside og kort over Slesvig
af
Johannes Chr. Nielsen, Haderslev

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>Indledning</i>	7
I. <i>I hjemmet i Skast i Vestslesvig 1897-1913</i>	9
II. <i>På seminariet i Tønder 1913-19 og 1. verdenskrig 1914-18.</i>	
1. I Tønder fra april 1913 til indkaldelse i marts 1916	24
2. Militærtjenesten fra marts til oktober 1916	29
3. Tiden efter hjemsendelsen til marts 1919	33
III. <i>Enelærer i Københoved ved Kongeåen fra 1. april til 15. september 1919</i>	48
IV. <i>I København fra 15. september 1919 til juli 1920.</i>	
1. På Lærerhøjskolen til 1. november 1919	52
2. På Døckers Studenterkursus — samt afstemning og genforening 1920	54
V. <i>Student ved Københavns Universitet fra 1. september 1920 til 1. februar 1926.</i>	
1. Det teologiske studium med afslutning som cand. theol.	58
2. Foreningslivet — især »S. St.«	62
3. Valget af mit senere virke	72
VI. <i>Lærer ved Duborgskolen i Flensborg 1926-1932.</i>	
1. Arbejdet i skolens og mindretallets tjeneste	73
2. Studier til erhvervelse af cand. mag. og dr. phil.-graderne	78
VII. <i>Adjunkt ved Haderslev Katedralskole 1932-1941.</i>	
1. Arbejdet på skolen og kulturelle foreninger	84
2. Fortsat videnskabeligt arbejde	89
3. Min virksomhed som censor	91
a. ved lærereksamen ved seminarierne fra 1935 og	91
b. ved embedseksamen ved universiteterne fra 1939	98
4. Nationale brydninger i 1930'erne og 9. april 1940 i Haderslev ...	100
VIII. <i>I Nakskov 1941-1967.</i>	
1. Som rektor og stadsskoleinspektør	106
2. Skolen under krigen og tiden derefter	108
a. Tiden fra 1941-1943	108
b. Tiden fra 1943-1945	109
c. Tiden fra 1945-1967	115
3. Rejser og sommerboligen i Sønderho på Fanø	119
a. Officielle rejser til Nakskovs venskabsbyer	119
b. Private rejser til Israel, USA og Spanien	121
c. Ferieopholdene i Sønderho på Fanø	124
d. Livsrejsen fra Vestslesvig til Nakskov	125
IX. <i>Forskellige familieforhold — som kan springes over</i>	128

X. *Tilbageblik.*

1. Genforeningen fuldbyrdet	132
2. En ældre mands syn på nutidens ungdom	134
3. Valget af mit personlige livssyn	135
4. En sønderjysk demokrats tak for de 50 år fra 1920-1970	139

T I L L Æ G

I. *Fra sønderjysk sprogforskning (Bidrag).*

1. Fra Flensborg Fjord til Ejderen. Haderslev Samfundets Aarskrift 1934	143
2. Anmeldelse af Peter Jeppesens afhandling om Løgumkloster-målet. Flensborg Avis 6. og 7. oktober 1938	156
3. Forschung und Kritik zum Sprachwechsel in Angeln und Mittelschleswig. København 1969	161
4. Yderligere kontakt med danske og tyske sprogforskere og venner	175

II. *Fra skolens verden i Nakskov 1941-1967.*

1. Talen ved Gymnasiets årsafslutning den 24. juni 1943	176
2. Talen ved Gymnasiets årsafslutning den 24. juni 1945	182
3. Talen ved Gymnasiets årsafslutning den 24. juni 1967	188
4. Min afskedstak til skolemyndigheder, forældre og medarbejdere 1967 ..	192
5. Borgmester C. E. Hansen: Afsked med stadsskoleinspektøren 1966	193
6. Stadsskoleinspektør Kaj E. Hansen: Kollegernes tak. 1966	194

E F T E R S K R I F T

Jeg tilføjer beretningen om to særlige oplevelser:

1. En mærkværdig forudsigelse i november 1914	196
2. En kritisk deltagelse i en Einar Nielsen-seance efter den 2. verdenskrig	197

Bibliografi

Personfortegnelse

Der medfølger følgende 9 helside-billeder:

1. Skolebillede fra Skast i Vestslesvig 1909.
2. Billede af Tønder Præparandskoles øverste klasse 1915.
3. Billede af det sønderjyske lærerhold på Lærerrøjskolen 1919.
4. Døckers studenterhold 1920.
5. S. Stjerne ved sommermødet i Haderslev 1923.
6. Lærere og afgangshold på Duborgskolen i Flensborg 1929.
7. Lærerkollegiet ved Haderslev Katedralskole 1938.
8. Lærerkollegiet ved Nakskov Gymnasium 1967.
9. To private billeder fra 1922 og 1968 samt et kort over Sydslesvig.

Indledning

At skrive memoirer, livserindringer, biografier, vita eller hvad man nu vil kalde sådanne livserindringer, er en vanskelig opgave. Man siger nok, at enhver kan skrive en roman over sine egne oplevelser, når han som ældre forstår at give skriftlig udtryk for sine oplevelser og tanker. Men har sådanne skrivelser almen interesse? Er det tryksværten værd? Ikke altid, men det hænder. Jeg personlig har ofte med stor interesse læst memoirer — f. eks. ministrene *J. Bomboldt's* og *Carl Hermansen's* bøger. De sidste, jeg læste, var afdøde amtsskolekonsulent *Nic. Svendsen's* livserindringer. Denne min ældre ven stammede fra Hjemsted i nabosognet Skærbæk. Han var en generation ældre end jeg, havde tysk læreruddannelse fra Tønder seminarium 1891-1894, blev efter afsættelsen som lærer redaktør ved bladet *Dannevirke* i Haderslev og efter genforeningen amtsskolekonsulent i Tønder amt — et embede, der stillede store krav til sin indehaver. Han løste denne opgave på smukkeste måde. Svendsen var altså allerede i den sønderjyske presses tjeneste før krigen 1914. Hans erindringer går derfor tilsvarende længere tilbage i tiden end mine. Selve tilskyndelsen til at fortælle om »*Begivenheder, jeg oplevede, og mennesker, jeg traf*« (Bogtitlen er af trykkes tekniske grunde forkortet til »*Et Menneskeliv*«) fik jeg af dr. theol. *Bjørn Kornerup*, overarkivar, kgl. ordens-historiograf, der 1955 ved min første udnævnelse til ridder af Dannebrog læste min til ordenskapitlet indsendte ca. 12 sider omfattende levnedbeskrivelser. Han sendte mig et personligt brev, hvori han mod sin sædvane — som han skrev — takkede for mit vita, som han havde læst med stor interesse, og opfordrede mig til at skrive mine erindringer fra en bevæget og interessant tid. Jeg har ved visse lejligheder fortalt forskellige oplevelser og er ofte blevet opfordret til at nedfælde dem skriftligt. Nu som 70-årig emeritus tager jeg fat på opgaven. Jeg understreger endnu engang, at det er en vanskelig opgave, idet man aldrig kan lade sin egen lille person udenfor. Derfor: Undskyld de mange indledende vendinger: Jeg husker... eller: Jeg mindes også...

Det er altså ikke en videnskabelig afhandling, men en causerende mindebog — og dermed en tak for årene 1920—1970 af en ældre sønderjyde om sit liv gennem mange omskiftende begivenheder, der i krig og fred har bragt ham i kontakt med mange mennesker — både med jævne men pragtfulde hverdagsmennesker og med såkaldte personligheder fra den videnskabelige, pædagogiske, gejstlige og den politiske verden. For mig var de allesammen først og fremmest mennesker — hver på sit virkeområde.

Som fhv. medlem af bestyrelsen for »Historisk Samfund for Sønderjylland« og redaktionsudvalg for »Sønderjysk Aarbøger« og den nye serie, havde jeg ønsket, at min bog skulle udkomme i nævnte serie. Generalkonsul, professor dr. phil. Troels Fink var meget interesseret i mit manuskript, men ønskede sammen med redaktionsudvalget — med en vis ret — at jeg skulle forkorte Nakskov-stoffet. Da jeg har tilbragt over 30 år i denne by, blev jeg »stædig« og besluttede at udgive bogen for egen regning og risiko.

Nakskov i september 1972.

KARL N. BOCK

I

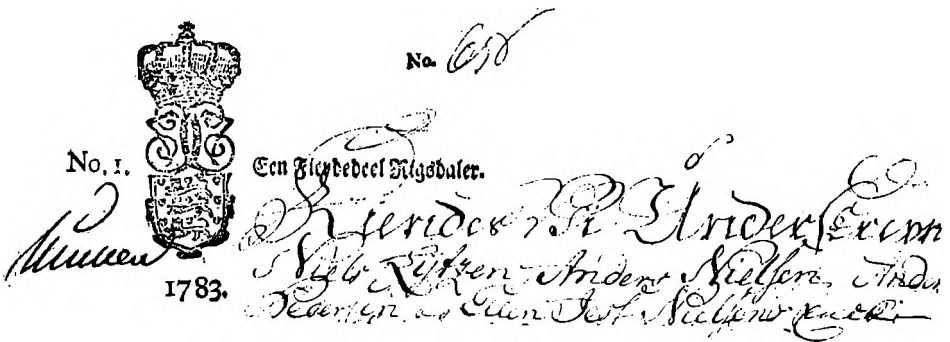
Hjemme i Skast i Vestslesvig 1897-1913

Som enhver livsskildring kræver, må jeg begynde med at meddele, at jeg er født i Skast 1897 som søn af *Hans Chrestensen Bock* og hustru *Ane Cecilie*, født *Boysen*, gift den 23. november 1888. (På min fødselsattest fra det tyske Standesamt (personregistret) staves mit fornavn med C, men jeg har valgt stavemåden med K fra min dåbsattest). Den første søn døde under fødslen 1890. Senere fødtes brødrene *Chresten Nielsen* (23. nov. 1892), *Lorents* (14. april 1895), *Karl* (30. september 1897), *Anthou* (17. maj 1901), søsteren *Marie* (30. juli 1903). Set med datidens øjne en lille børneflokk; der var dengang mange hjem med mange flere børn.

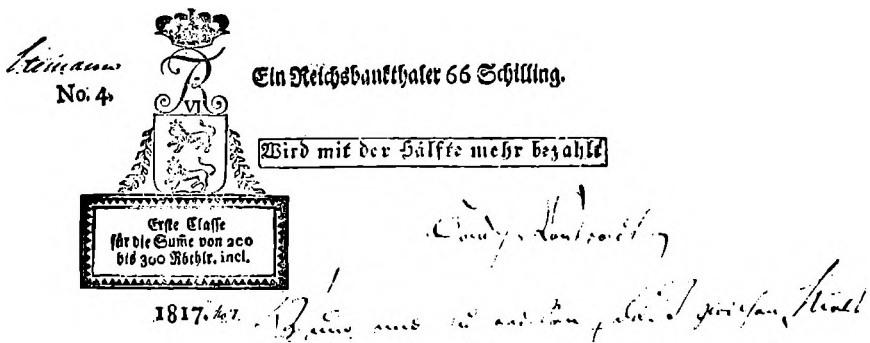
Mor var født den 15. september 1859 i Rejsby i nabosognet Ballum — der hørte til de kongerigske enklaver — som datter af skibsfører (skipper) *Lorents Boysen* og hustru — altså en af det ret store antal af gamle kaptajner, som de kaldtes, og som ud fra Holland, København eller Hamburg havde ført deres fartøjer over havene, både til Grønland, Amerika og de andre verdensdele. Det var ofte mænd med udsyn og kosmopolitisk livssyn. Der var 8 børn i morfar og mormors ægteskab. Det var jo mormor, der især måtte tage sig af børnenes opdragelse; dog i de sidste år som skibsfører sejlede morfar på de kortere ruter, så han kunne tilbringe nogle vintermåneder hjemme for så, når han kom op i 50'erne, at slå sig ned derhjemme og leve af midlerne. Forbindelse med Holland gav sig i mange vestslesvigske hjem forskellige udslag, som f. eks. de mange hollandske fliser (eller kakler), der prydede væggene i mange hjem. Jeg mindes, at jeg som 3—4-årig var lidt bange for morfar, når han talte til mig i en lidt »hård« tone, og mormor så sagde: »Husk dog, at det er et lille barn, du taler til, og ikke til din skibsdreng«. Men de var ellers elskelige bedsteforældre; de døde begge højt oppe i 80'erne i 1902, og samtlige 8 børn nåede alle at fylde 50 år. Min mødrene slægt må vel således kaldes en livskraftig slægt.

Mormor ønskede ikke, at sønnerne fulgte morfars lyst til søen, så to af dem samt en søster måtte få deres udlængsel styret ved et flerårigt ophold i Amerikas »vilde vesten«, hvorefter de efter deres hjemkost — mens moster giftede sig og forblev i USA — fortalte os børn mange interessante historier, der hos os nok kunne vække længsler efter USA, hvortil der efter 1864 var draget i tusindvis af unge fra Nordslesvig. Per Morbror — altså morbror Peder — var desværre døv, men meget interesseret i historie og geografi; jeg har som voksen haft mange gode drøftelser med ham.

Af min mødrene slægt, der pløjede havene, fandt et stort antal døden i bølgerne. Mormors søster, Bodil, der var gift med kaptajn Andersen, mistede således samtidig mand og to sønner under en voldsom storm og sad så som enke med syv uforsørgede døtre. Det var hårde betingelser. Døtrene, altså mors kusiner, blev senere pænt gift — den ene af dem, Lene, havde endog mod til at gifte sig med en sømand, den senere kaptajn *Jens Nielsen*, der sejlede for et rederi i København. Jeg husker ham tydeligt, fordi hans sprog var noget præget af rigsdansk, og hans civile, dobbeltradede frakke og kasket mindede om hans tjenestedragt. Vi kaldte ham altid, når han var hjemme, »æ Kaptajn«. Jeg tror, han var den sidste af sømænd på det vestslesvigske fastland; kun på Røm fortsattes traditionen. Navnet »Mærsk« stammer jo derfra.

Og nu slægtens fædrene side: mine oldeforældre må være født i slutningen af 1700-tallet, da der foreligger en på tysk(!) affattet byttekontrakt af 18. marts 1817 mellem Skast kommune og mine oldeforældre angående bytning af ejendomme, idet oldefar overlod sit større hus til skolebygning og til gengæld fik den gamle skole og en jord- og pengegodtgørelse. Af dokumentets navn fremgår det, at deres navn var Niels Chrestensen Bock og hustru født Chrestens datter.

Da Skast hørte til den hertuglige del af Slesvig, var retsdokumentet skrevet på tysk med »Krone Fr. VI og de slesvigske to løver«. (Men til gengæld er et gammelt retsdokument fra 1783 fra min mødrene slægt skrevet på dansk med

»Kongekrone — Chr. VII og de 3 kongerigske løver«, da Rejsby-Ballum jo hørte til de kongerigske enklaver i Vestslesvig). Dog selv om min fædrene oldemor ikke forstod tysk, så kunne hun til gavn læse og skrive dansk: kirke- og skolesproget var jo dansk hele tiden. Jeg har en håndskrevet bog på ca. 100 sider i mit eje — indeholdende pietistisk prægede betragtninger, gengivelser af salmer, bibelvers og hendes morgenbøn på det reneste dansk og med en så klar og læselig håndskrift, som nu til dags ville være en sjældenhed. Hun sluttede med ordene: »Gud opvæk enhver i Huset til at tage denne elskværdige(?) Bog til en fast Erindring om Jesu Forsoning for Syndere«. — Underskrevet: Maren Bokkes (Familiegenitiv), Schads(!) den 24. maj 1827 — læg mærke til den tyske betegnelse Schads, selv om man kaldte byen Skast, men aldrig havde set det skrevet på dansk.

Første Klasse N. B.

for Sum af over 100 til ikke over 200. Mk.

1 Hejdsbøtler 64 Skilling.

1844
 Første Klasse N. B.

for eine Summe über 100 bis 200 Mk. incl.

1 Hejdsbøtler 64 Schilling.

Christiansen. 1859. Mallung.

Christiansen, 1859. Mallung.

Krigen 1848-50 bragte en forandring i retssproget. Retsdokumentet af 27. oktober 1859 vedrørende arveforliget efter oldeforældrenes død 1859 er nu med »Krone Fr. VII og 3 og 2 løver og nederst det holstenske nældeblad« med tekst på både dansk og tysk. De tre brødre skrædder Andreas Nielsen Bock, Apterp i Brede sogn, Carl Nielsen Bock, degn og skolelærer i Nybøl i Sundeved, og farfar Chresten Nielsen Bock, enedes i Skast på dansk om, at sidstnævnte skulle beholde det fælles hjem (man bedes lægge mærke til, at oldefaders fornavn Niels og bedstefaders fornavn Chresten atter og atter går igen som fornavn eller som mellemnavnet Nielsen og Chrestensen — følgende skikken i kongeriget, men bundet sammen af det gamle slægtsnavn Bock).

Min far Hans Chrestensen Bock, der i farfars ægteskab med Bodil Marie, født Hansdatter på Viborgegnen, er født den 22. maj 1856 — et par år efter den ældste søn Niels Chrestensen Bock, der som ung rejste til USA, hvor han benyttede navneformen Buck.

Da min farfar ikke havde søgt prøjsisk statsborgerret efter 1864 — man håbede jo på en snarlig genforening af Slesvigs nordlige landsdele med kongeriget — fik min far som 16-årig — vel af hensyn til fremtidig militærpligt — følgende skrivelse fra Ribe stiftamt den 7. juli 1872 (påtegnet på tysk: Tondern d. 10.7.72).

EXTRAORDINÆRT HJEMSTEDSBEVIS

meddelt i Henhold til Indenrigsministeriets Resolution af 20. Marts 1872.

Da Hans Chrestensen Bock, f. i Skads d. 22/5 56

I Henhold til Artikel 19 i den i Wien den 30. oktober 1864 afsluttede Fredstraktat har bevaret sin Egenskab som dansk Undersaat, vil han (tilligere med Hustru og Børn) i henhold til nærværende, i Medfør af Lov af 9de Marts 1872 udfærdigede extraordinære Hjemstedsbevis blive modtagen her i Landet til Forsørgelse af Thorstrup-Horne Kommune, når han i Trangstilfælde hjemsendes.

Ribe Stiftame, den 7. juli 1872.

Lignende skrivelse fik alle unge og ældre, der var i samme situation som far, der nu som optant kunne udvises fra Slesvig, når det passede tyskerne. (Det minder snart om nutidens anbringelse af politiske flygtninge).

Som dansk statsborger i Slesvig aftjente fader derfor sin danske værnepligt i Fredericia som soldat 1879. Som et minde herom opbevarede far sin soldaterpibe med navn, nummer, regiment og bataillon, omgivet af to korslagte Dannebrog. Jeg fik den senere, da jeg rejste til Tønder; den skulle minde mig om, i hvilken lejr jeg hørte hjemme (Jeg har skænket den til min broders søn Hans Chr. Bock i Aabenraa, der er opnævnt efter far).

På grund af den talrige udvandring af sønderjyder til USA opfordrede H. P. Hanssen flere gange de danske slesvigere til at søge prøjsisk statsborgerret. Far fulgte hans råd og fik den 7. juni 1907 statsborgerretten for ægteparret og os 5 børn for 5 mark (4 drenge var jo vordende soldater; derfor fik Mikkel morbror med 3 døtre afslag).

Far fortalte mig om den slægtning, jeg var opnævnt efter, som var læreruddannet på Skårup seminarium. Han døde som degn og skolelærer i Nybøl i Sundeved og som oversætter af tysk-skrevne pædagogiske bøger til dansk, hvoraf et par eksemplarer er i mit eje. Hans søn var bogbinder og boghandler i Graasten og var før 1920 een af byens faste danske støtter. Han fik derfor som en af de første borgere i Graasten ridderkorset af kongen ved genforeningen. Jeg havde under mit virke ved Duborgskolen i Flensborg den glæde at hilse på ham og sønnen, der bar samme navn som jeg. Sønnen var ugift og havde 2 søstre, hvoraf den ene døde som ugift, mens den anden er gift i Hamborg. Denne gren af slægten fører altså ikke slægtsnavnet videre, men i telefonbogen for Sønderjylland står stadigvæk »Bocks Boghandel« (indehaver: Folmer Berentzen).

Slægten i Abterp i Brede sogn var mere frodig. Jeg mindes med glæde et brev fra nu afdøde malermester Nicolaj Nielsen Bock († 1965) i Struer, der som svend havde arbejdet i Rhinlandet og senere var blevet indkaldt som tysk soldat og efter krigen var draget nordpå og havde oparbejdet en blomstrende malerforretning i Struer. Jeg besøgte ham, der hører til slægten i Bredebro. Ved vort første møde udbrød jeg: Du ligner min broder Anthon — så iøjnefaldende

var slægtspræget. Han fortalte om sin ældste broder, der før 1920 var præst i Nr. Rejsby og efter 1920 var rejst sydpå — præget af sin akademiske tyske uddannelse — og senere havde fortrudt det bittert. Pastor Andreas Bock og hustru født Dürkopp i Horsens og deres to sønner boede i Flensborg, mens jeg var ved Duborg-skolen. Det var forkert af mig ikke at opsøge dem; men i 20'erne var den nationale modsætning endnu stærk. Senere fortælles mere om denne gren af familien: slægten i Brede sogn.

Men igen tilbage til farfar og farmor. Han havde overtaget hjemmet i Skast, et såkaldt kådnersted. Som nogle af sine forfædre, der havde været håndværkere eller handlende valgte farfar det sidstnævnte erhverv, idet han drog fra sogn til sogn og solgte kløverfrø og andre dengang nye frøsorter. Han døde desværre allerede i 80'erne. Der var — som nævnt — to drenge i ægteskabet. Da *Niels* farbror var draget til Amerika, måtte far, der som datidens unge havde tjent som karl på gårdene, overtage hjemmet og farmor. Da han ønskede at være selvstændig, købte han i Skast mose 6 tdr. lyngmose og forpagtede i 1889 i Kogsbøl mose et større antal tdr. engmose og slog sig på tørvestrygning og høslæt i engmosen og tørvegravning i lyngmosen. Dengang spillede tørv en stor rolle som brændsel, så der var rivende afsætning af tørv. Far var i den grad førende, så man i spøg kaldte ham »*æ Moskong*«, mosekongen. Senere købte han mere agerjord, udvidede stald og lo og fik en pæn besætning af køer og grise og mor en stor hønsegård og frugthave. Som man ser, var far en flittig og driftig mand — dog hjulpet af mor og os børn i hans omfattende virke. Vi børn lærte derved arbejdsglæden at kende. Selv om fars samlede indtægt ikke var ringe, var nøjsomhed en selvfølge: dog mindes jeg aldrig, at far og mor havde økonomiske bekymringer. De var altid glade og tilfredse, så vi børn voksede op i et dejligt hjem, som vi ofte i taknemmelighed har tænkt tilbage på.

Hvad sognets nationale stilling angår, har sprog og sindelag altid været bevidst dansk, selvom sognet Skast hørte til den hertugelige del — modsat de omgivende kongerigske enklaver. Far fortalte, at han som 8-års dreng i 1864 havde set østrigerne rykke ind i byen. De var venligere end præjerne og holdt god disciplin. Han huskede, at en østrigsk soldat havde skudt en af byens mange storke og var blevet straffet derfor. Far fortalte også, at drengene lagde øret til jorden for — om muligt — at høre kanontordenen fra Dybbølbanke. Byen viste også sit nationale sindelag, da den fik 98 procent danske stemmer til den præjsiske landdag i 1867.

For os drenge i landsbyen var modviljen mod det tyske en selvfølge. Vi blussede med glæde på Chr. den IX's, Frederik den VIII's og derpå Christian den X's respektive fødselsdage — selvom det var forbudt, og gendarmerne var på færde — og undlod at gøre gengæld på kejser Vilhelms fødselsdag den 27. januar — hvor det var tilladt. Sidstnævnte dag og på Sedan-dagene den 2. september saboterede vi i skolen den påbudte sang, hvor vi i stedet for »Preusse« og »Schwarz und Weiss« sang »Däne« og »Rot und Weiss«. At vi kaldte det præjsiske sort-hvide ørneflag for »*æ Krag*« var også forståeligt.

Heldigvis var lærer *Lauritz Borst*, vor nabo, en fornuftig mand, der ofte

lukkede sine øren. Som søn af den dansksindede degn og novelleforfatter Borst i nabobyen Miolden havde han danske sympatier; det samme gjaldt især hans kone, der var datter af en dansksindet gårdejer i Skærbæk. Borst var enelærer i Skast fra 1900 til nogle år efter genforeningen, hvor han faldt for aldersgrænsen. Jeg mindes ham med taknemmelighed fra min skoletid hos ham fra 1905—1913. Vi drenge havde i de hertugelige sogne otte års skolegang, mens vore piger og børnene i de kongerigske enklaver måtte nøjes med syv år som i kongeriget.

Efter skoleloven af 1888 foregik al undervisning i hele Nordslesvig på tysk, bortset fra de første årgange, hvor dansk brugtes som hjælpesprog. Elevtallet var ca. 70; om formiddagen undervistes alle årgange, der var delt i Unterstufe, Mittelstufe og Oberstufe — altså i 3 afdelinger — på samme tid i fire timer, mens yngste afdeling havde fri i de to eftermiddagstimer, der også gjaldt for de to store afdelinger om lørdagen og onsdagen — som overalt i Prøjsen.

Th. Roust har i »Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark efter 1920« i en udmærket afhandling om sønderjysk skoleliv efter 1920 fortalt om landsbyskolen før 1920. Jeg tillader mig at citere (s. 121):

»For Undervisningen havde det høje Børnetal i Klasserne vidtrækkende Følger. Det enkelte Barn maatte føle sig som et ubetydeligt Led i et stort Maskineri, der ikke tillod, at der blev taget Hensyn til det individuelle Særpræg, som de fleste Børn har. Det hurtigt arbejdende Barn blev bremset og sad og kedede sig. De langsomme kunne ikke følge med og blev efterhaanden ladet tilbage. I mange Tilfælde måtte man — som i Eventyret — hugge en Hæl og klippe en Taa for at faa det hele til at klappe. Fast Plan og Metode og en gennemført disciplin gav den tyske Skole sit Helhedspræg«.

Som det vil fremgå af det følgende, er jeg som sønderjysk landsbydreng fra tiden før 1913 ikke helt enig med *Th. Roust* om tiden før 1920 — men derimod med udtalelsen om, »at den danske Skole var Genforeningens bedste Gave til Sønderjylland« (s. 123). Tænk, hvis man som elev kunne have gået i den nuværende danske skole, hvor læreren er børnenes gode ven, der underviser på modersmålet! Heldigvis var gamle degn Borst også børnenes gode ven — i modsætning til lærerne med prøjsisk indstilling og tysk sindelag.

Men lad mig fortsætte med at skildre livet i min *egen* barndomsskole med det store elevtal og de tre afdelinger. Under disse forhold kunne undervisningen kun klares ved hjælp af »Hjælper-systemet«: først satte læreren de yngste elever i gang med at skrive bogstaver og tal, de lidt større med at regne og stave efter lydssystemet. Læreren overdrog derefter de små årgange til nogle af de ældste og dygtigste elever, der kaldtes »Helfer«. Så fortsatte læreren med mellemafdelingen, hørte dem i lektien og gav nye opgaver for, derefter kom turen til den øverste afdeling, der indtil nu havde arbejdet selvstændigt. Der blev lagt megen vægt på lærerens fremstilling af emnet — selvfølgelig på tysk. Bortset fra fagene religion, tysk og regning benyttedes der ingen lærebøger; her var altså i de øvrige fag lærerens fortælling afgørende, f. eks. i geografi ved hjælp af landkort, globus og atlas, og til fysiktimen fandtes nogle få redskaber for at demonstrere dampkraft, magnetisme, elektriciteten og lys- og

lydfænomener. I botaniktimen hentede vi løg, blomster og blade fra have og mark, og læreren fortalte os om de forskellige planter og løg. Det var i disse timer som »Helfer« for de yngre årgange, at jeg for første gang fik tanken om at blive lærer. Jeg mindes også, at jeg købte en »Realienbuch«, hvor jeg kunne uddybe det hørte stof. Hjemmelæsning har jeg i grunden aldrig kendt; jeg husker kun nogle få gange, hvor jeg har læst på digt og salmevers hjemme. Men hvordan var det så muligt at lære stoffet? Sagen er den: Vi lærte lektierne ved at lytte — og det fra de laveste klassetrin af — til gennemgangen af stoffet på de højereliggende trin. Stoffet var på disse trin meget mere interessant end det stof, som vi havde med at gøre på vort alderstrin, så vi kedede os aldrig. Og en ting til, vi fik begær efter viden og lærte dermed selvstændighed.

Skolen krævede ikke blot kontant viden, men læreren gav os også en personlig redegørelse af stoffet, f. eks. i religionstimten af religiøs-etiske problemer. Religion var i det hele taget et krævende fag, hvor vi skulle lære bibelhistorie, 30 salmer, Luthers katekismus med forklaring og Davids salmer 1, 23, 51 og 90, — og det på begge sprog — dog på dansk frivilligt. I timen 8—9 havde vi religion på tysk onsdag og lørdag og på dansk i de fire øvrige ugedage. I den øverste klasse havde jeg opnået så megen færdighed i tysk, at jeg kunne begynde — jeg fortsatte i Tønder — at sammenligne de tyske salmer, f. eks. »Ein' feste Burg ist unser Gott« og »Befiehl du deine Wege« med deres danske oversættelse: »Vor Gud han er så fast en borg« og »Befal du dine veje«. Jeg følte, at det var en kunst at oversætte lyrik — skulle det lykkes, måtte oversættelsen formes som en kongenial poetisk gendigtning, mens en oversættelse af Luthers katekismus mere kunne holde sig på prosaens faste grund. Jeg tror nok, at vi dansksindede elever var lidt stolte på de danske oversætteres vegne. Dog følte jeg som dreng, at jeg havde lettere ved at lære de mange salmevers på dansk end på tysk — og især at fremsige dem.

Det var jo fristende for os skoleelever at ombytte de fire danske frivillige religionstimer med fire fritimer; men vi følte det ikke således, fordi de danske religionstimer var de eneste timer på modersmålet — så der var kun 3—4 elever af de 60—70 elever, der kunne have glæde af de fire fritimer. Flertallet af forældre og børn lagde altså stor vægt på, at man lærte at læse dansk. Vi havde også Flensborg Avis og Ugens Nyheder, som kom hver fredag. Denne aften læste mor de to fortsatte fortællinger for os mindre, ja, de større søskende med. Jeg husker mange af historierne med ledsagende billeder den dag i dag. Vi skrev også til København efter bogpakker med 30 hæfter og bøger til 3 kr. Jeg har ikke glemt Baggesens Labyrinten, Carit Etlars Pilesmeden og Krybskytten og i dansk oversættelse Ivanhoe, Ben Hur og Quo vadis — og så de mange detektiv- og indianerhistorier. Desuden kunne vi jo læse danske bøger fra Folkebibliotekets samling hos byens snedkermester. Fra Sprogforeningen fik jeg også to boggaver: »Danmark gennem 1500 år« og A. D. Jørgensens »40 fortællinger«. Lysten til at lære det danske skriftsprog var stor i de fleste hjem, så det var ikke mærkeligt, at sønderjyske efterskole- og højskoleelever ofte skrev bedre dansk end de kongerigske elever. Man sagde også i kongeriget,

at Flensborg Avis under redaktør *Jes Jessen* skrev det smukkeste og reneste dansk.

Sproget på legepladsen var som i hjemmene sønderjysk. Det eneste danske skriftsprog, vi hørte, var præstens — dog ikke tidens rigssprog, men i kirken gamle form f. e. *vi have, vi ere*, havde (udtalt som *au*), *mig, dig*, der rimede så pænt på himmerig. Vort modersmål var vestslesvigsk. For os var det videnskabelige »Klusilspring« et ukendt teoretisk begreb, men vi benyttede os deraf i praksis: efter langt *i* og *y* opstod en slags *d*-lyd og efter langt *u* en slags *g*-lyd i enstavelsesord f. e. *Gris = Grides*, *Bil = Bidel*, *Gryn = Grydn* og *Hus = Hugges* og *Mus = Mugges*. Den lydudvikling har jeg senere truffet i svagere form på Fanø og på Vestkysten sporadisk helt op til Thy; men som i visse sogne herhjemme er den ved at forsvinde. Jeg tror ikke, at børnene i Skast bruger denne udtaleform mere. Derimod siger de sikkert *møer* (meget) i stedet for *myder*, som findes i nabosognet; vi kaldte nemlig en mand derfra *Carlmyder*. Børn havde et godt øre for lydafvigelser; derfor kaldte vi en tilflytterdreng fra egnen øst for Tønder for *Pajtslauder*. I Skast sagde vi jo *Par* (Padder). Vi betragtede også Haderslevegnens *a*-udtale: *en lang stang*, hvor vi sagde *en long stong*, som en forfinet rigsdansk form. Tønders bysprogs afvigelse vil jeg komme ind på ved anden lejlighed. Når de tilflyttede nordjyder, som vi kaldte jyllændere, sagde *a* i stedet for *æ* (jeg), lød det for os interessant, selvom vi allerede mødte *a*-udtalen nord for linien Ribe-Gram-Haderslev. At jeg så mange år senere fandt den hjemlige *æ*-form oppe i Thy, er en anden historie.

Ved at betragte skolebilledet fra Skast skole 1909 lykkedes det mig at fremkalde navnene på de fleste elever. Modsat jysk bortfald af *-e* i udlyd, f. e. *Pig* (Pige), benyttede vi — som visse andre danske dialekter — en slags kæleformer på *-e*, der for os var ganske naturlige. Jeg gengiver først nogle drengenavne: *Alle* (Albert), *Kalle* (Karl), *Valle* (Valdemar), *Ajse* (Anders), *Majse* (Marius), *Hajse* (Hans), *Jejse* (Jens), *Nigge* (Nicolaj), *Vegge* (Veste), *Tedde* (Terkel), *Kedde* eller *Kesse* (Kristian), *Kasse* (Karsten), *Sigge* (Sigfred), *Gumme* (Gudmund), *Lause* (Lauritz), *Madde* (Martin), *Losse* (Lorens), *Nisse* (Niels), *Jønne* (Jørgen); men Erik og Thomas havde ikke kælenavne. Derpå følger nogle pigenavne: *Malle* (Amalie), *Bodde* (Bodil), *Linne* (Karoline), *Sine* (Nielsigne), *Stine* (Kirstine), *Misse* eller *Mie* (Marie), *Trinne* eller *Tinne* (Kathrine), *Ditte* eller *Titte* (Kirsten), og *Julle* (Julie).

Ser vi på de større, ja, verdenshistoriske begivenheder fra tiden før den 1. verdenskrig, så mindes jeg tydeligt den russisk-japanske krig 1905, hvor vor sympati var på russisk side. Da Italien nogle år senere erobrede Tripolis fra muhamedanerne, og Balkanstaterne jog tyrkerne tilbage til linien vest for Konstantinopel, tog vi større drenge parti for Italien og Balkanstaterne; dog var vi skuffede, da det herskesyge Bulgarien efter den fælles sejr blev angrebet af Rumænien, Serbien og Grækenland. Selv om det tog tid, før nyhederne fra krigsskuepladserne blev meddelt i Flensborg Avis, havde de vor store interesse. Fra tiden derefter husker jeg tydeligt meddelelsen om vulkanen Ætnas udbrud,

SKOLEBILLEDE FRA SKAST I VESTSLESVIG 1909

*Øverst fra venstre: Karl Bock, Thomas Terkelsen, Hans Lützen, Terkel Terkelsen, Lorenz Bock,
Jef Petersen, Andreas Hansen, Peter Høyer.*

BILLEDE AF TØNDER PRÆPARANDSKOLES ØVERSTE KLASSE 1915

Øverst fra venstre nr. 2 Karl Bock — øverst fra højre nr. 3 Lorenz Borst.

jordskælvet i S. Francisco og Titanci's undergang. Hvor var det godt, det skete så langt borte!

Derimod var stormfloden i 1911 ikke langt borte. Vor by, beliggende på en bakkeø, lå set fra kirketårnet, som på en halvø, idet havet havde overskyttet Ballum Marsk og var nået langt ind i Skast enge øst for byen. Ved at nævne denne stormflod mindes jeg skolens fodtur til de oversvømmede områder med læreren i spidsen. Hans jævnaldrende søn Lorenz og jeg var som så ofte på krigsfod med hinanden. Denne gang endte det med et drabeligt slagsmål, hvor jeg var den stærkeste. Han lå til sidst i vejens mudder med blødende næse. Læreren kom ilende til og beordrede os begge hjem til skolen, hvor han gav os begge tre slag af spanskrøret og indførte det i »Den sorte bog«. Da afstraffelsen var af samme art for os begge — det lagde jeg stor vægt på — syntes jeg, at retfærdigheden var sket fyldest. Dette var den første og sidste afstraffelse under de otte års skolegang. Men som nævnt: Lærer Borst var en udmærket lærer, der forstod at holde disciplin ved hjælp af venlige, men bestemte ord og øjne.

Fra omtrent samme tid stammer et andet barndomsminde: den 11. november 1911 skrev vi i timen 11—12 en tysk »Niederschrift« — en slags referatstil — og morede os ved at kunne skrive 11—11—11 som datobetegnelse i marginen. Det er sært, at sådanne små oplevelser står så klart i hukommelsen — men vi huskede jo også alle den 11.11. kl. 11 1918.

Af en anden art var iagttagelse af luftskibet Zeppelins rejse til København; vi kunne derhjemme fra se den langt mod øst som en cigarlignende genstand. Tænk, at man kunne sejle eller flyve i luften ligesom fuglene! Ja, Jules Vernes var nok noget af en spåmand; vi havde jo læst så mange af hans fremtidsromaner, som vi kunne få fat på.

Som vi ser, skete der meget — set med datidens og barnets øjne. — Dette gjaldt også vore oplevelser i fritiden og ved arbejdet. Om vinteren løb vi på skøjter på engdragene mod øst og på det tilfrosne vadehav mod vest, hvor de af højvande sammenpressede isflager — *skosser*, som vi kaldte dem — tårnede sig op. Det var herlige oplevelser for os drenge.

Glemte er heller ikke glæden ved juleslagtningen med den sønderjyske »Sortsuppe«, lavet af svinekødssuppe og blandet med blod og eddike, indtil suppen fik den dejlige syrlige smag og chokoladefarvede kulør — og julebagningen — 6 til 10 slags — ejheller hentning af juletræ i skoven, pyntning af træet og de spændende timer før juleaften.

Og så foråret, hvor alt blev grønt, og hvor lærkerne sang, og sommeren med høhøst og kornhøst. Vi børn kom jo tit på besøg hos mors talrige familie i Rejsby-Ballum; jeg husker en dag, jeg deltog i Laust morbroders høhøst i Ballum Marsk, der jo endnu dengang lå uden det beskyttende dige, og mindedes den vidunderlige lærkesang og blomster- og høduft. Senere forstod jeg, at det var fra disse enge, biskop Brorson, hvis fødesogn og kirke (Randrup) vi så mod nordøst, havde de naturindtryk, der prægede mange af hans salmer.

Man glemmer heller aldrig det gamle slesviger urs langsomme tikken og malmfulde slag, som man lyttede til i gæsteværelsets brede seng hos Per morbror

og Cille Most. Jeg har senere arvet uret, hvis skrifttegn jeg som dreng stavede mig igennem. Der stod og står ordret: »Een af di tolv den wiser paa skal jeg wist ud af werden gaa hiælp Jesu ieg maa Tænke paa hvor dan ieg kand for Gud bestaa. Hans Hansen Ballum 1771«. Jeg undrede mig over, at der stod Hansen i stedet for Boisen, mors slægtsnavn, indtil jeg læste en afhandling om de sønderjyske »Klokmagere«, hvori *Hans Hansen, Ballum*, blev omtalt som fremstiller af ure i årene 1768—1772. Hvor kunne det gamle standur ikke fortælle om slægters gang!

Jeg har tidligere nævnt de hollandske kakler eller fliser; dem fandt jeg både i *Trine Mosts* hjem og i *Mikkel Morbrors* dagligstue, hvor der også var et gammelt standur med en engel, der oven for skiven bevægede sig frem og tilbage med urets tikken, og med en skive, der viste dato og månens stilling. Vi drenge glemmer heller ikke de tre kusiner: Vi legede udmærket sammen; men når vi blev uenige, så lød det: *I Skast Kukmænd*, og vi svarede *I Ballum Tørvetyve*, eller som kusine *Cilla* fortalte ved sin 70-års fødselsdag: *I Boklaem*, og vi drenge svarede: *I Ræveunger (Mikkel morbror)!* — Ja, vi havde mange dejlige feriedage derude ved havet; at vi badede og lærte at svømme var en selvfølge.

Jeg mindes også de mange herlige timer, vi tilbragte ved ebбетid med ind-digning af et større stykke tørlagt havbund, som vi kaldte *Koge*. Når så vandet ved flodtid stille kom glidende og omringede det stykke inddæmmede havbund, måtte vi ved hjælp af vore børnespader udfylde de opståede huller i digerne, indtil de stigende vandmasser helt oversvømmede digerne om »Kogen«. Det var altså børnenes leg som en efterligning af slægternes lange kamp mod det grådige Vesterhav. Vi gik sommetider ved ebбетid helt ud til fiskegårdene, idet vi fulgte den med pinde og grene afmærkede vej ud til *Per morbroders* fiskegård, der bestod af en vinkelformet rafteindhegning med den åbne vinkel mod land og vinkelspidsen, hvor fiskerusen var anbragt, ud mod havet. Når vandmasserne sank, strømmede vandet og dets mange fladfisk ind igennem vinkelarmen og endte i fiskerusen. Det er forståeligt, at man ved hjælp af dette lystfiskeri havde rigeligt af rødspætter, »*Bakskoll*« og »*Bott*«, der blev rengjort og fortzret i stegt tilstand eller saltet, tørret og ristet på tørvegløder. Hvor de smagte godt!

Men det hændte også, at vi gik endnu længere ud, forbi fiskegårdene, passerede *Laaen (æ lå)* eller *Prilen*, en vandrende i vadehavet, og kom op på den faste sandbund, der gik helt ud til *Lister Dyb*, hvor vi standsede og betragtede det dybe vand foran os. Vi var jo nu på højde med *Jordsand* med dens rige dyreliv — en fredelig lille ø, som ikke måtte betrædes. Men nu gjaldt det om at sætte farten op mod land, der lå mange kilometer mod øst, og komme vel over *Laaen*, hvor vandet ved stigende vandtid hurtigt blev dybt. Glade og trætte nåede vi så, ofte med vandet i hælene, strandbredden. — Men det hændte også, at vi ved højvande sammen med fætter *Hans Boysen* benyttede *Laust morbrors* mindre skonnert og så satte kursen ud mod dybet til *Havneby* på *Røm* (nu forkert kaldet *Rømø*). Ofte blæste der en frisk kuling, så sejlene blafrede og båden krængede, men dette gjorde jo turen ekstra interessant.

Vor ældre fætter forstod jo at krydse og styre mod land. Han blev senere gift med Ane Jørgensen, kusine til min ungdomsven og senere professor Peter Jørgensen.

Hvordan var det nu med datidens drengestreger? Ja, vel som i dag: Vi var meget uforsigtige. Lad mig fortælle et par oplevelser: Vi drenge var om sommeren ofte ude i vadehavet for at trin Butt (træde på og fange fladfisk). En af os havde lavet en gammel trærive om til et fangstredskab — med søm i endestykket i stedet for træpinde. Pågældende havde til at begynde med held med fangsten — blev så ivrig og stødte sømmene igennem foden. Vi skyllede såret i havvand og så på cykel hjem. Glemte vi at fortælle det hjemme? Jeg huskede det ikke.

En anden gang legede vi indianere i en granplantage; bevæbnede med fjer i hatten og med fjerduk i enden af lange bambusstænger — strandingsgods fra havet — kæmpede vi mod hinanden mellem de to meter høje granstammer med det resultat, at mit »spyd« ramte en kammerat i kinden under det højre øje. Jeg tror, at vi hjemme gav en gren skylden; men det var sidste gang, vi legede »indianere«.

Lad mig også nævne en oplevelse ved en fødselsdagsfest i juleferien hos en skolekammerat — for resten en fætter til førnævnte afdøde professor Peter Jørgensen. Vi anbragte en antændt stor blå raket under en gammel mælke-transportspand. Da resultatet tilsyneladende udeblev, så jeg ind under spanen, men trak hurtig hovedet tilbage, med den eksploderende raket hængende i min venstre kind, mens blodet flød ud. Jeg løb eller blev bragt ind i køkkenet, fik vasket såret for krudtslammet, drak en stor romtoddy og blev så kørt hjem i drengenes store blå legevogn, hvor så min mor tog sig kærligt af mig i en forlænget juleferie. Men arret i venstre kind minder mig den dag i dag om oplevelsen. (Lad mig som ældre pædagog sige til nutidens drenge: Lad være med den og anden slags uforsigtige lege; vi tre slap godt fra det — men det er ikke altid tilfældet!)

Ja, vi havde mange dejlige oplevelser i ferietiden, selv om den om sommeren var lidt indskrænket på grund af arbejdet i tørvemoserne. Da man i Sønderjysk Månedsskrift (nr. 10, oktober 1967) kan læse en udførlig skildring af tørvestrygningen, vil jeg nøjes med at citere Søren Nissens indledning: »Det store mosedrag bestående af Kogsbøl, Skast, Borg og Harres Mose har sikkert gennem århundreder givet tørv til et stort område på vesteregnen, og tørvene er jo nok tilvirket på forskellig måde«. Han fortsætter, hvordan man bar sig ad med »*A stryh tørre*« i sidste halvdel af forrige århundrede og til efter genforeningen 1920, og betoner, at tørvemosen virkelig var af stor betydning for ejerens økonomi. Læs denne artikel; den kan ikke skrives bedre!

Far havde som nævnt forpagtet en ca. 15 tdr. land engmose til tørvestrygning og høslet i Kogsbøl Mose, der omfattede over 1000 tdr. land, og som tilhørte godsejer *Th. Feddersen*, Søndergaard, hvor far i sine unge dage havde været forkarl. Far førte nu en slags tilsyn med mosen og salg af moseareal for 10 mark pr. vånd (9 alen) i kvadrat til de mange lysthavere fra omegnen.

På samme måde solgte far moseareal i sin egen højmose i Skast-Søndermose, der var bedst egnet til tørvegravning. En del af denne kaldtes »*Runtbank*« (Fejlberg skriver i sin Jyske Ordbog III, 98, *Runte*: Træstub, som opgraves i mosen, hvoraf der gøres »Lysepinde«). Disse mange og store *runte* eller træstubbe, der lå gemt i mosejorden, stammede — sagde man — fra en skovstrækning, der var blevet afbrændt af Wallensteins tropper under 30-års krigen i 1600-tallet. Mosejorden var her af stor kvalitet; af endnu større brændselsværdi var de ved hårdt slid opgravede træstubbe. Det var derfor fire stærke mandfolk fra Ballum, der i fællesskab købte jorden af far og opgravede tørv og træstubbene. I den øvrige del af fars mose var arbejdet, altså tørveopgravningen, lettere. Først »skummede« man lyng og græs af det mosestykke, man ville benytte til tørvegravningen, og som havde en dybde af knapt 2 meter. Man gravede »bænkevis«; hertil benyttedes en skovl og en spids spade. De øverste løse tørv kaldtes »*Skumper*« (se også Fejlberg III, 39); derpå kom man til de fede tørv og oven på sandbunden et tørvelag, bestående af plantedele fra tiden efter istiderne. De enkelte gravetørv havde et omfang af ca. 30×20×10 cm — altså 3—4 gange større end de strøgne tørv. Ligesom sidstnævnte blev de med trillebøren kørt ud på tørrepladsen. Når tørvene havde ligget nogle dage til tørring, blev de »*ringlet*«, d.v.s. sat op i rækker eller stakke. Arbejdet varede fra tidlig morgen til kl. 6 aften. Man lavede kaffe og holdt spisepause og middagshvil under en trekantet hytte eller skærm mod sol og regn. Det med skinke, pølse og grisesylte godt belagte smørrebrød smagte storartet. Derpå sov de voksne eller fandt sammen til »Hold snak« og en lille kaffepunsch. Jeg derimod passede en lille have, hvor jeg havde plantet alle slags mose- og engblomster i bede, med gange imellem. Ja, jeg var som dreng blomsterven — men også en dyreven, der med interesse og glæde iagttog rådyrenes elegante spring og en flygtende ræv og lyttede til fuglenes sang og »*Skerannehorsens*« (den dobbelte bekkasins) lattervrinsken. Kun hugormen var vor svorne fjende; derfor gik vi drenge altid med en stok i hånden og med sten i lommen, når vi var i mosen. Det var dejlige sommerdage, som man aldrig glemmer. Når vi så kom hjem ved aftenstid, stod der en god middag på bordet.

Søren Nissen slutter sin fremstilling med ordet: »Det var dengang. Når man nu går en tur i den udstrakte mose, kan man et enkelt sted finde nogle gravede tørv, men ser ikke mennesker. I den store Kogsbøl Mose sker der dog stadig noget med smuldsamling og opdyrkning af den afsmuldede jord og nye vej-anlæg, men det er jo en anden historie«.

Jeg mindes her ved omtalen af min lille have i mosen min glæde ved planter og træer i min lille skov på en lille halv tønde jord, som far havde overladt mig, da det fra gammel tid — ujævn som arealet, »*Pold*« var — ikke kunne benyttes til dyrkning. Som 12—13-årig dreng begyndte jeg at beplante jorden med gran, fyr, bøg, eg, el og tjørn, altsammen selvsåede småplanter fra markgrøfter, småskove og mose. Jeg så med glæde de små træer blive større og større fra år til år. Jeg lavede så snoede gange på hele området. Under krigen og senere som student i København blev min første feriedag derhjemme

indledt med besøg i min lille lund — Bocks Pold, som den ofte blev kaldt. Lyngen og græsset var nu kvalt af træerne, men desværre gjaldt det også de mange blomster og urter. Jeg husker her især de to ret sjældne insektædende planter: Vibefedt (*Pinguicula*) og Soldug (*Drosera*). — Men nogle år efter faders død solgte mor vort barndomshjem og flyttede med datter og svigersøn til Bredebro, hvor sidstnævnte havde købt en udmærket gård på ca. 40—50 tdr. land med et stort og dejligt stuehus og god plads til den forøgede besætning i staldene og afgrøderne — men jeg besøger aldrig skoven mere!

Men nu tilbage til barndommen i Skast. Fra efteråret til foråret var den rolige tid, hvor fars arbejde bestod i at passe sine kreaturer og nyde tilværelsen. Det samme gjorde vi drenge. Når skoletiden var forbi, kom vi sammen og tilbragte tiden — især fødselsdagene — med leg ved gårdene og husene, i plantagerne, ved havet og i frostperioderne med skøjteløb på engene. Jeg husker også, at vi trods forbud klatrede op ad den vakkelvorne stige i hyldebærtræet ved kirketårnet og ind i tårnet og derpå op til kirkeklokken og glughullerne. Herfra kunne vi tælle omkring ved 10 kirker og lige så mange hollandske vejmøller. Nu er så at sige alle møller desværre fjernet, men kirketårnene står der stadig og pryder landskabet; ja, vi savner møllerne i landskabet.

Vi var en stor flok drenge i byen; den, jeg husker bedst, var *Thomas Terkildsen*, en højt begavet dreng. Vi gik ofte sammen eller sad i vore hjem, fordybet i samtaler om læste bøger og drøftelse af mange problemer. Thomas var altså min bedste ven. Når jeg nu gennem årene som filatelist af og til har syslet med min frimærkesamling — en udmærket og lærerig hobby — har jeg ofte med en særlig følelse set på et japansk frimærke med violet stempel fra et brev, som en morbror til Thomas sendte efter et besøg i hans hjem fra hjemrejsen i 1905 over Japan til San Francisco, hvor han var skibsreder. Dette mærke var så sammen med et 1-krones mærke fra Århus og med de mange blå USA-mærker på brevene fra Niels farbror de første bedre mærker i min lille samling. Ja, sådan har et lille japansk frimærke atter og atter mindet mig om min nu afdøde ven, som jeg efter hans afrejse til USA kun har mødt få gange.

Lad mig her indflette en af de smukkeste blomster i mindernes krans. Jeg tænker herved på min drengeforelskelse allerede fra 10-års alderen af i en sød, lyslokket og brunøjet lille pige. Jeg tror, jeg var omkring 14 år, før hun, der var to år yngre, gengældte denne forelskelse. Vi voksne kan ikke fatte, hvor dyb og ren og selvhengivende en sådan drengeskærlighed kan være; jeg kunne være gået i døden for den lille pige. Et lille kys beseglede et par år senere vor gensidige forelskelse. Nu var vi ved at blive halvvoksne; men på sex tænkte ingen af os. Så kom krigen, indkaldelsen og senere det lange studium i København. Nu er der kun et lyst og godt minde tilbage.

Engang imellem lyttede vi drenge til de voksnes samtaler derhjemme om varsler, forbrand og andre såkaldte overnaturlige foreteelser, som man nu ofte kalder overtro. Far, der var meget kritisk, måtte dog indrømme, at han havde set en »forbrand«, men da han nærmede sig den »brændende« gård, var der

intet at se. Han fortalte også om sin farfar, der var synsk og havde set et ligtog med et bestemt antal vogne standse midt i byen. Ejeren af gården døde kort derefter, og ligtøget kom til at bestå af det antal vogne, som var blevet forudsagt; nu var man altså spændt på, om standsningen fandt sted på den meddelte vejstrækning. Dette skete på grund af, at et vognreb på en af de forreste vogne sprang. Altså fik gamle Bock ret, sagde man. — Man fortalte også om vogne med lys foruden heste, der kørte hen over markerne. Var det de senere mergelbaners vogne og lys? Man kendte også frasagn om mænd i røde bukser. Var det de franske krigsfanger i røde benklæder, som under første verdenskrig var med til at bygge marskdiget ved Ballum enge?

Disse marsk- og engområder har altid spillet en stor rolle for egnen. Lige så vidunderligt området var i høslettens tid eller når vi medede ved Bredeå, der snoede sig igennem engene, lige så barsk var området, når stormen ved springflodtiden sendte sine vandmasser ind over det ubeskyttede område. Så gjaldt det om at få kvæget bragt op på den højereliggende gest eller op på de af menneskehånd skabte varfter eller jordbanker, hvor der i fordums dage lå rige gårde — en hel lille landsby, kaldet Misthusum, der blev opslugt af stormfloden 1634. Gamle førnævnte degn L. Borst i Mjolden fortæller i sin novelle »Den svorne vej« sagnet om disse gårdes ødelæggelse. De rige marskbønder på varfterne var meget selvrådige og ville ikke altid bøje sig for myndighederne. I en strid med disse om en markvej, som de frie bønder gjorde krav på, måtte bønderne ved et retsmøde på vejen aflægge ed på, at de stod på deres egen jord. De 12 bønder, hvoraf den ene trak sig tilbage før mødet, kom jord fra deres egne marker i deres støvler og svor på, at de stod på deres egen jord på vejen. De fik retten til vejen godkendt; men kort efter bortskyllede den store stormflod næsten samtlige gårde i Misthusum. Men de 11 menedere fik ikke fred efter deres død. Sagnet fortæller, at man under stormvejr kunne høre dem komme susende på deres heste, mens de råbte: tolv vi var, elleve vi svor, med hinanden til helvede vi for«!

Dette hørte hjemme i sagnets verden; men vi har en historisk beretning om stormfloden i 1690'erne, der væltede bølgerne helt ind til Randerup og ind i den lavere liggende præstegård. Vandet steg op til en alens højde i stuerne, og den unge præst, biskop Brorsons far, måtte bringe børn og bohaver op på loftet eller ind til den nærliggende geest-rand, hvorved han tildrog sig en lungebetændelse med dødelig udgang. At så pastor Brorsons efterfølger blev en god stedfar for de fire sønner »Det rare (sjældne = dygtige) kløverblad fra Randerup« er en kendt historie. — Nu ligger marsk og eng bag de skærmende diger. Således mødes sagn og historie.

Lad mig lige nævne sagnet eller rettere historien om »Sorgageren« i Ballum, der huskes den dag i dag. *Nicolai Bock*, der i sin barndom boede i Ballum, fortæller historien i sin indberetning til Nationalmuseet på en særdeles udførlig og smuk måde. Jeg tillader mig derfor at gengive hans fremstilling:

I Vaabenhuset i Ballum Kirke laa en stor, flad Sten. Figurerne var næsten udviskede efter Generationers Gang over den, men man kunde skimte en Kvindeskikkelse med en Segl. Dette var en Gravsten over en Kvinde, som gav sit Liv for sin Søn.

Den 11. Oktober 1634 gik en mægtig Stormflod hen over Egnen. Ude ved Havet ved Brede Aas Udløb laa 11 Gaarde kaldt Mist-Husum. Disse Gaarde blev revet bort af Vandmasserne. Beboerne byggede siden i Udkanten af Skærbæk og kaldte deres nye Beboelse »Hjemsted«. Med Stormfloden drev en Baad med en Gaardmandsenke fra den Side af Aaen, som tilhørte Ballum Sogn ind til Skærbæk. Her fik hun at vide, at hendes Søn Jørgen sammen med en Kammerat havde dræbt to Strandtyve, der var ved at røve deres Ejendele, som var drevet ind med Stormfloden. De to unge Mænd var allerede sat i Fængsel. Dommen over dem forkyndte, at de skulle henrettes. Enken tog nu den Beslutning at rejse til Kongen for at søge om Benaadning. Kong Christian den IV ynkedes over Enken og lovede at frelse hendes Søn. Glad over Kongens Tilsagn rejste hun nu hjem. Dog, da endelig Dommen kom, lød den anderledes end ventet. Baade Kammeraten Thyge og Jørgen skulle henrettes i Skærbæk den 12. oktober 1635 paa det Sted, hvor de havde dræbt Strandtyvene — men Jørgen maatte beholde Livet, hvis hans Moder kunde høste en Ager Byg med Segl fra Solen stod op til den gik ned. Det var haarde Vilkaar. Arbejdet syntes at være umuligt for en Mand — langt mere for en Kvinde. Men Enken kendte ingen Betæneligheder. Hun vilde gøre Forsøget, — at frelse sin Søn fra Døden.

En Sommermorgen i 1635 mødte Enken med en Segl ved en af de Kornmarker, som ligger Syd for Ballum Kirke ved Vejen til Bodsøl. Ogsaa Embedsmænd i Funktion var til Stede. Da Solen stod op, begyndte hun Arbejdet. Det skred hurtigt fremad, med en stor Skare Mennesker som Tilskuere, — men ingen maatte hjælpe Enken. Som Dagen skred, svandt ogsaa Byggen, og i det Øjeblik Solen gik ned, bandt Enken det sidste Neg. Et Glædesraab lød fra Menneskemængden, men idet hun vilde rette sig op, faldt hun om. Hun blev baaret ind i det nærmeste Hus, hvor hun igen kom til Bevidsthed, men kun for et Øjeblik. Hendes sidste Ord var: — »Nu skal Herren have Tak! Hils Jørgen!« Hendes Sjæl gik hjem til den Herre Jesus, hvem hun her havde tjent.

Jørgen blev sat paa fri Fod, men var haardt knuget over sin Moders Død og over sin egen Skyld. Han fandt tilsidst Fred i Troen paa sine Synders Forladelse ved Golgathas Kors.

Enken blev begravet i den Mands Gravsted, hvis Ager hun havde høstet. Indskriften paa Stenen kan ikke mere læses, men Ordene, der er overleveret fra Slægt til Slægt lød: — »Da hun bandt det sidste Neg, gik Solen ned«. Ageren, hvor Enken høstede Byggen, kaldtes i mange Slægtled »Sorgageren«.

Lad mig fortsætte med at fortælle om en sagntradition, der sikkert har sin oprindelse i en historisk begivenhed og en livlig fantasi: De ældres bedste- og oldeforældre kunne fortælle om gloende kanonkugler, der fra havet strøg ind over landevejen Rejsby-Ballum. Foreligger der her minder fra Chr. IV's søslag med hollænderne i Lister Dyb 1644 — minder, der går fra slægt til slægt? Hvor stor en rolle har så fantasien spillet ved disse beretninger? Sikkert den største, thi datidens kanonkugler kunne slet ikke nå kysten fra Lister Dyb.

Nu til dags er den slags beretninger om overnaturlige tildragelser vist nok meget sjældne; men som dreng var det jo spændende at høre de voksne fortælle dem — men som sagt, far og mor var kritiske og meget skeptiske. De var bange for overtro og holdt sig til den kristne forkyndelse i fædrenes gamle kirke. Far var som ældre blevet valgt til »Kirkeældste« — et kirkeråd, der bestod af fire ældre mænd, og som i 1920 blev afløst af et menighedsråd. Der herskede i tiden før den 1. verdenskrig den gamle og gode skik, at mindst ét medlem af hver husstand gik til søndagens gudstjeneste. Far var der hver

søndag og tog ofte os drenge med. Mor var som kvinde mere følelsesbetonet; dog kunne hun ikke slutte sig til Indre Mission, som hendes ældste søster tilhørte, eller Luthers Missions Forening, Bornholmerne, som dets medlemmer kaldtes. Mor var dybt religiøs, men mente, at disse kristne samfund var for selvtilfredse og dømmende med deres megen talen om »Skellet« mellem de troende og de vantro. Som hun havde lært af Paulus og Luther, troede og stolede hun på Guds nåde, der igen måtte føre til næstekærlighed og de såkaldte »gode gerninger«. Dette livssyn bar hende gennem krigens tunge år og tiden derefter. Selvfølgelig har fars og mors kristne livssyn ikke kunnet undgå at præge os børn i de unge år og vel også derefter.

I mine sidste skoleår begyndte jeg at tænke på min kommende uddannelse. Som nævnt havde jeg som »Helfer« fået lyst til lærergerningen; men der var jo også andre muligheder. Et besøg af en fædrene slægtning, der havde en frugtfarm i Californien, vakte min store interesse. Tænk, at plukke og spise appelsiner og andre dejlige frugter direkte af træerne! »Amerikaneren« lovede at tage vel imod mig efter min konfirmation; men far og mor syntes, at Amerika var så langt borte. De havde jo ret dengang, men ikke nu, hvor det kun drejer sig om 8—10 timers rejse med fly. — Min ældste bror var ansat i en stor manufakturforretning i Flensborg; han var kommet på den rette hylde. Skulle jeg gå samme vej? Men lysten til lærergerningen sejrede. Men så var spørgsmålet: Skulle jeg ligesom fars skolekammerat, lærer *Bossen* i Varde, forlade min hjemstavn og søge læreruddannelse i kongeriget eller blive i Sønderjylland med tysk læreruddannelse som mål. Efter mange overvejelser og drøftelser med far og mor valgte jeg det sidste. Blev vilkårene som tysk embedsmand for strenge, kunne jeg som politikerens *Gustav Johansen*, Flensborg, redaktør *Jessen*, Flensborg Avis, redaktør *M. Andresen*, Aabenraa, gårdejer *Y. H. Schmidt*, Vojensgård, redaktør *Nic. Svendsen*, Dannevirke, og lærer og senere gårdejer *Hans Lorenzen* i nabosognet Ballum opgive lærergerningen og gå aktivt ind i det nationale arbejde. Det blev den 6-årige uddannelse på præparandskolen og seminariet i Tønder, som vi valgte. Far mente nok, at han selv og ved hjælp af lidt kaution fra mors familie og gode venner godt kunne klare økonomien.

II.

På seminariet i Tønder og under 1. verdenskrig 1914-18

1. I Tønder fra april 1913 til indkaldelsen i marts 1916

Beslutningen var altså taget. Jeg ville forblive i vor hjemstavn og søge optagelse på Tønder seminariums 3-årige præparandskole for derefter at fortsætte på det 3-årige seminarium. Jeg blev omkring 1. april 1913 anmodet om at deltage i optagelsesprøven sammen med Lorenz, lærer Borst's søn. Vore fædre fulgte os til Tønder og ventede spændt på udfaldet. Der var ca. 50 ansøgere, men der

var kun plads til omkring 30. Stor var derfor glæden, at vi to drenge fra Skast klarede os og blev optaget. Vi købte den røde hue, og jeg opsøgte »Pension Moseberg« i Slotsgade, hvor der boede ca. 10 seminarieelever. Prisen for fuld kost og logi var 480 mark årlig — et beløb, der klart viser den daværende mønts købekraft — men husk også: en lærers årlige begynderløn var også 1200 mark om året, altså lidt højere end i kongeriget. Værelse og seng var i orden og kosten ligeledes: Rundstykker til morgenmåltidet, god frokostpakke med på seminariet, eftermiddagskaffe, udmærket middag kl. 6 og aftenkaffe kl. 9. Efter nogle måneder flyttede Lorenz, der til at begynde med havde lejet et værelse ude ved banegården — for resten i det hus, der blev ramt af en bombe under sidste verdenskrig og forsvandt — ind til os hos Moseberg. Vi unge mennesker manglede ikke noget; flere af os yngre røg ikke og var afholdsmænd, så vi kunne klare os med små lommepege.

At jeg var afholdsmand — Abstinenzler, som det hed på tysk — skyldes min far. I 1908, da broder Chresten var 15 år, sagde far til os drenge: »I ved, at jeg sætter pris på min morgenkaffepunch; jeg vil nu melde mig ind i Goodtemplar-Logen, hvis I vil love mig at være afholdsmænd indtil I bliver omkring 20 år og kan nyde spiritus med fornuft«. Far gjorde det, og vi holdt vort løfte.

Men lad os først se lidt på Tønder by og omegn. Vi landsbydrenge syntes, at Tønder med sine 3000 indbyggere var en stor og smuk by. Det var en driftig handelsby — især når man tænker på det store kreaturmarked og kvægtorv med de mange markedsdage. På disse dage var Tønder bys gader et mylder af kreaturer og folk. Den gamle brolagte hovedgade trængte altid til hovedrengøring, når markedsdagene var forbi. På disse dage forlod vi under vor aftentur hovedgadens tilsølede fortov og foretrak en spadseretur i det dejlige anlæg — »die Anlagen«, som det hed — og de pragtfulde alleer, der omgav det meste af byen. Dog aflagde vi også et besøg på skibsbroen, der havde en gammel lastekran, men ingen skibe som i middelalderen, men til gengæld et overvældende antal småkroer, hvor der af markedsgæsterne blev drukket lidkøb i kaffepunch til 20 penning eller $\frac{1}{2}$ dusin for en mark. De frisiske gæster satte derimod mere pris på the og rom. Ja, der var liv og glade dage! Der taltes sønderjysk, plattysk, højtysk og frisisk. Dog brugte man ikke de svære tal fra 30—90 — især ikke tierne — men de plattyske, altså f. e. fem og *dørtig* for 35 endvidere *feertig*, og *føftig*, *søstig*, *søventig*, *tachentig* og *nægentig* (40—90). Det var de eneste plattyske talbetegnelser, man var fortrolig med, men ikke brugte indbyrdes i de dansksindede hjem. Mens vi nu er ved sproget, så vidste vi landsbydrenge, at man på det danske bydialekt i Tønder ikke skelnede mellem *ov* og *au*, *ej* og *aj* og ikke kunne udtale *nd* og *ld* som på landet, men brugte *au* både i »dag« og i »skov« og *aj* i »stad og »sted« og *nn* og *ll* i »vand« og »vilde« — et fænomen, der også forefandt i de tre andre købstæder og i en enkelt by i kongeriet. Hvad højtysken angik, var den af den ofte beskrevne dårlige kvalitet — det samme gjaldt den smule plattysk, man kunne høre — altså ligesom høj- og plattysk syd for den nuværende statsgrænse — sproglige fænomener, der vidner om det danske sproggrundlag eller substrat.

Bortset fra indvandrere sydfra var de fleste fødte tønderinger tvesproget i større eller mindre grad; dog havde det finere borgerskab højtyisk hjemmesprog, mens man i de små gader ofte hørte dansk. Politisk var Tønder i høj grad tyskpræget; dog gav valgtallene i Tønder før 1913 kun delvis oplysning om det nationale styrkeforhold. Det var kun de økonomisk uafhængige danskere, der gik til valg; man agiterede ikke fra dansk side for ikke at bringe de af tyske arbejdsgivere afhængige småborgere i vanskelighed. Sammenligner vi forholdene i 1913 med de foregående årtier kan man konstatere et voksende sammenhold mellem byens danske borgere. Her bør nævnes de to direktører *R. P. Rossen* og *Andresen* ved den i 1901 oprettede Tønder Landmandsbank, en flok yngre forretningsfolk, som købmændene *Borch* og *Westergaard* og sidst men ikke mindst den på Als fødte bagermester *Thorvald Petersen*, der i fællesskab 1912 stiftede Tønder Læseforening, der fik sine første lokaler i Landmandsbankens bagbygning ud mod Skibbrogade, hvor byens dansksindede borgere dermed fik indrettet et bibliotek, læseværelse og en mødesal. Nævnes bør også apoteker *P. Toft* og *P. A. Skovrøy*, lokalredaktør for Flensborg Avis' særudgave for Vestslesvig. Trods alt førte det danske mindretal en stille, men af de tysksindede medborgere respekteret tilværelse. Byens fineste hotel var Stadt Hamburg, hvor det tysksindede borgerskab fejrede sine fester; dog mødtes tyskerne også i Schweizer Halle, i Tonhalle og i »Im Weisen Schwan«, mens dansksindede fra by og land holdt til i Humlekærren ved torvet. Dog i den daglige tilværelse følte begge parter sig først og fremmest som tønderborgere — dog for de dansksindede med voksende *dansk* selvbevidsthed. Man må jo heller ikke glemme, at det danske opland især mod nord, øst og vest kunne være en støtte for de dansksindede i Tønder; de stoute og nationalt bevidste bønder, der mødtes i Humlekærren, og Møgeltønder — Klein Dänemark, som tyskerne kaldte nabobyen mod vest, hvor købmand *Filskov* boede, og hvor lensgreve *O. P. Schack* havde sit slot — kunne jo nok styrke de dansksindede byboers nationale selvbevidsthed.

Da vi nu er ved Tønders omegn, mindes jeg især de store efterårs- og forårs-oversvømmelser af de lave engdrag omkring Vidåen og dens forgreninger. Når frostens bandt vandene, opstod der hermed mægtige isbaner, hvor byens ungdom øvede sig i skøjteløb — ja, de ældre med. Mesteren blandt de ældre var førnævnte redaktør *P. A. Skovrøy*, der slog de mest elegante ottetaller. Den fare, vi skøjteløbere især skulle passe på og vogte os for, var den lumske og ofte usikre is på åløbet. Om sommeren derimod viste engene sig til gengæld med al deres blomsterpragt, der mindede mig om Ballum og Randrup enge. Biskop *H. A. Brorson*, der omkring 1730 var dansk præst i Tønder, hvor han skrev sine første salmer, har sikkert følt noget lignende. Den senere nødvendige og nyttige afvanding har her som der fuldstændig ændret de gamle marsk-områder.

Sådan var Tønder by og omegn, hvad natur, sprog og national bevidsthed angår, ved min optagelse på Tønder seminarium i april 1913 for at gennemgå

de seks klasser: 3. P., 2. P., 1. P. og III. S., II. S. og afgangsklasse I. S. i året 1918-19 — altså modsat dansk rækkefølge, f. eks. I., II. og III. S.

Som nævnt boede jeg i »Pension Moseberg« under særdeles gode forhold. Sproget her og på seminariet os elever imellem var højtysk; dog talte elever fra Sydslesvig og Holsten ofte plattysk. Det varede ikke længe, før jeg forstod det og lagde mærke til, at Sydslesvigs plattysk afveg fra Holstens plat, især hvad sætningsbygning og gloser angik. Førstnævnte sprog kritiseredes ofte af holstenerne som dårlig plat, mens jeg til gengæld syntes, at Sydslesvigs plattysk lød mere hjemligt.

For os nordslesvigere var seminariet noget af en fremmed verden med få bygninger fra før 1864. Men man mærkede hurtigt, at der krævedes flid, disciplin og kontant viden. Vi i begynderklassen havde en voldsom respekt for vore lærere. Rektor eller seminarieforstanderen, der førte titlen direktor, havde vi i geometri. Han var for os en slags Zeus, som alle, både elever og lærere, bøjede sig for i lydighed og ærbødighed. Men som nævnt var undervisningen grundig, og vi tilegnede os god, omfattende viden i alle fag, så vi landsbydrengene efter to års forløb kunne være på linie med dem, der havde taget realeksamen og med denne kunne nøjes med et år i stedet for tre år i P.-klasserne. Ligesom i den daværende tyske studenterverden kaldtes eleven af første årgang for »Fuchs«, i 2. årgang »Brandfuchs« og i 3. årgang »Fuchsmajor«, der havde ret til at vælge sig en Fuchs som privat »tjener« — men også pligt til at være hans beskytter og hjælper, når det krævedes. Jeg personlig mindes med glæde min Fuchsmajor, der i det første halve år »afpudsede« mine månedlige tyske fristile. Trods tysk skolegang fra 7-års alderen var tysk jo et tillært sprog og ikke »hertesproget« for os nordslesvigere på seminariet. Der gik et par år, før jeg i drømme talte tysk — dog aftenbønnen tænktes på dansk, selv om jeg kunne Fadervor på begge sprog.

W. Christiansen, Tønder, giver i Sønderjysk Månedsskrift af 1968 en interessant beskrivelse af det gamle Schweizer Halle, der var mødested for seminaristerne før århundredskiftet og nogle år derefter. Der bringes ligeledes et billede af seminaristerne af årgang 1890, »hvoraf enkelte i deres typiske burschenmundering med hvide skjorter, røde gultressede kalotter, med lange støvler og kårder, var fotograferet i haven til Schweizer Halle. De øvrige er alle forsynet med ølseidler og lange piber, deres uundværlige rekvisitter under de festlige sammenkomster«. Billedet er for nylig skænket til Tønder Statsseminariums arkiv. Amtsskolekonsulent Nic. Svendsen, der besøgte seminariet 1891-94, omtaler disse utvungne sammenkomster, der formede sig som en tro efterligning af det løsslupne liv i tyske studenterknejper. Svendsen betoner, at denne livsform let kunne ødelægge en ung mands fremtid ved, at drik blev en lidenskab. De yngste — Fuchserne, skulle af de ældre prøves, om de nu også forstod at omgås øl og tobak. »Man gjorde«, som Svendsen siger, »forsøg på at lægge skær af romantik og poesi over disse drikkeskikke«. Vi fra 1913 og derefter har ikke oplevet disse forhold. Flere af os yngre hverken røg eller drak øl, som det også fremgår af billedet med 1. P.-klassen i efteråret 1915

før indkaldelsen. I 1914 kom krigen, og så fik man ikke tid til disse løjer, men alvorlige ting at tænke på.

Hver klasse havde før sommerferien en årlig udflugt. Denne gik for os i juni 1913 til Aabenraa, med toget til Jordkær og så til fods til Aabenraa. Jeg husker endnu, hvor de store bakker og de dejlige bøgeskove gjorde et stærkt indtryk på mig fra det barske og flade Vestslesvig. Den følgende dag gik turen med damper igennem fjorden og Alssund til Sønderborg, hvor vi tilbragte natten i hængekøjer på den tyske marinekaserne. Turen afsluttedes på Dybbølbanke, hvor møllen gjorde et stærkere indtryk på mig end skildringen af skansernes erobring i 1864. I juni 1914 gik udflugten over Dagebøl til øen Før, derpå til fods gennem vadehavet til Amrom og så med damper over Hørnum på Sild til Helgoland, Kuxhafen til Hamborg. Vi sejlede med den pragtfulde og stærkt benyttede badedamper »Königin Louise« — et dejligt skib, der tidligere havde været postdamper til USA og som endte sine dage nogle uger senere i begyndelsen af august, hvor tyskerne sejlede den til Themsens munding for at sænke den i sejllobet til London. På sejlturen til Helgoland led jeg for første og sidste gang søsygens kvaler, der dog hurtigt glemtes over havneturen i Hamborg, besøget i frugt- og blomsterudstillingen og i Hagenbeck, hvor vi blandt andet besøgte en nyopført og beboet negerlandsby fra Tysk-Østafrika og så selvfølgelig de mange vilde dyrs bure og grotter. Et uudsletteligt indtryk gjorde den kort forinden åbnede dobbelttunnel under Elben samt grænsestenen fra før 1864 ved bygrænsen til Altona, der ikke hørte med til fristaden Hamborg, men til det tidligere hertugdømme Holsten. Fuld af mange indtryk gik så turen med vestbanen gennem Ditmarsken, over Ejderen til Tønder og så hjem til en dejlig sommerferie i Skast.

Selv om solen strålede i juni-juli 1914, trak der på den storpolitiske himmel tunge uvejrsskyer op. Allerede først på sommeren sporedes en vis spænding stormagterne imellem. Vi mærkede det under vort besøg på Helgoland, hvor landgangen på fæstningsøen kort tid før var blevet forbudt, og på den tyske vesterhavsflådes livlige aktivitet. Gnisten til den første verdenskrig antændtes, som alle ved, ved mordet på den østrig-ungarske tronfølger under et besøg i Serajevo den 28. juni 1914. Meddelelsen derom kom under mine forældres og mit besøg hos min ældste broder Chresten, der var ansat i den store manufakturforretning *Heesch* på Søndertorv i Flensborg. Meddelelsen om mordet skabte ængstelse i mange sind, og vor hjemrejse var præget af tunge tanker.

Den 1. august 1914 brød så den 1. verdenskrig ud. Der blev overalt i by og på land slået mobiliseringsordrer op, hvorefter det uddannede mandskab havde at rette sig. Den stående hær blev straks sendt til fronterne mod øst og vest, og de tømte kaserner fyldtes så omgående med de indkaldte yngre og ældre reservister — førstnævnte med hurtig afgang til fronterne for øje og landstormsårgangene i 40—45 års alderen foreløbig til vagttjeneste i hjemlandet og bag fronterne. Hjemme på landet fandtes ingen begejstring — tværtimod; men som tyske statsborgere måtte de dansksindede gøre deres pligt, ligesom de havde krævet deres ret. Vognkørselen til Højer station med ind-

kaldte begyndte omgående. Da turen kom til landstormen, syntes man at de »gamle« skæggede familiefædre var for gamle. Det kunne jo også hænde, at deres ældste sønner, der lå inde som aktive soldater, allerede var ved fronten. Der lå et hårdt psykisk pres over de fleste hjem. Dertil kom så arrestationen af ledende danske mænd og kvinder i hele Sønderjylland. (Men derom findes mange beretninger fra de arresteredes side). De mange hurtige sejre ved indmarchen i Belgien og på østfronten i Østprøjsen, hvor flere russiske armeer blev tilintetgjort eller taget til fange, gjorde jo ikke humøret bedre hos de dansksindede sønderjyder. Hos tyskerne derimod nåede begejstringen og sejrusrusen uanede højder.

Sommerferien var forbi, og vi elever rejste tilbage til Tønder. Eleverne i de ældre klasser var indkaldt; mange meldte sig også som frivillige, men vi i de yngre årgange blev hjemsendt til høstarbejde — noget vi selvfølgelig var glade for. Da høsten var forbi, påbegyndtes undervisningen igen på seminariet — normalt i de yngre klasser, mens de ældre klasser på grund af indkaldelserne kun rummede et fåtal af elever. Direktoren var en ægte præjser og »Altysker« — *Krahe* hed han. Da de frivilliges antal blandt de yngre elever efter hans mening var for lille, holdt han ved morgensangen en tordentale, hvori han beklagede det ret beskedne antal frivillige og endte med ordene »Heraus, Ihr Feiglinge!« Resultatet blev, at de tysksindede yngre kammerater meldte sig i hobetal. Vi dansksindede var meget betænkelige. Nogle tog et par dages orlov for på skrømt at melde sig ved et eller andet regiment, men undlod det og kom tilbage og meddelte, at garnisonen i den fjerne by var overfyldt med frivillige, så der ikke foreløbig var plads til flere; andre løb risikoen at blive smidt ud af præparantskolen for unationalt sindelag. Men som nævnt; antallet af de tysksindede frivillige var stort, og i løbet af nogle måneder begyndte dødsbudskaberne at strømme ind. Jeg mindedes især den alleryngste, den 16-årige granvoksne elev *Gloier* fra Itzehoe, der faldt i Flandern kort før julen 1914. Ja, direktoren fik mange unges død på samvittigheden. Men han trøstede deres pårørende og sig selv med at understrege — og det var med patos under morgensangen — at de var faldet for deres »Vaterland auf dem Felde der Ehre« — en standardformulering, som også hæren benyttede i sine dødsbudskaber til alle hjem. Mens de tyske hjem måske følte sig »æret« og dermed »trøstet«, tænkte og følte de danske hjem i Nordslesvig, at deres sønner var faldet for en sag, der ikke var deres. Men alle troede og håbede på, at krigen var overstået til jul eller senest i 1915. Men dette håb brast som bekendt; den for tyskerne heldige angrebskrig stivnede lidt efter lidt i en skyttegravskrig på de fleste fronter. Årgangene 1895 og 1896 havde været på session og var blevet indkaldt. Vi yngre, der var født 1897, var ved at blive klar over, at det også kunne blive vor tur.

2. Militærtjenesten fra marts til oktober 1916

I november 1915 var jeg til session på »Tonhalle« i Tønder. Her traf jeg

foruden kammeraterne fra seminariet venner fra hjemegnen og min to år ældre broder Lorenz, der på grund af en broksskade havde fået udsættelse på de foregående sessioner. Vi blev begge to erklæret for k.v.1 (kriegsverwendungsfähig 1). I marts 1916 fik vi indkaldelsesordre — min broder kort tid før mig. Vi traf hinanden på Højer station. Min broder havde været hjemme for at sige farvel, og nu var det min tur. Vi så på hinanden og sagde ikke meget — Vi vidste jo ikke, om det var sidste gang vi så hinanden. Så tog han med toget og jeg hjem til Skast. Jeg tror, afskedsopholdet drejede sig om 14 dage. Stemningen i hjemmet var selvfølgelig præget af Chrestens, min ældre broders ophold ved Vestfronten og den dobbelte indkaldelse. Min moder græd somme tider i stilhed, jeg tror det lettede; far var fattet med det resultat, at han efter krigen var blevet en gammel mand. Jeg husker, at jeg den sidste aften, før jeg skulle afsted, besøgte en nabofamilie sammen med mine forældre. De to mænd, der begge havde aftjent dansk værnepligt i Fredericia i 70'erne, fortalte om deres oplevelser, vel nok for at opmuntre mig. Men det her var for vor generation noget helt andet: indkaldelse til tysk militærtjeneste og derpå til fronten.

Dagen derpå tog jeg tilbage til Tønder og næste dags morgen sammen med flere seminariekammerater — deriblandt Lorenz Borst — ved 5-tiden i frost og snevejr med toget af sted til Flensborg og derfra til Göttingen. På rejsen forbi Slesvig tænkte jeg på Dannevirke, som jeg dengang endnu ikke havde set. Over højbroen ved Ejderen ved Rendsborg blev gardinerne trukket for vinduerne af de underofficerer, der ledsagede os — af frygt for bombeattentat på broen. Turen gik videre over Hamborg for så at standse i Celle, hvor vi om natten fik vi vort første måltid bestående af roesuppe serveret — en ret, der bragte vore civile maver i fuldstændigt oprør. Ankommen til Göttingen blev vi indlagt på en overfyldt kaserne — 50 mand i en stue, hvor der kun var plads til 20. Foruden en række 3-etages senge var der så lagt madrasser over hele gulvet. Ak ja, sikken et mylder! Derpå gik turen til tøjkammeret, hvor vi fik noget gammelt militærkluns udleveret, som vi selv måtte rense — især den fedtede hue uden hatteskygge. Rensningen foregik i den kolde kasernegård ved hjælp af sand og koldt vand fra vandhanerne. Dermed var min rekruttid indledt. Den begyndte med instruktion vedrørende miliærdisciplin i krigstid, geværbenyttelse m. m. og eksercits i kasernegården. Hermed indledtes den halvårige uddannelse, der skulle gøre os »frontmodne«. Derfor blev der lagt en stor vægt på korte og derpå længere marchture fra 20—50 kilometer med fuld oppakning i lange stive militærstøvler, der ødelagde vore fødder, som fik vandblærer: men her kunne en saks gøre god nytte. På de helt lange marchture fulgte der en lastbil efter regimentet. Det kunne jo hænde — og det ret ofte — at nogle faldt om af overanstrengelse; de blev slæbt ud til vej-kanten og derpå læsset på lastvognen. Jeg glemmer aldrig den lugt af vejstøv, der hvirvledes op, af metal, læder og sveduddunstninger, især i læsiden. Ofte gik turen til skydebanen; de dårlige skytter med små resultater blev til straf sat til at grave skyttegrave, mens de bedre resultater gav adgang til et hvil

i græsset. Jeg mindes også en hjemmarch fra en lang øvelse. Ved bygrænsen blev vi afhentet af militærorkestret; vort svar skulle være lystige soldatersange. Men vort kompagni svigtede — jeg tror med vilje — og resultatet blev, at de øvrige kompagnier ved hjemkomsten blev sendt til afhentning af middagsmaden, mens vort kompagni i en times tid måtte kravle rundt i den våde kasernegård. Derpå fik vi resten af maden og flere timers ekstra tøjrensning. Vi var i hvert fald sultne og måtte, før vi blev kommanderet i seng, stille den værste sult ved hjælp af tørt brød — eventuelt med roemarmelade, som vi selv måtte købe. Den kostede 80 pf. pundet. Vor daglige soldaterløn, der i fredstid var 33 pf. var blevet forhøjet til 55 pf. — altså 5,50 mark pr. dekade. Vi fik udleveret et brød, jeg tror hver 5. dag, i et skur, der ofte var hjem søgt af mus; dog fik jeg lov til at bytte det med et andet. Heldigvis fik de fleste af os landbosønner madpakker hjemmefra. Vi kunne derfor ofte glæde vore kammerater fra byerne ved under marchturen at stikke dem en humpel rugbrød, som vi så nød i fællesskab. Vi var jo alle kammerater.

Dog husker jeg to tilfælde, hvor vi sikkert ikke havde samme indstilling. Den første gang, hvor jeg tænkte mine egne tanker, var ved edsafleggelsen. Mens de tyske kammerater var synlig grebne af denne højtidelighed, gik tankerne hos os fra Nordslesvig i en anden retning. Edsafleggelsen foregik på den måde, at repræsentanterne fra grupperne skulle lægge hånden på officerernes kårde, mens vi andre i fællesskab med fingrene løftet til ed skulle gentage den os forelæste ed. Jeg mumlede nogle uforståelige ord og tænkte: Det er løgn — en aftvungen ed binder mig ikke, og jeg ved med god samvittighed, at jeg ville have brudt den, hvis ikke andre hensyn bandt mig, f. eks. retten til ophold og uddannelse i ens hjemstavn, og så var der jo også det med statsborgerretten og statsborgerpligten. Det andet tilfælde, hvor mine tanker var »ugudelige«, var under en militærgudstjeneste i en af byens kirker. Vi var udkommanderet dertil med pikkelhue på, dog uden gevær. Præsten prædikede over dagens tekst: Gott strafe England! Jeg tænkte i mit stille sind: Det er gudsbespottelse.

Der var også en tredje lejlighed, hvor jeg havde særlige tanker. Det var en dag ved morgenappellen, hvor nogle nordslesvigske kammerater fik at vide, at de nu kunne aflevere uniformen og rejse hjem, idet der var afsluttet en traktat mellem den kgl. danske regering og den kejserlige tyske regering, der var blevet enige om, at de såkaldte »hjemløse« unge nordslesvigere fik dansk statsborgerret og derfor skulle hjemsendes. Jeg må indrømme, at jeg var glad på deres vegne — dog med et lille stænk af misundelse. Tænk, hvis far ikke i 1907 havde ladet sig tilskynde af H. P. Hanssens opfordring til at søge tysk statsborgerret for at øge det danske stemmetal til den tyske rigsdag. Og dog — jeg følte, at far havde handlet ret.

Vi andre derhjemme fra Nordslesvig, der havde prøjsisk statsborgerskab, måtte altså fortsætte med militæruddannelsen. Hermed indtraf der en hændelse, der skulle blive afgørende for mig. En morgen, dødtæt og forkølet efter anstrengende øvelser, meldte jeg mig syg og blev sendt over til kasernens

»Revier« (sygeafdelingen). Militærlægen, der undersøgte mig, erklærede, at jeg godt kunne blive gammel med den forkølelse. Tableau! Jeg vidste, at en ikke godkendt sygemelding medførte arrest. Jeg blev så nervøs, så mit hjerte slog hårdere og hurtigere slag. Jeg gjorde lægen opmærksom på en hjertesvagthed, han undersøgte mit hjerte og sluttede undersøgelsen med bemærkningen: »Da haben Sie allerdings recht. Der Mann muss sofort ins Lazarett!« — Der var under krigen i byens udkant blevet opført ca. 50 lange barakker. Jeg blev indlagt på nr. 23 med ca. 50 senge i to rækker langs væggene. Altsammen praktisk og nydeligt indrettet. Der herskede godt kammeratskab mellem de ældre frontsoldater og os yngre. Dog var de ældre tilbøjelige til at forsøge på at chokere os yngre og mere uerfarne med deres erotiske oplevelser — indil vi til sidst blev immune. Vi frygtede også de forfærdelige kønssygdomme, som vore lærere i Tønder havde gjort os bekendt med til skræk og advarsel. Vi gik derfor i en stor bue forbi patienterne fra lejrens »Ritterburg« — de kønssyges barak. — Ved min ene side lå en polsk minearbejder fra Øvreslesien og ved den anden en slagter fra Rhinlandet og ved siden af ham igen en arkitekt fra Frankfurt a. M. Da sidstnævnte opdagede, at jeg foretog små spadsereture med slagteren, frarådede arkitekten det, idet han gjorde mig opmærksom på, at slagteren var jøde, og at de rige frankfurter jøder havde fået alt for stor indflydelse. Jeg var ret uforstående; det var første gang, jeg mødte antisemitismen. Hjemme fra kendte jeg kun begrebet: Han er en rigtig jøde — anvendt om alt for smarte forretningsfolk. Der er jo ikke blot navnelighed mellem jyder og jøder! Trods advarslen fortsatte jeg venskabet med slagteren.

Vi er jo allesammen mennesker! Det tænkte jeg også, når vi gik forbi den store nærliggende krigsfangelejr med tusinder af franske og engelske, men især russiske krigsfanger. Dog lagde jeg mærke til, at de to førstnævnte kategorier af krigsfanger stod hinanden nærmest — alene af sproglige årsager. (Jeg havde før min indkaldelse set krigsfangelejren med russiske krigsfanger ved Løgum Kloster. Den lille, men velholdte begravningsplads i en granlund minder i dag om denne lejr. Der døde jo mange, så man forstår, at russerne var glade for at komme på arbejde hos dansksindede bønder, der var gode mod dem, for så vidt de tyske bevogtningssoldater tillod det).

Selve behandlingen på lazarettet af de hjertesvage patienter bestod i løb og andre legemlige anstrengelser. Bagefter blev pulsslagene talt, ofte i et antal langt over 140 — målt i 10 sekunder og ganget med 6. Vi sparede os jo ikke selv under 100 m-løbet, og nerverne gjorde jo også deres dertil. Der kunne for mit vedkommende ikke fastslås nogen bedring. Derimod var mine lunger meget fine. Det konstaterede stabslægen under en undersøgelse af mine lunger; venlig som han var, sagde han til en anden soldat: Lyt til disse lunger, her er uhæmmet luftpassage som i et nybygget hus, hvor vinduerne mangler. Det lød altså meget fint angående mine lunger — og dog lå jeg en kort tid efter dødssyg af en ribbens- og lungehindebetændelse, som jeg havde pådraget mig ved i alt for tynd påklædning i koldt vejr at sidde alt for længe på en

BILLEDE AF DET SØNDERJYSKE LÆRERHOLD PÅ LÆRERHØJSKOLEN 1919

Øverst fra højre: nr. 1 Andreas Thomsen, siddende nr. 1 fra højre: Clausen (Dybbøl), stående nederst yderst til venstre: H. J. Petersen, i 3. række fra oven: den unge mand ved siden af lærerinden med pandebåndet: Karl Bock.

DØCKERS STUDENTERHOLD 1920

Øverst fra venstre: nr. 2 Andreas Petersen, nr. 3 Im. Franksen, nr. 4 Karl Bock.

bænk i skoven. Jeg fik pludselig smerter i højre side, skyndte mig tilbage og blev kommanderet i seng. Sygetermometeret viste 39° og steg de følgende dage til over 41°. Jeg blev fyldt med døvende brom — penicillinet kendtes jo ikke dengang. I mine febersyner tænkte jeg mest på, at mine forældre ville blive kede af at modtage et eventuelt dødsbudskab. Men efter 10 dages forløb var krisen overstået, og meget svækket måtte jeg holde sengen i lang tid. Resultatet blev, at jeg fik nogle ugers sygeorlov, hvorpå jeg efter en ny undersøgelse blev hjemsendt som midlertidig »untauglich«, mens mine kammerater måtte af sted til vestfronten.

Idet jeg afleverede uniform og våben — og mange gange senere tænkte jeg, at det var godt, jeg ikke fik min vilje som soldat i Göttingen. Jeg forsøgte nemlig i begyndelsen af rekruttiden ved henvendelse på regimentets skrivestue at blive forflyttet til min broders regiment i Sydtyskland, men fik blot i kommandotone den besked at blive ved regiment nr. 82, som jeg tilhørte — med tilføjelsen: Raus! Var overflytningen blevet bevilget, havde jeg sammen med min bror deltaget i slaget ved Sommeffloden og helvedet ved Verdun. Hvem ved, om vi begge var kommet levende derfra? Det var mange år efter krigen, min bror åbnede for de grusomme minder om nærkampe med bajonet og geværkolber, om natligt ophold som lyttepost i ingenmandslandet mellem frontlinierne, hvor han i morgentågen måtte dræbe en fransk marokkaner, der lydløst var i færd med at stikke ham ned bagfra, og om timelang trommeild ved Verdun, og gensidige blodige angreb og modangreb. »Jeg dræbte kun, når det i nærkampe gjaldt modstanderen eller mig; thi franskmændene var jo vore venner«, sagde han. Når de gentagne angreb ved Verdun var forbi, var der en kamppause, hvor man fra begge sider hentede de sårede, de døende og de døde, der i sommervarmen var ved at gå i opløsning. Ligsaften sivede ud af den soldat, som min broder bragte med tilbage fra ingenmandsland. De havde være frygeligt at opleve dette sammen med min broder. Var afvisningen af mit ønske et tilfælde, eller er der et guddommeligt forsyn? Ingen kan afgøre det; men jeg har efter denne oplevelse og meget andet tilegnet mig troen på et forsyn — ikke på en blind skæbne.

Det var derfor en glad og taknemmelig dreng, der hen på sommeren 1916 kom hjem til Skast. Jeg plejede mit helbred ved hjælp af solbade og mors gode mad, tog på i vægt og meldte mig i oktober til genoptagelse på seminariet i Tønder.

3. Tiden i Tønder efter hjemsendelsen oktober 1916-marts 1919

Som tidligere nævnt var læreruddannelsen 6-årig, delt i en 3-årig præparand-skole og et 3-årigt seminarium. Vi var blevet indkaldt fra 1. p., altså øverste præparandklasse, i marts 1916, og jeg blev nu optaget i III. seminar-klasse i oktober — altså begynderklassen — med resterne af min gamle opflyttede p.-klasse. Men det var ikke mere den samme; de fleste elever var nu ved fronten, og til gengæld var der nu blevet optaget en række af sårede eller syge

hjemsendte elever fra de ældste årgange. Tonen var nu en hel anden — både os elever imellem og vort forhold til lærerne — velgørende var det for os især, at den krigsgale direktor Krahe var blevet forflyttet til Øvreslesien. Ingen savnede ham, og da han efter nederlaget måtte forlade området, der blev afstået til Polen, var der ingen, der beklagede hans skæbne. Den nye direktor Pott var en helt anden type — intellektuel, liberal og forstående over for os elever, der nu var 19—21 år gamle. Vi følte os nu som voksne efter de forskellige oplevelser, vi havde været ude for. To elever havde mistet det ene ben, andre var sårede i armene eller andet steds. Det var naturligt, at vi blev behandlet som voksne. Allerede i 1. p.-klasse — altså før indkaldelsen — blev vi talt med De-formen af lærerne, og det blev selvfølgelig fortsat nu efter hjemkomsten. Krigsbegejstringen blandt lærerne og de tysksindede elever var i aftagende. Jeg tror, at den stille tvivl vedrørende udfaldet af krigen begyndte at gøre sig gældende blandt dem. Til gengæld voksede håbet om Tysklands nederlag hos os fra de dansksindede hjem.

Men lad os nu se lidt på undervisningen i seminarieklassen, der begyndte på grundlaget af den kontante viden, vi havde tilegnet os på præparandskolen. De 3 seminarieår var derimod præget af forelæsninger, læsning i »Quellenbücher« (Kildestudier), elevforedrag og eksaminationer især i fagene psykologi, pædagogik, tysk litteratur, religion og historie — ofte ved selve direktor *Pott*, der på grund af de mange indkaldte medarbejdere måtte overtage et meget stort antal timer — især i de ældste klasser. Men også hos lærerne i matematik og naturfagene blev der lagt vægt på selvstændigt arbejde. Dog mindes jeg især direktorens gennemgang af de ovennævnte fag. Som radikal teolog og historiker gjorde han os bekendt både med teorierne om mosebøgernes kilder og senere redaktion, om profetismens »Smeltedigel«, senjødedommens betydning, og i N. T. synopsis og Paulus' breve. Derpå fulgte den kirkehistoriske redegørelse med vægten lagt på oldkirken og dens lærestridigheder, romerkirken og efter renæssance og reformation på den protestantiske kirke — altsammen grundigt, men uden at mærke direktorens personlige, ret radikale livssyn. Da jeg var meget interesseret i kirkehistorie, fik jeg ved reformationsjubilæet 31. oktober 1917, der blev fejret i stilhed, en smuk bog gave. — I verdens historie forsøgte læreren at samle stoffet i perioder og drage sammenligninger, f. eks. for middelalderens vedkommende kampen mellem imperium og sacerdotium (altså kejser-kongemagt og pavemagt). Vi forstod godt, at den tyske kejsers stilling var svag, fordi han skulle vælges af de fire verdslige og de tre gejstlige kurfyrster, mens Frankrig til gengæld havde sin stærke kongemagt og England sin Magna Carta. — I pædagogikkens historie gennemførtes kildestudier ledet af direktoren, af f. eks. Comenius', *Didactica Magna* (den store undervisningslære), Pestalozzis og Rousseaus værker — også meget interessant og udmærket. Desuden forelæste direktor over psykologi og tysk litteratur med gennemgang af værker. At vi med iver og glæde optegnede de vel-disponerede forelæsninger, var en selvfølge for os. Det månedlige stilemne blev ofte hentet fra disse faggrupper.

Den 2. marts 1918 afleverede jeg en hjemmestil på 37 sider med følgende disposition:

Arten der Aufmerksamkeit und ihre Bedeutung für den Unterricht.

A. *Einleitung*: Comenius sagt: »Die Aufmerksamkeit ist das Licht des Lernens«.

B. *Ausführung*:

I Arten der Aufmerksamkeit.

a. Die eigentliche Aufmerksamkeit.

1. Die unwillkürliche Aufmerksamkeit.

a. als unwillkürliche sinnliche Aufmerksamkeit,

b. als unwillkürliche geistige Aufmerksamkeit.

2. Die willkürliche Aufmerksamkeit.

a. bei der allgemeinen Wahrnehmungseinstellung,

b. bei der speziellen Wahrnehmungseinstellung.

b. Unaufmerksamkeit und die Zerstreuung

1. als Folge eines nicht nachdrücklichen Konzentrierens der geistigen Tätigkeit auf einen Gegenstand,

2. als Folge einer zu intensiven Aufmerksamkeit auf einen bestimmsten Gegenstand.

II Ihre Bedeutung für den Unterricht.

a. Wie ist Unaufmerksamkeit und Zerstreuung in der Schule zu verhindern?

b. Wie habe ich im Unterricht zu verfahren:

1. Die allgemeine Wahrnehmungseinstellung und

2. Die spezielle Wahrnehmungseinstellung?

c. Die grosse Bedeutung der unwillkürlichen Aufmerksamkeit im Unterricht.

d. Wie habe ich die Aufmerksamkeit in der Schule zu erwecken und zu fördern?

1. Durch Fernhalten störender Einflüsse und Affekte,

2. durch Erweckung des Interesses bei den Schülern,

3. durch Erziehung der Schüler zur Selbsttätigkeit und

4. durch richtige Gestaltung des Stoffes:

a. Durch Wechsel des Stoffes und

b. durch Darbeitung des Stoffes.

C. *Schluss*: Nur wenn der Unterricht so erteilt wird, darf man eine nachdrückliche und nachhaltige Aufmerksamkeit bei den Kindern erwarten und damit auf Früchte des Unterrichts rechnen.

Dispositionen er typisk for tysk ordenssans og grundighed, som vi danske sommetider uden grund kalder pedanteri. Jeg vil forskåne læserne for dispositionen til en klassestil på 19 sider kort tid derefter, der handler om »Pestalozzis Brief aus Stanz« med dennes syn på forholdet mellem almindelig »Menschenbildung und Berufsbildung« og hans forsøg på praktisk gennemførelse heraf. Som man ser, var stilerne i ældste klasse taget fra områder, der med fine udtryk kaldes psykologi, pædagogikkens historie, didaktik og praktik — nødvendige discipliner for vordende lærere.

Men stilerne toges også fra historien, religionsundervisningen og fra litteraturen. Lad det være mig tilladt at gengive følgende disposition til en hjemmestil 20. november 1917 i den næstøverste klasse:

Wie verwendet Schiller in »Wallensteins Lager« das Verfahren Shakespeares bei der Darstellung von Volksszenen?

Gliederung:

A. *Einleitung*: »Schönheit ist Freiheit in der Erscheinung«.

B. *Behandlung:*

I Das Verfahren Shakespeares.

- a. Die Schwierigkeiten, welche allgemein die Darstellung von Volksmassen ergibt.
- b. Wie Shakespeare sich damit abfindet.

II Die künstliche Gestaltung der Massen in »Wallensteins Lager«

- a. Die Schwierigkeiten, mit denen er zu kämpfen hatte:
 1. Er will uns einen Eindruck von der Masse geben.
 2. Er will das Lager als Hintergrund für die Wallensteinshandlung schildern.
- b. Die Darstellungsmittel des Dichters.
 1. Er gestaltet das Lager zu einem Wirkungsganzen durch typische Personen.
 2. Die Einheit beruht:
 - a. in der Beziehung aller Personen auf Wallenstein,
 - b. in der Idee der Freiheit und
 - c. in der Anbahnung der Handlung.

C. *Schluss:* Vergleich seiner Darstellung mit der Hauptmanns in seinen »Webern«.

De tre ovennævnte stile blev af vor tysklærer direktor *Pott* belønnet med karaktererne fra mg til ug÷.

Jeg tænker også med glæde og taknemmelighed på seminarieoverlærer *Dethlefsen*, der stammede fra Als, og som underviste os grundigt i regning og matematik samt i dansk — et fag, som var frivilligt, dog selvfølgelig valgt af mig. Han benyttede den danske grammatik fra før 1900 og skrev altså: jeg er — vi ere, jeg har — vi have, jeg kan — vi kunne (ikke at forveksle med den moderne ændring af datidsformen vi kunde — vi kunne!). Når vi havde fået tilstrækkeligt kendskab til grammatik og gloser, tog *Dethlefsen* fat på danske værker: jeg husker vi læste Øhlenschlägers *Hakon Jarl*, H. Hertz: *Sven Dyrings hus*, B. S. Ingemann: *Christen Bloks ungdomstreger*. Af lyrik husker jeg især H. C. Andersens digt: *Moder jeg er træt, nu vil jeg sove*. Vi lærte med glæde det smukke, måske lidt naivt-barnlige digt udenad. Da jeg — uden at rose mig — var den absolut dygtigste i dansk, bad læreren mig om at hjælpe de svagere i faget. På mit eksamensbevis står på tysk: Er særdeles vel-egnet til at undervise i dansk.

I de to øverste klasser gennemførtes så en metodikgennemgang i de forskellige fag, samt især i III.s praktik i seminariets øvelsesskole. Hver af os elever fik tildelt 2—3 fag i de forskellige klasser fra april til oktober og derpå andre fag i vinterhalvåret. Vi overværede først lærerens gennemgang i nogle timer; derpå var det vor tur. Vi måtte lave en disposition for hver times vedkommende og afleverede den til faglæreren. Jeg husker endnu den af *Herbart-Ziller Rein's* metodik lærte inddeling af timen i de fem trin: *Vorbereitung, Darstellung, Verknüpfung, Zusammenfassung und Anwendung* (fremstilling, sammenknytning, sammenfatning og anvendelse). Det kunne jo være et udmærket svømmebælte for begyndere; senere tog vi lettere på teorien. At faglærerne aflagde besøg i timen var en selvfølge; men tonen var altid mere en konsulents end en faginspektørs.

Selve øvelsesskolen bestod af byskolens 1.—8. kl. samt en énklasset skole, hvor man lærte at undervise landsbyskolens elever — ofte i et antal på 30—70.

Jeg oplevede denne skoleform i min barndoms skole og senere som enelærer i Københoved. På denne måde blev der skabt mulighed for, at både by- og landsbyskoler kunne få egnede lærere.

Andelig føde fik vi altså i rigeligt mål, men det kneb med den legemlige. Da jeg i oktober 1916 opsøgte pensionatet Moseberg i Slotsgade, hvor jeg havde været meget glad for at bo før indkaldelsen, fik jeg at vide, at det var nedlagt. Madknapheden havde umuliggjort en videreførelse. Jeg lejede så et værelse i Østergade hos en ældre enke og spiste på »Zum Weissen Schwan« på torvet. (Det smukke gamle værtshus er nu erstattet med en moderne forretningsbygning). Da der dengang var knyttet landbrug med kohold til værtshuset, var der her mulighed for ekstra tilskud. Mens hele byen i roevinteren 1917 lugtede af roesuppe, nød vi forretten, især vælling, som vi ikke kunne fordrage før krigen, med stort velbehag. Nu var det en føde, organismen havde brug for. Hovedretten bød på flere kødretter end i de fleste byhjem; der var noget, der hed sortslagting og ekstra kort, selv om det var forbudt. Men blandt bordselskabet fandtes byrådssekretæren, måske har det hjulpet! Men til sidst måtte også dette madsted lukke. Hvad nu? Nu var det mor derhjemme, der klarede situationen. Jeg tog på cykel, der var lappet i overmål, de 22 km hjem hver lørdag og fik så mad i flasker og skåle med tilbage søndag aften og havde så middagsmad til ugens fem dage. Der boede to andre elever hos vor værtinde, der ligesom jeg fik fødevarer sendt fra deres hjem. Værtinden påtog sig opvarmningen og anretningen for os unge! at hun naturligvis herved — indbudt af os — selv fik mulighed for at få fødetilskud var en selvfølge. På den måde klarede vi resten af krigstiden.

Lad mig nu ikke glemme de engelske luftangreb på Tønder: Allerede kort før krigen var der blevet anlagt en militær-flyveplads ca. to km nord for Tønder. Denne blev under krigen stærkt udvidet med en luftskibsstation til sidst omfattende to store dobbelthaller og en mindre hal, desuden et gasværk, mandskabsbarakker og en hangar til flyvemaskiner. Den meget store flyveplads var beskyttet af luftværnsbatterier, pigtråd og skyttegrave. Fra Tønder luftskibsstation fandt der i begyndelsen af krigen et mislykket angreb på London sted; i julen 1914 kom det første engelske flyangreb — dog uden at nå målet. De blev drevet tilbage ved kysten. Jeg husker, at jeg så den ene af dem; den nødlandede syd for Skast — hvor var den dog af primitiv og spinkel konstruktion set med nutidens øjne. I slutningen af marts — altså efter min indkaldelse — foretog fem engelske maskiner, vistnok udsendt fra hangarskibet i Nordsøen, i snevejret et forfejlet angreb på Tønder. Tre maskiner måtte nødlande, og de seks flyvere blev taget til fange. — Under hele krigen foretog luftskibene eller zeppelinerne, som vi kaldte dem, deres daglige rekognoscerings- og bevogtningstjeneste over Nordsøen. Ved 4-tiden om eftermiddagen vendte de ofte tilbage til hallerne, hvoraf den største havde en grundflade på godt 4 tdr. land. Vagten fra Tønders luftskibsstation gik således sin vante gang — indtil en sommernat i 1918. Dette tredie angreb førte til, at den ene af dobbelthallerne rantes og kom i brand sammen med to luftskibe. Da vi hørte bombe-

bragene, styrtede vi kammerater ned til østbanestationen, hvorfra vi kunne se de vældige røgsøjler stige mod himlen. Så vidt jeg husker, havde man aftenen før festet på flyvepladsen, så den var faktisk blevet overrumplet. Luftværnskanonerne begyndte derfor først at tordne, da angrebet var sket, og vi ankom til udsigtspunktet. Vi syntes, de skød ret planløst, da granaterne begyndte at eksplodere, og sprængstykkerne regnede ned over by og omegn. Vi søgte skyndsomst dækning i jernbanestationen. Imens havde de engelske flyvere vendt kursen mod Danmark, hvor de blev interneret. Dog mellemlandede — fortalte man — en flyver på en mark ved Møgeltønder, hvor en pige var i færd med morgenmalkningen. Englænderen fik et styrkende glas mælk og satte så nordpå. Dette vellykkede luftangreb gjorde luftskibsstationens marinesoldater og Tønders tysksindede borgere noget slukørede. Vi andre morede os bagefter i stilhed. Jeg behøver vist ikke at fortælle, at vi unge skyndte os ud til den afspærrede flyveplads, hvor vi desværre måtte nøjes med at samle nogle asbeststykker fra hallens tagbeklædning op. Vi fandt dem på hovedvejen mod nord — øst for luftskibshallen. Jeg tror, jeg har dem endnu liggende i et af mine gemmer.

Under krigen var der blevet indrettet lazaret i den gamle øvelsesskole. Min næstældste broder, Lorents, der som nævnt blev indkaldt sammen med mig, var under slaget ved Somme blevet hårdt såret i underlivet og i hofterne. Efter længere lazaretophold, først i Frankrig og så i Sydtyskland, blev han i foråret 1918 bragt til Tønder. Her hilste vi på hinanden første gang efter afskeden på Højer station i 1916. Jeg sad ofte ved hans seng, og senere spadserede vi sammen i seminariehaven og drøftede krigens gang. Min ældste broder Chresten, der var blevet såret længere tid i forvejen, var derpå blevet afkommanderet til tjeneste ved hærens telefonvæsen i Nordslesvig, først på landet og senere i Tønder. Nu var vi alle tre sammen — et lykkeligt træf.

Vi var nu i vinteren 1917-18 klar over, hvor det bar hen. Trods tyskernes store sejre mod øst og Ruslands og Balkanlandenes kapitulation, var tyskerne ikke mere så sikre på sejren som i begyndelsen — noget vi tre ikke var kede af. Til denne vending i krigssituationen havde USA's indtræden bidraget i høj grad. Vi var sikre på, at vestmagternes samlede opbud med tiden ville få den tyske vestfront til at vakle. Spørgsmålet var bare: Hvornår kommer sammenbruddet? Således var stillingen, da jeg efter en ny session fik indkaldelsesordre fra Flensborg; jeg var klar over, at rejsen med det samme ville gå til vestfronten. For mig gjaldt det blot om at overleve. På afrejsedagen til Flensborg meldte jeg mig derfor syg hos militærlægen i Tønder, en flink mand af vistnok jødisk herkomst; han skrev en indlæggelsesseddel til lazarettet, hvor min broder lå. Jeg tror, jeg blev der et par dage. Derpå fik jeg en raskmelding og tog så af sted til Duborgkasernen i Flensborg. Som jeg havde håbet, var transporten til fronten afgået, og med glæde afstod jeg mors store madpakke til de militærpersoner, der sendte mig hjem igen. Ak ja, mad betød meget dengang! Dette gjaldt også for hele det tyske rige; men det begyndte også at knibe med mandskabsreserverne. Det fik også broder Lorents at føle. Han skulle nu udskrives fra lazarettet og med sine to stokke sendes til sin garnison i Sydtyskland.

Men som han sagde til mig: Nu har jeg i rigeligt mål gjort min borgerpligt. Jeg tager ikke til fronten for anden gang, når jeg kender tyskere, der er blevet erklæret for »unabkömmlich« (uundværlig) i industri og storlandbrug.

Min yngste broder Anton, der tilhørte årgang 1901 og måske kunne vente indkaldelse, hvis krigen trak i langdrag, havde taget plads på en gård på vestkysten i nærheden af grænsen. Han havde talt med Lorents om overgang over grænsen til Danmark — en trafik, der var ved at blive almindelig ikke blot blandt danske nordslesvigere, men også blandt værnepligtige sydfra. Jeg var informeret, men agtede ikke selv at deltage. Jeg ville ikke forsvinde uden afgangseksamen. Broder Lorents tog så hjem med fuld udrustning for at sige farvel, dog uden at fortælle far og mor om de fælles planer. Derpå drog han afsted, dog ikke sydpå, men nordpå, så vidt jeg husker til Brøns, hvor pasområdet begyndte. Han opsøgte Anton, der havde fået lokalkendskab til egnen. Om natten forlod de gården og søgte ud mod havet. Lorents havde fået civilt tøj af broder Anton; han klædte sig om og smed uniform og våben i en grøft. I god behold nåede de havet lidt syd for stedet, hvor den tyske vagtpost-tjeneste begyndte. De gik mod vest ud i Vadehavet og bøjede så af mod nord. Det var en tåget augustnat med fuldmåne og ved ebбетid. De holdt sig så langt fra bredden, at de lige kunne skimte den og de tyske vagtposter. Men flodtiden nærmede sig, vandet steg, og tågen blev tættere, til sidst mistede de orienteringen. Vandstanden forøgedes! Hvilken retning skulle de tage for igen at få land i sigte? De kendte jo begge fra barndomstiden Vadehavets ebbe og flod, når vandet begyndte at stige. Anton lagde derfor hatten på vandet, og de fulgte den så langt, at de igen kunne få øje på strandbredden og vagterne. Så gik de længere mod nord, stadig med øjnene rettet mod kysten, indtil de nåede pigtrådsspærringerne, der gik langt ud i Vadehavet. De fulgte den udad, til den holdt op ved ret stor dybde, gik udenom den og igen ind mod kysten — dog ikke i land; de vidste jo ikke, om pigtrådsspærringen faldt sammen med statsgrænsen. Altså længere mod nord indtil de, mens tågen svandt, fik øje på Vester Vedsted kirke. Så gik de udmattede og forfrosne i land, hvor de blev vel modtagne på en gård. Sårene var for Lorents' vedkommende ved at åbne sig, men de havde ikke taget skade af saltvandet. De blev der et par dage og rejste så til Østjylland, hvor de fik plads på Kejsergården — en plads, som vor barndomsven, Thomas Terkildsen, der i forvejen var gået over grænsen, havde skaffet dem. De blev på gården mødt med overstrømmende venlighed. Far og mor vidste ikke noget om deres færd, de blev derfor glædelig overrasket over at få et brevkort med meddelelse om vel overstået tvillingefødsel fra en såkaldt slægtning i kongeriget.

Da regimentet i Sydtykland ikke havde modtaget en Lorenz Bock, gik sagen til undersøgelse i Nordslesvig. Far og mor blev forhørt af en gendarm, men kunne med god samvittighed erklære, at de ikke kendte noget til flugten. Min ældste broder Chresten blev omgående strafforflyttet til en garnison i Mecklenburg. Man forstår, at jeg også begyndte at frygte for en ny indkaldelse, men heldigvis skete der ikke noget i den retning.

På vestfronten gik krigen videre; de amerikanske armeer, som tyskerne til at begynde med havde latterliggjort, begyndte nu at gøre sig gældende. Vestfronten begyndte at vakle. Lad os gå hurtigt videre; vi ved jo alle, at det endte med tyskernes totale sammenbrud i november 1918 med det sidste skud den 11.11. kl. 11.

Kort efter den 11. november rykkede nogle militærbiler fyldt med revolutionære matroser fra Kiel svingende med røde flag ind i Tønder. Vi dansksindede var ligeglade med dem; vi tænkte på det, der nu måtte ske i vor hjemstavn. Nu var »Krigen endt«, som jeg skrev på forbladet af A. D. Jørgensens 40 fortælling. Jeg så på sprogekortet i »Diercke's Schulatlas für Höhere Lehranstalten«, trak med blæk den vordende østgrænse på sprogekortet — en retfærdig grænse, der ved fredsafslutningen blev til virkelighed. For Nordslesvigs vedkommende antydede sprogekortet den nuværende grænse af 1920.

Ved det derpå afholdte valg til den tyske rigsdag afholdt man sig fra dansk side fra deltagelse i valget. Til gengæld begyndte møderne, fremskyndet af Wilsons 14 punkter med løftet om de nationale mindretals selvbestemmelsesret. Jeg tænker især på møderne i Folkehjem i Aabenraa den 17. og 18. november — med H. P. Hanssen som den kårede leder. Mens tyskernes stortalenhed var brudt — især efter at tyskerne havde godkendt Wilsons krav — steg de danske forhåbninger. H. P. Hanssen-folkene holdt på den nuværende grænse, Flensborg-folkene på en grænse længere sydpå, og tyskerne på en grænse længere nordpå, den såkaldte Tiedje-linie. Jeg mindes et afstemningsmøde på Tonhalle i Tønder. Her stod de to nationale forgrundspersoner H. P. Hanssen og pastor Schmidt fra Vodder overfor hinanden; sidstnævnte understregede i sin tale meget stærkt, at man nu fra dansk side burde vise mådehold. »Gør I det ikke, kommer vi igen om tyve år, når vi igen er ovenpå, tilbage og gør gengæld«, sagde han. (Det har jeg senere i nazi-tiden tit tænkt på. Hans spådom gik i opfyldelse — men blot med den for os sønderjyder glædelige tilføjelse, at nu var det ikke blot Nordslesvig, men hele Danmark og Norge med, det gjaldt).

Også på seminariet skiltes vandene. Vi dansksindede havde indbyrdes drøftelser. Situationen blev aktuel, da direktoren indkaldte til en »Kundgebung« — en tilkendegivelse mod afståelsen. Da mine kammerater ikke vovede at udeblive herfra, måtte jeg alene med bogtasken under armen gå forbi klasseværelserne og lærerværelsets vinduer, begloet af elever og lærere, og ud igennem jernporten. Her blev jeg stående og afventede slagets gang. Pludselig dukkede de ni andre dansksindede elever op og meddelte, at direktoren under sammenkomsten i aulaen havde betonet, at kun de, der med hjerte og sjæl kunne deltage i tilkendegivelsen, burde blive, hvorpå de ni havde forladt salen — særdeles korrekt og anstændigt gjort af den forstående direktor. Jeg modtog dem med glæde, og i fællesskab delte vi en flaske vin hjemme på stuen. Blandt deltagerne var de to fra 'Als og en af de enbenede. Fra nu af var der kold luft mellem os og de tysksindede lærere og elever. Redaktør Skovrød havde i Flensborg Avis dagen derpå omtalt denne »Kundgebung« og skrevet, at de utilfredse seminarielærere og elever jo kunne tage syd på senere. Han blev meget glad,

da jeg under et besøg fortalte ham om de 10 nordslesvigske elever, der ikke havde deltaget i nævnte »Kundgebung«. Senere talte jeg med seminarieoverlærer *Dethlefsen* om den kommende afstemning og genforening. Han sagde: »Jeg forstår jer unge; men nu har jeg i omkring 40 år tjent den prøjsiske stat og er for gammel til at følge jer«. Han, den pligttro og venlige lærer, tog senere syd på, hvor han døde. Vi opsøgte også seminarielærer *Claus Eskildsen*. Han sagde noget som: Bare jeg kunne følge jer. Jeg er nu lige kommet hjem fra østfronten, har kone og børn og bor i tjenestebolig og vil omgående miste embede og tjenestebolig, hvis jeg nægter at deltage. Hvor skal jeg så tage hen? Vi forstod ham og har altid syntes, at han måtte handle således. Men alligevel undgik han ikke ubehageligheder derefter — både fra elevers og kollegers side. Først efter genforeningen blev han igen en lykkelig mand. Han fortsatte — det var en selvfølge — som lærer ved seminariet efter genforeningen. Han blev en højtskattet lærer i pædagogik, tysk og småbørnsundervisning. På sidstnævnte område blev han landskendt som forfatter af »Ole Bole« og som instruktør og foredragsholder. — Efter min opnåelse af doktorgraden i 1933 og udnævnelse til enecensor i tysk ved seminarierne har vi to gennem mange år samarbejdet som gamle venner ved eksamensbordet på Tønder Statsseminarium, indtil han fandt en pludselig død på en foredragsrejse. Vi drøftede under mit årlige besøg som censor gamle dage, og jeg opsøgte ofte i haven den tyske mindsten over de mange faldne fra Tønder Seminarium. Jeg stod der i stilhed og mindedes dem, jeg havde kendt som gode mennesker og kammerater.

I tiden mellem julen 1918 og nytår foretog min ældste broder og jeg en tur over den endnu lukkede grænse. På grænsestationen i Hviding forlod vi toget mod øst — bort fra stationen — sneg os ind i buskadset og ud i engene, nåede grænsegrøften med pigtråden og satte hermed for første gang foden på gammel sønderjysk jord nord for grænsen 1864, der gjorde området omkring Ribe til kongerigsk besiddelse. Vi sneg os videre gennem uvejsomt terræn og nåede så hovedvejen til Ribe, hvor vi i måneskin så domkirkens tårn på nært hold, for første gang. Tænk, at kunne købe sæbe, chokolade og krydderier, ting, der ikke fandtes sydpå, og som senere førte til import ad legal og illegal vej — sidstnævnte kaldtes smugleri.

Både den legale og illegale handel bragte mange tyske mark til byerne nord for grænsen i 1918, hvor tyske 100-marksedler afregnedes til en kurs på omkring 42, senere i 1919 og først i 1920 noget lavere. Forretningsmændene i Ribe f. eks. plejede ofte at give 1 pct. højere end bankerne og fik pengeskuffen fyldt med en hoben tyske pengesedler, idet de regnede med — ligesom bankdirektør Glückstadt — at marken ville stige. Det skulle de ikke have gjort, thi det blev jo for dem en stor og dyr skuffelse. De skulle ligesom den dansk-frisiske storbonde Cornelius Petersen have tænkt: Selv en slagen stormagt må se en kommende inflation i øjnene; lån derfor hellere tyske mark og omsæt dem til danske kroner. Det er bedre end at låne danske kroner for at afbetale tysk gæld, derfor vent! den tyske mark vil falde endnu mere, og så bliver det meget lettere at betale tysk gæld med danske kroner. Mange sønderjyder burde

have fulgt hans råd, thi han fik jo ret: Efter 1920 brød den tyske inflation igennem, så man i 1923 måtte betale 10 milliarder mark for et tysk frimærke. Jeg har nogle stykker af disse inflationsmærker liggende den dag i dag.

Afgangseksamen om foråret 1919 nærmede sig. »Klimaet« efter »Kundgebung« var køligt — for ikke at sige koldt. De to lejre omgikkes ikke med hinanden og talte ikke sammen. Men behandlingen var korrekt — også ved lærereksamen i foråret 1919. Vi havde skriftlig prøve i nogle fag, bl. a. i historie. Jeg havde regnet med et emne fra 1848 eller 1864. Det slog også til. Vi fik et emne fra nævnte område. Jeg havde gennemgået *A. D. Jørgensens* fremstilling i de 40 fortællinger og var vel rustet. Ved den mundlige prøve i faget spurgte censor — regeringsråden fra Slesvig — hvorfra jeg vidste alle disse ting. Jeg svarede, at jeg havde sat mig ind i både de danske og de tyske synspunkter. Han nikkede, sagde ikke noget, men tildelte mig en meget smuk karakter i historie. Nobel og korrekt handlet af censor! — Dog må jeg erkende, at jeg selv havde handlet mindre korrekt ved den skriftlige eksamen. Her havde jeg »sendt« optegnelser i flere fag til en dansksindet ældre kammerat, der var blevet sendt hjem fra lazarettet godt et års tid før eksamen og nu skulle tage den sammen med os. Han sendte »nødsignaler« til mig og jeg overlod ham de ønskede optegnelser så ubemærket som muligt. Var vi blevet grebne i det, havde man med rette kunnet bortvise os fra eksamen. Men også på dette område havde krigen haft sin indvirkning. En meget afholdt lærer, der stammede fra Berlin og selv havde gjort krigstjeneste og nu førte tilsyn med skriftlig eksamen, forstod det brogede eksamensholds forudsætninger og sagde blot til os, da han opdagede hjælpeaktionen: »Meine Herren, machen Sie es nicht zu deutlich!« Jeg har aldrig glemt denne menneskelige, men tjenstlig måske ukorrekte holdning fra hans side. Bortset fra denne episode forløb eksamen på normal vis. Efter denne samledes de tysksindede nybakte lærere til en munter ølafsten, mens vi dansksindede fejrede afslutningen med en flaske rhinskvin på min stue. Dagen derpå — jeg tror det var først i marts — gik rejsen for mit vedkommende hjem til Skast, hvor jeg måtte afvente den videre udvikling og indkaldelse — dog ikke til militærtjeneste — men til lærervirksomhed i Nordslesvig. Vi var jo nu vordende tyske embedsmænd, og regeringen bestemte selv, hvor vi skulle ansættes.

Det var dejlige dage derhjemme hos far og mor — især ved tanken om, at vi tre drenge var sluppet heldigt gennem krigen. Det var jo ret enestående; på mindetavlen i Skast kirke står der 14 navne, deriblandt to gange to brødre — og det i et sogn, der omfattede knapt 300 sjæle. Hver gang jeg senere har betragtet tavlen med de mange navne har den fyldt mig med ærbødig stilhed og vemod. Dette var vort lille sogns bidrag af krigens ofre, der i det danske Nordslesvig androg omkring 6000 faldne af de 30000 indkaldte sønderjyder — det dobbelte antal af hele Danmarks antal faldne i 1864.

Der er skrevet mange krigsbøger fra den 1. verdenskrig — men kun få af dansksindede sønderjyder. Jeg vil derfor slutte afsnittet om denne krig med fem korte bidrag om fem af mine slægtninge, der i sin tid af Nationalmuseet

blev opfordret til at indsende livserindringer — især om deltagelse i krigen 1914—1918 — en henstilling, der blandt andet gennem foreningen af »Dansk-sindede sønderjyske krigsdeltagere« blev tilstillet alle medlemmer af foreningen.

1. Min broder — *Lorenz Bock* — har jeg ofte opfordret til at nedtegne sine mange grufulde, men også morsomme oplevelser fra krigen på vestfronten; men han afslog det altid med bemærkningen om, at det ikke kunne have særlig interesse, der var jo så mange andre danske sønderjyder, der havde oplevet lignende begivenheder. Jeg har fortalt nogle træk i det foregående afsnit.

Men på 50-årsdagen blev han opfordret til at fortælle om sine oplevelser. Han sagde ja og talte i over en time — uden manuskript — på uforfalsket sønderjysk i et stopfyldt forsamlingshus om sine oplevelser ved fronten og den før omtalte flugt til Danmark i august 1918. Senere gentog han, opfordret af amtmand, dr. jur. *Tyge Haarløv*, Tønder, og førstelærer *J. J. Trige* i Øster-Højst (fra 1. august 1972 skoleinspektør) skildringen for skolebørnene i byen, der sad musestille og stærkt optaget af fremstillingen. Jeg har den 14. december 1971 modtaget følgende brev fra amtmanden:

Kære rektor Bock.

Som student fra Haderslev Katedralskole i 1928 og stadig abonnent på Haderslev-samfundets årsskrift har jeg gennem mange år fulgt Dem og Deres arbejde. Men det var helt nyt for mig, da jeg under vor telefonsamtale forleden erfarede, at De er broder til Lorents Bock, som jeg ved en afstemningsfest — vistnok den 10. februar 1970 i Øster Højst — hørte fortælle om sine oplevelser under og umiddelbart efter 1. verdenskrig. Jeg husker endnu, hvilken enestående god fortæller Deres broder var. Han fortalte på sønderjysk og med et smittende lune. Det var en så usædvanlig oplevelse at lytte til ham, at den stedlige lærer (formand for den forening, der holdt afstemningsfesten) og jeg hurtigt blev enige om at få Deres broder til at fortælle for børnene på skolen og samtidig få hans tilladelse til, at hans udtalelser blev optaget på bånd.

Det er vigtigt, at det særprægede, som vi, der lever her i Nordslesvig, stadig oplever, bliver bevaret for senere generationer, og det har glædet mig meget fra Dem at høre, at Deres broder både har været på skolen med sin fortælling, og at en båndoptagelse er sendt til Nationalmuseet eller Landsarkivet.

De venligste hilsener
Deres hengivne
(sign.) *Tyge Haarløv*.

Min broder og førstelæreren i Østerhøjst har bekræftet, at båndet er indsendt til Landsarkivet.

2. Jeg tror det var i efteråret 1917, at min broder Chresten, der som nævnt var afkommanderet til tjeneste ved militærtelefonen i Nordslesvig, og jeg besøgte fars gamle fætter, *Niels Bock*, der ved indgifte var blevet gårdejer i Bredebro. Han havde kort før krigen afstået gården til sønnen, *Niels Bock* (født 27/12 1881), og havde netop fået meddelelse fra regimentet, at sønnen var faldet på vestfronten den 20/4 1917. Nu havde han og svigerdatteren kun frontbrevene tilbage. Der blev ikke tid til at skrive krigserindringer — men

hans navn står blandt de 31 navne på den store mindesten ved Brede kirke over sognets faldne.

Sønnen *Andreas Bock*, der er født den 2/8 1914, ejer nu den 115 td. land store gård. Vi drøftede forleden slægten. Jeg nævnte ved denne lejlighed, at afdøde rigsdagsmand *Hans Jepsen Christensen*, der var regeringens kontaktperson til det danske skolearbejde i Sydslesvig, under et samvær havde spurgt mig, om jeg var i slægt med familien Bock i Bredebro, hvad jeg selvfølgelig bekræftede. Han tilføjede, at hans svigermor var født Bock fra Bredebro. Under samtalen fortalte Andreas, at nævnte svigermor var en søster til bedstefaderen Niels Bock og havde været gift med gårdejer Gotthardsen i Visby. Vi omtalte også den afdøde gårdejer *Johannes Bock* i Hjerpsted, som jeg havde truffet under krigen og som også hørte til Bredebro-grenen.

3. Den førømtalte slægtning, malermester *Nicolaj Nielsen Bock* i Struer, efterkom opfordringen fra Nationalmuseet. Nic. Bock, der er født den 27. september 1892 i Vester Terp i Nørre Løgum sogn som søn af Laust Nielsen Bock, født i Abterp ved Bredebro 1848 og hustru Andrea Karoline Bock, født Møller i Skærbæk 1848, hører ligeledes til slægten i Bredebro. Som nævnt besøgte jeg familien i Struer under min censor-rejse til Nr. Nissum seminarium. Han fortalte om sine oplevelser i Karpaterne mod russerne og om de grufulde oplevelser på vestfronten — dog oftest med et smil for at mildne minderne. Jeg opfordrede ham til at nedfælde sine erindringer — men forgæves. Han svarede: Der er jo så mange, der har oplevet lignende tildragelser — altså et svar, der lignede min broders svar. Nu lykkedes det senere en lærer at få ham overtalt til nedskrivningen. Beretningen omfattede 73 maskinskrevne sider og blev indsendt til Nationalmuseet før hans død 1961. Jeg glemmer aldrig hans sindige og lune beretninger om de blodige oplevelser.

Under mit arbejde med mindebogen ringede jeg til enken, fru *Else Bock*, og fik tilsendt en kopi af den indsendte beretning og nogle notater. Endvidere telefonerede jeg til sønnen *Lauge Bock*, som bor i Frederikshavn som redaktør for *Vendsyssel Tidende*. Også hos ham fik jeg forskellige oplysninger.

Det var med levende interesse jeg læste Nicolajs erindringer — først om barndommen, dernæst om maleruddannelsen og vandreårene i Tyskland, derpå fulgte indkaldelsen til hæren, kampen mod russerne i Karpaterne, hvor han pådrog sig lus, frostknuder og tyfus, lazaretophold og derpå de forfærdelige år ved vestfronten, blev såret, og så igen til fronten, hvor han deltog i den tyske hærns fortvivlede slutoffensiv, der sled resterne af den tyske hær op. Under de frem og tilbagebølgende kampe blev hans afdeling omringet af de fremstormende tropper og taget til fange i august 1918. Fransk fangenskab var ikke mildt, men heldigvis blev han sammen med andre dansksindede soldater — efter endt ophold i Aurillac — hjemsendt fra Dunkerque med dampen St. Thomas til Århus, hvor der ventede dem en festlig modtagelse fra borgernes side, der modtog dem som personlige gæster i hjemmene i tre dage. De lasede uniformer blev erstattet med civilt tøj — som gaver. Som nyfødte, glade,

taknemmelige mennesker gik rejsen til de forskellige hjem til Sønderjylland og den kommende afstemning og genforening i 1920.

Hele beretningen er præget af ro og nøgternhed — uden pral og store ord — men med en vis vemod over, at de som dansksindede præjssiske statsborgere måtte kæmpe for en sag, der ikke var deres. Han sluttede sit manuskript således:

»Inde i Marselisborg skønne Mindesmærker over faldne Landsmænd staar der henimod seks Tusinde Navne af de Aargange, som jeg tilhører, og naar jeg staar derinde i den store Cirkel, føler jeg et stærkt Fællesskab med dem, der faldt og døde langt borte fra deres Hjemstavn. Hvorfor blev det ikke min Lod? Indholdet af min Moders Breve, som naaede mig paa forskellige Fronter og Frontafsnit, var altid baaret af en levende Tro paa Gudsordet og Forbønnens Magt. Hun skrev til mig flere Gange, at en af Guds Forkyndelser og Løfter til hende for mig lød: »I Hunger vil jeg frelse dig fra Døden og i Krig fra Sværdets Vold«.

4. Min svoger *Frederik Madsen*, der som tysk artillerist kæmpede mod bolschevikkerne i Sydrusland, drog efter sammenbruddet sammen med sin afdeling gennem Rumænien og Bulgarien til Grækenland, hvor han blev taget til fange og anbragt i fangelejr ved Saloniki, hvorfra han pr. skib sammen med andre sønderjyder førtes til en festlig modtagelse i København. Han har ofte fortalt alvorlige og muntre historier, men har aldrig villet nedfælde sine erindringer skriftligt.

5. Til slut det sidste træk fra krigen 1914—18, fortalt af styrmand *Jens Bagger*, en søn af mors kusine på Røm. Vi fire brødre traf ham — jeg tror det var i 1920 — hos Per morbror og Cilla Most i Rejsby-Ballum. Han fortalte omtrent følgende i godt humør og med lune: Som I ved blev jeg i 1914 indkaldt til den tyske krigsmarine i Kiel. En skønne dag bød en høj officer, mens vi stod opstillet i kasernegården, de dansktalende nordslesvigere træde frem, da han havde brug for dem til en særlig opgave. Det lød jo spændende og måske ikke uden risiko; men meldte vi os ikke, faldt vi måske i den kommende kamp med den engelske flåde eller som medlem af den oprettede marine-division i Flanderns oversvømmede engdrag. Jeg tror, vi var ca. 30 dansktalende, der meldte sig; et par af dem var »hjemmetyskere«, med hvem vi undlod at drøfte det nationale. Vi var jo alle kammerater. Så blev vi sendt til Wilhelmshafen ved Weserfloden og fik nu oplysning om opgaven. En handelsdamper blev ombygget, så den kom til at ligne den danske damper »Kronborg«, der sejlede træ fra Göteborg til Sydamerika. Vi kom om bord og så i kaptajns kahyt billederne af det danske kongepar, Chr. den X og dronning Alexandrine. Den høje officer afslørede nu som kaptajn Christiansen fra øen Sild — ikklædt som skibsfører i den danske handelsmarine. Også besætningen havde ombyttet den tyske marineuniform med tilsvarende dansk sømandsiklædning af forskellig art — med danske skibspapirer i lommen. Målet for sørejsen var tysk Østafrika, der savnede våben og ammunition til de tyske kolonitropper og kul til

den tyske piratkrydser »Königsberg«, der voldte uro i sejladsen i det Indiske Ocean og derfor blev skarpt forfulgt af den engelske krigsflåde. Over den farlige last i »Kronborg« var der over og under dækket stablet en mægtig trælast. Beskyttet af tyske krigsskibe gik turen langs den tyske og jyske vestkyst og derpå alene gennem den første blokadelinie ved Skagerak. Vi skulle have været nord om Island, men den brølende orkan tvang os til i nattens mulm og mørke at gennembyrde blokaden mellem Skotland og Island og nåede dermed Atlanten. Vest for Spanien kom vi igennem den franske blokade ved at hilse den franske krydser med Dannebrog. Franskmanden hilste tilbage; det var jo et neutralt dansk handelsskib — indført i de internationale skibsregistre — derpå videre langs med Afrikas kyst syd om Kap det gode Håb, provianterede på en lille engelsk ø. På sejladsen op igennem strædet mellem Afrika og øen Madagaskar begyndte »Königsberg« at sende radiosignaler til »Kronborg« — og dermed brød et rent helvede løs, idet den engelske krigsflåde blev klar over, at en tysk blokadebryder var på vej til Tysk Østafrika. Forfulgt af engelske krydsere måtte vi sænke »Kronborg« ca. 200 meter fra Afrikas sumpede mangrove-kyst, som vi nåede i vore både efter at vi havde overhældt dækslasten med petroleum og antændt skibet. Englænderne skød som rasende på det brændende skib og på os i bådene og senere i mangrove-krattet, der gennempiskedes af blykuglerne fra englændernes shrapnels. Men som ved et under blev kun få såret, deriblandt kaptajnen, men flere pådrog sig malaria i mangrovesumpen. Vi kom nu i kontakt med kolonihæren; matroserne blev optaget i den som hvide underofficerer og vi befalingsmænd med tilsvarende højere grader. Den engelske krydser vendte senere tilbage og skød vort brændende skib fuldstændigt i sønk — dog uden at den ventede store eksplosion skete, da ammunitionen og kullene lå under vand i vraget. At vi så nogle uger senere bjærgede tingene i land var en selvfølge.

Kolonihæren bestod af 4000 mand sorte beskyttelsestropper, men ved vor ankomst var flere tusinde loyale og krigslystne askarier under uddannelse. Dertil kom de mange tusinde af bærere, der mod betaling bar vort uundværlige »train«. Forholdene mellem os hvide var udmærket — selv om det var præget af tysk militærdisciplin. Vi nyankomne hvide fik anvist en »boy«, der som en trofast tjener altid stod til vor rådighed: Vi deltog i fællesskab i de mange ret ofte blodige kampe mod englændere og boere. Overmagten blev for stor: den tyske kolonihær måtte kapitulere i oktober 1917. Jeg blev sammen med flere kammerater anbragt i en engelsk fangelejr ved Cairo i Ægypten. I efteråret 1917 blev krigsfanger afhentet af den danske krydser »Valkyrien«, og vi fik så den 10. september en storslået modtagelse på Langelinie som Københavns gæster. Derpå gik rejsen hjem til Sønderjylland, hvor vi havde den glæde at opleve både afstemningen og genforeningen i 1920.«

Sådan omtrent lød fortællerens beretning i 1920. Han blev efter 1920 ansat i Toldvæsenets kystbevogtningstjeneste og døde 1960 i Ballum.

Man vil kunne forstå, at det var med stor interesse jeg købte og læste den i 1937 af Christen P. Christensen udgivne bog »Sønderjyder forsvarer Øst-

afrika 1914-18«, skrevet på grundlag af en håndskreven bog, hvori Nis Kock fra Sønderborg kort efter sin hjemkomst havde samlet sit store erindringsmateriale — jeg ønsker at hædre Jes Baggers minde ved at citere, at kaptajnen under orkanen uafbrudt havde stået to døgn på broen, »blev afløst af en af styrmændene, den dygtige og afholdte Jes Bagger (s. 42)«. Endnu et citat følger: »Den prægtige 2. styrmand Jes Bagger, der var dusbroder og kammerat med hele besætningen, havde jeg ikke set længe under krigen i Afrika (s. 104).«

Af de fem anmeldelser af bogen drister jeg mig til at citere følgende:

a. »En dejlig Bog, saa fuld af Spænding som kun den fuldkomment sanddru Virkelighed«.

Valdemar Koppel i »Politiken».

b. »... Det er en dansk Bog, en mandig Bog og en prunkløs Bog. Den fortjener at blive læst af baade gamle og unge. Den er spændende som den bedste Drengbog og interessant som den mest fængslende Krigsskildring. Den har Pustet fra de store Begivenheder derude — og er dog Kød af vort sindige Kød og Blod af vort trofaste danske Blod«.

Hakon Stangerup i »Nationaltidende».

I bogen spørger »En Mand fra Kongeriget«, hvorfor man ikke benyttede lejligheden til »Mytteri«. Kock skriver (s. 46), »at denne Tanke aldrig i Drømme har strejft min Bevidsthed. Hvem skulde vi gøre Mytteri imod?« Der var jo både dansk- og tysksindede nordslesvigere samt et ret stort antal rigstyskere: Fyrbødere nede i skibet samt to telegrafister — skjult under kaptajnens kahyt. Dertil kan føjes: De var under militær kommando med aflåsede våbenkamre og med dødsstraf som eneste straf ved lydighedsnægtelse — altså de samme betingelser, der gjaldt for dansksindede tyske statsborgere ved fronterne.

Lad dette være de sidste linier om den for os sønderjyder så frygtelige 1. verdenskrig, der — som Nic. Bock skriver — kostede vor lille landsdel Nordslesvig 6000 faldne for en fremmed sag. Under de mange år i Nakskov har jeg somme tider — for at anskueliggøre dette tab — sagt: Prøv at fordele 6000 faldne i hjemmene på Lolland-Falster. I 1921 var befolkningstallet i Nordslesvig 163.622, på Lolland-Falster 128.537; det svarer altså til ca. 4500 faldne på Lolland-Falster. Tager vi, for at gøre det mere lokalt og aktuelt, Nakskovs befolkningstal fra 1971 (17.182), så bliver det for Nakskov bys vedkommende ca. 600 faldne — så forstår I måske bedre, hvor megen sorg de mange dødsmeldinger ville bringe jer — og har bragt os i Nordslesvig.

III.

Enelærer i Københoved 1. april-15. september 1919

Omkring 15. marts 1919 meddelte provinsregeringen i Slesvig, at jeg fra 1. april skulle overtage det ledige enelærerembede i Københoved. Jeg var ikke helt klar over, hvor byen lå, men efter at have set på kortet, rejste jeg pr. cykel og amtsbane til Københoved syd for Kongeåen. Det drejede sig om et enelærerembede, hvis tidligere indehaver, lærer Vestergaard, var faldet som officer på vestfronten. Ældre nabolærere havde under Vestergaards indkaldelse i fællesskab som »vikarer« måttet klare undervisningen i Københoved skole. Jeg blev meget venligt modtaget i byens danske hjem, hvor man — som jeg senere blev klar over — gennem de nationale tillidsmænd havde fået særdeles tilfredsstillende oplysninger angående min nationale indstilling. Jeg mindes endnu med glæde de mange indbydelser til hjemmene, hvor jeg traf mange af mine jævnaldrende, der havde været på efter- og højskoleophold og der havde lært at synge vore nationale sange. Man har kaldt Københoved og omegn for det »ideelle hjørne«. Københoved var fra 1864—1920 et grænsesogn, som Askov Højskole og Skibelund Efterskole nord for åen både nationalt og kulturelt havde virket inspirerende på — og omvendt. *Kloppenburgs* private bro ved »Friheden« over Kongeåen til Skibelund og Askov var også af symbolsk betydning: sognets, ja, Sønderjyllands nationale og kulturelle samhörighed med moderlandet.

Det drejede sig altså om overtagelse af et lærerembede af samme art som skolen i min fødeby. Her som der undervistes ca. 70 elever fordelt over 8 årgange samlet af samme lærer. De 8 årgange var delt i 3 afdelinger, kaldet »Unterstufe«, »Mittelstufe« og »Oberstufe«. Jeg har under beretningen om min barndomsskole fortalt om denne skoleform, der nu bliver betragtet som forældet og alt for krævende. Jeg havde prøvet den som elev og havde høstet gode erfaringer. Nu skulle jeg prøve det som lærer.

Som prøjsisk »Beamter« måtte jeg jo følge spillets regler, der krævede, at man som ny mand i rækken måtte aflægge et præsentationsbesøg hos »Kreischuleinspektor« Röhr og »Landrat« (amtmand) v. Loew — iklædt diplomat og høj hat — sikkert et syn! Jeg husker bedst besøget hos v. Loew, yderst venlig og forstående; jeg vidste, at han havde hjulpet mange dansksindede soldater hjem på orlov ved en positiv påtegning på en ansøgning fra hjemmets side eller på en anmodning fra regimentets side om en udtalelse fra Landrådet. Han var derfor både agtet og afholdt af befolkningen.

Ved skoleårets begyndelse pr. 1. april skulle der indsendes en »Pensenverteilung«, en fordelingsplan over de emner, der i årets løb skulle gennemgås i de enkelte fag på de tre skoletrin. I en anden protokol skulle så de ugentlige indførelser af det behandlede stof i de enkelte fag på de tre trin vise, om den årlige fordelingsplan var blevet realiseret. Jeg benyttede samme metode med: »Helfer« som medhjælper som i Skast skole og som lært i seminariets særlige »enhedsskole«. Hvem førte så kontrol hermed? Det gjorde »Der Kreisschulinspektor«, der virkede mere som en myndig tilsynsførende end som amts-skolekonsulent. Jeg havde i Københoved én eneste gang besøg af ham — det var også nok. Det traf sig nemlig så uheldigt eller heldigt, at han kom uanmeldt i en time, hvor jeg i en tysk time ganske ulovligt havde dansk diktat, som både elever og forældre var glade for. Han studsede, men sagde ikke noget, mens børnene var der, og lod mig så eksaminere 3—4 timer i forskellige fag på tysk og efter mine protokollerede optegnelser over gennemgættet stof. Da sidste time var forbi, og eleverne havde forladt skolen, var hans første ord: »Det er jo ganske ulovligt, og følgen må blive, at jeg må indstille til regeringen, at De straks forflytted sydpå!« Hvis ikke afstemningen og genforeningen havde ligget forude, havde jeg måske ikke svaret, som jeg gjorde: »Jeg ved, at det er ulovligt, men De ved, hvad fremtiden vil bringe for os i Nordslesvig. De er også klar over, at timer i dansk svarer til elevers og forældres ønske i denne by. Truslen om strafforflyttelse gør ikke noget indtryk på mig, da jeg efter genforeningen ønsker at tage dansk studentereksamen og studere medicin eller teologi. — Nu var han til at tale med — endda på en meget venlig måde, idet han sagde: »Send på byens vegne et andragende om danske timer til mig, som jeg så vil anbefale«. Til gengæld indbød jeg ham til en god dansk kop kaffe og cigar — begge dele fra nord for Kongeåen. Han nød det, og bad mig følge på vej — ikke i karet, som før krigen derhjemme, men på cykel. Jeg havde ikke flere inspektionsbesøg af hr. Röhr i Københoved.

Men hvad med de mange elever? Dem stod jeg i det bedste forhold til — sikkert påvirket af hjemmene. Det var et anstrengende arbejde at holde undervisningen i de tre hovedtrin med deres otte årgange i gang i form af personlig undervisning, »Hjælperes« medvirken og elevafdelingernes selvbeskæftigelse. Hver enkelt time måtte jeg kontrollere de enkelte klassetrins arbejde. Enhver vil forstå, at hvis det hele ikke skulle ende i larm og kaos, måtte der herske arbejdsro — med god vilje fra alle sider. Jeg mindes kun en enkelt elev, som jeg måtte straffe for uartighed, ja, provokerende opsætsighed. Det var den tyske grænsekontrollørs ældste søn. Jeg havde advaret ham flere gange uden held. Endelig brast min tålmodighed, og i en bestemt tone befalede jeg ham at hente og bringe mig en lang og lige pilekvist fra skolens hegn. Han så på mig — men adlød. Da han havde bragt mig den, gav jeg ham de første og sidste »striber« under min lærervirksomhed i Københoved — og det med et glimrende resultat. Da jeg nævnte eftermiddag gik forbi elevens hjem, traf jeg drengens fader, der på tysk takkede mig for afstraffelsen af sønnen. Han fortalte derpå, at han — da den yngste søn havde fortalt ham om broderens

frækhed og afstraffelse i skolen — havde givet »synderen« en tilsvarende afstraffelse. Sådan kunne altså samarbejde mellem skole og hjem også forme sig! Nu til dags vil nogle skolefolk og forældre nok kalde det »gammeldags« og upædagogisk at skabe »hæmninger«. Resultatet blev godt, og eleven og jeg blev gode venner; jeg tror, at han — begavet som han var — havde indset retfærdigheden i de to afstraffelser — og det er jo det afgørende for barnet, når skole og hjem helst i samvirke må skabe de nødvendige hæmninger i barnets måske alt for egocentriske og aggressive adfærdsmønstre.

Bortset fra ovennævnte episode havde vi et godt arbejdsklima i skolen — ja, også udenfor —. Jeg husker, at de ældste drenge og jeg udenfor skoletid havde frivillig idræt på en mark med sandmuld, hvor vi øvede os i højde- og langspring. Dengang kunne jeg endnu vinde i konkurrencen med mine elever! Jeg mimedes også en fælles udflugt til Kolding, som jeg ved denne lejlighed så for første gang. — Jeg holdt af den store og gode elevflok.

Som nævnt havde jeg et godt forhold til beboerne; både de og jeg vidste godt, at min ansættelse i byen kun ville blive midlertidig, dels fordi jeg agtede at læse videre, og dels fordi man ønskede at ansætte en dansk uddannet lærer, lærer *Boesen*, der stammede fra egnen. Som mange andre steder fremkaldte forventningen om afstemningen og genforeningen en vis spænding mellem Flensborg- og Aaberaa-folkene vedrørende grænsedragningen. Den senere rigsdagsmand, proprietær *Kloppenborg-Skrumsager*, søn af den da endnu levende »gamle« *J. N. H. Skrumsager*, var Flensborg-mand. Som læser derhjemme af *Flensborg Avis'* aflægger »Vestslesvigs Tidende«, var jeg også på linie med dem, der kaldtes Flensborgfolkene og som havde håbet på dansk flertal i Flensborg og Mellemslesvig. — Udviklingen gav H. P. Hanssen ret. *Kloppenborg-Skrumsager* var desuden meget interesseret i de mange skoleproblemer, der skulle løses ved genforeningen. Det samme gjaldt højskoleforstander *Jacob Appel*, Askov, den senere undervisningsminister. Jeg husker, at de to mænd en dag besøgte mig for at orientere sig nærmere om de gældende tyske skolelove og skoleforhold. Ved denne anledning indbød forstanderen mig til at besøge Askov Højskole; jeg efterkom lidt senere indbydelsen og blev meget venligt modtaget af forstanderparret.

For at passere grænsen i ventetiden før afstemningen havde man fra dansk side udstedt passersedler, der var godkendt af tyskerne. For Københoveds vedkommende skete det hos »gamle« *Skrumsager*, en stout og respektindgydende mand. Så var overgangen ved Skoldborghus åben for indkøb i stationsbyen Vejen med alle de lækre førnævnte ting, som vi havde måttet give afkald på under krigen. De tyske toldembedsmænd var blevet medgørligere — måske hjalp også en flaske fløde og et pund smør skjult i bondens hestekøretøj og i stilhed overdraget manden i den grønne uniform. Jeg benyttede mig også af passersedlen, idet jeg tog til Vejen og forsynede mig med de ovennævnte ting samt med sko, undertøj og et sæt tøj. Udflugten afsluttedes sædvanligvis i »Palmehaven«, hvor jeg med velbehag nød en kop chokolade og et stykke lagkage med flødeskum. Dog manglede der stadig en vigtig ting: Dæk og

slanger til min cykel. Kørsel på propper og små spiraler var jo i krigens sidste år erstatning for gummi til cykler. Og gummidæk og gummislanger måtte hverken udføres eller indføres. Men jeg fandt en udvej: Under en samtale med en dansk grænsegendarm ved »Frihedsbroen«, der var afbrudt, lavede vi to en handel. Jeg havde efter revolutionen købt en tysk armérevolver — et pragtfuldt våben, som jeg lovede mangan på den anden side af Kongeåen, hvis han til gengæld skaffede mig dæk og slanger i Vejen. Handelen gik i orden, jeg tog over Skoldborghus til Vejen, fik cyklen nymonteret og tog så ned til »Friheden«, hvor min danske ven havde vagt på nordsiden. »Udførslen« var altså i orden, men »Indførslen« desværre ikke. Thi på sydsiden af Kongeåen stod en ny tysk grænsegendarm eller tolder, der ikke kendte mig. På min forespørgsel om overgang over åen svarede han naturligvis nej; men hos ham stod toldkontrollørens søn, der var blevet straffet af mig. Jeg hørte drengen sige: »Das ist unser Herr Lehrer!« Han fortalte altså den tyske toldbetjent, hvem jeg var, med det resultat, at denne nikkede, sagde nogle venlige ord på tysk og gik op ad vejen mod Københoved. Jeg smed benklæderne, tog cyklen på nakken, vadede over Kongeåen og indhentede tolderen, der lod, som intet var hændt.

Jeg har flere gange nævnt Kloppenborgs »Frihedsbro«, der under og lige efter krigen var afbrudt. I umiddelbar nærhed af broen lå der i 1919 et stykke uopdyrket jord med spredt træbevoksning. Jeg elskede den plet og tilbragte ofte eftermiddagen i maj og juni med at ligge der og betragte Skibelund og Askovs kulturcentre. Mange unge mennesker har forsøgt sig som skribenter, således også jeg de sidste år i Tønder, hjemme i Skast julen 1918 og især ved Kongeåens bred. Det var først og fremmest hjemstavnsdigte, natur- og kærlighedslyrik, som jeg havde dyrket — påvirket som jeg var både af Goethe og især af Aakjær. Rim og rytme var ikke ubekendte begreber for mig. Dog var de fleste lyriske frembringelser stærkt påvirket af krigen og håbet om en snarlig genforening. Jeg forsøgte mig også med et drama i fem akter — handlende om tiden i Nordslesvig før 1914 under krigen og i ventetiden efter revolutionen. Jeg fik kun enkelte scener skrevet, før jeg forlod Københoved.

Jeg slutter mine erindringer fra dette halve år i den sønderjyske landsby med at give udtryk for min taknemmelighed over for elever og forældre. Skal jeg nævne navne og hjem, så mindes jeg især den gæstfrihed, som jeg mødte i hjemmene hos Aarup, Kloppenborg-Skrumsager, Thyssen, Gamborg, Kjær, Gram og flere andre. Men nu ligger denne forældregeneration på kirkegården og mine forhenværende elever er nu omkring de 60 år.

IV.

I København fra september 1919 til sommerferien 1920

1. På lærerhøjskolen

Efter sommerferien 1919 blev der — så vidt jeg husker — gennem H. P. Hansen og det midlertidige sønderjyske ministerium oprettet et 3 måneders kursus på Lærerhøjskolen i København for dansksindede tyskuddannede lærere, der agtede at fortsætte i deres hjemstavn efter genforeningen. Jeg fik indbydelsen til deltagelse og sagde selvfølgelig ja med glæde. Der indkom ialt 142 ansøgninger, og på et møde i Haderslev 1. september 1919 besluttede Det sønderjyske Skoleudvalg med *H. Jepsen Christensen* som formand for et lærerudvalg bestående af *J. Dirks*, *H. P. Brodersen* og *A. Gjedde*, Haderslev, *Møller* (Rødding) og *Clausen* (Dybbøl) at imødekomme 82 ældre og yngre af de 142 ansøgninger. Jeg tror, jeg var den yngste blandt de 82 kolleger, der senere sammen valgte Clausen (Dybbøl) som vor talsmand under kursusopholdet.

Sammen med flere kolleger tiltrådte jeg den 15. september 1919 — jeg husker det var på mors 60-års fødselsdag — rejsen fra Vejen station. Vejret var strålende, så rejsen over Fredericia, Strib, Fyn, Storebælt og Sjælland var en vidunderlig oplevelse. Det samme gjaldt modtagelsen i København. Som vi ældre kan huske, havde der i sommerens løb fundet store modtagelser sted af sønderjyske krigsfanger, der havde mødt en enestående gæstfri optagelse i københavnske hjem. Der havde været så stor en rift om krigsfangerne, at flere værtsfolk ikke havde fået en gæst med hjem. Gennem pressen fik så københavnere at vide, at nu var der mulighed for at få en sønderjysk lærer som gæst i tre måneder — mod en symbolsk betaling —. Igen var der en række hjem, der åbnede sig for sønderjyderne og afviste enhver betaling. Vi var altså en slags kærkomne »feriebørn«, der i henhold til listerne over deltagerne blev fordelt til de ventende værtsfolk, der modtog os med den største gæstfrihed og hjertelighed. Et meget stort antal af deltagerne var jo også krigsdeltagere, så nu skulle disse sønderjyder have det godt oven på disse fem onde år. Mine værtsfolk — familien Henriksen — modtog mig, og vi kørte ud til deres hjem i Voldmestergade 9, en af de dejlige og hyggelige gader i Byggeforeningen på Østerbro mellem Sølvtorvet og Lille Triangel. Her var der stor modtagelse i familiens skød. Foruden værten, *Christian Henriksen*, der var ansat i politiet og ejede huset, og værtinden, deltog sønnen, (der var magister i zoologi og ansat ved Zoologisk Museum) hans kone, hans ældre søster, der var lærerinde,

og deres yngste søster, der var telefonistinde, i velkomstmiddagen. Det var et dejligt hjem, forsynet havde tildelt mig. Næste morgen gik så turen ned til søen, hen til Lille Triangel, Østerbrogade, Store Triangel til Odensegade, hvor datidens Lærerhøjskole var beliggende.

Også her var der stor modtagelse ved skolens forstander, professor H. Olrik, daværende undervisningsminister S. Keiser-Nielsen og kontorchef H. Hammerich som repræsentant for Det Sønderjyske Ministerium. Derpå begyndte arbejdet i form af forelæsninger over dansk litteratur og historie ved forstanderen, endvidere professor *Vilhelm Andersen*, magister *Georg Christensen*, den senere seminarieforsstander i Haderslev, og flere gæsteforelæsere. Blandt sidstnævnte husker jeg især kgl. skuespiller *P. Jerndorff*, der skulle forsøge at bringe os sønderjyder rigsmålets korrekte udtale — et foretagende, der støttedes af undervisning i dansk sproglære ved *Erling Rørdam*, og i skriftlig dansk ved skoleinspektør *Jørgen Jørgensen*. Nævnes bør også højskoleforstander *Holger Begtrup*s foredrag om Grundtvig og fuldmægtig i kirkeministeriet *Waage Jensens* oversigt over dansk statsret m. m.

Vi talte jo sønderjysk indbyrdes — enhver i sin dialekt. Af den store kollegaflok husker jeg især brødrene *Clausen* og brødrene *Dirks* fra Haderslev og tre andre lærere, den senere skoleinspektør *Andreas Gjede* og viceinspektørerne *Andreas Thomsen* og *H. J. Petersen*, med hvem venskabet blev fornyet under min adjunktetid i Haderslev 13 år senere. Der herskede blandt os alle et godt kammeratskab. Når jeg nu betragter billedet af holdet, må jeg desværre konstatere, at de fleste ligger under mulde — men der er jo også forløbet 50 år siden dengang.

Men tilbage til datiden: Foruden timerne på Lærerhøjskolen blev der arrangeret udflugter for os til Kronborg, Frederiksborg, Fredensborg, Roskilde Domkirke, Ringsted kirke — samt besøg på Rigsdagen og Københavns museer. Jeg mindes også, at vi smagte på øllet på åstedet. Hvad teaterbesøgene angår, glemmer jeg aldrig premieren på »Moderen« på Det kgl. Teater og den indlagte sang »Som en rejselysten flåde«. Vi var dybt grebne, og jeg lovede mig selv at lægge det påbegyndte teaterstykke om krigen og genforeningen — set fra syd for Kongeåen — ufuldendt til side.

Ja, det var dage og uger med rige oplevelser. Men hvor længe var Adam i Paradiset! Også vi måtte sande det gamle ord, idet der som lyn fra himlen kom telegram fra provinsregeringen i Slesvig om, at de tre måneders orlov var blevet halveret, og at vi pr. 1. november måtte vende tilbage.

De gifte lærere måtte jo for familiens skyld adlyde; som ungarl var jeg jo heldigere stillet. Som jeg havde antydnet over for den tysk amtskoleinspektør under hans besøg i Københoved skole, ville jeg forsøge at tage dansk studentereksamen. Jeg blev derfor et par dage ud over den 1. november og fik derved lejlighed til at betragte skuepladsen for Vigerslev togkatastrofen. Vi — min vært og jeg — så dagen efter ulykken de ødelagte vogne og lokomotivet hængende ned ad skrænten ved bækken. Nu er bækken væk og de store marker bebygget, så stedet er ikke til at kende igen.

Derpå tog jeg hjem til Sønderjylland, besøgte Københoved, hvor de heldigvis havde fået en dansk uddannet vikar og tog derpå til amtskoleinspektøren i Haderslev med min afskedsansøgning. Modtagelsen var overordentlig kølig. Men han kendte jo mine fremtidsplaner, og et par uger senere fik jeg en skrivelse med følgende indhold:

»An Herrn Lehrer Bock. Ihr Gesuch um Entlassung genehmigt. Dienstlich. Röhr, Kreisschulinspektor«.

Nu var jeg efter afskeden en fri fugl og kunne forsøge at realisere mine fremtidsplaner.

2. På Døckers Studenterkursus 1919-20 samt afstemning og gensforening

Før jeg forlod København havde jeg opsøgt rektor for Døckers Studenterkursus, *Fr. Kindt-Jensen*, og forhørt mig om muligheden for optagelse på det etårige studenterhold for lærere. Jeg fik lov til på egen risiko at blive optaget på dette sene tidspunkt; jeg skulle indhente holdet og begyndte ret omgående, men han antydede, at det ville blive meget svært at klare studentereksamen på så unormal kort tid. Men da jeg under mit ophold i Sønderjylland i november blev angrebet af influenza hjemme i Skast,, måtte jeg skrive til rektor — idet jeg beklagede forsinkelsen — at jeg først kunne komme midt i december. Jeg blev venligt modtaget af rektor, selv om han nu var endnu mere skeptisk, og jeg begyndte så at følge undervisningen de få dage indtil juleferien. Denne tilbragte jeg hjemme i Skast med at tilegne mig begyndelsesgrundene i latin og engelsk. Som de danskuddannede lærere var jeg fritaget for fagene matematik, fysik og verdenshistorie (dog ikke Nordens historie) til nysproglig studentereksamen.

Den 6. januar 1920 begyndte så slaget om den hvide studenterhue. Jeg kan huske, at jeg tænkte: »Du skal jo ikke til vestfronten. Forsøg nu ligesom i drengetiden at springe over det alt for brede vandløb og den høje tjørnehæk — men læg ved springet et par ekstra tommer til. Så skal du nok komme over!« Jeg kastede mig især over latin og engelsk. Jeg havde i juleferien nogenlunde tilegnet mig Mikkelsens begynderbog i latin. Som vel bevandret i tysk voldte kasus og konjunktiv mig ingen vanskelighed. Det var blot med at lære gloser og bøjningsskemaer. Men det var svært alligevel. Man havde læst 83 sider af Cæsars Gallerkrig; disse sider måtte jeg selv indhente og så følge med i resten af Cæsar, Ciceros taler og breve samt til sidst middelalderlatin. Dog varede det ikke længe, før jeg fik fast bund under fødderne og dermed selvtillid vedrørende latin. Heldigvis havde vi også en fremragende latinlærer, nemlig rektor. Så var der mundtlig og skriftlig engelsk. Min udtale lød selvfølgelig meget dårlig i en gymnasielektors øren. Men lektor *Nørreballe* var ikke blot en meget dygtig, men også en hjælpsom lærer. Han gav mig uden vederlag nogle ekstra timer i engelsk udtale — i hjemmet ledsaget af tedrikning. Jeg har aldrig glemt ham og rektor. De øvrige fag havde jeg det lettere med. I fransk havde

jeg gode forudsætninger, og i Nordens historie og litteratur havde jeg en glubende appetit, så lysten drev værket — det samme gjaldt oldnordisk, gammel dansk og svensk. Oldtidskundskab blev jo betragtet som et let støttfag. Og så til slut tysk, som af kammeraterne blev betragtet som et af de allersværeste fag. Jeg forstod dem, da jeg åbnede Kapers store tyske grammatik. Den skulle de kunne og anvende til den skriftlige prøve i tysk. Dog lukkede jeg den igen; Den forvirrede mig kun; jeg måtte stole på min sprogfølelse og det, jeg havde lært under andre forhold.

Som på Lærerhøjskolen herskede også her som på Døckers Kursus — nu kaldet hovedstadens og statens kursus — et godt kammeratskab. Jeg læste her sammen med flere af dem i de forskellige fag. Dette gjaldt især den senere operasanger Imanuel Francksen, den senere højskoleforstander Johs. Terkelsen, Ry Højskole, og min landsmand fra Blans (Sundeved), den senere provst Andreas Petersen, Bornholm.

Med hårdt arbejde gik altså januar måned. Omkring 1. februar fik Andreas Petersen fra Sundeved og jeg opfordring til afstemningsrejsen pr. skib med vedlagt billet. Den 8. februar forlod damperen under stor festivitas Københavns havn med flere hundrede afstemningsberettigede ombord. Der var ældre, ja gamle sønderjyder med, der havde boet i København og på Sjælland gennem mange, mange år, og så vi unge, der havde søgt uddannelse og arbejde i København efter krigen. Turen gik syd om øerne. Vi så Lollands kyst i klart måneskin. (Dengang anede jeg ikke, at jeg skulle tilbringe en stor del af min senere tilværelse i Nakskov.) Humøret om bord var strålende, så meget søvn blev det ikke til. Vi kom til Sønderborg havn om morgenen — lidt tidligere end beregnet. Mens vi lagde til kaj, morede vi os over at se medlemmerne af modtagelseskomiteen og orkestret komme løbende. Men alt forløb strålende. Stor modtagelse med taler og sang, ledsaget af orkestermusik. Derpå gik turen for mig og andre vestslesvigere med toget over Tinglev og Tønder til Højer station. Alle tre steder var der opræk til sammenstød med de tyske afstemningsberettigede, der kom med toget sydfra — dog uden at der opstod slagsmål. På Højer station holdt der hestekøretøjer, der bragte os hjem til sognene nord for Højer, hvor der var stor velkomst i de forskellige hjem. Og så dagen derpå oprandt den længe ventede afstemningsdag den 10. februar 1920. Overalt derhjemme i sognet gik Dannebrog til tops på de friske flagstænger. Vejret var forfærdeligt — præget af voldsom storm og regn. De nye flag fik flænger, men de holdt. Afstemningen fandt sted i kroens rejsestald, der var belagt med danseskolens gulvbrædder. Enhver afstemningsberettiget fik udleveret to sedler — på den ene stod: Danmark — Dänemark, og på den anden: Deutschland — Tyskland. Den første puttede vi i kassen, og den anden rev vi i stykker eller tog med hjem som et minde om en god dag. Jeg har sidstnævnte liggende den dag i dag. Om eftermiddagen var der gudstjeneste, hvor en provst Beyer, hvis slægt stammer fra Åsgård, talte. Om aftenen var der afstemningsfest i kroen med sønderjysk kaffebord. Klokkeren 8 — så vidt jeg husker — sluttede afstemningen, og vi ventede nu spændt på udfaldet. Det blev 98 procent danske

stemmer — altså det samme som ved valget til den præjssiske landdag 1867. Man sagde, at det var børn af forhenværende tyske embedsmænd sydfra og en hjemmetysk familie, der havde stemt tysk. Derpå indløb telefonisk afstemningstal fra omegnen og de øvrige dele af I. Zone. Bortset fra de sydlige købstæder og et par sogne i den »truede firkant« var der overalt dansk flertal. Resultatet i I. Zone belv på 75 procent danske stemmer. Da afstemningen her var en »En bloc«-afstemning, var grundlaget for genforeningen sikret. Vi var alle glade!

Dagen derpå gik rejsen tilbage til København med tog, og arbejdet tog atter fat. Vi to sønderjyder måtte indhente det forsømte og lægge ekstra kræfter i: spørreprøven for indstillingen til studentereksamen stod for døren. Jeg tror det var i marts, den skulle afholdes. Dog tog jeg tid til på Rådhuspladsen den 14. marts sent på aftenen at høre afstemningsresultaterne fra II. Zone. Triste forlod vi Rådhuspladsen; det spinkle håb brast. Men var 25 procent danske stemmer i II. Zone ikke et smukt resultat, når vi tænker på, hvordan Danmark før 1848 havde vanrøgtet disse egne — nationalt og sprogligt? — Men som sagt: Indstillingsprøven skulle bestås, og glad var jeg, fordi jeg klarede skærene. Resten af marts og april gik, og over det hektiske arbejde mærkede vi så at sige hverken den politiske »Påskestorm« eller den sociale uro. Vi havde andet at tænke på end at lytte til de ildfulde taler på Grønttorvet eller at deltage som strejkebrydere i Frihavnen. Først i maj fandt den skriftlige prøve sted på Polyteknisk Lærestalt. Jeg klarede de tre skriftlige prøver i dansk, engelsk og tysk — selvfølgelig bedst i sidstnævnte fag. Nr. 51 af holdet — det var mig — fik som den eneste ug i skriftlig tysk, men i dansk og især i engelsk var jeg mere beskeden. Stilen i dansk handlede om krigens indvirkning på forholdene i Danmark. Vi sønderjyder kendte ikke meget til disse forhold og måtte så nøjes med at skrive om indvirkningen i Sønderjylland. Jeg tror jeg fik g+. Den engelske oversættelse klarede jeg ret pænt, men i genfortællingen forekom som nøgleord »spot« i betydningen plet, som jeg altså ikke var sikker på, så genfortællingen, som jeg ellers var ret glad for, kiksede denne gang en smule; det sammenlagte resultat blev tg+ i skriftlig engelsk. Trods det lille uheld voksede min selvtilid, under de næste 6—7 ugers repetition fik jeg stoppet hullerne i de mundtlige fag og bestod så den mundtlige prøve i tiden fra 1. juni til først i juli. Mandefaldet blandt os kursister var stort — det nye karaktersystem skulle jo prøves, så man forstår, at jeg lille mand var glad, da jeg ved dimissionsfesten den 9. juli på Døckers kursus fik overrakt den hvide danske studenterhue. Studenterbilledet 1920 viser vore glade ansigter.

Der skete store politiske begivenheder hjemme i Sønderjylland i disse måneder. I løbet af foråret begyndte den danske administration at forberede overtagelsen af de offentlige institutioner i Nordslesvig. Allerede i marts-april kunne den vordende danske postmester, den danske gymnasieinspektør og den danske stationsforstander træffes i Tønder. Den 5. og 7. maj kom Sønderjysk Kommando og dragonerne til Tønder under stor festivitas. Den 14. juni kom det første danske tog fra Bramminge til Tønder, hvor det blev festligt modtaget.

Så endelig efter de lange forhandlinger i Paris udstedtes genforeningsloven af 9. juli; den 10. juli fulgtes kongens ridt over den gamle grænse, og den 11. juli fandt det store folkemøde på Dybbøl sted, hvor grev Schack bød kong Christian X velkommen til Sønderjylland med de historiske ord: »Vi skal være dig gode og trofaste sønner, Danmark! Det lover vi dig i dag, og det giver vi dig håndslag på, kong Christian!« Vi husker også statsminister Niels Neergaards ord på Dybbøl til Sydslesvigerne: »I skal ikke blive glemte!« — et løfte, som vort folk har holdt de mange år efter 1920.

Desværre kunne jeg ikke være til stede på Dybbøl, da jeg først samme dags aften kunne forlade København. Jeg tog med nattoget til Tønder, hvor jeg ankom om morgenen den 12. juli et par timer før Kongens indtog i Tønder. Jeg glemmer aldrig den stormende og taknemmelige modtagelse og jubel fra de danske tønderborgere og folkefæller fra omegnen. De tysksindede tog det med blandede følelser, men med anstand; de tysk sejrshymner var jo forstummet efter nederlaget i november 1918. Vi danske forstod deres følelser og hoverede ikke. Kongen forstod de tyske borgeres situation og indflettede nogle venlige ord til dem i sin tale. Kendt er også følgende tildragelse: en tysk dame — jeg tror det var i Tønder — havde på tysk bemærket angående kongen: »Hübsch ist er nicht!« og fik omgående kongens slagfærdige svar: »Aber hören kann er doch!« Om det er en virkelig hændelse eller en anekdote, ved jeg ikke. Jeg har ikke selv overværet ordskiftet.

Dagen derpå var jeg til stede ved kongemodtagelsen hjemme ved Ballum Færgetro. Det var snart det mest gribende. De ældre gamle mænd og kvinder, der klart kunne huske tiden før 1864, stod i forreste række. Kongen hilste på dem allesammen; en gammel mand, der var ukendt med hofetiketten, sagde: »Tak, hr. Kong, at De kom!« Han græd, og det samme gjorde kongen. Vi, der hørte det, fik en klump i halsen. Efter modtagelsen kørte kongeparret til Hans Lorentzens gård; her boede jo den tidligere lærer, som tyskerne et par år før krigen ville tvangsforflytte til Holsten på grund af hans danske indstilling; han nægtede at efterkomme ordren, blev afsat og købte så en gård, og blev en af Vestslesvigs danske foregangsmænd, og som sådan hædredes han ved genforeningen med ridderkorset. Det var velfortjent!

V.

Student ved Københavns Universitet fra 1. september 1920 til 1. februar 1926

1. Det teologiske studium

Så begyndte den lange sommerferie hjemme i Skast. Jeg hjalp far under arbejdet — han var blevet gammel og svagelig under krigen. Men jeg fik også tid til at besøge min lille skov og familien i Rejsby-Ballum. Her tilbragte jeg en stor del af tiden nede ved havet. Jeg husker, at jeg under mine fodture langs med stranden traf en noget yngre ven, der efter 1½ års undervisning i Ribe havde taget mellemskoleeksamen ved Ribe Katedralskole og nu efter sommerferien skulle fortsætte i I. g. Vi drøftede vore fremtidsplaner og var meget lykkelige. Denne yngre ven, *Jef Jefsen* fra Buntje-Ballum, blev så student i Ribe 1923 og syv år senere cand. mag. med tysk og klassisk filologi og ansat som adjunkt. Tyve år senere blev han lektor i tysk for tronarvingen, prinsesse Margrethe. — Jef og jeg har ofte som student og senere som censor drøftet disse gamle minder fra 1920.

Ja, jeg tør nok sige, det blev den dejligste sommerferie, jeg nogensinde har haft. Både humøret og vejret var strålende hele sommeren 1920. Men hvad med fremtidsplanerne! Som før nævnt ville jeg ikke fortsætte som lærer. Jeg tænkte på at studere medicin og kirurgi; jeg havde under krigen så ofte set resultater af lægens, især kirurgens, kunnen. Men jeg tænkte også på at studere teologi; under seminarietiden var jeg stærkt påvirket af forstanderens, direktorens liberale teologi; jeg endte med at vælge at gennemføre et teologisk studium på Københavns Universitet. Om jeg så efter studiet ville benytte embedseksamen i præstegerning eller på et andet virkefelt, måtte fremtiden afgøre.

Hvad økonomien angik, var min markgæld nu betalt; jeg kunne og ville ikke have mere hjælp hjemmefra. Vi var fem søskende, og jeg havde fået min part. Men jeg vidste, at jeg som sønderjyde kunne regne med et årligt legatbeløb fra Sønderjysk Fond. Desuden kunne jeg give timer i tysk ved Københavns kommunale Fortsættelseskursus. Jeg vidste også, at jeg kunne opnå lån i Dansk Studiefond til 2 %. Foreløbig lånte jeg 1000 kr. hos min fætter, *Hans Boysen*, der havde optaget et kronelån nord for grænsen til 8 %. Dem benyttede jeg til at betale kursusafgiften og for opholdet hos mine gæstfrie værtsfolk. Dermed

kunne jeg begynde en universitetstuddannelse på kronebasis. Mine økonomiske forventninger slog til. Jeg fik 1000 kr. årlig fra Sønderjysk Fond — det fik alle sønderjyske studenter de første år efter genforeningen.

Sammen med den førnævnte student fra Sundeved, *Andreas Petersen*, fik jeg fire timers dagligt arbejde på et skibsforsikringskontor. Da det blev dårligt betalt — 1 krone i timen — rådede Johs. Terkelsen mig til at gå til viceskole-direktør *Svane* for at forsøge at få ansættelse som lærer i tysk ved aftenskolen. *Svane* tiltrådte straks min ansøgning. Her var aflønningen 6,60 kr. i dobbeltlektionen — stigende til 10,20 kr. nogle år senere. Det var mange penge dengang. Man regnede med, at en student kunne klare det pænt for 1600 kr. om året. Jeg har mine regnskaber fra de seks år liggende, hvoraf jeg ser, at jeg havde et årligt rådighedsbeløb på 2000—2500 kr., heri var indbefattet studielån på kr. 3000, før jeg fik legat og mulighed for undervisning ved aftenskolen. I 1921 kunne jeg søge ind på Regensen, hvor flere sønderjyder blev optaget. Mine venlige værtsfolk tilbød, at jeg kunne blive boende i deres stuelejlighed som betalende gæst det første år. Da muligheden for indflytning på Regensen 1921 forelå, var jeg blevet forlovet med min senere hustru, værtsparrets yngste datter. Vi blev alle enige om, at jeg skulle blive boende mod, at jeg betalte det månedlige beløb for ophold og dermed give afkald på Regensen. Jeg tror nok, at min elskelige værtinde og senere svigermor overdrog beløbene til datteren. Dengang hørte det jo med til god gammel skik for en ung pige at skaffe sig et smukt udstyr til det påtænkte hjem. Da min kæreste havde en pæn indtægt som telefonistinde, formåede hun også — efter at have betalt for sit ophold i hjemmet — at forøge opsparingen til ovennævnte formål. Da vi jo begge havde en pæn rest tilbage af vor indtægt, manglede vi jo heller ikke lomme penge.

Som nævnt valgte jeg i september 1920 det teologiske fakultet. Ved universitetsfesten i Solennitetssalen i begyndelsen af efterårssemestret — en fest, hvor kongeparret som sædvanlig var til stede — bød universitetets Rector Magnificus, professor dr. med. *Th. Rousing*, os unge nybakte studenter velkommen til Alma mater. Han understregede den særlige, men glædelige kendsgerning, igen at kunne modtage sønderjyske studenter ved Københavns Universitet. Han betone, at det var af stor vigtighed, at man straks med alvor tog fat på det valgte studium, dog burde man ikke blive eneboer, men med interesse deltage i studenter- og foreningslivet i de forskellige fraktioner, hvor man kunne få mange gode impulser og glade timer.

Jeg fulgte hans råd, begyndte at læse til filosofikum og som nysproglig student til særprøverne i græsk og hebraisk. Jeg overværede professor, dr. phil. *Victor Kuhrs* forelæsninger i filosofi, psykologi og logik og blev cand. phil. med ug. Sommeren 1921 tog jeg også prøven i græsk hos professor, dr. phil. *Will. Norvin*, hvis forelæsninger var en oplevelse; til særprøven et semester senere i hebraisk havde jeg fulgt den højlærde professor, dr. theol. og phil. *Frants Buhls* forelæsninger samt timen hos manupektør, cand. theol. *Hjermind* i hebraisk. Hermed var de tre særprøver vel overstået.

Derpå fulgte jeg gennem årene med stor interesse forelæsningserne i gammeltestamentlig eksegese og historie hos professor *J. C. Jacobsen* og docent, dr. theol. *Aage Benzen*, i nytestamentlig eksegese og historie hos professor, dr. theol. *Torm* og docent, dr. theol. *Holger Mosbech*, i kirke- og dogmehistorie hos professorerne *Valdemar Ammundsen*, *Oskar Andersen* og *Jens Nørregaard*, i dogmatik først hos professor *I. P. Bang* og efter hans afsked hos professor *Eduard Geismar*, der også forelæste over etik, religionsfilosofi, religionspsykologi og religionshistorie. Når jeg som ældre har tænkt tilbage på de mange studie-discipliner, har det været med glæde og taknemmelighed; det teologiske studium giver som intet andet studium en enestående uddannelse og personlig livsorientering — både til præstegerningen og anden menneskelig virksomhed.

Især husker jeg gamle professor, dr. theol. *J. C. Jacobsens* forelæsninger over kildekritikken i Genesis (1. Mosebog) og de øvrige gamle testamentlige skrifers indhold, tilblivelse og samling. Professor *Jacobsen* havde været enkemand i mange år — hans kone var død sammen med deres første barn; det var måske derfor, at han med enestående hjælpsomhed og menneskelighed tog sig af os studenter, der med interesse fulgte hans forelæsninger, eksaminationer og skriftlige øvelser. Han plejede at invitere småhold på omkring 10 studenter til privat middag med steg og rødvin i sit bogfyldte og hyggelige hjem ved søerne. Under middagen hilste han på enhver af os med en venlig bemærkning. Imens havde den ældre dame, der bestyrede hjemmet, dækket kaffebord, og med en cognac og en god cigar begyndte så drøftelsen af mange faglige og menneskelige problemer. — På samme festlige måde modtog han også grupper af sønderjyske studenter. Ja, vi, hans studenter, har aldrig glemt denne særprægede og distræte professor med det varme hjerte og den skarpe hjerne. Men han glemte heller ikke os, som vi opdagede ved en senere lejlighed.

Her ønsker jeg at indflette et minde fra universitetets fest i anledning af *Georg Brandes'* 80-årsdag i februar 1922. Brandes var indbudt til at holde festforelæsningsen. Jeg ser endnu hans bidske ansigt for mig, da han i sin forelæsning over græske myter og sagn fortalte om Odysseus, der efter sit lange fravær kom hjem, fandt huset fyldt med fremmede og nedlagde dem med sin bue. Brandes efterlignede bueskydningen med en gestus mod de lærde professorer. Følte han, at han i sin tid var blevet forbigået?

Jeg blev bekræftet i denne min opfattelse ved at læse kronikken af professor, dr. theol. *N. H. Søe* i *Kristeligt Dagblad* 3. november 1971: »Da Georg Brandes blev høvding i dansk åndsliv«, hvori det bl. a. hedder:

Så skal endnu nævnes et videnskabeligt set forsmædeligt faktum, der belyser situationen for Brandes omkring 1871. Professoratet ved Københavns Universitet i æstetik var ved at blive ledigt, da den hidtidige indehaver af embedet, *Carsten Hauch*, lå for døden i Rom. I 1871 søgte Brandes en stilling som ekstraordinær docent i faget. *Brøchner* anbefalede, men vor berømte klassiske filolog *Madvig* satte sig imod og sejrede. Det hjalp ikke, at *Carsten Hauch* fra sit dødsleje skrev et brev, hvori han gik stærkt ind for Brandes som den bedst kvalificerede. At dette efterlod en bitterhed i Brandes' sind, kan ikke undre. Endnu da jeg for første og eneste gang hørte en forelæsning af ham, om jeg husker ret, en festforelæsning i

universitetets festsal, da han i 1922 blev 80 år, var temaet ganske vist umiddelbart Odysseus fra Homers digtning. Men bag denne græske sagnhelt, der til sidst fik ram på sine modstandere, mere end anede man den dag, ham, der »omgivet af al mulig ære, stod på det fornemste kateder i det universitet, der engang havde lukket ham ude«.

Lad mig så fortsætte med et minde fra omtrent samme tid — et minde af en helt anden art. Det drejede sig om følgende rejseoplevelse: Min forlovede og senere hustru og jeg foretog sommeren 1923 en rejse til Tyskland og Østrig. Det var måske dengang lidt dristigt at rejse sammen som forlovede; men vi var begge 26 år og var ligeglade med en eventuel kritik. Vi rejste gennem de to inflationshærgede lande fra Gedser over Berlin, Dresden, Leipzig, Weimar, Nürnberg, München, Oberammergau, Innsbruck, Wien og tilbage gennem Inn-dalen til Bodensøen, over Konstanz, Schwarzwald, Heidelberg, Frankfurt a. M., Worms, derpå med Rhindamperen til Köln og derfra gennem Ruhrområdet over Hamborg-Kruså hjem til Skast for at holde sommerferie. Togrejsen på 1. klasse på hele turen for os begge kostede omregnet knap 100 danske kroner. Vi oplevede dermed inflationen med den for os positive virkning, men vi oplevede også dens forfærdende skyggesider for beboerne i de to lande. Jeg skal ikke skildre rejsens forløb i enkeltheder, men blot nævne visse oplevelser. Vi deltog i rundkørsel i Berlin, så operaen Tosca i Dresden, købte i Leipzig bøger til mit teologiske studium — dermed var rejsen faktisk betalt — besøgte Nürnberg med den gamle borg, oplevede sammen med glade bayerske borgere en hyggelig »Bierabend« i Münchens Hofbräukeller, overværede det gribende passionsskuespil i Oberammergau, forsøgte at bestige nordalperne ved Innsbruck, så Salzburg ved måneskin, oplevede den endnu større fattigdom i Wien. Den østrigske krone stod mange gange lavere end den tyske mark. Vi så gamle, pæne borgere sidde på restauranterne med vand i glassene — det var det billigste — for at læse aviser. Jeg opsøgte en dr. med. dent. *Hutterer* for at få to guldblomber i stedet for de mistede cementplomber. Da han regnede med, at jeg var fra Nordtyskland og kunne betale pænt, ordnede han sagen på tre dage. Regningen lød på 127.000 kr. — altså østrigske — svarende til 50 danske kr.! Han gav udtryk for sin glæde og taknemmelighed, for nu var familiens sommerophold i Alperne sikret. Jeg vil indrømme, at jeg følte mig lidt beskæmmet. Med nattoget gik rejsen til Bregenz ved Bodensøen, over søen til Konstanz, hvor vi betragtede Johann Huss mindesmærket og så fra grænsebommene ind i Schweiz, hvor der var for hård valuta og derfor dyrt for os. I Heidelberg besøgte vi universitetet og den gamle slotsruin, oplevede på Rhinturen synet af den sagnomspundne »Mäuseturm bei Bingen«, og deltog i fællessangen af Heines smukke digt: »Ich weiss nicht, was soll es bedeuten«, mens vi passerede Loreleiklippen. Sent om aftenen kom vi til Köln, hvor vi beundrede den smukke domkirke og tog så med natekspressen over Hamborg hjem til Danmark.

Her ventede der os en trist begivenhed. Far, der havde puslet i haven til vor hjemkomst, havde fået en hjerneblødning og døde kort efter vort komme. Far blev kun 67 år gammel; krigstidens bekymringer for sønnerne ved fronten

havde taget stærkt på ham og ældet ham; han kunne jo ikke som mor, lette sit sind ved en befriende gråd. Hvor savnede mor og vi fem søskende ikke vor kære, gamle, dygtige og flittige far!

Efter sommerferien fortsatte jeg de teologiske studier. Da jeg havde valgt kirkehistorie med maksimumsfordringer, fulgte jeg flittigt professor V. Ammundsens inciterende forelæsninger og valgte den unge Luther indtil 1521 som speciale — en opgave, jeg arbejdede videre med hos efterfølgeren, professor *J. Nørregaard*. Denne højtbegavede, venlige professor blev senere under besættelsen af universitetskollegiet valgt til »Rector Magnificus« gennem flere år. Jeg mindes også med glæde den ildfulde og ildnende professor *Ed. Geismars* forelæsninger i de ovennævnte fag. De nye tanker, der med *Barth* og »Tidehverv« skabte røre blandt teologerne, kom ofte til at præge professor Geismars forhold til studenterne — både før, men især efter min teologiske to-delte embedseksamen i juni 1925 og januar 1926. Jeg bestod med *Laudabilis* (med ros), der svarede til de nuværende karakterer omkring et stort mg+. Embedseksamen ved det teologiske fakultet foregik dengang under højtidelige former med kandidaterne i kjole og hvidt og professorerne og censorerne i gammeldags diplomatfrakker.

Det første, jeg gjorde som cand. theol., var at sende et telegram til min mor og så at ile hjem til kandidatfesten i Voldmestergade på Østerbro, hvor min forlovede og mine svigerforældre ventede i stor spænding. — Jeg har aldrig glemte deres hyggelige hjem. Svigermor var enestående gæstfri. Der var altid åbent hus for mine venner under besøg hos mig i stuelejligheden, oftest med kaffe eller en bid mad på 1. sal eller i forhaven. Det samme havde været tilfældet, mens sønnen læste til mag. scient. Hans gamle venner aflagde senere også i min tid besøg. Jeg husker den afdøde kræftforsker, overlæge dr. med. *Aage Nielsen*, Aarhus, overretssagfører *Panild* og en gammel klassisk filolog, der var søn af en tysk-baltisk baron *von Schilling* og efter revolutionen i Rusland. Han fortalte mig om sin barndom derhjemme på godset med de mange livegne bønder, om sin soldatertid i Kaukasus og studierne i Tyskland og i København, hvor han nu arbejdede på et kontor. Men han formåede endnu i 1920 på stående fod at oversætte enhver nok så svær latinsk tekst. Efter verdenskrigen tog han tilbage til Litauen som lektor ved et gymnasium i det befriede land. Han var en fin og demokratisk personlighed, som jeg ofte har tænkt tilbage på. Men nu er både min svoger og hans tre venner for lang tid siden døde.

2. Foreningslivet og især *S. St.s* historie

Dette var de seks arbejdsår og afslutningen med det teologiske studium, hvor jeg altså med god samvittighed havde fulgt professor, dr. med. Th. Røvsings alvorlige formaninger i september 1920. Men han havde jo også opfordret til at deltage i studenterlivet. Jeg meldte mig straks ind i den store studenterforening — især på grund af de mange gode lørdagsaftener; men jeg deltog også i

studenterlivet, som det formede sig i studenterforbundet, studentsamfundet og studenterkredsen. Dog, jeg forsømte heller ikke arbejdet i »De to Løver«, der siden forrige århundrede havde arbejdet for den sønderjyske sag blandt studenterne i København. Arbejdet nu i 1920 bestod i indsamling, ordning og afsendelse af boggaver til bibliotekerne i Sønderjylland.

Sønderjysk Studenterforening (S. St.)

S. St. fangede straks min interesse. Denne forening er stiftet i Berlin 1894 af fire unge studenter fra Haderslev lærde skole, nemlig den senere amtslæge, dr. med. *M. Michelsen*, Åbenrå, overlæge *Ryon Hansen*, Haderslev, dyrlæge *Knudsen*, Rødding, sammen med dyrlæge *Schmidt*, Åbenrå. Disse fire dannede et dansk akademisk firkløver. Dr. Michelsen fortæller i Jyske Tidende den 5. august 1934 i anledning af 40-års jubilæet følgende:

Efter 1864 og op imod 80'ernes Slutning drog en stor Del af Nordslesvigs Ungdom ud af Landsdelen, og ogsaa store Dele af den studerende, nordslesvigske Ungdom forlod Hjemstavn; mange drog til Danmark. Der var kun enkelte, der studerede i Tyskland heroppe fra.

Dette Forhold begyndte først at forandre sig, da Nordslesvigs Ungdom trak i den prøjsiske Militærtrøje for at kunne blive i deres Hjemstavn. For Akademikernes Vedkommende blev det ogsaa anderledes; de søgte det tyske Riges Lærdomsanstalter, og de unge Nordslesvigere sad spredt enkeltvis ved de mange tyske Universiteter. Disse Unge var det, jeg vilde samle i »S. St.«; det skete i Berlin 1894. Det hændte nemlig, at de unge studerende Nordslesvigere optoges som Medlemmer af tyske Studenter-Organisationer og i højere Grad udsattes for tysk Kulturpaavirkning. Naar de senere kom tilbage til Hjemstavn, holdt de sig til de tyskakademiske Kredse og var delvis fremmede for dansk Kultur og dansk Aandsliv. Senere sluttede Redaktør *Anders Lebeck* og Dyrlæge *Ries*, Toftlund, sig til Kredsen. Formelt var det ingen Forening, da Sammenslutningen vilde støde mod tyske Bestemmelser; vi havde derfor ingen Love og arbejdede derfor som en Slags Læsekreds, hvis Formaal var at give Medlemmerne Lejlighed til at holde sig i Kontakt med dansk Litteratur, og dermed var Oberst *Bærentzen*, København, os behjælpelig. Ved visse Lejligheder, naar vi optraadte officielt som »S. St.«, beskæftigede de hjemlige tyske Blade sig med vor »mystiske Organisation«, f. Eks. ved Gustav Johannsens og Red. Jessens Jordefærd.

Vi samledes ugentlig i Medlemmernes forskellige Hjem og holdt Foredrag, og samtidig knyttede vi Forbindelsen med danske Nordslesvigere ved andre tyske Universiteter. Ved Gentagelsen af vore Københavner-Besøg var bl. a. Advokat *Ravn*, *Flensborg*, og nuværende Bankbestyrer *Jørgen Møller*, Skærbæk, med. Under disse Besøg paatog afdøde Professor *Karl Larsen*, København, sig at foretage Udvalget af de nye danske Bøger til os — til Forlagspris! Denne Ordning varede ved til Verdenskrigen.

»S. St.« holdt sine Aarsmøder under Ferierne i Nordslesvig, i Flensborg, Kolding, Haderslev eller Aabenraa. Sammenslutningens Medlemstal voksede med Aarene; i 1903 var der ca. 30 medlemmer, hvoraf flere allerede havde nedsat sig i Landsdelen. I 1913 var der ca. 40 Medlemmer; der var da Afdelinger rundt omkring, bl. a. i Kiel.

Som Tak for Københavner-Ferierne hjalp »S. St.« mange Landsmænd nordfra til Rette i Berlin, bl. a. *Martin Andersen*, Nexø, Christen Berge Søn, Bikubedirektør *Viggo Berg*, Højesterets sagfører *Fich*, Magister *Vendelbo Petersen* og *Jakob Appel*. Da »S. St.«s Medlemmer gentagne Gange besøgte København, holdtes de danske Forbindelser godt i Live.

Men helt ufarligt var det ikke at være Medlem af »S. St.«. Juristerne kunde blive standse i deres Løbebane og blev det! Ja, Advokat Ravn slap jo igennem, men andre nægtedes Ansættelse som Refenradarer, der var et Led i den tysk praktiske, juridiske

Uddannelse. Saaledes fik Bankbestyrer *Jørgen Møller*, Amtmand *Karberg*, Ringkøbing, og Bankassistent *Chr. Thomsen*, Aabenraa (der faldt i Verdenskrigen) Kærligheden at føle, idet deres Løbebane som Jurister blev afbrudt!

Under Krigen hvilede »S. St.«, og i 1920 overførtes Sammenslutningen til København, hvor det unge nordlesvigske Akademiker-Kuld fører »S. St.«s Traditioner videre, slutter Amtslægen.

Bladet fortsætter:

Ved Foreningens festlige Samvær i Aftes paa »Folkehjem« var blandt andre følgende Seniores til Stede: Overlæge *Ryon Hansen*, Landsretssagfører *Holger Jepsen*, Apoteker *Toft*, Kredslæge *Lauridsen*, Dr. *Abild* og Adjunkt Dr. phil. *Bock*.

En Krans med Dannebrogbaand blev nedlagt ved *Fr. Fischers* Monument i »Folkehjem«s Have, og der afsendtes et Lykønskningstelegram til Foreningens Senior, den nyudnævnte Biskop *Fuglsang-Damgaard*.

Endelig afsendtes der følgende Telegram til Hs. Majestæt Kongen: Sønderjysk Studenterforening, samlet til 40 Aars-Fest paa »Folkehjem« i Aabenraa, sender Deres Majestæt sin Hilsen og Hyldest.

Som det fremgår af dr. Michelsens historiske redegørelse og af Jyske Tidendes slutreferat afholdtes festen med manér.

Men nu tilbage til 1920 efter foreningens overflytning til København. Der blev først og fremmest lagt vægt på belærende udflugter under kyndig vejledning til forskellige steder og institutioner. Desuden havde vi hver torsdag aften et møde i et værelse på Søpavillonen, hvor rigsdagsmænd og indbudte professorer holdt mange oplysende foredrag for os. At der blev budt på et glas øl (til 45 øre) var jo en selvfølge for os, der alle var fra 22 til 26 år, og hvoraf mange havde studeret ved tyske universiteter og deltaget i krigen. Som i tiden før 1920 holdt S. St. efter 1920 sine årsmøder i sommerferien i fire nordlesvigske byer eller i Flensborg.

På mit første møde i S. St. mødte jeg stud. med. L. B. Lauritzen (Rødding), student fra Døckers Kursus 1917, der kom hen til mig og sagde: »Er du ikke Karl Bock fra Skast?«, hvad jeg bekræftede. Derpå spurgte jeg: »Er du ikke Lorenz Borst Lauritzen fra Rødding?« Det passede! Vi havde nemlig som drenge truffet hinanden, når han besøgte sin morbroder, vor nabo, lærer L. Borst og fætrene. Desuden traf jeg stud. med. Hans Lorenzen — en søn af førnævnte lærer Lorenzen i Ballum. Han var nogle år ældre end jeg, dog kendte jeg ham med det samme. Lidt senere traf jeg en ældre skolekammerat fra Skast, dr. med. Alfred Beyer, der havde fuldendt det medicinske studium i Tyskland og efter nogle års special-studium i København nedsatte sig som øjenlæge i Åbenrå. Den første præsæs (formand og ordfører) i S. St. 1920 var førnævnte stud. med. Hans Lorenzen. Da han havde flere års medicinsk studium ved tyske universiteter bag sig blev han dansk cand. med. allerede i sommeren 1921 og nedsatte sig — efter at være blevet dr. med. i Heidelberg — som læge i Bov ved Padborg. Hans efterfølger som præsæs blev ovennævnte stud. med. Lauritzen, der ledede sommermødet i Sønderborg i 1921. Jeg har bedt ham om at fortælle noget om sit præsæsår, men fik det svar, at det kniber med hukommelsen, dog

Øverst fra venstre: stud. med. H. V. Sarup, stud. med. H. Vestergaard, stud. med. H. Berg, stud. med. M. Fuglsang-Damgaard, stud. med. N. Nissen, stud. med. vet. Knud Winther, stud. mag. J. Johansen, stud. mag. Fr. Schmidt, stud. med. vet. J. Hansen, stud. med. N. Madsen, stud. mag. P. Frey, stud. polit. B. M. Hanssen, stud. med. H. Møller, stud. jur. H. Hansen. — Nederst: Redaktør Kronika, cand. polyt. Jacobsen, cand. theol. H. Fuglsang-Damgaard, dyrlæge Hansen, amtslæge Refslund, cand. med. Lauritzen, amtslæge Michelsen, dr. med. Schulz, advokat Andersen, amtmand Karberg, cand. polyt. Skou. Fraværende: Hans Lorenzen, Peter Toft; Alfred Beyer, Holger Jepsen, Peter Jepsen, Fritz Clausen, Markus Haase og Karl Bock.

LÆRERE OG AFGANGSHOLD PÅ DUBORGSKOLEN I FLENSBORG 1929

Øverst fra venstre: Worsø Schmidt, Bernh. Hansen, Karl Bock, frk. Schlesinger, Ole Olesen, rektor, dr. phil. Andreas Hansen, inspektør Arps, frk. Flogt, D. Dirks, Henriksen, Eskildsen, frk. Ottosen, Jensen og frk. Christensen. Næstøverst fra venstre: frk. Madsen,

kunne han huske, at han som præses i S. St. havde været indbudt til en officiel middag hos universitetets Rector Magnificus.

Jeg må derfor støtte mig til min egen hukommelse — dog hjulpet af opbevarede S. St.-semesterberetninger fra de første år efter 1920. Jeg ved med bestemthed, at det var under disse to kammeraters præsestid, at de store modtagelser i de forskellige studenterforeninger, møderne på Regensen og de mange belærende udflugter fandt sted. Nu må vi altså nøjes med, hvad jeg kan huske fra de to første år efter 1920.

Jeg tænker tilbage på modtagelsen i den store studenterforening, hvor de sønderjyske rigsdagsmænd og studenter var æresgæster. Jeg tror, det var ved denne lejlighed, at *H. D. Kloppenborg-Skrumsager*, der var landstingsmand, holdt en tale, hvori han berørte studenterlivets oplevelser og glæder og til sidst sluttede — og det var med lune — med ordene: »Men vi Arbejdsbier o.s.v.« stormende og let forståelig jubel, når man husker denne stoute og kraftige storbondeskikkelse. Til stede var statsminister *Niels Neergaard* og rigsdagsmand *Fred. Borgbjerg*.

Ved en velkomst i den konservative fraktion af Studenterforeningen var der en ungdommeligt udseende juridisk student — eller var det kandidat — der holdt en smuk og festlig tale. Vi mente, han var en meget ung student, og hviskede til hinanden på sønderjysk: *Må æ bøen å snak mæ* (må børnene også snakke med). Hvem var det så? Det var såmænd juristen *Christmas Møller*.

Jeg glemmer heller ikke modtagelsen i Venstres Studenterfraktion, hvor gamle *Klaus Berntsen* var indbudt til ære for os. Festen foregik med spisning og efterfølgende traditionel studenterpunchesold. Under sidstnævnte del af aftenen tog en student sit glas, steg op på bordet og skred hen over punchebollerne for at hilse på Venstres politiske nestor, Klaus Berntsen, som tog det med et smil. Vi sønderjyske studenter så på hinanden, som om vi ville sige: Kan man det?

Klart i min erindring står også modtagelsen på Regensen, mens professor, dr. phil. *Knud Fabricius* var regensprovst, *Thune Jacobsen* den elskelige viceprovst og stud. theol. *Kaj Munk* regensklokker. Sidstnævnte læste et foreningsdigt op, som jeg syntes var så smukt, at jeg sagde til mig selv: Nu lægger du dine lyriske frembringelser til side!

Dette besøg på Regensen førte til de såkaldte »Regensaftener«, der skyldtes professorerne dr. phil. *Fabricius*, dr. theol. *Ammundsen* og dr. phil. *Vilh. Andersen*, som vi var meget taknemmelige for, at de havde sørget for disse for os alle så udbytterige aftener — og det netop på Regensen, hvormed vi fik endnu en lejlighed til at komme endnu mere i kontakt med vore »kongerigske« studenterkammerater. I fællesskab hørte vi på disse aftener foredrag af professor, dr. theol. *I. P. Bang* om Grundtvig, af docent, senere professor *Viggo Johansen* om maleren Eckersberg og af professor, dr. jur. *H. V. Munch-Petersen* om dansk-tysk retspleje. Den sidste regensaften formede sig som en afskedsfest for professor, dr. theol. *Valdemar Ammundsen* efter dennes udnævnelse til biskop for Haderslev stift.

De tre ovennævnte ledere for regensaftenerne havde også sørget for tilrette-

læggelsen af søndagsformiddagsbesøgene på den danske afdeling på Nationalmuseet, hvor museumsinspektør *Carl Neergaard* var vor udmærkede foreviser og vejleder. Endvidere havde de draget omsorg for udflugterne under dr. phil. *Francis Becketts* ledelse til Sorø, Ringsted og Køge for at se nogle af Sjællands kønneste og historiske steder. Endvidere havde de været os behjælpelige med at få mange fribilletter til fælles teateraftener, som gav os god lejlighed til at komme i kontakt med dansksproget kunst. At vi sønderjyske studenter var taknemmelige for al den imødekommenhed fra vore professorers side er en selvfølge.

Da L. B. Lauritzen ville tage medicinsk embedseksamen 1923 valgtes jeg på majmødet 1922 til præses. Fra mit præsesår husker jeg især tre begivenheder: 1. Sommermødet i Tønder 1922, 2. Udflugten til Lunds universitet efteråret 1922, 3. Afstemningsfesten den 10. februar 1923.

1. Sommermødet i 1922 fandt sted i Tønder på hotel Stadt Hamburg. De to brødre, cand. jur. *Holger Jepsen* og læge dr. med. *Peter Jepsen*, Tønder, var i høj grad behjælpelig med at arrangere festen, der som de tidligere og senere årsfester var præget af godt humør og seniorernes kammeratlige forhold til os yngre studenter og senere seniorer. Det var ved denne lejlighed, at apoteker *Peter Toft* ved festens afslutning indbød os studenter til morgenkaffe i hans hjem i den gamle pragtfulde apotekergård med påfølgende drøftelse af foreningsanliggender ude i haven, hvor to unge drenge i 10—12 års alderen forfriskede os med øl i store krus. — Jeg har, mens jeg skriver dette minde, regnet ud, at den ene af drengene må have været den nuværende S. St. er og apoteker, dr. pharm. *Hans Iver Toft*, der nu snart nærmer sig de 60 år.

Jeg tror, det var i forbindelse med denne årsfest, at stud. med. *Hans Møller* fra Tinglev og jeg foretog en cykeltur over Vejle, Silkeborg, Viborg, Randers og tilbage over Århus til Sønderjylland for ved selvsyn at lære Jyllands geografi at kende. »Lille Møller« — som var hans kælenavn — var en pragtfuld kammerat. Desværre tabte han senere lysten til det krævende studium og gik over i kontorfacet for senere at få en behagelig kommunal tilværelse hjemme i Løgumkloster.

2. Nævnes bør derpå en indbydelse til at besøge Studenterforeningen i Lund — formidlet ved den danskfødte, ved Lunds Universitet ansatte professor i religionshistorie, dr. theol. og phil. *Ed. Lehmann*. Med stor forventning tog vi derover, og vi blev ikke skuffede. Vore svenske studentervenner foreviste os universitetet, domkirken og førte os ud til mindesmærket på slagmarken fra 1676 nær ved byen. Det var gribende at læse om de nordiske nabofolk, der efter så blodige krige havde fundet hinanden som brødre. Om aftenen var der spisning på svensk facon, der bestod i, at man selv hentede maden fra de vel-forsynede store borde til pladsen ved de små borde, hvor man så gruppevis fortærede smørgås-retterne — en form for anbringelse af gæsterne, som var ukendt for os, men nu er ret almindelig herhjemme. Om aftenen var der et

festligt dansk-svensk studentersamvær, hvor den traditionelle svenske stivhed måtte vige for et tiltalende dusbroderskab, alle taler var bårne af den nordiske fællesskabsfølelse og tanken om Sønderjylland som Nordens vagtpost mod syd. Mange venskabsbånd knyttedes herved af svenske og sønderjyske studenter. Eftermiddagen derpå var der biltur til det skånske gods Torup, hvor hofmarskal *Coyet* og friherreinden var vore elskværdige værter. Den yderst vellykkede tur til Lund sluttede med et festligt samvær i Malmø, hvor jeg som præses takkede for al den overstrømmende gæstfrihed under vort besøg og indbød vore svenske værter til at være vore gæster ved mindefesten for afstemningen den 10. februar 1923.

3. Dog mindes jeg især S. St.-festen den 10. februar 1923 på Søvavillonen. Vore seniorer, nogle rigsdagsmænd og nogle professorer samt formænd for de forskellige studenterfraktioner var vore æresgæster. Blandt seniorerne hjemme fra Sønderjylland husker jeg amtslæge, dr. med. *Mads Michelsen*, Åbenrå, apoteker *Peter Toft*, Tønder, dyrlæge *Hansen*, Christiansfeldt, apoteker *J. Kjems*, Løgumkloster, landstingsmand, dr. jur. *Andreas Karberg*, Sønderborg, senere amtmænd i Ringkøbing amt, og kammerherre, præsident *Holger Andersen* og flere andre. Blandt de øvrige gæster husker jeg professorerne, dr. phil. *Vilh. Andersen*, dr. theol. og phil. *Ed. Lehmann* fra Lund, dr. phil. *Knud Fabricius*, dr. theol. *J. C. Jacobsen*, dr. jur. *Knud Berlin*, dr. phil. *Einar Büllmann* og professor, dr. med. *Johannes Bock*, der var årets Rector Magnificus (altså min navnebroder, men ikke slægtning) og justitsminister *Svenning Rytter*. Som præses for S. S. fik jeg de to sidstnævnte fine herrer til højre og venstre for formandspladsen ved festbordet. Dengang blev der endnu lagt vægt på de gamle tiltaleformer, så jeg måtte sige: Deres Magnificense til professor *Bock*, Deres Excellence til justitsminister *Rytter*. Efter min velkomsttale serveredes den festlige middag, afbrudt af to seniorers officielle taler og indrammet af national- og studentersange; under den sidste del af festmiddagen var ordet frit. Blandt de mange taler fra de indbudte gæsters side husker jeg især professor *Vilh. Andersen*, der sluttede sin tale med at oversætte slutlinien i den kendte studentersang: De svandt, de svandt, du gyldne Tid — Studentens glade dage, hvis omkvæd jo lyder: O jerum, O jerum, o quæ mutatio rerum (Oh, hvilken forandring af tingene) med ordlyden af kejser Vilhelm I's telegram til kejserinden efter sejren ved Sedan 1870: »Welche Veränderung durch Gottes Fügung«. Stor jubel! Traditionen tro overgav jeg ved 10-tiden værtspladsen til en senior, jeg tror det var dr. Michelsen eller Karberg. Festen vedvarede til efter midnat under de smukkeste former. — Udgiften til festen gik ud over vore lommepege, men afstemningsfesten skulle også fejres med manér.

Var det lidt dristigt af os at indbyde så fornemme gæster til genforeningsfesten? Jeg tror ikke, at hverken vore gæster eller vi opfattede det således. Vi var jo ikke unge studenter på 17—18 år, men unge mænd, der hver på sin måde var prøvet af livet. Desuden stod vi i taknemmelighedsgæld for al den gæstfrihed og fest, vi havde mødt fra professorernes og studenterfraktionernes

side. Vi var jo som alle sønderjyder blevet forkælet i København — både privat og offentligt.

Men hvem var disse sønderjyske studenter fra 1920 og de følgende årgange? Og hvor er de henne i dag? »De gamle herrer« fra tiden før 1920 er alle døde — de var jo en hel eller halv generation ældre end vi studenter fra 1920. Men hvor er de gamle venner fra 1920 og årene derefter blevet af? Det kan kun blive en ret usikker optegnelse af navne, da den senere kontakt på grund af afstand i tid og sted er blevet løsere gennem de mange år, der er forløbet siden studentertiden i København. Men lad mig forsøge — med forbehold: *Holger Jepsen* (fra Rørkær): advokat og borgmester i Tønder og senere kreditforeningsdirektør i Herning, nu boende i Helsingør — *L. B. Lauritzen* (Rødding): amtslæge i Haderslev — Broderparret *Hans* og *Jacob Hansen* (Christiansfeld: førstnævnte advokat i Tønder (død) og sidstnævnte som faderen dyrlæge i Christiansfeld og med en søn som dyrlæge og *S. St.er* i tredje generation — *Hans Neumann* (Vilstrup): cand. mag., museumsinspektør ved Haderslev Amts Museum — *Jørgen Paulsen* (Vestre-Sottrup, Sundeved): cand. mag., museumsdirektør på Frederiksborg Slot — *Jef Jepsen* (Ballum): lektor i København — de tre *Fuglsang-Damgaard* brødre (Ørsted): *Hans* blev biskop i København, *Mathias* læge i Havndal ved Randers, *Adelbert* (†) seminariektor i Ranum — *Karl Clausen* (Åbenrå): lektor i Århus — *Jens Lønborg* (Visby): politimester i Odense — *Edgar Gjede* (Haderslev): gymnasiektor i Næstved — *Nic. Nissen* (Styding): overlæge, dr. med. i København — *Nis Skau* (Hammelev): civilingeniør i USA — *H. V. Sarup* (Haderslev): læge i Errindlev på Lolland og otium på Als — *J. J. Paulsen* (Varnæs): cand. polit., bankdirektør og borgmester i Tønder — *Andreas Petersen* (Blans): som før nævnt provst på Bornholm — *Bjørn Hanssen* (Åbenrå): cand. polit., redaktør i Åbenrå — *A. Thyssen*: advokat i Haderslev — *Jacob Kronika* (Flensborg): Udsendt redaktør for hovedstadsblad til Berlin under krigen, senere redaktør ved Flensborg Avis — *Hans Enemark* (Døstrup): læge i Tinglev — og redaktør, cand. jur. *Tage Jessen* (Flensborg).

Men mange af de gamle *S. St.er* fra 1920'erne er afgang ved døden: *Hans Hansen*, advokat i Tønder — seminarieforstander *V. Fuglsang-Damgaard* i Ranum — gymnasiektor *A. Carstens* (Gråsten) gymnasiektor i Maribo — læge, dr. med. *Hans Lorenzen* (Ballum) i Bov — øjenlæge, dr. med. *Alfred Bayer* (Skast) i Åbenrå — læge *Niels Madsen*, læge på Lolland — *Knud Winther* (Bredebro): forhenværende dyrlæge i Toftlund — *Chr. Hansen* (fra Gasse ved Skærbæk): adjunkt ved Sønderborg statsskole — *Marcus Haase*: sagfører i Løgumkloster — *Carl Jepsen* (Åbenrå): sognepræst på Langeland — *Thomas Jacobsen* (Hellevad Vandmølle): civilingeniør ved Hedeselskabet i Tønder — *Jens Johansen* (Haderslev Næs) druknede under en geodætisk eks-kursion ved Grønlands vestkyst — og friseren redaktør *Martin Lorenzen*.

Af sønderjyske studenterkommerater uden for *S. St.-kredsen* kan nævnes: *Peter Nydahl* (Als): gymnasiektor i København — *P. Mikkelsen* (Vodder): seminariektor i Vordingborg — frk. *Friis* (Styding): fhv. rektor for Zahles

gymnasium, København — *A. Rossen* (Sønderborg): gymnasielektor i Århus — *P. Kæstel* (Dybbøl): fhv. gymnasirektor i Haslev — *Peter Jørgensen* (Bredebro): professor i København († 1970) — *St. Steffensen* (Tønder): professor, dr. phil. i København — *H. Bach* (Sønderborg): professor, dr. phil. i Århus — *H. Hejselbjerg Poulsen* (Ø. Løgum): sognepræst, dr. theol. i Fjelstrup — *J. Wollesen* (Mjolden): overlæge, dr. med. i Åbenrå — *Chr. Brodersen* (Skrystrup): gymnasirektor i Hjørring — *Anders Hørlyk Feilberg Jørgensen* (Skærbæk): gymnasirektor i Århus — *H. F. Petersen* (Åbenrå): død som præst i Satrup i Sydslesvig — *J. F. Holdt* (Bjollerup): fhv. provst, dr. theol. i Bredebro, død i Askov — *Helge Zerlang* (Gram): læge i Gram — *A. Bjerrum* (Vodder): professor, dr. phil. i København. Til sidst, men ikke mindst, vil jeg nævne *Willy Schødt* (Haderslev): vor læge, nabo og gode ven her i Nakskov.

Til min efterfølger som præses valgtes ved majfesten 1923 — så vidt jeg husker — stud. mag. Jens Johansen (fra Haderslev Næs). Det var under hans ledelse, at S. St. fejrede sommerfesten i Haderslev 1923. På grund af min fars død kunne jeg ikke deltage og er derfor ikke med på billedet. Endvidere mangler: cand. jur. Holger Jepsen (Tønder), læge, dr. med. Hans Lorenzen, øjenlæge, dr. med. Alfred Beyer, sagfører Marcus Haase og læge Fritz Clausen. I 1923 genoptog jeg for alvor studiet og måtte derfor ofte forsømme torsdagsmøderne for at blive cand. theol. i januar 1926.

Ved omtalen af mine S. St.-venner fra gamle dage vil jeg indføje nogle ord om den danske nazifører *Fritz Clausen* fra Åbenrå — ikke for at rense ham, for det kan man ikke, men måske for bedre at forstå hans tragiske skæbne. Fritz Clausen, der stammede fra et velhavende dansk købmandshjem i Åbenrå, studerede til læge ved tyske universiteter ved krigens udbrud 1914, blev indkaldt til militærtjeneste ved østfronten, hvor han blev taget til fange og sendt til Sibirien. Efter hjemkomsten fra krigsfangenskabets fortsatte han sit medicinske studium ved Københavns universitet. Her traf jeg ham i S. St. 1920. Fritz, der skal have lignet en streg ved hjemkomsten fra Sibirien, var nu blevet en ret fyldig person. Men også på det politiske felt var han »svulmende«. Han tordnede mod demokrati og parlamentarisme og mod jøderne og sluttede med at ønske, at en stærk mand og medhjælper skulle tage tøjlerne. Vi andre, der var særdeles tilfredse med dansk demokrati og afviste al antisemitisme, lo ad hans taler og sluttede ofte med at sige: Så må du i hvert fald ikke blive finansminister! Fritz, der havde flest månedspenge, var oftest den, der løb først tør og måtte låne. — Vi må huske, at det skete, før man kendte navnet *Hitler*! Fritz havde en frodig fantasi, var dansk nationalist og monarkist om en hals og var tilbøjelig til fanatisme på det politiske plan. Da så senere navnene *Hitler* og *Mussolini* dukkede op, fandt han hos dem en genklang af sine egne tanker. — Han sad efter endt embedseksamen som en meget afholdt læge i Bovrup i Sundeved. Da han i 1930'erne oprettede et dansk nazi-parti, blev han ekskluderet af S. St. Jeg tror, det var efter »Spadeslaget« i Haderslev, at Fritz vist nok som en selvindbudt gæst dukkede op under en middag hos en god ven af S. St. Han opfordrede os S. St.er til at blive medlemmer af hans naziparti.

Vi lo igen ad ham, og L. B. Lauritzen sagde på sønderjysk: »Do æ tombe, Fritz!« (du er tosset, Fritz). Så tog han en alvorlig mine på og sagde både i skæmt og alvor: »Så skal I allesammen til sin tid blive hængt — men da I er forhenværende kammerater, skal jeg gøre det personligt!« — Siden har jeg kun set billeder af ham i aviserne, især under besættelsen.

Åmstslæge L. B. Lauritzen har fortalt mig, at dr. A. Beyer i 1930'erne skal have advaret Fritz Clausen og sagt til ham: »Lad være med at rode dig mere ind i den nazistiske bevægelse!« Hvorpå Fritz svarede på tysk med et kendt citat fra Goethes Faust — i fri dansk oversættelse: »De ånder, som jeg hidkaldte, dem kan jeg ikke slippe af med igen«. Måske ville han gerne have standset sit politiske arbejde — men han var fanget af sine egne ord og som leder af bevægelsen.

Efter dette tragiske nærbillede af et forfejlet liv, vil jeg slutte med at opridse et lyst og kært erindringsbillede af en lidt ældre, men endnu levende god ven fra 1920. Jeg tænker hermed på *Hans Fuglsang-Damgaard*, som jeg traf på Regensen i 1920. Han havde ligesom jeg taget tysk lærereksamen, havde været en afholdt lærer i Gråsten og havde bestået tysk studentereksamen i Rendsborg. Derpå havde han påbegyndt det teologiske studium i Tyskland, var blevet indkaldt og taget til fange på vestfronten. Som fransktalende student blev han ordfører eller formand for de dansksindede krigsfanger i den særlige krigsfangelejr i Aurillac. Her studerede han i fritiden i sit græske Ny Testamente. Efter hjemkomsten fortsatte han sit teologiske studium i København og bestod embedseksamen i 1923 med udmærkelse. Vi havde mange gode og frugtbare drøftelser med hinanden — både før og efter bestået eksamen —. Fuglsang blev meget hurtigt docent og senere dr. theol. over et emne fra fransk filosofi og var udset til professor, men sprang fra og blev domprovst og senere biskop over Københavns stift. Jeg besøgte ham engang i bispegården under min censorvirksomhed ved universitetet og spurgte ham: »Hvorfor sprang du fra universitetsgerningen? Du var jo enestående afholdt; dette viste jo dit altid overfyldte auditorium«. Han svarede omtrent således i fri gengivelse: »Jeg sprang ikke fra, men blev opfordret til at søge det gejstlige embede. For at forstå dette skal jeg fortælle dig følgende om en oplevelse under krigen: På et bestemt tidspunkt ønskede jeg at blive overflyttet til et andet kompagni, men fik afslag. Kort tid derefter kom det til et voldsomt angreb på vort frontafsnit. Mit kompagni blev derunder omringet og taget til fange, mens kompagniet, som jeg havde ønsket at blive overflyttet til, så at sige blev udslettet. Havde jeg fået min vilje, havde jeg sikkert ikke siddet her. Fra den tid har jeg en fast tro på et guddommeligt forsyn og ikke en blind skæbne«. Dette sagde denne højt-begavede mand. Jeg forstod ham og fortalte ham så om mit før omtalte forsøg på at blive forflyttet til min broders regiment, der senere deltog i de blodige slag ved Somme-floden og ved Verdun. Havde jeg fået min vilje, havde det været tvivlsomt, om jeg var kommet levende hjem. — Jeg sluttede med at sige: »Også jeg tror ligesom du på et guddommeligt forsyn, selv om vi ikke forstår det. Lad så andre kalde os naive.«

Når jeg nu ser på den lange række af sønderjyske studenterkammerater, er jeg klar over, at min hukommelse kan have svigtet, så jeg kan have glemmt (eller ikke har kendt) nogle af årgangeen 1920-1926. Dette gælder endnu mere de følgende årgange — for ikke at tale om de sønderjyske studenter fra 1930 og senere, der dog også (som det fremgår af de fire sønderjyske statsskolars for-tegnelse over forhenværende elever) har klaret sig pænt.

Men man skal jo ikke prale, men overlade det til upartisk bedømmelse. Jeg tillader mig derfor at citere følgende udtalelse af professor, dr. phil. L. L. Ham-merich, der har læst mit manuskript: »Det ville ikke være upassende her at indføje nogle ord om, at dette er et forbløffende stort antal betydelige mænd, hvormed Nordslesvig gengældte den gode modtagelse, sønderjyderne fik i kongeriget«.

Året 1932 blev det tidspunkt, hvor studenterne fra de fire statsskoler i Nordslesvig havde fået en udelukkende dansk folkeskole- og gymnasieunder-visning. Men de kunne huske lidt om det tryk, der hvilede over deres hjem under krigen, men også den glæde afstemningen og genforeningen af 1920 bragte. De var derfor nationalt bevidste unge i grænselandet, da den tyske nazisme i 1930'erne fejrede sine store triumfer og i 1940 bragte hele vort land under nazibesættelse. Der var mange modstandskæmpere imellem dem. Blandt de ældre lad mig nævne amtslæge L. B. Lauritzen, der sad i Frøslev-lejren fra november 1944 til maj 1945.

Befrielsen i 1945 skabte for S. St. en helt ny situation: Faren fra syd var borte, og de sønderjyske studenter — alle født efter 1920 — havde nu de samme forudsætninger som kammeraterne fra de øvrige landsdele. — Forenin-gen S. St. havde nu — både i Tyskland før 1920 og i København i tiden efter 1920 — holdt de unge sønderjyske studenter kontakt med dansk national bevidsthed og kulturliv levende. S. St. kunne nu med god samvittighed afslutte sin indsats og opløse sig selv nogle år efter befrielsen.

Som gammel S. St. er fra 1920 og medlem af Haderslev Katedralskoles lærer-kollegium fra 1932-41 har jeg den 5. maj 1972 under trykningen af foreliggende bog med glæde modtaget og læst det værdifulde værk »Haderslev Katedral-skoles elever og lærere 1920-1970«. Som æresmedlem i H.-S. skal lyde en hjer-telig tak til mine tre gamle venner: Haderslev-Samfundets to redaktører, lektor dr. Magnus Favrholt og socialinspektør Olav Christensen og til boghandler Johs. Chr. Nielsen for de smukke tegninger, der indledende pryder det pragt-fulde værk med de 3649 elevbiografier — deraf 3242 fhv. elever med studen-ter- eller realeksamen — samt 75 lærerbiografier fra tiden 1920-1970. Det store antal af fhv. elever har fundet deres virke inden for alle studiesektorer og erhvervsgrene i »det gamle land«, et ret stort antal i Sønderjylland og et mindre antal i udlandet — en glædelig og god spredning.

I forbindelse hermed vil jeg nævne nogle sønderjyder, som jeg har lært at kende i Nakskov og til dels er blevet gode venner med. Jeg har nævnt vor gode ven og tidligere nabo, læge *Willy Schødt* (fra Haderslev), endvidere civil-ingeniør *Jørgen Møller* (Sundeved), der efter nogle års virksomhed ved Nakskov

Sukkerfabrik blev udnævnt til fabriksbestyrer ved Assens Sukkerfabrik, dernæst pastor *Kragh-Schwarz* (Burkal ved Tønder) og endvidere direktør, cand. polyt. *Otto Petersen* (Flensborg), der efter sin lange direktionstid for Nakskov Skibsværft nu har overtaget en stor og krævende stilling i ledelsen af B. & W.

Glemmes må heller ikke de talrige familier bl. a. fra Flensborg, der omkring 1920 fik ansættelse ved Nakskov Skibsværft og er blevet gode nakskovborgere gennem de 50 år.

Vi har og har fået mange dygtige landsmænd fra »det gamle land« til Nordslesvig, og derfor er det naturligt, at sønderjyderne har gjort gengæld. I fællesskab har man været med til at fremme — ja, fuldbyrde — genforeningen af Nordslesvig med vort fælles danske fædreland.

3. »Valget« af min senere livsgerning

Men nu må jeg afslutte mine optegnelser om mine S. St.-kammerater m. fl. og foregribende betragtninger og vende tilbage til studiet i København. Jeg deltog i 1924-25 i undervisningen på pastoralseminariet, som enhver teolog skal deltage i før eller efter embedseksamen, hvis han agter at søge præsteembede. Jeg fulgte før embedseksamen forelæsninger i kirkeret, deltog i messeøvelser på konservatoriet, var fritaget for øvelsen i konfirmandundervisningen og holdt min prøveprædiken, den homiletiske prøve, i kirken i »De gamles By«. Pastor *O. Richardt*, der var vor vejleder, kaldte min dimisprædiken en god luthersk prædiken; jeg har aldrig glemt denne fine, ejendommelige mand, der spillede så stor rolle for ungdommen under de første årtier i dette århundrede.

Nu var altså begge forudsætninger for at blive præst i orden. I ventetiden fra 1. februar 1926 var jeg vikar ved Københavns skolevæsen og søgte derpå i marts sognepræsteembedet i Ødis-Bramdrup ved Kolding. Jeg opsøgte derfor min faderlige ven, viceskoleledende *H. A. Svane*, og bad om orlov. Han hørte på min anmodning og svarede: »Jeg har en henvendelse til Dem fra rektoren ved Duborgskolen, dr. phil *Andreas Hanssen*, der ønsker Dem knyttet til Duborgskolen. De kan jo måske blive hans efterfølger«. Jeg tænkte igen på det med at vælge (derfor står der »valget« i overskriften af dette afsnit). Mit svar lød derfor: »Jeg vil overlade det til forsynet. Får jeg ikke præsteembedet ved Kolding, tager jeg til Flensborg«.

Selvfølger fik jeg den ønskede korte orlov og besøgte vennen, *Andreas Petersen*, der et halvt år i forvejen var blevet ansat som sognepræst i Vrads ved Silkeborg. Jeg talte med ham om præstegerningens problemer og opsøgte så menighedsrådsformanden i Ødis-Bramdrup. Jeg blev meget venligt modtaget, så på kirken og præstegården med den store, pragtfulde have og spiste så til middag på formandens gård. Der var 18 ansøgere, deriblandt en kendt kaldskapellan i København; det viste sig også senere, at det var ham, der fik embedet. Jeg tog nu tilbage til København, afventede udfaldet af præsteudnævnelser og fortsatte vikartjenesten ved Københavns skolevæsen til sommerferien. Derpå tog jeg til Flensborg for at hilse på rektor, dr. phil. *Andreas Hanssen*.

Det viste sig, at jeg kendte den lærer, hvis efterfølger jeg pr. 1. oktober var udset til. Det var cand. theol. *Arne Brandt Petersen*, som jeg år tilbage havde truffet hos *Hans Fuglsang* på Regensen, og hvor han hos os som sønderjyder havde forhørt sig om forholdene i Flensborg. Lidet anede jeg dengang, at jeg skulle blive hans efterfølger. Så vidt jeg husker, blev han senere forstander på Vrå Højskole.

VI.

Ved Duborgskolen i Flensborg 1926-1932

1. Arbejdet på skolen og i mindretallets tjeneste

Min forlovede, Norma Henriksen, f. 17. august 1896, og jeg giftede os så i København efter sommerferien. Vi blev viet af vor fælles ven, pastor *Poul Borchsenius* ved Esajas Kirken, senere præst i Randers. Derpå fik vi så udstyret sendt til Flensborg, hvor *Brandt Peterens* lejlighed på Frederikshøj 23 var stillet til rådighed for os. Villaen, der tilhørte den danske skoleforening, lå på et bakkedrag ved fjorden lidt nord for byen. Fra altanen på 1. sal, hvor vi kom til at bo, havde vi en pragtfuld udsigt til bøgeskoven og bækken lidt nord for villaen og ned mod fjorden med udsigt mod Mørvig med den store tyske marinestation på østsiden af fjordens »tå«. Om aftenen nød vi fra altanen bækkens rislen og skovens fuglesang og det pragtfulde syn mod fjorden med de mange lys ved Mørvig og ved Kollund på den danske nordside af fjorden. I villaens stueetage boede lærer Henriksen, der senere blev lærer i Bredebro og derpå skoleinspektør ved den danske skole i Frederiksstad i Sydslesvig.

Da Duborgskolen fulgte den tyske ferieplan, sluttede efterårsferien den 10. oktober. Den 11. oktober 1926 var altså den første arbejdsdag for mig i Sydslesvig. Duborgskolen bestod dengang af 2-sporede 1.—4. mellemskoleklasser for så at afslutte med 1. og 2. real til opnåelse af dansk præliminæreksamen, der på den tid betragtedes som lidt sværere end realeksamen. Elevflokket prægedes af børn fra dansk- eller oftest plattysk-talende hjem. Skolen modtog derfor med glæde elever fra nordsiden af grænsen, da disse påvirkede sproget på legepladsen i gavnlig retning. Krigen og påfølgende inflation havde skabt mange fattige hjem i Flensborg. Det mærkedes også på eleverne — både hvad påklædning og ernæringstilstand angik. Disciplinen var overalt gennemgående god. Kun én gang husker jeg, at jeg måtte straffe en skoleelev korporligt — og jeg tror, at han forstod berettigelsen. Efter afstraffelsen sagde jeg til ham: »Nu, min dreng, har du fået din straf, men kom nu med over til min kone og få lidt mad. Det kan være, du kan hjælpe hende et par gange om ugen med at bære koks op fra kælderen til 2. sal«. Vi var nemlig i efteråret 1927 flyttet ind i en dejlig 4-værelses lejlighed med centralfyr fra køkkenet i en nybygning ved Duborg Slotsplads, ca. 100 meter fra skolen. Vi gik derover og spiste sammen. Min kone spurgte ham, om han ville hjælpe hende med kulopbæring, hvad han straks sagde ja til. Denne tjeneste ydede han så et par gange om

ugen og fik så middagsmad sammen med os. Min kone fortalte mig senere, at han kun fik kartofler til middag derhjemme. Han talte udmærket dansk, men en gang måtte min kone smile, da han efter koksopbæringen til køkkenet sagde: »Nu har jeg gjort kokskassen fuld«. At han var min kones medhjælper og vor middagsgæst, indtil han et par år senere forlod skolen, er en selvfølge. Nu var han blevet lige så høj som jeg, så han kunne passe mit aflagte undertøj og mine gangklæder, som han med tak tog imod. Han er en af de unge venner, som jeg ikke har glemt.

Som før nævnt var der sjældent disciplinære vanskeligheder. Skolelivet formede sig som i en skole hjemme i Danmark. Vi var venlige mod eleverne — en væremåde, der tit forbavtede de elever, der kom fra de tyske folkeskoler med den stramme disciplin. Vi foretog ofte udflugter med dem. Jeg har et par gange foretaget cykelture med drengene til Dannevirke, selv om det kneb for nogle at få lånt en cykel. Uforglemmelig er også afgangsklassens rejse til København, hvor førnævnte studenterfraktion »De to Løver« sørgede for privat indkvartering og for billetter til Det kgl. Teater samt førte os rundt til museer, kirker og slotte. — Der blev tit afholdt forældreaftener med overværelse af klassetimer og fælles kaffebord derefter, hvor man så kunne drøfte de fælles problemer.

Vi må heller ikke glemme at omtale skolens »Pædagogiske Teater«, der med kolleger som amatører en gang om året opførte forskellige små danske teaterstykker i Flensborghus og i de danske oplandsskolars gymnastiksale. En gang måtte det foregå i storstuen på en mindre gård. Jeg tror, det var den gang, vi opførte Hostrups »Soldaterløjer«. Vi morede os altid herligt sammen med vore tilskuere. Også på anden måde deltog Duborgskolens lærere i det kulturelle mindretals arbejde, bl. a. ved foredrag i de forskellige danske foreninger. Jeg husker, at jeg f. eks. har holdt foredrag i biblioteksforeningen om Peter Palladius og senere om Søren Kierkegaard. At vi også overværede de ret talrige danske teateraftener med besøg fra Det kgl. Teater og danske teaterselskaber, er en selvfølge. Disse teateraftener fandt sted i byens smukke »Stadttheater« i Rådhusgaden og blev overværet af både dansk- og tysksindede flensborgere. Til gengæld gik vi også til tyske forestillinger. Jeg husker, at jeg engang overværede opførelsen af Goethes »Faust« 1. del på tysk. Det var en dejlig aften. Under alle disse former for pædagogisk og kulturel virke var der et udmærket kollegialt samarbejde med rektor, dr. A. Hanssen — Doktoren, som vi kaldte ham — som samlende midtpunkt, både i det daglige arbejde ved skolen og festlige timer i hans eller vore hjem og i »Borgerforeningen« efter teaterbesøgene.

Dr. *Hanssen* var en flittig kirkegænger i Ansgar og i den danske Helligånds Kirke, hvor pastor *C. W. Noack* eller pastor *H. F. Petersen* prædikede. Min kone og jeg kom også meget sammen privat med pastor Noack og familie. Det hændte et par gange, at pastor Noack anmodede mig om at være vikar for ham først i kirkesalen i Ansgar i Toesbygade og efter indvielsen af Helligånds Kirken 27. august 1927 — en festdag, man husker — i denne og i kirke-

salen i Slesvig by. Jeg indvilligede hver gang og måtte bestige prædikestolen i kjole og hvidt — den dragt, der brugtes, når man ikke var ordineret. Til gengæld blev jeg også indbudt til præstekonvent, hvor nordslesvigske præster samledes med de danske kolleger i Flensborgs danske præstegård. Jeg husker herfra især den særprægede og ældre pastor *Moos* og den yngre pastor *Frode Beyer* ved Fjordkirken i Rinkeæs — sidstnævnte blev senere biskop i Haderslev efter biskop Noack. Fra pastor Noacks præstegård i Flensborg med den dejlige børneflokk husker jeg særlig min elev i 4. mellem, den nuværende professor, dr. theol. *Bent Noack*.

Men de er nu bortset fra sidstnævnte alle døde, ligesom de mange andre gamle venner og bekendte i Flensborg. Jeg tænker på rektor, dr. *Hanssen*, chefredaktør *Ernst Christiansen*, redaktør *J. P. Christensen*, inspektør *E. Arps*, på min gode ven fra studietiden og senere kollega i Flensborg, cand. mag. *Worsøe Schmidt*, der døde alt for ung som lektor i København, endvidere på advokat Ravn som oldermand i Sct. Knudsgildet, journalist *Jensen* og de fire storkøbmænd, *I. C. Paulsen*, *Niels Uldall*, *I. C. Møller* og *Cornelius Hansen*. Det samme gælder de mange gode venner blandt vore landmænd, arbejdere, håndværkere og småkøbmænd. Jeg føler trang til særlig at nævne vore afdøde venner i Nørregade, købmandsparret *Lene* og *Willy Andersson (-Thorius)*, som vi ofte var sammen med. — Mine to gamle venner, redaktørerne *Tage Jessen* og *Kronika* lever stadig.

Ældre holdere af Flensborg Avis husker godt den dygtige redaktør *P. Simonsens* udmærkede redegørelse for udenrigspolitiske problemer på forsiden af Flensborg Avis til venstre under betegnelsen »Verdens Gang« — et forhold, der kunne føre til en godmodig smilende bemærkning om, at *P. Simonsen* styrede verdens gang. Efter hans død (1930) overrakte hans hustru efter den afdødes ønske mig et billede med en gengivelse af det trykte manifest, som kong Frederik den VII i de kritiske dage i foråret 1840 på dansk og tysk rettede til sine hertugelige undersåtter i Slesvig — en gave, jeg blev meget glad for.*)

*) Jeg har besluttet at skænke — før eller efter min død — det sjældne og sikkert ret kostbare Ballum-standur (1771) fra morfars hjem til Tønder Amts Museum (Museumsinspektør, seminarielektor, dr. phil. Sigurd Schoubye kender jeg fra mine censorbesøg på Tønder Statsseminarium; han er en god bekendt af min broder Anthon, antikvitetshandleren i Gram). Endvidere har jeg tilbudt Museet på Sønderborg Slot de fire følgende genstande eller ting: 1. Ovennævnte billede med Frederik den VII's manifest 1848. 2. En pragtfuld gengivelse — udført af en kunstner i Flensborg — af Istedløven. 3. Endvidere en meget smuk platte med de to slesvigske løver og i randen med de kendte ord »Vi er danske...« — en gave til min 40-års fødselsdag i Haderslev 1937 — skænket mig af min ven, kunstner og boghandler Johs. Nielsen. 4. En kasse med tyske varebilleder fra 1906—1913, bl. a. med 15 kronede regenter: de tre nordiske konger, czaren af Rusland, kongerne af England, Italien, Spanien, Grækenland, præsidenterne af Frankrig, USA, kejseren af Kina og Japan o.s.v. — der mangler den tyske Vilhelm II. Endvidere 23 billeder med gengivelse af de forskellige landes postbude og med fire af landets frimærker i hjørnet — ligesom kongebillederne i meget smukke farver. — Hvor mange børn har samlet og opbevaret disse billeder? Jeg tror, det er en ret sjælden samling, der kan have en historisk og kulturhistorisk interesse, fordi de stammer fra Nordslesvig mange år før 1920. Nogle af billederne har jeg fået af min svigerinde Frida.

Ser jeg på det gamle billede af kollegiet og afgangsklassen fra 1929, er kollegerne fra 1920'erne alle døde, undtagen skoleinspektør *D. Dirks*, Flensborg, overlærer *N. J. Billum*, der boede i Løgumkloster († 1972), og dr. *Andreas Hanssens* efterfølger, skoledirektør *Bernhard Hansen*, nu i Fåborg, med hvem jeg ved forskellige lejligheder har drøftet de mange gode år ved Duborgskolen.

Nu — 40 år efter — er det danske skolevæsen jo af et meget større omfang end dengang. Antallet af de fem-seks små skoler fra 1920'erne er jo efter 1945 vokset til det mangedobbelte under *Bernhard Hansens* og hans efterfølger, skoledirektør *Nielsens* ledelse og Duborgskolen har fået status som gymnasium under den fhv. rektor *Jensen* og den nuværende *Knud Fanø* — to gode kolleger, som jeg kender fra vore rektormøder i København. Det er en særdeles glædelig udvikling, der har fundet sted i det danske skolevæsen i Sydslesvig — på gymnasiet og folkeskolen i by- og landdistrikterne, hvor *Maren Sørensen*, vandelærerne *Ejerslev*, *N. Kjems* og *Lundstrøm* i sin tid ydede en stor indsats.

Hvor var vi dog få lærere dengang på Duborgskolen og især i de små landsbyskoler. Men sammenholdet og kendskabet til hinanden skabte en særlig hygge, når vi mødtes til fælles arbejde og fest. Jeg kommer her til at mindes den gamle konges fødselsdag den 26. september, hvor der altid forelå en indbydelse fra konsul *Neergaard-Møller* til en lille festlighed på konsulatet, hvor der blev budt på champagne og gode danske cigarer, der sammen med taler og sange skabte en festlig stemning. — Jeg er sikker på, at generalkonsul, professor, dr. phil. *Troels Fink* — som jeg traf under mit censorbesøg på Århus Universitet — gerne ville have fortsat en sådan tradition; men det ville have været en aldeles uoverkommelig opgave at modtage samtlige pædagoger, præster, bibliotekarer og andre gæster fra hele Sydslesvig på generalkonsulatet.

En lignende vækst har fundet sted på mindretallets kirkelige område og det danske biblioteksvæsen. Hvad angår de nationale møder i maj-juni er disse nu ligeledes af meget større format end dengang. Lad mig tilføje et andet glædeligt træk: Den stærke national-politiske spænding, der sommetider dengang kunne give grimme udslag — jeg behøver blot at nævne skoleråd *Lorentz* — er nu afløst af en fælles dansk-tysk samarbejdsånd.

Hvad de politiske forhold i slutningen af 20'erne vedrører vil jeg først omtale en fredelig begivenhed — nemlig rigspræsident *Hindenburgs* besøg i Flensborg under dennes rejse til indvielsen af *Hindenburgdæmningen* til øen Sild. Rigets overhoved kørte igennem Flensborgs hovedgade for at vise sig for alt folket. Min kone og jeg så ham fra 1. sal hos *Thorius* i Nørregadé. *Hindenburg*, som vi så på få meters afstand, lignede med sit karakteristiske »tunge« ansigt de mange billeder af ham lige fra krigsbillederne til billederne i datidens aviser. Han gjorde indtryk af at være en gammel mand, der var gået i stå, måske var ved at blive forkalket. Det er i hvert fald den eneste forklaring og undskyldning for, at han senere gjorde Hitler til rigskansler og dermed skaffede ham mulighed for 1933 at blive diktator. — Efter dæmningens indvielse foretog vort lærerkollegium en »prøvetur« med tog over dæmningen gennem det bølgende hav til badeøen Sild, som jo på tysk kaldes Insel Sült.

Hvad den efter krigen indførte demokratiske forfatning vedrører, havde Eberts og efterfølgers demokratiske statsform trods al god vilje fra ledernes side svært ved at hævde sig i den politisk set umodne tyske befolkning. Dertil kom efter Wall Street-krakket i 1929 dets indvirkning på Europas økonomi, som erhvervslivet både syd og nord for grænsen i høj grad kom til at mærke i form af økonomisk sammenbrud i landbrug, handel, håndværk og industri med en frygtelig arbejdsløshed og fattigdom til følge. Mens demokratiet hjemme i Danmark trods de svære økonomiske og politiske kriser klarede sig, lå forholdene helt anderledes sydpå. Tvangssalgene af gårdene, der før i tiden sikrede bønderne syd for grænsen en særdeles pæn indtægt, og lukningen af fabrikker og andre erhvervsvirksomheder, der havde den fornævnte fattigdom og arbejdsløshed til følge, fik tvivlen om den demokratiske styreform til at øges og dermed troen på »den stærke mand« til at vokse — til gavn for Hitlers pågående NSDAP's politiske bondefangeri. Mens man endnu i 1926 i de fleste lag af befolkningen kaldte nazisterne »die Partei der Gescheiterten« (de skibsbrudnes parti) og »Die Rache der letzten Bank« (den sidste skolebænks hævn) — altså de svagest begavede elever på den bageste bæk — begyndte i 1929 interessen for den nye »folkefører« og »folkeforfører« at vokse og læsernes antal uden for vinduet i partilokalet i Toesbygade at øges. Med grå ansigter, præget af sult og fortvivlelse, læste de arbejdsløse løfterne om, at alt skulle blive helt anderledes, når Hitlers »Arbeiterpartei« kom til magten. Vi kunne fra vore vinduer på Duborgbanke i 1929 og senere se de mismodige og grå mænd stå i dørene til husene og på gaden — alene eller drøftende de fortvilede økonomiske forhold med andre lidelsesfæller — for så nogen tid senere at se dem komme gående med rank holdning i en ny »SA-uniform«. Nu var de blevet sikre på, at *Hitler* som en slags frelser nok skulle skaffe bedre kår for dem og samfundet. Det var derfor forståeligt, at Hitler under sit senere besøg på Stadion i Flensborg kunne blive hilst af en stor skare nazister og et endnu større antal tvivlere, der i hvert fald ville se og høre Hitler. Jeg kunne ikke få mig selv til at gå derud og blev hjemme; jeg tror, at de fleste af vort mindretal i Flensborg, der i høj grad bestod af arbejdere, småhåndværkere og småkøbmænd, blev hjemme. Hvor var de trofaste over for deres danske livssyn — og det både kulturelt og politisk! Nazipartiet voksede fra det ene valg til det andet, men begyndte at stagnere i 1930 og derefter, da de økonomiske forhold begyndte at bedres en lille smule. Men med støtte af storindustrien og junkerne, der i høj grad påvirkede den gamle Hindenburg, lykkedes det alligevel i januar 1933 for Hitler at blive valgt af Rigsdagen — det store kommunistparti var jo blevet forbudt — til rigskansler, der fra nu af som »Führer« var rigets enehersker og diktator. Vort danske folk har jo oplevet de samme økonomiske kriser, men det var politisk så modent, at det ikke faldt for nazisternes hjemlige lygtemænd og rottefængere.

Lad mig kort nævne, at vi fastlønnede i det kulturelle virke i Sydslesvig sammen med de få dansksindede velhavere forsøgte at hjælpe vore nødstedte medlemmer; det var for os en selvfølge. Vi tegnede os for beløb fra 100 guld-

mark og mere for at danne en beskeden fond til støtte for de mest trængende. Det samme gentog sig senere ved oprettelsen af »Dansk Landeværn« nord for grænsen. Vi kaldte bidragene for aktier, der ikke skulle forrentes eller tilbagebetales, for ikke at krænke modtagerne.

Lad mig slutte dette afsnit med et smukt minde fra mødesalen i Flensborg Hus. Salen var stuvende fuld, da formanden bød aftenens taler velkommen. Hvem var det? Det var den gamle vestjyske degn og store venstrepolitiker *I. C. Christensen*. Han besteg ikke talerstolen, men stod foran den, klædt i diplomatfrakke og talte om de store værdier, der findes i mesterens bøn til Vor Fader, som er i himmelen. Den gamle mands dybe kristentro og evne til at tolke de værdifulde tanker i bønnen gjorde et meget stærkt indtryk på os tilhørere.

Lad mig tilføje endnu et par minder. Ligesom byens danske mindretal — bortset fra nogle velhavende storkøbmænd — gennemgående bestod af mindre-bemidlede medlemmer, var forholdet det samme på landet. Det var arbejdere og småbønder, der lige fra 1864 altid har været de mest trofaste over for deres fortid og afstamning og derfor efter 1920 sluttede sig til den danske sag. De velhavende bønder og især storbønderne betragtede sig — trods deres danske navne på -sen og deres oprindelige danske mark- og bynavne — før og efter 1864 og senere efter 1920 som tyskere. Dog har jeg kendt et par hæderlige undtagelser: storbondefamilien *Lassen* i Strukstrup i Midtangel og storbonden *Brodersen* i Tarup ved Flensborg. Mens Lassen-slægtningen gennem generationer har holdt fast ved deres danske arv, hørte den højtbegavede Brodersen fra Tarup til de »genopvakte«. Dette skal tages bogstaveligt. Under mit besøg på hans store gård fortalte Brodersen, der før 1920 som egnens amtsforstander var højagtet af sine kaldsfæller, at han gennem de historiske studier af hjemegnens historie og slægtens danske rod var blevet medlem af det danske mindretal. Når hans tidligere omgangsfæller betragtede ham som en slags overløber, gav han dem det svar, at nazismens megen tale om »Blut und Boden« jo i grunden også måtte få andre engelboere til at kende deres eget danske tilhørsforhold og slutte sig til den danske bevægelse. De reagerede ved at afbryde enhver forbindelse med ham og fratage ham stillingen som »Amtsvorsteher«, hvad han tog med den største sindsro. Han sluttede vor samtale med at sige: »Historien har gjort mig til overbevist dansk engelbo«. — Jeg har tit senere med stor respekt tænkt tilbage på den for lang tid siden afdøde storbonde Brodersen i Tarup ved Flensborg.

2. Studiet til erhvervelse af cand. mag. og dr. phil.-graderne

Selv om jeg af og til følte mig fristet til at søge præsteembede hjemme i Danmark, sejrede dog min vilje til at fortsætte i den højere skoles, gymnasiets, tjeneste efter »fronttjenesten« i Sydslesvig. Dog havde daværende undervisningsinspektør for gymnasieskoerne, dr. phil. *Henrik Bertelsen* († 1933) fortalt mig, at jeg først måtte bestå den for gymnasietjenesten gældende skoleembeds-

eksamen ved universitetet — altså blive cand. mag., hvortil der krævedes eksamen i et hovedfag og to bifag. Jeg måtte altså på den igen. Men da teologisk embedseksamen med 1. karakter kunne gælde for hovedfag eller dobbelt bifag, valgte jeg tysk som hovedfag. Jeg tog så i min fritid og ferie fat på studiet til oldhøjtysk, middelhøjtysk og den tyske litteraturhistorie samt de værker, jeg agtede at opgive til eksamen. Hertil benyttede jeg også forelæsningsoptegnelser, som jeg lånte hos venner, der havde haft tysk som hovedfag — bl. a. af S. St.-vennen, den vordende cand. mag. *Chr. Hansen* fra Gasse ved Skærbæk og senere ansat som adjunkt ved Sønderborg Statsskole.

Under et ferieophold hos os i Flensborg 1928 var han mig til stor hjælp under mit selvstudium. Jeg havde en god forudsætning i faget tysk og gennem mit studium af græsk og hebraisk havde jeg tilegnet mig metoden i sprogstudier. Arbejdet skred altså godt frem — uden fritid og ferie. Til et hovedfag hørte et speciale. Jeg opsøgte professor, dr. phil. *Carl Roos* for at anmode om at få romantikkens filosofi som speciale. Da han hørte, at jeg var ved Duborgskolen og havde kendskab til plattysk, også kaldet nedertysk, foreslog han, at jeg skulle vælge speciale fra dette sprogområde og opsøge professor, dr. phil. *L. L. Hammerich*. Jeg blev meget venligt modtaget af professor Hammerich, som jeg nu med taknemmelighed kan kalde min lidt ældre ven og vejleder. Han foreslog, at jeg skulle sætte mig nøjere ind i Flensborg plattysk, som jeg jo havde godt kendskab til i forvejen. Et par måneder senere fik jeg opgaven: »Vokalismen i Flensborg plattysk, sproghistorisk belyst«. Jeg indsendte min afhandling over emnet efter det fastsatte antal uger til Københavns Universitet.

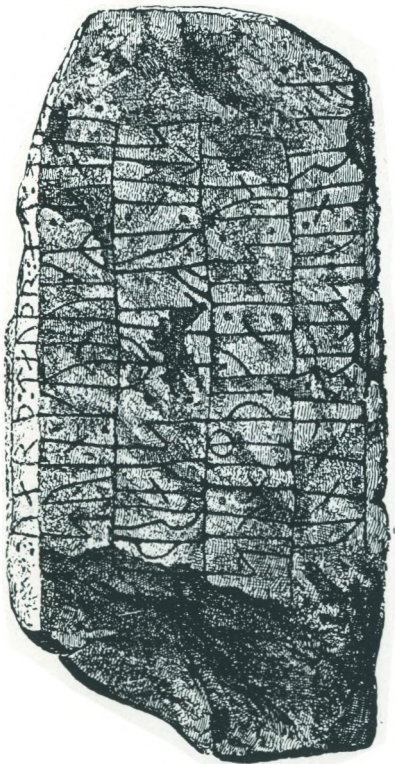
Efter godkendelsen af min specialeafhandling tog jeg orlov fra 1. september 1928 og rejste med min kone til hendes hjem og fulgte så forelæsningerne i tysk og religionshistorie og indstillede mig til embedseksamen i vintersemestret 1928-29. Da cand. theol.erne, der havde haft religionshistorie ved det teologiske fakultet og trods dette forhold skulle bestå en tillægsprøve i religionshistorie ved det filosofiske fakultet, fulgte jeg — og det med stor interesse og glæde — forelæsningerne hos den højt ansete professor, dr. phil. *Vilh. Grønbech* — for resten sammen med cand. theol.erne *Hal Koch* og *Søren Holm*, der havde valgt fransk respektiv historie til hovedfag og senere blev professorer i teologi. Professor Grønbechs forelæsninger var en oplevelse, som jeg mindes med glæde. Vi fik til skriftlig eksamen opgaven: Bhagavadgitas stilling i indisk åndsliv og så efter mundtlig eksamen sammenlagt alle tre en fin 1. karakter. Samtidig fandt i december den skriftlige eksamen i hovedfagenes seks discipliner sted. Den 27. januar 1929 bestod jeg så som cand. mag. med en 1. karakter. Igen telegram hjem til mor og atter kandidatfest hos svigerforældrene, hvorpå min kone og jeg rejste glade tilbage til vort hjem og arbejde i Flensborg.

Som cand. theol. og mag. genoptog jeg arbejdet på skolen. Før min afrejse havde professor *L. L. Hammerich* foreslået mig, der havde indgående kendskab til sønderjysk — og dermed til angeldansk — og plattysk samt de to rigssprog, at fortsætte undersøgelsen af plattysken — og nu ikke blot i Flensborg by, men i hele området fra Flensborg fjord til Ejderen — og så eventuelt forelægge

forskningsresultaterne i form af en doktordisputats. Det var med interesse og glæde, jeg hørte på opfordringen — men også med betænkelighed. Det var en vældig opgave — og hvad med mit arbejde på Duborgskolen? Jeg talte med rektor, dr. phil. Andreas Hanssen, der var meget interesseret, om sagen. Jeg kunne regne med til sin tid at få orlov — mod selv at betale vikar — men min kone og jeg skulle jo også leve, så der måtte på en eller anden måde skaffes midler til livets opretholdelse under den sproglige undersøgelse af området fra Flensborg Fjord til Ejderen og udarbejdelsen af afhandlingen i København. Men fra professor *L. L. Hammerich* og fra formanden fra Folkemåls udvalget, dr. phil. *Marius Kristensen*, modtog jeg to varme skriftlige anbefalinger, der skulle vedlægges min ansøgning til Carlsberg-Fondet om midlerne til aflønning af min vikar, hvilket også gav særdeles gode resultater. Vi var alle klar over, at der forelå to ikke-løste problemer, nemlig: 1. Har substratet eller grundlaget, det stedgroede danske folkemål, haft indflydelse på det tillærte nedertyske eller plattyske sprog? 2. Hvorfra stammer det plattyske i det tidligere danske sprogområde? Er det genuint holstensk plattysk, der i tidens løb er væltet ind over Sli-Dannevirke-linien, eller er det et af middelnedertysk præget bysprog, formet af Lybæks kancelli, der i 1400- og 1500-tallet gennem regeringen og bystyret har fået fodfæste og anerkendelse som officielt sprog i Flensborg, Kappel, Slesvig og Husum og i hele Sydslesvig som retssprog, kirkesprog og dermed efter latinens bortfald som hjælpesprog i den gamle latinskole?

Jeg købte professor Mensings fem bind store ordbog over Slesvig-Holstens plattyske sprog, gjorde ved gennemgangen af dem mine optegnelser, især angående sproget i Angel, hvor jeg ikke altid var enig med *Mensing*. Jeg opsøgte ham derfor i Kiel, fik en venlig modtagelse i hans hjem og havde en interessant drøftelse af visse problemer med ham. Jeg sagde bl. a.: »Professoren har oversat sætningen fra Angel: *De Mån kvillt* med højtyisk »*Quellen*« i betydning, at månen udvider sig; jeg tror, det er en lydlig oversættelse af jysk og angeldansk: *æ Mån kvælder*, der jo antyder månens senere opgang i kvæld, altså om aftenen.« Professoren svarede omgående: »De har ret, sådan kan man tage fejl, når man ikke behersker jysk, men kun har kendskab til dansk rigssprog«. Jeg nævnte også sætningen: *Dat schusst du nich has dån*, hvor det på holstensk plat hedder: *Dat harst du nich don schult* (Das hättet du nich tun sollen) og sagde: Er sætningen fra Angel ikke en gengivelse af: *De sku do it ha gør* (Det skulle du ikke have gjort)? Også her gav *Mensing* mig ret. Jeg nævnede det ikke for at prale, men for at påvise, at professor *Hammerich* havde ret i sin påstand om, at indgående kendskab til de to folkemål og de to skriftsprog var nødvendigt for ikke at træde i sproglige faldgruber.

Derpå skrev jeg til Folkemåls-Instituttet ved Marburgs Universitet om tilsladelse til at gennemforske det store materiale af dialektkort over Tysklands sproglige forhold, som danner grundlaget for det store tyske »*Sprachatlas*« (kaldet SA — ikke at forveksle med det senere og så berygtede nazistiske SA = *Sturmabteilung*). Dette blev mig bevilget. Det nævnte store materiale stammer fra 1880'erne, da professor *Wenker*, *Marburg*, lod sine berømte 40 sætninger

DANEVIRKE-STENEN
(efter Wimmer)

Øverst fra venstre: H. Karlsson, A. Diemer †, V. Gamst, Karl C. Nielsen, C. E. Christoffersen, Peter Jeppesen, H. Holmgaard †, V. Graversen, E. Harsberg, pastor Quistgaard †, A. Kalsbøll.

oversætte til folkemål i enhver af Tysklands tusinder af kommuner ved hjælp af lærerne som optegnere af elevernes og deres forældres sprog — fra Alperne til Kongeåen. Jeg beskæftigede mig selvfølgelig først og fremmest med det slesvigske materiale. De mange besvarelser og de på grundlag deraf tegnede dialektkort syntes i høj grad at svare til virkeligheden. Således var besvarelsen fra Kongeåen til ned for den nuværende grænse — med et par undtagelser fra Tønder by og et par kommuner nord for Flensborg Fjord — selvfølgelig på dansk.

På de gamle danske sprogkort fra midten af 1800-tallet fandtes der fra den nuværende grænse en dansk-præget trekant til sognet Fjorde i dens sydspids øst for Husum. SA-kortene derimod viste, at der syd for den nuværende grænse kun var otte dansktalende sogne tilbage mod nord i trekanten samt sognet Fjorde med sit særprægede gamle folkemål øst for Husum. Fra alle de øvrige danske sogne forelå der plattysk oversættelse, så Fjoldemålet dannede en dansk sprogehjør i den gamle sprogkants sydspids. Forskellen mellem de danske undersøgelser før og efter 1864 og den tyske undersøgelse i 1880'erne beror vel på, at sproskiftet fra »Det døende danske sprog« til plattysk var på et afgørende trin ved børnenes overtagelse af plattysk som deres sprog — og derfor den plattyske oversættelse.

Under mit 14-dages ophold, der fandt sted i efterårsferien 1930, arbejdede jeg meget ivrigt på universitetets institut i Marburg for at aftegne så mange enkelte kort fra det sydlige Slesvig som muligt. Jeg foretog også afskrift af nogle af de plattyske og danske oversættelser. Det ville jo for mig være af stor betydning til sammenligning med mine senere forskningsresultater. Som hovedresultat fik jeg fastslået den kendsgerning, som jeg anede i forvejen, at grænsen mellem oprindelig plattysk — trængt frem fra Holsten gennem indvandring fra 1100-tallet af — og tillært plattysk i de tidligere dansktalende egne, i alt væsentligt faldt sammen med Sli-Dannevirke-linien. Halvøen Svans var et problem for sig.

Jeg mødte kun venlighed og imødekommenhed under mit ophold i Marburg; dog husker jeg to ting: de yngre var meget interesserede i mit langskallede hoved og min høje vækst — ihukommende de mange små, mørke og rundhovedede nazisters ønskedrøm og Hitlers tale om det nordiske menneske; jeg plejede at svare, at det var den almindelige type i Danmark (det passede nu ikke helt, det var jeg ganske klar over, men hvorfor ikke skabe respekt om Danmark blandt de nazipåvirkede medarbejdere på instituttet). Jeg understregede, at for os i Danmark var ikke hovedets form, men dets »indhold« det vigtigste. — Det andet forhold, jeg husker var følgende: Mens de unge forskeres respekt over for den ældre og forhenværende leder, professor *Wrede*, var overvældende, var deres respektløshed over for efterfølgeren, professor *Jacobsohn* oprørende. Han var et fint og venligt menneske, og som navnet antyder, var han af jødisk oprindelse. Han bad mig om at overbringe professor Hammerich, som han kendte, en hilsen. Men det blev professor Hammerich, der senere meddelte mig, at professor Jacobsohn efter Hitlers magtovertagelse

havde dræbt sig selv ved at kaste sig foran eksprestoget i Frankfurt. Vi to tænkte med græmmelse og sorg på det skete.

Efter min hjemkomst fik jeg lavet en 60 cm×60 cm stor og meget solid spørgebog med flere hundrede spørgsmål vandret på siderne og bynavne — ialt 110 — fra oven lodret på siderne. Således bevæbnet gav jeg mig sommeren 1931 ud i det sproglige ikke udforskede område mellem Flensborg Fjord og Ejderen med de 110 sogne, hvor der hvert sted skulle foretages en besvarelse på mine mange spørgsmål ved hjælp af stedfødte personer. Da jeg nu så mange år efter ikke formår at give en let forståelig fremstilling af rejsens forløb, undersøgelsesnes resultat og deres historiske forklarende baggrund, vil jeg tillade mig at henvise til tillæg I, 1., hvor der findes en skildring af rejserne »Fra Flensborg Fjord til Ejderen«.

Min disputats med dens fremhævelse af danskhedens førstefødselsret syd for Skelbæk-grænsen af 1920, som nazisternes rabiate hedsporere i 1933 uafsladelig angreb i deres aviser og skrifter, skulle jo netop påvise, at det var dansk »Blod og jord« (Blut und Boden), der prægede Slesvig ned til Sli-Dannevirke-linien, så det ikke var Tyskland, der havde lidt uret i 1920.

Lad mig her tilføje to oplevelser, som ikke er nævnt, men kun antydet i det ovennævnte tillæg. Det drejede sig ikke om plattysk, men danske sprog minder. Jeg har kaldt egnen fra grænsen til Dannevirke et sprogligt vadehav, og egnen syd for Dannevirke et dybt plattysk sproghav med »grunde og banker«, der vidnede om de få danske bygder fra før saksernes kolonisering af området syd for Dannevirke omkring 1100- og 1200-tallet. Det var i dette område — nærmere betegnet i Haby ved Wittensee, at jeg fandt en olddansk betegnelse for *pindsvin*, der er optaget direkte i angelplattysk, mens det sydpå hedder *Stachelschwiin* eller *Schwiinegel* — i Haby derimod *Brottäsel*, et rent nordisk udtryk, der for 800 år siden er optaget eller druknet i det fremrykkende sproghav. At ovennævnte *Brott* er af dansk oprindelse kan bevises ved påvisning af, at ordet »*brod*« kun findes i de nordiske sprog. Dette fund beredte mig en særlig glæde under mine rejser. Det var som et fund af en sproglig runesten, en erratisk blok, der mindede om Habys allerældste oprindelse.

Min anden oplevelse af dansk oprindelighed fik jeg i Nykirke i Nordangel. Her drejede det sig ikke om en enkelt sprogest, en glose, fra ældgammel tid, men om en overlevering af det angeldanske sprog, der i en halv menneskealder har været betegnet som uddød. Jeg besøgte under mine rejser en 80-årig kone i Nykirke for at undersøge det tillærte plattysk. Under vor samtale, der foregik på højtysk, sagde hun pludselig: »Mine forældre talte dansk, når vi børn ikke skulle forstå, hvad de sagde; men vi forstod det alligevel, men vi talte det ikke«. Da jeg spurgte hende, om hun kunne huske de danske tal eller visse sætninger, talte hun fra 1 til 10 med en særlig udtale af tallet 7 (som *sjū*), der — som Hagerup skrev for over 100 år siden — mindede om udtalen i de tabte østdanske provinser og i svensk. Hun fortsatte på angeldansk: *Fir Ucher å shri, fir Ucher å dri å fir Ucher å mons* (kornregel, der også kendes nord for Skelbæk) samt: *Do kat keyes trirrås Byrn* (du kan kyse 30 års børn). Da jeg spurgte

hende: »*Do kat*« betyder det »du kan ikke«, svarede hun: »Nej,« det betyder: »du kan« (altså en gammel dansk sprogvejning). Det var, som om det uddøde angeldanske sprog stod op af graven. Det lød som rustne lyde sammenlignet med hendes bløde plattysk. Jeg har aldrig glemt den oplevelse. Da jeg vidste, at dr. *Marius Kristensen*, sprogforskeren, og hans unge medarbejdere, bl. a. de nuværende professorer *Poul Andersen* og *Bjerrum*, var interesserede, skrev jeg til dr. Marius Kristensen. De kom alle til Flensborg, hvorfra vi så besøgte den gamle kone, der ved vor ankomst lå syg i sengen, og bad hende at »indtale« tallene og sætningerne i en gammel tragtgrammofon for at blive optaget på plade eller rulle. Ved en senere gengivelse med sine skurrende bilyde lød resterne af det døde sprog for os i endnu højere grad som en røst fra graven.

Men nu tilbage til Flensborg januar 1932. Ved nytårstid havde jeg — mens vi boede hos mine svigerforældre i København — maskinskrevet den 400 sider store afhandling med dens 50 enkelte kort over sprogfænomener og med det store samlende hovedkort og indsendt den til Københavns filosofiske fakultet. To måneder senere fik jeg i en skoletime om formiddagen en skriftlig meddelelse fra det tyske toldkammer om, at der lå en pakke fra København til fortoldning. Tiden til skolens ophør kl. 14 blev lang for mig. Jeg tænkte: Er det afhandlingen, der er returneret som forkastet? Da skoledagen var forbi, ilede jeg til byens toldkontor for at modtage pakken, der på grund af sit indhold var toldfri. Nervøs undersøgte jeg pakken og fandt det medfølgende brev, der begyndte nogenlunde således: Universitetet har herved den ære og glæde at kunne meddele Dem osv. Den var altså godkendt til forsvar for dr. phil.-graden! Jeg vil indrømme, at det var et stort øjeblik for mig. Jeg styrtede over til den på den anden side af gaden beliggende danske fiskerestaurant for ved et stort glas øl at læse brevet til ende med dets påmindelse om, at der efter trykningen skulle afleveres 300 gratisseksemplarer til universitetet.

Med professor Hammerichs bistand førte jeg forhandling med forlaget Levin og Munksgård i København, der påtog sig at trykke den for 4500 kr., mens man i Marburg forlangte 7000 guldmærk. Sagen var den, at den skulle udkomme samtidig som bind 299 i »Universitets-Jubilæets danske Samfund« og i Marburg som bind 34 i »*Deutsche Dialektgeographie*«. Jeg valgte selvfølgelig København som trykkested og var glad for, at den skulle udkomme i begge landene. Den nazistisk påvirkede tyske videnskab ville have godt af at læse den — og den er også i høj grad blevet benyttet bl. a. på Kiels Universitet, men derom senere.

I april 1932 havde jeg rektor, dr. phil. *Karl Mortensen* fra Haderslev Katedralskole som censor i dansk ved den afsluttende eksamen, altså præliminæreksamen, på Duborgskolen. Han var meget tilfreds med klassens standpunkt og interesseret i mine sproglige undersøgelser og opfordrede mig derfor til at søge et ledigt adjunktembede med tysk og religion som fag ved sin skole til 1. august, da den kendte lektor *H. Reincke* faldt for aldersgrænsen. Jeg sagde ja, og så begyndte opbruddet fra Flensborg. Min kone og jeg kom alene til Flensborg i 1926, men forlod byen med vor ældste datter *Tove*, der blev

født den 30. juli 1930 og døbt af pastor *Noack* i vor danske Helligånds kirke. Efter en vemodig afsked med kolleger og venner i Flensborg tilbragte vi en herlig sommerferie i Kollund på nordsiden af Flensborg Fjord som naboer til redaktør *Bogensee* og familie, vore gamle venner fra Flensborg. Jeg mindes følgende tildragelse: Deres lille dreng havde skåret sig i hånden og fru *Bogensee* sagde til drengen: Gå over til dr. Bock, han har et middel (*Cinosol*), der læger. Drengen var bange for »lægen«, så moderen tilføjede: Dr. Bock er ikke en »skæredoktor«, men en »læsedoktor«. Det hjalp!

Lad mig nu ved fraflytningen fra Flensborg til Haderslev nævne to fhv. elever — den ene fra Duborgskolen i Flensborg, den anden fra Haderslev Katedralskole — der lever den dag i dag som to landskendte danske forfattere:

1. Forfatter *Willy-August Linnemann* (f. 1914): præliminæreks. (Duborgskolen) 1931. Ang. hans virke og litterære arbejder henvises til Kraks blå bog. Lad mig også henvise til en udførlig og fin analyse af Willy-August Linnemanns forfatterskab, foretaget af tysk-slesvigeren, biblioteksdirektør, dr. *H. P. Johansen*, Flensborg, der kalder Linnemann »en blændende forfatter, ja en digter«. Med sit indgående kendskab til tysk og dansk litteratur står dr. H. P. Johansen for mig som en af de bedste fortolkere af Linnemanns værker (se: *Sønderjysk Månedsskrift* april 1972: »Willy-August Linnemann — en samtidens poet« af Hans Peter Johansen).

2. Forfatter *Peter Seeberg*; f. 1925 som søn af min gamle ven og kollega fra Lærershøjskolen 1919, lærer *Chr. Seeberg*, Skrydstrup (Haderslev amt), og som elev og student (1943) fra Haderslev Katedralskole; mag. art. 1950 osv.; se Kraks blå bog.

Jeg nævner de to gamle elevers navne og virke med glæde og som et tegn på litterær grøde både syd og nord for Skelbækgrænsen af 1920.

VII.

Adjunkt ved Haderslev Katedralskole 1932-1941

1. Arbejde på skolen og i de kulturelle foreninger

I slutningen af juli måned flyttede vi så til Lindevej i Haderslev, hvor vi boede et år, idet vi ved lektor, dr. phil. Andersens afgang flyttede ind i den dermed ledige stuelejlighed i den gamle rektorbolig fra før 1864 i Gåskærgade — kaldet »Gud alene æren« efter indskriften på østgavlen.

I tiden fra august til oktober 1932 forberedte jeg mig til og tog den praktiske pædagogiske prøve som vordende adjunkt, hvorpå jeg fik fast ansættelse som adjunkt fra 1. november. Jeg havde særdeles gode arbejdsforhold på Duborgskolen, og det samme gjaldt skolevirksomheden ved Haderslev Katedralskole.

Den højt begavede og venlige rektor, dr. *Karl Mortensen*, der havde ledet skolen fra genforeningen, forstod at skabe det rette arbejdsklima i kollegiet og forholdet til eleverne. Jeg mindes med glæde de ældre kolleger, lektorerne dr. *Andersen*, *Anker Jensen*, *A. Diemer*, frk. dr. *Petersen* og *Gamst* samt de daværende adjunkter og senere lektorer, *Østergaard*, *Gamst*, *Schau*, *Karlsson*, dr. *Favrholdt*, *Buch*, *Karl Nielsen* og mellemskolelærerne, senere kaldet gymnasielærerne *Kallsbøl*, frk. *Christensen* og fru *Nielsen* samt gymnastiklærer *Iversen*. De fleste af de ældre er nu for længst under mulde. Bortset fra det daglige arbejde husker jeg især skoleudflugter, der efter rektors ønske helst skulle foregå på skib. Her tænker jeg på en udflugt til Strib i to skibe for at se den nye, for kort tid siden indviede Lillebæltsbro. På hjemturen fik vi vore to skibe koblet sammen for at klare strømmen og den kraftige blæst med det resultat, at rælingen af vort skib blev revet af — dog heldigvis uden der skete ulykker. Efter dr. Mortensens afgang som rektor 1937 udnævntes lektor Egebjerg Jensen, Tønder Statsskole, til rektor. Han ledede katedralskolen i samme gode ånd til 1941, hvor han på opfordring fra ministeriets side overtog rektorembetet ved Sønderborg Statsskole.

Hvordan ytrede den gode ånd sig, der herskede på Haderslev Katedralskole og de øvrige sønderjyske statsskoler efter 1920? Jeg kan bedst kalde den humanitetens og tolerancens ånd. Når man selv har gået i tysk folkeskole og de højere skoletrin fra 7—22-års alderen, forstår man, hvad venlige og forstående ord om vort sprog og hjemland mod nord betød for os. Det var sjældent de lød; Danmark var jo kun et lille, ubetydeligt land, som prøjserne ikke regnede med. Men der fandtes blandt vore lærere også nogle, der stod positive over for vore forhold.

Vor stilling som lærere og rektorer ved den højere skole — og folkeskolen med — efter 1920 over for elever fra tysksindede hjem var altså præget af denne »gode ånd«. For os lærere i tysk på gymnasiet var det jo en let sag at få tysksindede elevers øjne til at lyse, når vi i tysk litteratur fremhævede de tyske klassikere fra 1700-tallet, fra hvilke jo de ovennævnte vejledende ord som humanitet og tolerance stammer. Tænk på Lessings »Nathan der Weise«, på Schillers digtning om personlig og samfundsmæssig frihed og på Goethes kosmopolitiske indstilling! Jeg tror, at de få tysksindede elever, der gik på Haderslev Katedralskole, aldrig har følt sig trykket af skolens forstående danske ånd.

I skærende modsætning hertil står den prøjsiske ånd, der omkring 1902 herskede på den gamle latinske. Bladet »Modersmålet« af 9. dec. 1935 skriver i sin anmeldelse af Haderslev-Samfundets årsskrift 1935 følgende om kreditforeningsdirektør *P. A. Calløs* fortælling om:

»Hvorledes jeg kom på Haderslev Latinske og hvorledes jeg kom derfra«.

Aarsagen til, at han kom der, var, at Lærer *Katt* ved Gl. Haderslev Skole pinte og plagede ham, fordi hans Mor hjemme underviste ham og andre Børn i Dansk. I Latinskolen gik det godt i lang Tid. Forholdet mellem danske og tyske Elever var det bedst mulige, men

i Sommeren 1902, da han gik i øverste Klasse, endte en længere Fodtur med et Sold paa »Hotel Vojens«. Her udbragte en Elev et »Hoch« fro Bismarck som vor Velgører, men nuværende Amtmand *Refslund Thomsen* og *Callø* blev demonstrativt siddende. Det gav Anledning til en forfærdelig Ballade, og snart kom Sagen for Rektor og Lærerraad med Anhøring i lange Baner, og det endte med, at de to blev bortvist fra Skolen, og man henstillede endog til den præjisiske Regering, at der blev nægtet Thomsen Adgang til andre Skoler i Prøjsen. Da man mente, at *Callø* var forført af Thomsen, gik man ikke saa vidt ior hans Vedkommende. Han fik endog det Ord med af Rektor: »Jeg haaber dog, at den gode Kerne i Dem ikke er saa fordærvet, at De ikke endnu kan vindes for den gode Sag«. Da *Callø* dristede sig til at sige, at en saadan Udtalelse var en Uforskammedhed efter den behandling, der var blevet dem til Del, lød der fra alle Sider et »Heraus, heraus!«. Dermed forlod de — for sidste Gang i tysk Tid — Haderslev Latinskole.

For at få lidt balance i forholdene bringer samme årsskrift afhandlingen af fhv. præsident Holger Andersen — igen citeret efter anmeldelsen i bladet »Modersmalet« af 9. dec.:

»*Olympia, Træk af dets Historie og Indtryk fra et Besøg*«.

Der var, skriver Holger Andersen, i tysk Tid »adskillige Foreteelser, der maatte berøre en Dansk pinligt . . ., men jeg kan i alt Fald ikke glemme, at Haderslev lærde Skole i de Aar, jeg besøgte den, var en fremragende Dannelsesanstalt, og at det er paa dens Bænke, jeg fra min tidligste Ungdom indsugede Kærligheden til Antikens Skønhed og Kulturværdier. Mænd som Professorerne Dr. phil. *Carstens* og Dr. phil. *Lange*, begge indfødte Slesvigere, vil jeg altid mindes med dyb Hengivenhed«.

Vi fhv. elever fra Tønder Seminarium før 1920 har i min tid aldrig været udsat for en så grov behandling som *Callø* og Kr. *Refslund-Thomsen* — bortset fra den krigsgale direktor *Krahe's* tid. Direktor *Pott's* liberale indstilling, som jeg mindes med taknemmelighed, svarer nærmest til vort nuværende danske og tyske syn på mindretallets ret — og det både nord og syd for grænsen.

Haderslev Katedralskoles rektor og kollegium var som de tre andre sønderjyske statsgymnasier i høj grad interesseret i det danske skolearbejde i Sydslesvig. Det var derfor naturligt, at man ved Haderslev Katedralskole med tilslutning fra ovennævnte tre statsskoler dannede et udvalg, der til at begynde med bestod af lektorerne *Diemer* og *Hilda Petersen* og undertegnede, der blandt lærerne og eleverne skulle indsamle penge til fremme af det danske skolearbejde i Sydslesvig — en kontakt, som senere flere gymnasieskoler i det øvrige land tilsluttede sig.

På lignende måde følte vi os — som førhen i Flensborg — tilskyndet og forpligtet til at deltage i det nationale arbejde, blandt andet ved foredrag i forsamlingshusene på de nationale festdage.

Ved drøftelse med mine sønderjyske tyskuddannede lærere i folkeskolen og deres kolleger nordfra fik jeg mit indtryk bekræftet, at førstnævnte havde en større interesse og sans for metodiske og psykologiske problemer, hvilket jeg i tilslutning til *Roust* opfatter som beroende på, at den tyske seks-årige læreruddannelse før 1920 på visse og ret afgørende måder var den samtidige danske overlegen.

Her kan nævnes to nydannelser, der har sønderjyske forudsætninger, nemlig

Claus Eskildsens »Ole Bole« for små børns undervisnings område og min ældre ven, lærer P. Møllers bog om undervisningen i den énklassede skole, som jeg jo har kendt både som elev og lærer før 1920.

Men der findes også nydannelser inden for den sønderjyske folkeskole og statsskole, der mere skyldes skolemanden end landsdelen. Jeg tænker her især på ideen til lejrskolen, der i 1929 blev udformet af daværende seminarie-lærer Braa-(Hansen) — hvis initiativrige personlighed jeg satte stor pris på, denne idé blev senere fulgt op blandt andre af min tidligere kollega ved Duborgskolen, Bernhard Hansen. Endvidere bør nævnes daværende overlærer ved statsseminariets øvelsesskole Olaf Petersen — senere skoledirektør i København — der 1928 fik og gennemførte tanken om seminarieelevernes landsbyskoleophold.

Derimod mener jeg, at det blev de fire statsskoleidrætsstævner, der må betragtes som forudsætning for de senere skoleidrætsstævner i landkommunerne, som 1938 blev tilrettelagt og gennemført af Braa-(Hansen) i hans egenskab af idrætsinspektør.

Alle tre ovennævnte ideers gennemførelse i Sønderjylland har fundet tilslutning og efterligning i det øvrige land.

De sidste år i Flensborg og det første år i Haderslev var stærkt præget af den voldsomme økonomiske krise i Amerika og Europa. Vore lønninger var små, målt med nutidens inflationsbeløb. Gagen ved Duborgskolen var 425 guld kroner, svarende til knapt 500 guldmark. Der herskede kildeskat — i alt 27 kr. pr. måned — og det i et land, der havde tabt krigen — mens lønnen i Haderslev var 370 kr., men mere end dobbelt så høj skat. Trods den megen snak om den »ærlige krone«, altså guldkrone, har jeg aldrig forstået, at statsminister *Th. Madsen-Mygdal* var med til kronens opskrivning, der dog i første række ville ramme landbrugets gældsforpligtelse. Vi fastlønnede var selvfølgelig glade for guldkronen, men var forfærdede over deflationens virkninger i erhvervslivet. Man kunne f. eks. købe et slagterisvin for 35 kr. og en nybygget villa til ca. 20.000 kr. (Grisen købte vi, men benyttede os desværre ikke af den lave byggepris.) Senere måtte Danmark som bekendt igen gå med til nedskrivning af kronen — dog slet ikke at sammenligne med den snigende inflation efter den 2. verdenskrig.

Men lad mig nu vende tilbage til skolen. Jeg blev i juleferien 1932 valgt til formand for Haderslev-Samfundet, skolens forening af forhenværende elever og skolens lærere. Den førte en hensygnende tilværelse; men i samarbejde med boghandler *Johs. Nielsen* og redaktør, senere direktør *Th. Thomsen*, Dannevirke, lykkedes det os tre at få skabt det førnævnte »Haderslev-Samfundets årsskrift« i et stort og fornemt format, der udkom første gang i 1934 og vakte opmærksomhed i vide kredse og holdt den høje standard til den dag i dag — efter 1941 under ledelse af lektor, dr. *M. Favreholdt*, boghandler *Johs. Nielsen*, *Olav Christensen*, nuværende socialinspektør. Jeg glæder mig endnu den dag i dag over *Johs. Nielsens* fine streg, der minder meget om søstersønnen *Bo Bojesens* streg i hovedstadspressen. Det årlige arbejde med årsskriftet førte selv-

følgelig til et varmt venskab med ovennævnte mænd og deres hjem. Samme nære venkabsånd knyttede min kone og jeg med mine tidligere kolleger *A. Thomsen*, *H. J. Petersen*, *Gjede* og *Dirks* samt med venner fra Frimurerlogen: sognepræsterne *Hamlev* (Hammelev), *Smidt* (Øsby), *Windel* (Starup) og malermester *Guldbrandt*. — og især direktør *Th. Thomsen*.

Glemte er heller ikke de hyggelige aftener i redaktør A. Svenssons hjem i Haderslev og hans fortælling om forholdene i Flensborg og Sønderborg før 1914, om oplevelser under krigen 1914—1918 og tiden efter 1920. Ægteparrets sønner, redaktør, cand. polit. *Bjørn Svensson*, Haderslev, og *Erik Svensson*, Fjernsynet, er gået i faderens nationle fodspor.

Da jeg var en flittig gæst på Centralbiblioteket, blev jeg indvalgt i dets bestyrelse og derpå valgt til formand for biblioteks- og foredragsforeningen for Haderslev by og amt — et arbejde, der ikke tyngede og som interesserede mig. Kort tid derefter blev jeg af formanden for »Historisk Samfund for Sønderjylland«, amtslæge, dr. med. *H. Lausten-Thomsen*, Tønder, opfordret til at indtræde i dets bestyrelse og dets redaktionsudvalg for »Sønderjyske Årbøger«. Jeg blev hermed frimenighedspræst *Thade Petersens* efterfølger som sekretær. Thade Petersen stammede fra kommandørgården på Røm, nu desværre kaldet Rømhø. Han var meget tunghør, men et menneske med mange interesser og rig viden fra tiden før 1920. Foruden formanden traf jeg i bestyrelsen en mand, der var en stor kender af Sønderjyllands historie, nemlig daværende højskoleforstander, cand. mag. *Hans Lund*, Rødding. Redaktionsudvalget mødtes enten i Rødding og Tønder eller hos os i Haderslev. Det var interessante møder, hvor vi bedømte de afhandlinger, der skulle optages i sønderjyske årbøger, hvis første bind udkom 1888.

Lad mig slutte dette afsnit med en begivenhed, der står klart i min bevidsthed — nemlig fundet af Skrydstruppigen. At jeg kom så nær i forbindelse med udgravningen af denne storbandedatter fra bronzealderens midte, skyldes en ren tilfældighed, idet jeg en dag, da jeg gik over torvet i Haderslev, traf museumsdirektør *C. M. Lund*, der var i færd med at starte sin bil, idet han sagde: »Vil De med, dr. Bock, så stig ind, jeg skal til Skrydstrup for sammen med mine folk at fortsætte udgravningen af højen.« Jeg tog selvfølgelig med og blev derved vidne til, hvorledes de »hjalp« ejeren med at »grave hullet« til en roekule i højen. Udgravningen var allerede så vidt fremskreden, at man kunne se liget ligge i en slags egekiste, der næsten var helt bortrådnat. Takket være egetræets garvesyre var såvel liget som dets beklædning bestående af en kort trøje med halvlange ærmer og et skørt, der blev holdt fast af et bælte, ret velbevaret. Det samme gjaldt resterne af et par lædersko — i mindre grad huen med bindebånd. Især lagde jeg mærke til hendes frisur med hestehårnett. Liget var dækket af et par tæpper og hvilede på en kohud.

Direktør Lund forklarede mig de enkelte ting, mens han med en lille ske fjernede de sidste muldrester og løse dele af egestammen og kohuden fra liget. Jeg fik lov til at medtage nogle af disse løse trærester, som jeg fik konserveret i alun. Jeg var direktør Lund meget taknemmelig for denne oplevelse at være

vidne til udgravningen. Senere har jeg set fundet i færdigpræpareret stand, udstillet i Nationalmuseets forhal, hvortil det var blevet sendt i udgravet og indgipset stand.

2. Fortsat videnskabeligt arbejde

Som nævnt under Flensborg-afsnittet blev min afhandling antaget til forsvar for dr. phil.-graden foråret 1932. Trykningen hos Levin & Munksgaard begyndte sent på året. I juleferien 1932 fik jeg sendt de første korrekturark til Haderslev. I februar var trykningen overstået og forsvaret for graden fastsat til den 27. juni 1933. Det var en streng, men dejlig dag. Festklædt i kjole og hvidt måtte man i doktor-auditoriet — som det kaldes — forsvare sit værk mod opponenterne. De to officielle opponenter var professorerne, dr. phil. *L. L. Hammerich* og dr. phil. *Brøndum-Nielsen*; desuden deltog min gamle ven, dr. phil. *Marius Kristensen*, dr. phil. *Vilh. la Cour* og professor, dr. phil. *Viggo Brøndal*, der især var interesseret i substrat og ordlån. Selve disputatsen er jo ikke en eksamensdag, men en æresdag — med ris og ros, dog oftest mest af det sidste. Det gjaldt også for mit vedkommende; men glad var jeg, da forsvaret, der var begyndt kl. 14 — under et heftigt tordenvejr — afsluttedes ved 18-tiden. Min kone og vor lille datter, *Tove*, modtog mig ved udgangen med røde roser. Jeg tror, at mine svigerforældre var lidt stolte af sønnen, der var blevet dr. phil. på en naturhistorisk afhandling et par måneder i forvejen — og nu af svigersønnen. Om aftenen blev der afholdt doktorgilde på en kendt restaurant med de to officielle opponenter og dekanen som gæster med damer. Min svoger og jeg sad senere begge to sammen på doktorernes pladser ved universitetets årsfest i november 1933. Ved denne årlige begivenhed plejede den gamle konge at hilse på årets nye doctores.

Ved min hjemkomst forelå der en indbydelse fra det nye universitet i Århus til mig om at holde nogle forelæsninger over mine undersøgelser. Der var mødt mange studenter, da professor, dr. phil. *Chr. Møller* præsenterede mig for auditoriets studenter. Jeg tror, at tilhørerne var interesseret i emnet. Når man nu 30—40 år efter sammenligner det udbyggede universitetskompleks med den spæde begyndelse, bliver man i høj grad imponeret. Som censor siden 1939 har jeg haft den glæde at kunne se universitetet vokse fra år til år.

Sommeren 1933 fandt den IV. nordiske filologkongres sted ved Lunds universitet. Gennem professor Hammerich var jeg blevet indbudt til også dér at holde en forelæsning. Efter mange betænkeligheder svarede jeg ja. Jeg vil indrømme, at jeg var nervøs, da jeg ved forelæsningsens begyndelse opdagede, at der sad en række højlærde ældre professorer blandt tilhørerne i auditoriet. Men alt forløb på bedste måde — også drøftelserne bagefter.

Ved kongressens festmiddag fik jeg den senere svenske professor *Löfstedt* som bordherre; da dr. Löfstedt, der havde foretaget en undersøgelse af det frisiske folkesprog i Sydslesvig, også var meget godt kendt med nedertysk, kom vi ved middagen i en ivrig diskussion. Da det af og til kneb med den

gensidige forståelse på grund af de mange forstyrrende lyde i form af samtaler og latter fra de deltagendes side, foreslog Löfstedt, at vi skulle tale tysk. Jeg afslog det, idet jeg betonedede, at på en nordisk filologkongres burde man benytte de nordiske sprog. Vi blev derfor enige om at tale langsomt og tydeligt. Dermed var sprogproblemet klaret.

I 1937 blev jeg af Franz v. Jessen opfordret til at medvirke ved udgivelsen af hans store værk: »Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie I—III. 1900—1937«. Den opgave, jeg fik, var at give en redegørelse for »Mellemslesvigs sprogforhold« i III. bind. Det blev et større arbejde, end jeg havde tænkt; men det havde min store interesse. En stor hjælp for mig blev en afhandling af den tyske lærer og hjemstavnsforsker *Selke* og påfølgende brevveksling; det samme gælder min brevveksling med den danske lærer *Stenz* — tidligere i Sydslesvig og nu viceinspektør i Åbenrå. Jeg er dem begge stor tak skyldig ved denne undersøgelse.

Men Nordslesvigs danske folkemål havde også i høj grad min interesse. Det var derfor med glæde, jeg modtog og læste den udmærkede afhandling »En sønderjysk dialekts udvikling (Hum. St. I, 38). Forfatteren var den daværende adjunkt, cand. mag. *Peter Christian Jeppesen* (født i Løgumkloster 1913), som var ansat ved Haderslev Katedralskole 1938-1944. Han bad mig som kollega læse og anmelde den. Dette skete i mine to »Breve fra Landsmænd« i Flensborg Avis den 6. og 7. oktober 1938 (se tillæg I, 2). Den dygtige unge forsker blev 1944 adjunkt ved Aarhus Katedralskole, 1945 undervisningsassistent ved Aarhus Universitet og i 1966 censor i dansk ved Aarhus og Københavns universiteter.

Allerede 1935 forelå der en anmeldelse af min disputats ved professor Agathe Lasch, Hamburg, der mente, at sproskiftet i Angel- og Mellemslesvig i højere grad skyldtes højtysken og holstensk plattysk. Jeg var lidt ked af denne historie, men dr. *Højberg Christensen* trøstede mig ved at fortælle, at den kvindelige professor også havde angrebet hans disputats over Lybæks kancellisprog, og at hun gik imod alt fra Københavns Universitet, fordi professor *Saraww* i sin tid havde været hård ved hendes »Mittelniederdeutsche Grammatik«. Hvor smålig af A. Lasch som forsker! Kort tid derefter forelå der en anmeldelse fra professor *Teuchert*, den berømte nedertyske sprogforsker ved Rostock Universitet. Han imødegik i en seks sider lang anmeldelse professor Lasch og endte hvert afsnit med, at jeg havde ret. Det var en oprejsning, jeg satte stor pris på (se tillæg I, 3). Den bevirkede, at jeg arbejdede videre med den sproghistoriske baggrund for dermed at bekræfte min påstand — ud fra mine dialektgeografiske undersøgelser — om at forudsætningen for sproskiftet i Angel skyldes en lang historisk udvikling. Jeg benyttede en sommerferie til at gennemgå det store middelnedertyske materiale i rigsarkivet, hvor overarkivarerne dr. *Holger Hjelholt* og dr. *Erik Kroman* var mig til stor hjælp. Det ældste dokument på middelnedertysk er fra 1325, fra 1400-tallets begyndelse bliver materialet stadig fyldigere, indtil det middelnedertyske skriftsprog i midten af 1500-tallet mere og mere fortrænges af det højtyske skriftsprog — som kirkesprog dog først omkring 1650. Man mærkede hele tiden Lybæks

førende stilling og skrifttradition, der danner grundlaget for middelnedertysk i Sydslesvig byer.

Der foreligger i tusindvis af dokumenter på middelnedertysk i original eller i trykt gengivelse, så der var nok at tage fat på. Fra 1650 findes der nedertyske bryllupsviser og lignende, der genspejler den nedertyske skrifttraditions indflydelse på byernes højere borgerskabs sprog i 1700-tallet. Det samme gælder de senere plattysk fortællinger fra Angel og Flensborg. I Mellemslesvig derimod har højtysk spillet en meget større rolle, da sprogskiftet her er sket meget senere (se tillæg I, 1 og især I, 3).

Min nye afhandling, der bærer titlen: »Mittelniederdeutsch und heutiges Plattdeutsch im ehemaligen dänischen Herzogtum Schleswig« afsluttedes i Haderslev kort før 1940 og udkom derfor først i Nakskov i 1948. Den bekræfter fuldt ud min opfattelse af sprogskiftet.

I min allersidste afhandling fra 1969, der bærer titlen »Forschung und Kritik zum Sprachwechsel in Angeln und Mittelschleswig« tager jeg stilling til de mange tyske, hollandske, svenske, norske og danske anmeldelser, der i høj grad anerkender mine resultaters rigtighed vedrørende sprogskiftet i Angel og Mellemslesvig (se tillæg I, 3). Dette mit sidste indlæg betragter jeg som mit afsluttende arbejde. Med hensyn til min litterære virksomhed vedrørende disse problemer henviser jeg til min bibliografi.

3. *Mit virke som censor i tysk*

a) som censor ved lærereksamen ved seminarierne fra 1935

Det var med overraskelse, men også med stor glæde, at jeg i Flensborg 1930 modtog ministeriets udnævnelse til eksaminator ved seminariernes tillægsprøve i tysk med daværende rektor *A. Clausen*, Horsens Statsskole, som censor. Hermed var min tilknytning til den danske seminarieverden begyndt. Da der kun var få seminarier, der indstillede til prøven, var det først med den nye seminarielovs ikrafttræden 1935, at jeg som udnævnt fast enecensor i tysk fik en særdeles god kontakt med læreruddannelsen på seminariet. Fra 1935 måtte man vælge tysk eller engelsk — eller begge dele — som fremmed sprog. Den daværende undervisningsinspektør for realskolerne, cand. mag. *Otto Bjørneboe*, var fast censor i engelsk, så vi censorer i de to fremmede sprog måtte i fællesskab lægge kursen ved eksaminandernes bedømmelse, hvilket også lykkedes til fulde, som det fremgik ved udregningen af årsgennemsnittet i de to samlede karakterantal. Gennemsnittet af de to sprog lå ret tæt op ad hinanden indtil 1941, hvor jeg har måttet have aflastning ved hjælp af en fast censor nr. 2 og nogle midlertidige censorer. Hvor har det været en stor oplevelse for mig gennem de mange år at lære den danske seminarieuddannelse og dens stadige videreudvikling at kende! Dengang var der jo faste censorer i alle fag, så drøftelserne efter censorfrokoster, forstandere, lærere og censorer imellem gav mig et dybt og kært indblik i den danske læreruddannelse. For tyskfagets

vedkommende — sammenlignet med forholdene i dag — lå kravene og mulighederne selvsagt på et betydeligt lavere plan. De færreste elever havde en realeksamen endside en studentereksamen som forudsætning. Det var vel oftest — i hvert fald ved visse seminarier — »manden fra ploven«, der efter et eventuelt højskoleophold søgte til seminarierne. Ikke et eneste ondt ord om nævnte kategori af lærere, der gennem så mange år har gjort en særdeles værdifuld gerning i den danske folkeskole, men nu er ved at blive en saga blot! For sådanne elever har det været et meget krævende arbejde at sætte sig ind i fremmed sprogs grammatik og ordforråd, så det ofte var svært for seminarielærerne i tysk at bibringe seminarieeleverne de krævende kundskaber i fremmed sprog.

Som før nævnt forsøgte O. Bjørneboe og jeg ved indbyrdes drøftelse af såvel bedømmelser som opgavernes sværhedsgrad at få gennemsnitskarakteren i engelsk og tysk til at ligge på omtrent samme trin. Jeg husker, at gennemsnitskarakteren 1935 i de to fag blev mg÷ — med kvotient 6,47 i engelsk og 6,52 i tysk; som obligatorisk fag blev engelsk valgt af 217 og tysk af 239 dimittender. Men det var ikke blot i de to sprogfag, vi censorer drøftede problemerne; den nye eksamensordning bragte jo mange forhold, der var fælles for alle fag, så der var rig anledning til faglige drøftelser, når vi mødtes under togrejsen eller ved kaffen efter frokosten i forstanderhjemmene. Censuren besørgedes af de 20 *faste* censorer med assistance af en del midlertidige beskikkede censorer. Da jeg tydeligt kan huske de enkelte *f a s t e* censorer og deres væremåde, tillader jeg mig at nævne dem i den officielle rækkefølge:

Praktisk skolegerning: Skoleinspektør, cand. mag. C. J. Arvin og overlærer Olaf Nedergaard.

Gymnastik: Fhv. gymnastikinspektør K. A. Knudsen.

Religion: Stiftprovst, dr. theol. Skat Hoffmeyer og sognepræst A. Lund-Sørensen.

Dansk: Fhv. skoledirektør, cand. mag. Chr. Buur og ministeriets konsulent for folkeskolen og seminarierne, cand. mag. F. C. Kaalund-Jørgensen.

Pædagogik: Skoleinspektør Hans Kyrre.

Historie: Fhv. udenrigsminister, dr. phil. og theol. L. Moltesen, der endnu havde beskikkelse som fast censor, anmodede efter at planlægningen af eksamen var påbegyndt om at blive fritaget for den ham tildelte censur, der herefter blev overtaget af censorernes formand, medens dennes censur i dansk blev fordelt mellem de midlertidige censorer.

Musik: Sanginspektør, mag. art. Mogens Wøldike.

Kvindeligt håndarbejde: Frk. Birgitte Schou.

Engelsk: Undervisningsinspektør, cand. mag. O. Bjørneboe.

Tysk: Adjunkt, dr. phil. K. N. Bock.

Sløjd: Sløjdinspektør, cand. theol. Krog Clausen.

Regning: Skoleinspektør N. Halsteen og viceskoledirektør H. A. Svane.

Geografi: Professor, dr. phil. M. Wahl.

Naturhistorie: Professor, dr. phil. C. M. Steenberg.

Fysik og kemi: Dr. phil. K. Meyer, født Bjerrum.

Matematik: Professor, dr. phil. Johs. Møllerup.

Skrivning: Skoleinspektør Halsteen.

Tegning: Tegneinspektør S. Chr. Jensen.

Af de midlertidige censorer husker jeg især skoledirektør *Thorkild Jensen* (i praktisk skolegerning), sognepræsterne *Hermann Larsen*, *H. O. Hansen* og *Hans Blessing* samt fhv. seminarieforstander *Stig Bredstrup* (religion), prof., dr. phil. *Sandfeld*, lektor, cand. mag. *Erik Rehling* samt cand. mag.'erne *J. C. Hansen*, *Gunnar Hansen* (dansk), kommunelærer *H. O. Sværrild* (engelsk), overlærer *M. A. Alkjær*, (sløjd), amtskolekonsulent *Axel Jensen* (regning), professor, dr. phil. *G. Hatt* (geografi), fhv. seminarielærer *Albert Jensen* (naturhistorie), lektor *Georg Baark* (fysik og kemi), professor, dr. phil. *A. F. Andersen* (matematik).

Jeg var vist nok den yngste i censorkollegiet 1935 og var meget glad for at lære ældre og mere erfarne kolleger at kende. Men nu efter snart 35 års forløb som censor i tysk er de allerfleste af ovennævnte censorer døde, og jeg føler mig nu som den ældste både i alder og censorvirksomhed blandt de mange yngre censorer.

De 35 år som censor har givet mig rig mulighed for kontakt med forstanderne fra 1935 og 1940'erne. Ved min tiltrædelse som censor i 1935 mødte jeg ved min ankomst følgende forstandere: cand. mag. *E. Larsen*, senere rektor ved lærerhøjskolen og efterfulgt af forhenværende udenrigsminister, cand. theol. *Hartling* (Zahle), *Rambusch* (Femmer), *Vald. Jørgensen* (Blågård), dr. phil. *Arne Møller* (Jonstrup), senere cand. theol. *Rasmussen* (Hasle), *Niels Jul* (Vordingborg), *Egebæk* og senere cand. mag. *Schmidt Nielsen* (Skårup), *Ejlar Møller* og senere *Alf. Hansen* (Odense), mag. art. *Georg Chrirstensen* (Haderslev), pastor *E. Albeck* og senere mag. art. *Morten Bredsdorff* (Tønder), cand. theol. *Helge Haar* (Ribe), *Chr. Hasselbalch* og senere *Johs. Brix* (Jelling), *Tage Byskov* og fhv. forstander og undervisningsminister *J. Byskov* (Gjedved), *Herluf Jensen* og fhv. forstander *P. J. Vinther* (Silkeborg), cand. mag. *K. Lindestrøm-Lang* (Langs seminarium), cand. mag. *Jac. Høyer*, der ønskede at beholde sin lektor-titel fra gymnasiet (Århus), pastor *P. C. Gjelstrup* (Nr. Nissum), *Chr. Høirup* og senere *H. Smith* og *A. Fuglsang-Damgaard* (Ranum).

Hvordan var så modtagelsen af censorerne, de lærde professorer, doktorer og kendte folkeskoleledere under deres tjenstlige censorbesøg på seminarierne?

Jeg tænker først på min seminarietid i Tønder: Når de høje herrer embedsmænd fra provinsministeriet i Slesvig by kom på inspektion — oftest uanmeldt — eller som censorer ved afgangseksamen, var seminariedirektoren og seminarielærerne altid ret nervøse og overordentlig høflige over for »gæsterne«. Det blev pålagt os elever under eventuelle samtaler i klassen kun at bruge de fine embedstitler — altid tredie person, f. eks. oberregierungsrat og titlen eminence over for superintendenten, d.v.s. biskoppen.

Ak, ja, hvilken respekt for civile »rangspersoner« i det gamle Prøjsen — og i endnu højere grad i den gamle tyske hær, hvor »mennesket« først begyndte med udnævnelsen til løjtnant. Dette system skaber både overværd- og mindre-værdfølelse — opad og nedad. Begge følelser har jeg altid haft en meget stærk uvilje imod. Vi er jo allesammen, trods alle forskelle, mennesker, som vi skylder medmenneskelig respekt, når vi hos dem møder dygtighed, godhed og sand menneskeværd.

Hvordan var så modtagelsen af de ministerielt udnævnte faste censorer ved vore danske seminarier? Helt anderledes, nemlig hjertelig og på demokratisk vis — selv om der var forskelle. Da jeg 1935 for første gang som yngre fast censor — enecensor i tysk — kom til Jelling Statsseminarium, blev jeg ved indgangen modtaget af ovennævnte forstander Hasselbach, der i hjertelige ord bød mig velkommen og samtidig rakte efter min dokumentmappe. Jeg svarede afværgende: Nej, jeg er meget yngre end forstanderen, så jeg må selv bære den. Han svarede: Nej, det vil jeg; sådan er nu skik og brug ved modtagelsen af en ny censor ved Jelling Statsseminarium. — Og nu en mere »moderne« modtagelse ved Ranum Statsseminarium: Den daværende statskonsulent Kaalund-Jørgensen og jeg kom samtidig til embedsboligen, hvor seminarieforsstander Chr. Højrup modtog os uden for på trappen med sin »evige« cigaret hængende i mundvigen og nogle velkomstord. Senere mærkede jeg, at der i Ranum alligevel var noget af den gamle respekt for censorer tilbage, idet krofolkene skelnede skarpt mellem de »store« »statsautoriserede« faste censorer ved lærereksamen og de »små« lokale censorer ved optagelses- og oprykningsprøverne.

Trods forskellen mellem gammeldags og moderne modtagelse i 1935 opdagede jeg i årene derefter, at der herskede et korrekt, men venligt forhold mellem censorerne og seminariefolkene — forstander og faglærere — et forhold, der ofte gennem de mange årlige besøg udviklede sig til varigt kollegialt venskab.

Jeg husker især mit bekendtskab med *Age Nørfelt* som rektor for Frederiksberg Seminarium fra 1947-1961, han virker nu som skoledirektør ved Frederiksberg skolevæsen. Vi har haft mange gode drøftelser med hinanden — ud fra et fælles livssyn. Det samme gælder venskabet med ovennævnte seminarie- rektor *Harald Smith* fra Ranum Statsseminarium fra 1937 og fra 1944 for Odense Seminarium. Jeg har tilbragt mange hyggelige samvær med udbytterige samtaler i deres gæstfrie hjem i de to byer. Det var hans søn, cand. mag. *Henry Smith*, der i 1940'erne begyndte som en særdeles dygtig adjunkt (tysk) ved Nakskov Gymnasium og nu er lektor ved Svendborg Statsgymnasium.

Her gælder det samme som ved censor-kollegiet, idet de ældre forstandere allesammen for længst er afgået ved døden. Den gamle forstandertype var en ganske anden, end den jeg havde kendt fra det prøjsiske seminarium — undtagen direktor *Pott*. Den danske seminarie rektor eller -forstander var præget af større menneskelighed — dog uden at miste den ansvarsbevidste værdighed.

Lad mig ikke glemme seminarielærerne i tysk på datidens 19 seminarier, som jeg lærte at kende som dygtige kolleger og for nogles vedkommende som

venner gennem mange år. Også her nævner jeg seminarierne i den daværende officielle rækkefølge: Lektor, cand. mag. *Chr. Nielsen* (Zahle), cand. mag. *E. Bork* (Femmer), cand. mag. *Holger M. Nielsen*, senere lektor *Verner Larsen* (Blågård), skolebestyrer *H. Smith* (KFUM), cand. theol. *A. (Rasmussen) Holkenov* (Jonstrup), cand. mag. *P. Mikkelsen* (Vordingborg), frk. *K. Hansen* (Skårup), frk. *A. Hansen* (Odense), cand. mag. *Palle Nielsen* (Haderslev), *Cl. Eskildsen* (Tønder), *Alb. Bjerre* (Silkeborg), adj. fru *E. Leschly-Kristensen* (Th. Lang), cand. theol. *Mogensen* (Århus), *C. M. Christensen* (Nr. Nissum) og *Niels Kjær* (Ranum). På Haslev seminarium var der foreløbig ingen tysk-undervisning. Som nævnt kan jeg betegne dem som dygtige tysklærere.

Dog var der en mand, der var selvskreven til undervisning i tysk. Det var min gamle seminarielærer og senere ven, *Claus Eskildsen*, der som tidligere nævnt efter 1920 fortsatte som lærer ved Tønder Statsseminarium. Ved min udnævnelse til censor i tysk 1935 blev jeg fra ministeriets side og fra en række seminarielæreres side opfordret til at udgive en faglig tysk læsebog for seminarier. Jeg indvilligede, dog på den betingelse, at en seminarielærer i tysk — jeg foreslog *Claus Eskildsen* — skulle være medudgiver. Det var en interessant opgave, som vi løste i fællesskab. Bogen blev i høj grad benyttet, men nu betragtes den vistnok som forældet.

Jeg fik kort efter udgivelsen tilsendt et udklip af »Tønderposten — seminariets elevblad — med følgende anmeldelse:

»Vor meget produktive og alsidige Hr. *Claus Eskildsen* har sammen med Adjunkt, Dr. phil. *Karl N. Bock*, Haderslev, udgivet en saakaldt »Faglig tysk Læsebog for Seminarier« paa Jul. Gjellerups Forlag.

Udgiverne har forstaaet at vælge interessante og forskelligartede Tekster, saaledes at Bogen næsten har faaet et encyklopædisk Tilsnit. Stoffet er valgt i Tilslutning til de øvrige Seminariefag: naturhistoriske og geografiske Afhandlinger til Brug i II. Klasse og et Afsnit med Sproghistorie, Kirkehistore, Pædagogik, Psykologi og Metodik til 3. og 4. Klasse. Det er derfor forstaaeligt, at Tyskbogen ikke er en kedelig Lærebog, men en Lækkerbissen for vordende Pædagoger. Her er interessante Uddrag af store Opdrageres Værker: *Salzmann*, *Pestalozzi* o.s.v., en aktuel Samling Aktstykker vedrørende den store Brydning mellem Stat og Kirke i det tredie Rige, Partiprogrammer, Taler af *Bismarck* og *Wilhelm II*, Uddrag af »Das Kapital«, om det slesvig-holstenske Spørgsmaal, om *Karl Barth* og *Deutsche Glaubenbewegung* o.s.v.

Et stort Savn afhjælpes gennem Afsnittet Psykologi, der indeholder Afhandlinger af kendte Navne som *Bühler*, *Stern*, *Rühle* o. a. om: Barnet i Overgangsalderen, Børns Kriminalitet, Suggestion o.s.v.

Baade som Læsebog i Tysk og som et Supplement til Fagbøgerne er *Eskildsens* og *Bocks* Bog fortræffelig; desværre har den, som iøvrigt de fleste Skolebøger, een Skavank: den er dyr.«

L.

Her ønsker jeg at gengive en »Time i Tysk« fra ovennævnte elevblad:

»Hr. X har lige lært Oplæsningens Kunst og er selvfølgelig forfalden til alle store Forsyndelser i den Retning. Hr. *Eskildsen* faar det ene Nervechok efter det andet. Da X er færdig med sin nydelsesrige Oplæsning, giver Hr. *Eskildsen* ham et godt Raad:

»X, hvis De kommer i Helvede, hvilket De har store Chancer for, saa vil jeg give Dem det Raad at tage en Tyskbog med, for jeg garanterer Dem for, at enten jager De Fanden og hans Oldemor paa Flugt, eller De selv bliver smidt ud.«

Det kan lyde lidt voldsomt, men hans elever forstod og elskede ham. Han krævede sikkerhed og kontant viden hos eleverne — ellers slog han i bordet og gav dem en omgang på rigssproget, dog helst på sønderjysk. Hvor var han en særpræget, men dygtig lærer og et herligt menneske!

Jeg havde under mine besøg som censor fået det indtryk, at det var flittige og ansvarsbevidste lærere og lærerinder, der ofte med stor betænkelighed havde påtaget sig at undervise i tysk. Blandt seminariernes tysklærere var jeg mere blandt jævnaldrende, så flere af dem lever den dag i dag. Nogle er i tidens løb blevet seminarieforstandere (rektorer) eller har fået andre ledende stillinger. Ser jeg rækken igennem, kan jeg nævne nuværende eller forhenværende: Cand. theol. *Sv. Mogensen* (Ribe), dr. theol. *Asger Nyholm* (Tønder), *H. Smith* (Ranum, senere Odense), *Johs. Brix* (Jelling) og *A. Fuglsang-Damgaard* (Ranum) samt cand. theol. *Knud Hansen*, der blev forstander på Askov Højskole, og cand. mag. *Holger M. Nielsen*, der er undervisningsinspektør for seminarierne.

Jeg har sat stor pris på kontakten med vor seminarieverden, og det gælder både forstandere og lærere — endda i så høj grad, at jeg i 1937 søgte ikke et seminarielærerembede, men forstanderembedet ved mit gamle seminarium i Tønder efter pastor *Albeck*. Da jeg stod foran ministeriets port, kom min gamle ven *Søren Holm* ud. Som gymnasieadjunkt og dr. phil havde han været inde i ministeriet for at forhøre sig om mulighed for ansættelse som seminarieforstander i Ranum, fra hvis omegn han stammer. De første ord, han sagde til mig: »Hvad vil du her? Du kommer sikkert i samme anledning som jeg, men så kan du godt spare dig samtalen med departementchefen og minister *Jørgen Jørgensen*, der begge har ladet mig forstå, at en gymnasieadjunkt først må være seminarielærer, før han kan søge forstanderembede.« Jeg gik ind i ministeriet, og *Søren Holm* lovede at afvente begivenhedernes gang. Det varede ikke længe, før jeg kom ud til ham med samme besked. Derpå gik vi over til restauranten på hjørnet af Vandkunsten og Rådhusstræde for at drukne skuffelsen i et stort glas øl. — Få år derefter sad *Søren Holm* som professor i København og jeg som rektor i Nakskov.

Jeg havde mange muntre oplevelser under mine lange censorrejser — især under besættelsen, hvor togene på grund af mangel på brændsel på visse tidspunkter og visse strækninger kun kørte hver anden dag. Med et smil mindes jeg den dag i dag en bestemt episode: Vi var fire censorer, der forlod Ranum samtidig med tog fra Løgstør. Da vi kom til Ålestrup, hvorfra der plejede at gå tog til Hobro og Viborg, deltes censorflokkene. Men da der kun stod et tog til rådighed, og dette var bestemt til Viborglinien, steg de kolleger, der skulle denne vej, smilende ind i toget, idet de vinkede til os Hobro-folk, der stod slukørede tilbage. Heldigvis var der en gæv og energisk forretningsmand, der skulle til Hobro, og derfor af stationsforstanderen fik lov til at ringe til bane-sektionen i Struer eller Århus for at få afgang til Viborg ændret til Hobro — hvilket til sidst også lykkedes. Nu var det Viborg-folkene, der slukørede steg ud af toget, og vi Hobro-folk, der smilende steg ind i det. Den joviale professor

A. F. Andersen sagde senere, når vi mødtes: »De var også med, dengang man »stjal« toget fra os, der skulle til Viborg!« — Desværre var rejsen for os også en blandet fornøjelse: Da vi kom til Hobro, opdagede vi nemlig, at der denne nat kun gik godsvognstog til København. Vi satte os så med vort 1. klasses kort ind i en gammeldags vogn med løse træbænke og kørte næsten uden ophold til Storebælt, hvor vi søvnige og næsten radbrækkede søgte hvile i salonerne. I persontog gik det så videre fra Korsør til Roskilde, hvor vi blev indhentet af morgenekspresen fra Fyn, som vi steg over i for at komme »standsmæssigt« til hovedstaden.

Hvad rutebilerne vedrører, kørte man jo med »kakkelovn« bagpå; jeg mindes en sådan tur fra Viborg til Ranum — med flere afbrydelser for at komme brænde eller tørv på; men til gengæld blev vi »store censorer« modtaget som kærkomne gæster på Ranum Kro.

På en censorrejse til Haderslev kom der i Fredericia to tyske officerer ind i min 1. klasses kupé, hvor jeg sad alene. Min sædvane tro ænsede jeg ikke deres tilstedeværelse, indtil vi kom til Kolding, og den ene officer rejste sig, gik hen til vinduet, så ud over byen og udbød: »Kolding, das ist ja auch eine uralte deutsche Stadt!« En så stor uvidenhed i geografi og historie fik mig til at holde et længere foredrag for dem, hvor jeg gjorde dem begribeligt, at folkegrænsen lå ved Dannevirke nede i Sydslesvig og ikke ved Kolding, hvad jo de danske bynavne i Sydslesvig selv i tysk form kunne fortælle dem. Jeg tror, de fik et slør taget fra øjnene; i hvert fald ønskede jeg dem i Vojens, hvor jeg forlod toget, lidt ironisk god rejse til østfronten.

Som tidligere nævnt kunne jeg efter 1941 ikke alene påtage mig den voksende opgave som censor, så vi blev flere faste censorer, først professor, dr. phil. *H. Bach* og efter ham skoleinspektør, kgl. translator *Rud. Lave*. Endvidere er de midlertidige censorers antal vokset og vokset med det voksende elevantal og med den nye seminarielovs krav om linjelæsning i tysk; til sidst måtte ministeriet gå med til kollegial censur — et forsøg, der efter min mening er gennemført på en smuk måde, og som sikkert har virket og virker befrugtende på censorerne i deres hverv som tysklærer ved seminarierne. Mit kendskab til den store, udvidede stab af de unge og yngre tysklærere er derfor nu yderst ringe; dog har jeg det indtryk, at tyskundervisningen ved seminarierne i dag ligger i dygtige læreres hænder. Det gælder i hvert fald dem, jeg har lært at kende: *J. Wolff* (Esbjerg), *A. Andresen* (Kolding), *K. Andreasen* (Marselisborg), *V. Jensen* (Holbæk), *C. K. Gaarde* (Tønder), *E. Toldberg*, *J. Kyster* og *Arne Laut* (Ribe) og en enkelt gang hos *J. Balle Hansen* (Skive). Kun et par gange i de senere år har jeg været censor på det nye Blågårds Seminarium, hvor lektor *Verner Larsen* gennem de mange år har virket som et lysende forbillede. Endvidere har jeg haft den glæde flere gange at være censor hos min gamle ven, lektor *P. Mikkelsen* (Vordingborg), som jeg traf første gang ved eksamensbordet i 1935.

Da de officielle censorfrokoster hos gymnasierne og seminarierne for flere år siden blev afskaffet, har jeg som censor nydt en enestående gæstfrihed i

mange lektorhjem — med påfølgende hyggeligt samvær, som jeg har været meget glad og taknemmelig for. Flere af lektorerne var sønderjyder, hvis indsats som tysklærere var af høj kvalitet.

Jeg har ofte truffet sønderjyske elever — både fra Nord- og Sydslesvig — ved eksamensbordet, elever som af lektorer og rektorer blev betegnet som dygtige og samvittighedsfulde vordende lærere. Mange af dem sidder nu i ledende stillinger.

Lad mig nu ved falderebet mindes daværende undervisningsinspektør for seminarierne og folkeskolen, cand. mag. *F. C. Kålund-Jørgensen*, som jeg har kendt fra 1930. Jeg har sat stor pris på denne energiske og dygtige skolemand. Fra den første tid under besættelsen mindes jeg en personlig drøftelse med ham om vort forhold til tyskerne; jeg tilrådede tilbageholdenhed indtil nazisternes nederlag og vort lands befrielse. Det er muligt, at han ved visse lejligheder er fremkommet med en lidt uforsigtig udtalelse — men husk regeringens formaning om at få alt til at glide. Jeg synes i hvert fald, at man i 1945 var for hård ved ham — ja, uretfærdig imod ham — især fra ungdommens side. Jeg personlig vil mindes ham med respekt og i positiv retning.

Nu er tiden som fast censor forbi, og som fhv. forstander *J. Byskov* sagde ved et censormøde i ministeriet i slutningen af 1930'erne: »Vi, der er over 70 år, sidder nu som censor-vikarer på de »gamle mænds bænke« — nu er det altså min tur. Det citeres af mig for at antyde, at min censorgerning ved seminarierne nu har fået sin naturlige afslutning — ikke i vemod, men i taknemmelighed.

b) Som censor ved embedseksamen ved universiteterne fra 1939

Da embedet i germansk filologi ved Århus Universitet ved prof., dr. phil. *Chr. Møllers* afgang blev ledigt — jeg tror, det var i 1937 — var vi syv ansøgere. De tre blev afvist som ukvalificerede, mens vi fire: Dr. phil. *H. Bach*, *Peter Jørgensen*, dr. phil. *Holger Johansen* og jeg blev erklæret for at være »kompetente«, altså kvalificerede til at deltage i en forelæsningskonkurrence. Efter at have fået »det blå stempel« trak dr. Johansen og jeg os tilfredse tilbage og overlod konkurrencen til de to førstnævnte ansøgere med det retfærdige resultat, at dr. H. Bach blev den udvalgte.

I 1939 blev jeg udnævnt til fast censor ved universiteterne ved embedseksamen i tysk — et hverv, jeg har varetaget indtil 1967/68, hvor jeg faldt for aldersgrænsen. Denne lange censorvirksomhed har bevirket, at jeg hele tiden har været i kontakt med fagets videnskabelige side og har haft den mulighed ved visse lejligheder at få knyttet en dygtig cand. mag. til vort gymnasium. Jeg har altid sat en overordentlig stor pris på mine to professorer, dr. phil. *L. L. Hammerich* og dr. phil. *Carl Roos*, så det var med store forventninger, jeg modtog censorhvervet — og jeg blev heller ikke skuffet. Det var en forfriskende oplevelse semester efter semester at overvære deres eksamination af de vordende kandidater. Det samme gælder også de mere jævnaldrende eller

ynge professorer og dr. phil. er *H. Bach* og *E. Lunding* ved Århus Universitet, og professorerne *Peter Jørgensen* og *St. Steffensen* — mine ungdomsvenner — og *G. Beck* og *K. Hyltdgaard-Jensen* ved Københavns Universitet, samt de unge videnskabelige assistenter ved de tre universiteter. — Hvad er så mit indtryk af studenterne fra tiden efter 1939, idet man ofte er utilfreds med ungdommen af i dag? Her må jeg melde fra, når det gælder den læsende ungdom, jeg siden 1939 har været i kontakt med ved eksamensbordet.

Når jeg tænker på mine medcensorer, mindes jeg ofte den tidligere rektor og senere skoleborgmester i København, dr. phil. Ernst Kaper. Han kunne på afstand virke tilknappet, men ved nærmere bekendtskab åbnede han sig. Han havde aldrig glemt sin afstamning fra Sydslesvig og omtalte tit over for mig sin farfar, der før 1864 havde været lærer i Lindholm. Han var dybt interesseret i alle sydslesvigske problemer, så der var rig lejlighed til livlige drøftelser efter eksamensbordet.

Ligeledes tænker jeg med glæde og taknemmelighed tilbage på vor formand for censorkollegiet, den nu (1972) afdøde kloge og lærde forhenværende chef for gymnasieskolerne, dr. phil. *Højberg-Christensen*. Han sendte ofte de vordende kandidater ved eksamensbordet et venligt smil og opmuntrende nik, forstående som han var. Han plejede tit at understrege, at vi censorer ikke blot skulle repræsentere den høje videnskab, men også den sunde fornuft; og deri var vi enige med professorerne.

Under censorvirksomheden ved Københavns Universitet plejede professorerne og vi censorer at spise frokost sammen i en reserveret spisestue i studenterbespisningens lokaler med efterfølgende faglige drøftelser. Jeg mindes, at vor samtale pludselig blev afbrudt, idet professor, dr. theol. *Aage Benzen*, der sad sammen med professor, dr. theol. *Hal Koch* og de teologiske censorer ved vort nabobord, »det teologiske bord«, pludselig sank sammen. Vi sprang alle op for at hjælpe og for omgående at rekvirere ambulance. Som død blev professor Benzen ført til hospitalet — denne oplevelse i 1953 gjorde et stærkt indtryk på os alle.

Jeg føler trang til at fortælle følgende oplevelse af anden art fra mit censorarbejde ved Københavns Universitet: Professor *Peter Jørgensen*, lektor *Jefsen* og jeg, der havde leget sammen som drenge i Vestslesvig og som nævnt traf hinanden som unge studenter i 1920 og derefter — sad sammen ved eksamensbordet. Under et lille ophold, hvor vi var alene i auditoriet, udbrød jeg pludselig: »Hør I to, det er jo et helt H. C. Andersens livseventyr, som vi tre oplever her! Hvem af os turde som drenge i årene før den 1. verdenskrig håbe eller tænke på, at vi engang i fællesskab skulle sidde som professorer og censorer ved embedseksamen på Københavns Universitet?« — Der skulle jo en verdenskrig og en genforening til for at skabe mulighed herfor. — Vi så på hinanden i tavshed. Jeg tror, det var en oplevelse, som ingen af os tre har glemt.

Jeg har ofte over for professor, dr. phil. *L. L. Hammerich* givet udtryk for min taknemmelighed for den støtte, han har ydet mig under mine undersøgelser og ønsker at gentage denne min tak her. Professor Hammerich var for os

studenter den afholdte lærde forsker, den store pædagog og det fine og venlige menneske — som sådan husker vi ham i hans velfortjente otium.

Den nu afdøde professor, dr. phil. *Carl Roos*, hvis forældre var flyttet fra Haderslev til Fredericia, var en højt begavet, men særpræget personlighed, der med sin rige viden og pædagogiske sans forstod at skabe respekt om det litteraturhistoriske studium. Jeg tror, at man tør sige, at han var både elsket og frygtet som professor før den 2. verdenskrig. Jeg har kun gode minder om ham som en venlig og imødekommende personlighed. Under den sidste verdenskrig blev han noget af en bitter mand. Jeg husker, at han engang under et fortroligt samvær sagde: »Det er et stift stykke, at jeg, hvis forældre af nationale grunde måtte forlade deres sønderjyske hjemstavn — noget jeg aldrig har glemt — nu skal kaldes unational af visse personer, der først efter besættelsen opdagede deres nationale følelser og nu agerer overnational!« Sådan omtrent udtrykte han sig. Professor Roos blev misforstået af mange. Baggrunden herfor var hans respekt for det store menneske, for eneren, f. eks. Goethe, som han beundrede. Han kunne måske ofte fremhæve »det store menneske« frem for den store masse. Dette kunne især under krigen give anledning til misforståelser. Jeg personlig har under vort samarbejde under besættelsen aldrig mærket en unational tilbøjelighed hos ham — tværtimod. Jeg tror, at de fleste af hans forhenværende studenter mindes ham i taknemmelighed og hengivenhed.

4. Nationale brydninger i 1930-erne og 9. april 1940

i Haderslev

Nu må jeg igen tilbage til tiden i Haderslev før krigen. Det nazistiske Tyskland skabte i 1930'erne — især efter magtovertagelsen i 1933 — medvind for det hjemmetske mindretal i Nordslesvig. Udtalelser af nazi-hedssporer som pastor *Pepperkorn* »und Genossen« syd for grænsen fandt genlyd hos mange hjemmetskere og deres førere, så der måtte opstå nationale brydninger i Nordslesvig. Hjemmetskerne hoverede og talte om generobring af landet til Kongeåen. Men aldrig har det store danske flertal stået så urokkeligt fast som efter 1933. Hjemmetskerne fandt kun få medløbere. Jeg husker en medborger, som vi nationalt set var lidt betænkelig ved. Hvad foretog han sig efter den 9. april 1940? Han rejste dagen derpå en flagstang i sin have og lod ved første lejlighed Dannebrog gå til tops! Han steg meget i vor agtelse; man respekterer altid den ærlige og modige mand, der — når en afgørelse er nødvendig — går imod strømmen.

Jeg mindes, at jeg i januar 1940 som censor ved universitetet sammen med professor Hammerich traf professor, dr. phil. *Hartvig Frisch* — den store historiker og politiker — der fortalte os, at han havde erfaret, at der fra tysk side havde været planlagt et overfald på Danmark og Norge i midten af januar måned; men det var blevet udsat på grund af den strenge vinter og derfor nu kunne ventes hen på foråret. Hans forudsigelse kom til at passe.

Den 9. april tidlig om morgenen gik nazisterne over grænsen, angreb København og besatte visse strategiske steder i vort land. Min familie og jeg oplevede altså dagen i Haderslev. Ved 5-tiden vågnede min kone og jeg — vækket af voldsom flyverlarm over Haderslev. Vi sprang ud af sengen, og jeg sagde: »Nu har vi tyskerne over os!« — Vi var lige kommet i tøjet, da det ringede på døren, og uden for stod frk. *Callø*, student fra vor skole, og meddelte, at faderen, den kendte direktør *P. A. Callø*, havde fået en opringning fra ungdomsvennen, amtmand *Kresten Refslund Thomsen* i Åbenrå, om, at tyskerne havde overskredet grænsen og nu under kampe rykkede nord på mod Åbenrå. Det var denne meddelelse frk. *Callø* ville overbringe sin forlovede, en civilingeniør, der boede på 2. sal.

Det første jeg foretog mig var at ile ud til sekretæren i vor frimurerloge for at give ham tid til at bringe visse symboler, protokoller og papirer af vejen; vi frimurere var jo ligesom jøderne selvskevne modstandere — set med Hitlers øjne. Derpå skyndte jeg mig hen til kasernen, hvor jeg fandt vore soldater liggende ved porten med deres maskingeværer. Jeg spurgte dem: »Hvad vil I nu gøre?« De svarede: »Vi vil skyde til sidste patron!« Stille forlod jeg dem; jeg tror det var med bekymring, men også med en vis stolthed over vore »jenser«, der var så rede til at gøre deres pligt. Ved Sønderbro havde man blokeret hovedvejen ved at køre nogle jernbanevogne over det tværgående spor ud på vejen og afventede også her med maskingeværer, hvad der ville ske. Nu var klokken omkring 7. Jeg skyndte mig tilbage for sammen med kollegerne at modtage landeleverne og anbringe dem i skolens kælder. Der opstod ikke panik af nogen art — heller ikke, da eleverne og vi hørte de første skud fra fægtningen ved Sønderbro og skydningen under fremrykningen igennem byen, idet de råbte: »Fenster zu!«. En hjemmetysker, der vel ikke havde hørt det, åbnede et vindue på første sal for at »heile«; i løbet af sekunder var han en død mand.

At vore elever blev sendt hjem efter kampens ophør var en selvfølge. Derpå tog vi hen til »Gammelting« ved kasernen, hvor strømmen af panservogne og militærbiler fyldt med soldater og flankeret af soldater på motorcykler tordnede igennem byen. Vi stod på Gammelting og så hjemmetyskernes begejstring — ja, fra en kendt familie, der boede på Gammelting, blev der udskænket læskedrik til de tyske tropper. Vi danske — og det var jo det store flertal — stod afventende, men uden at tabe modet. Jeg husker, at min kone og børnene sammen med mig opholdt os så at sige hele dagen hos redaktør *Th. Thomsens* på »Dannevirke«, hvor vi opmuntrede hinanden med overbevisningen om, at frihedens sol atter en gang ville skinne over vort land — selv om kølig forstand og gustent overlæg kunne tale derimod, dog altså ikke i Sønderjylland. Vi sønderjyder havde jo ikke glemt tyskernes kamp og endelige nederlag efter deres mange store sejre under første verdenskrig. Vi kunne ikke forestille os et besejret England og USA, som efter vor mening snart ville komme det fri Europa til hjælp.

At besættelsen gjaldt hele Danmark og Norge var et forhold, der opmuntrede

os sønderjyder. Vi havde jo fået dansk statsborgerret på grund af Versaillesfredens bestemmelser og havde næret frygt for, at nazisterne ville genoprette Kongeå-grænsen og genindkalde os som forhenværende tyske statsborgere og soldater. Det var derfor let forståeligt, at det første jeg sagde, da jeg læste det af de tyske flyvere nedkastede »Oprop«: »Gudskelov! Det er ikke Nordslesvig, nazisterne er ude efter, men hele Danmark og Norge!« — Vi danske sønderjyder var glade og tilfredse — til stor fortrydelse for hjemmetyskerne, der havde regnet med at overtage et tysk styre op til Kongeåen.

Kort tid derefter besøgte jeg min broder *Lorens*, der var ansat ved Tønder amts vejvæsen og samtidig drev en købmandsforretning i Bredevad, få kilometer nord for grænsen. Også her var tysk kolonner med små panservogne rykket frem og var blevet mødt af danske maskin- og rekylgæværskytter vest for byen med det resultat, at et par af vognene blev ødelagt. Min broder, der som nævnt havde været med ved Verdun- og Somme-slagene, iagttog fra huset kampens forløb. Han viste mig under mit besøg en tjørnehæk ved vejen, som var blevet ødelagt og savet af af tysk maskingeværild. De fleste af de danske jenser,, der skød fra landevejsgroften, havde tyskerne ikke fået ram på på grund af deres »skudvinkel«. Der faldt nogle danske soldater; en velholdt mindelund minder derom den dag i dag. Men tyskernes tab ved træfningen var betydeligt større.

Jeg tog videre til Bredebro, hvor min søster og svoger, *Frederik Madsen*, som nævnt flere år tilbage havde købt en gård ved hovedvejen. Også her rykkede tyskerne efter at have besat Tønder by og kaserne nord på. Af en eller anden grund standsede kolonnen lidt syd for byen Bredebro. Min svoger gik over til dem og talte med de unge soldater, der pralede af, at de med deres maskinkanoner kunne skyde kirken i grus. Frederik sagde så til dem på tysk med et overlegent smil: »Nej, hold nu op med den; jeg har selv nødtvungen som dansksindet »Muss preusse« og tysk artillerist deltaget i kampene i Rusland under 1. verdenskrig«. Tyskerne så lidt overrasket på ham, sigtede derpå og skød, men kirken blev selvfølgelig stående, hvorpå min svoger sagde: »Der kan De se! Nej, I unge soldater skal ikke fortælle mig noget om den granatkaliber, der kunne gøre jeres hensigt til virkelighed. Farvel!« — Dog havde projektilet, altså ikke en granat, ramt sydsiden af kirken, hvor en afskudt flis af en kvadersten den dag i dag vidner om episoden.

Men nu tilbage til Haderslev. Da strømmen af tyske hærkolonner og krigsmateriel nordpå til Frederikshavn og derfra til Norge endelig standsede efter en uges forløb, faldt der lidt ro over byen. *Kongen* og regeringen *Stauning* havde jo opfordret alle til at udvise ro og besindighed. Men alligevel var der i Haderslev, ja hele Nordslesvig, lige fra begyndelsen »kold luft« mellem den dansksindede befolkning og den tyske værnemagt — modsat forholdene i nogle af byerne nord for Kongeåen. Kontakten med værnemagten på Haderslev kaserne, hvor det tyske krigsflag vajede, overlod vi til hjemmetyskerne, der satte pris på at afholde »Bierabende« med tyske officerer i »Bürgerverein«. Dog har min kone og jeg et par gange haft besøg af en soldat i tysk uniform.

Det var en gammel elev, *Büchert*, fra Duborgskolen, hvis far var en af danskhedens bedste støtter. Vi modtog ham selvfølgelig som en kær gæst, men bad ham for naboernes skyld om at benytte mørklægningens halvmørke til sine gentagne besøg, hvad han godt forstod. Vi havde ondt af ham; men han afviste al medlidenhed; for det danske mindretals skyld måtte han ikke svigte sin pligt som tysk statsborger. Jeg forstod ham, vi havde jo selv været i samme situation i Nordslesvig under den 1. verdenskrig. Den tid tænkte jeg tit tilbage på, når jeg mødte de tyske soldater, især deres officerer, på gaden. Dengang skulle vi menige »stå stram« og hilse eller måske træde ud i rendestenen, når en officer skred forbi os. Nu som dansk statsborger veg jeg ikke en tomme fra min fortovsret og lod som om jeg ikke så den høje officer. Men ret skal være ret; de tyske soldater og officerer opførte sig »tadellos« — altså uden anledning til dadel. For øvrigt tror jeg, at de på vore nationale flagdage, hvor byen så at sige druknede i et hav af private Dannebrog, opdagede, at Haderslev ikke var en ranet tysk by, som hjemmetyskerne måske fortalte dem, men en helt igennem dansk by. Det respekterede de tyske officerer; mange af os var af den opfattelse, at de ofte — billedligt talt — forsøgte at hælde koldt vand i blodet på de alt for aggressive hjemmetyske førere. Således forløb det første år i Haderslev uden større begivenheder. Ja, jeg bør dog nævne det allerede omtalte »spadeslag« i Haderslev. De danske nazisters fører, *Fritz Clausen*, havde indbudt til et stort »nazimøde« på Højskolehjemmet. I stedet for geværer bar deltagerne spader på skuldrene. Under marchen og under mødet kom det til et slagsmål mellem dem og modstanderne af nazismen. Så vidt jeg husker greb den energiske politimester *Frantz Hartmann* († 1962), der ikke havde givet tilladelse til mødet, ind og lod politiet arrestere et stort antal danske nazister. De var efter den senere frigivelse ret slukørede, da de forlod byen — så vidt jeg husker for nogles vedkommende uden bukseseler. — Det var bemærkelsesværdigt, at den tyske værnemagt på kasernen ikke på nogen måde blandede sig i de danske nazisters nederlag.

Dette var et lille opgør med vore danske nazister. Men hvordan var så forholdet vedrørende de tyske nazister — nord og syd for grænsen? Vi danske i Nordslesvig åndede lettet op, da vi den 9. april 1940 læste det nedkastede »Oprob«, der fortalte, at Hitler havde besat Danmark og Norge. Der stod ikke noget om genoprettelse af Kongeå-grænsen og følgerne deraf. Men hjemmetyskerne havde aldrig anerkendt grænsen af 1920 — det gælder både pastor *Schmidt-Wodder* fra 1920—39 og senere dyrlæge *Jens Møller* til 1943 som det tyske mindretals repræsentanter i den danske rigsdag. Tyskerne nord og syd for grænsen forlangte nu efter besættelsen »Eine neue Entscheidung« (en ny afgørelse) gennemført. Dette vakte i sommeren 1940 stor ængstelse hos os danske nordslesvigere, der som forhenværende tyske statsborgere ville blive indkaldt til tysk krigstjeneste. Der gik vilde rygter om hjemmetyskernes forhåbninger og anskaffelse af nye flagstænger til den kommende afgørelse, når Kongeå-grænsen blev genoprettet.

Men her vil jeg lade min gamle ven fra studietiden i København efter 1920

og fra de seks år i Flensborg, redaktør J. Kronika, fortælle om disse planer og *Frits Clausens* reaktion. Redaktør J. Kronika var under hele krigen den danske presses kontaktsmand i Berlin og her valgt til forretningsfører for den udenlandske presseklub. Han havde derfor de allerbedste informationskilder. Han fortæller i en mindeartikel (Interview ved lærer *H. E. Sørensen*, Skærbæk, i *Kristeligt Dagblad* 14. og 15. november 1970) blandt andet følgende:

Denne »neue Entscheidungs«-politik var på et vist tidspunkt nær blevet virkelig farlig. Tyskerne kunne ikke vinde ved afstemning, det viste sig ved valget i 1939, hvor de endog tabte flertallet i Tønder, men efter besættelsen 9. april 1940 ønskede man en grænserrevision ved kup. — Det var dr. Peter Kragh fra Tinglev og Åbenrå, der meget aktivt arbejdede herfor, og planen var, at man natten mellem 27. og 28. juni 1940 — årsdagen for Versailles-traktatens underskrivelse i 1919 — skulle lade store kontingenter nazistormtropper overskride grænsen for at føre Nordslesvig »heim ins Reich« — hjem til riget. Der var uddelt flagstænger og flag, alt var forberedt, man ventede kun på dagen og signalet. Men det blev forhindret. Og det skete på en måde, som man måske ikke skulle have ventet.

Det var min gamle skolekammerat fra Flensborg, den danske nazifører Fritz Clausen, der stillede sig imellem. Måske er det ikke populært at sige det, men han reddede faktisk grænsen fra det alvorligste anslag, der har været rettet imod den. Han rejste til København, hvor han henvendte sig i det tyske gesandtskab hos den rigsbefuldmægtigede, dr. von Renthe-Fink, og forlangte en telefonsamtale med Berlin, udenrigsministeriet. — Og mens von Renthe-Fink lyttede med, sagde Fritz Clausen, at dette anslag måtte forhindres gennem en ordre fra Berlin. Han og hans bevægelse ville ellers — om nødvendigt — imødegå en grænseoverskridelse med våbenmagt. Hitler og hans regering var i øvrigt heller ikke særligt indstillet på en grænseændring på dette tidspunkt, ligesom de heller ikke ønskede splittelse mellem de danske nazister og deres medløbere, som man havde tiltænkt regeringsmagten senere på året. — Derfor kom ordren fra Berlin. Grænsen var reddet. Hitlers plan var nemlig at tage hele Danmark og gøre det til et protektorat under Fritz Clausens ledelse. De små utålmodige nationalister blandt de tyske nordslesvigere ønskede faktisk at handle imod der Führers tanker om Danmarks fremtid.

— Men Fritz Clausen blev jo ikke statsminister!

— Nej, og ved De hvorfor? — Det var Molotovs skyld. Jeg ved ikke, om det har været fremme før, i hvert fald fremgik det ikke af den udsendelse om de danske nazister, »Den lille hjælper i den store krig«, som dansk fjernsyn har vist.

Jeg deltog i 1938 i den sovjetiske ambassade i Berlin i den store banket i anledning af revolutionsdagen den 7. november. Som forretningsfører for den udenlandske presseklub var jeg inviteret af ambassadør Dekanossov, en ubetydelig person at se til, men en meget klog og begavet diplomat. Til stede var flere høje nazispidser, som Göring og admiral Räder. Det var jo dengang, Sovjetunionen og Det tredje Rige havde en ikke-angrebspagt, ikke fordi nogen af dem kunne lide hinanden, men fordi en sådan pagt set fra begge sider var »klog politik«. For Sovjetunionen var ræsonnementet det, at man fik ro til at forberede den kamp, man vidste forestod, mens Nazityskland og vestmagterne udmattede hinanden, og set fra Hitlers synspunkt var målet at undgå en tofrontsrig.

Ved banketten bemærkede jeg, at Göring havde en længere, tilsyneladende meget alvorlig samtale med ambassadør Dekanossov, og efter at de to herrer var gået bort fra hinanden, henvendte jeg mig til Göring, der i øvrigt ved denne lejlighed var iført en helt utrolig fantasiuniform. — Jeg spurgte, hvad han havde talt med den sovjetiske ambassadør om, hvad vel enhver journalist ville have gjort i denne situation. »Det kunne De lide at vide«, svarede Göring, og tilføjede så, ligesom for sig selv: »Hvor er de dog fordringsfulde«.

Det grundede jeg lidt på, uden at kunne finde ud af, hvad han helt bestemt mente, selv om jeg naturligvis havde en mistanke. — Senere blev den bekræftet.

Den sovjetiske udenrigsminister, Vjatleslav Molotov, kom den 12. november 1940 til

Berlin på officielt besøg. Han havde året før afløst Litvinov som udenrigsminister og havde som sådan undertegnet ikke-angrebspagten med Hitlers Tyskland i august 1939. — Nu boede han som officiel gæst på slottet »Bellevue«, der i dag er den vesttyske præsidents residens, når han er i Berlin, og her havde jeg ham som direkte nabo, da jeg boede i kvarteret og hver dag — tre dage i træk — så ham, når han kørte til og fra sine møder i Wilhelm Strasse.

Som presseklubsekretær henvendte jeg mig naturligvis til udenrigsminister von Ribbentrop og anmodede om, at der blev givet mulighed for en international pressekonference med Molotov, idet jeg henviste til det verdenshistoriske i hans besøg. v. Ribbentrop lovede, at en sådan pressekonference ville blive afholdt.

Det sovjetiske besøg varede til 14. november. Så rejste Molotov hjem — uden at vi havde haft lejlighed til at tale med ham! Derfor gik jeg igen til v. Ribbentrop, som ikke ville oplyse om grunden til, at pressekonferencen ikke havde fundet sted. Han sagde til mig, næsten som Göring om russerne: Hvor de dog kræver meget!

Sagen var den, at Hitler havde krævet, at Sovjetunionen skulle angribe England i de asiatiske besiddelser og Mellemøsten, og at Molotov til gengæld havde stillet meget store og vidtgående krav vedrørende Balkanhalvøen, Dardanellerstrædet — og Danmark. Bl. a. var øerne Bornholm, Møn, Læsø og Anholt blevet nævnt som baseområder. — Hitler var rasende. Han havde råbt: »Glaubt der Stalin, dass Er den Krieg gewinnen soll!« — Tror Stalin, at det er ham, der skal vinde krigen.

Sejren havde Hitler jo tiltænkt sig selv. De sovjetiske krav, bl. a. Danmark, ville være fuldstændig uantagelige for Tyskland, da de ville give Stalin det totale herredømme over Balkan og Østersøen.

Hitler var nu klar over, at han før eller siden ville komme i krig med Sovjetunionen. Og derfor måtte han for enhver pris have ro, også i det danske »rum«.

Her forberedte de hjemlige nazister med Fritz Clausen i spidsen i efteråret 1940 sig på den endelige magtovertagelse, der var planlagt til den 17. november, da nazister fra hele landet skulle fylkes om føreren og indsætte ham som statsminister efter en storstilet demonstration ved Den lille Hornblæser.

12. november fejrede Fritz Clausen sin 47-års fødselsdag med et mægtigt basserale i Bovrup. Stemningen var høj. Man skålede for den kommende regeringschef i Danmark.

To dage efter, den 14. november, modtog Fritz Clausen gennem v. Renthe-Fink kontraordre fra Berlin: Magtovertagelsen skulle afblæses. Demonstration, som var forberedt gennem længere tid, måtte gennemføres, men talen Fritz Clausen holdt var underlig tom og forvrøvlet: Han havde forberedt den oratoriske del af magtovertagelsen meget grundigt, men kontraordren tog helt pippet fra ham. Han havde ikke fået lavet nogen ny tale.

Det var således sammenbruddet af forhandlingerne i Berlin — Molotovs vidtgående krav — der frelste Danmark fra en regering Fritz Clausen.

Der gik derefter over et halvt år, inden Tyskland virkelig angreb Sovjetunionen.....

Vi nordslesvigere kan altså takke Fritz Clausen for, at tysk indlemmelse af området indtil Kongeåen — med uddrivelse af tilflyttede kongerigske borgere efter 1920 og tysk indkaldelse af alle nordslesvigere — hvis danske indfødsret beroede på Versailles-traktaten, som Hitler jo havde revet i stykker — ikke blev til noget og derfor sparede denne landsdel for et nyt stort blodoffer — måske atter 6000 som i den 1. verdenskrig.

Således var forholdene i Haderslev i juni 1940. I februar 1941 begyndte jeg at tænke på at søge det ledige rektorembede i Nakskov.

VIII.

I Nakskov fra 1941-1967

1. Som rektor og stadsskoleinspektør

Embedet som rektor for det kommunale gymnasium var i Nakskov forbundet med stillingen som skoleinspektør — senere benævnt stadsskoleinspektør — for det samlede kommunale skolevæsen. Jeg var ikke ukendt med forholdene i Nakskov, idet jeg i 1937 havde søgt det dobbelte embede efter rektor Poulsens død. Jeg erfarede senere, at jeg dengang havde været mellem de fem til ministeriet indstillede ansøgere. At ministeriet, d.v.s. dr. *A. C. Højberg-Christensen*, tilrådede byen dengang at vælge den ældre og meget dygtige lektor *Oluf Bøggild* fra Kolding Gymnasium, fandt jeg meget naturligt. Da rektor Bøggilds embedstid blev kort, idet han døde i februar 1941, søgte jeg igen det dobbelte embede, blev stærkt anbefalet af dr. Højberg-Christensen og fik skolekommissionens og byrådets énstemmige indstilling til kgl. udnævnelse.

Set fra Haderslev lå Nakskov meget afsides. Dog havde jeg i 1940 efter 9. april været i byen og sammen med to sønderjyske rigsdagsmænd boet på Hotel Skandinavien for at benytte færgen til Langeland, da Storebæltsoverfarten på grund af minefare var standset nogle dage. Jeg havde været til opgavemøde på Københavns Universitet og så altså Nakskov som mørkelagt by. På vejen til hotellet bemærkede jeg på højre side af gaden nogle store bygninger. Lidet anede jeg, at det skulle blive min arbejdsplads gennem 26 år: Gymnasiet og Byskolen.

I påsken 1941 var jeg igen i Nakskov for at hilse på borgmester *Marius Nielsen*. Jeg boede i påskedagene hos min ven fra studietiden, sognepræsten pastor *H. Folkevard*. Efter aftale traf jeg så borgmesteren på rådhuset. Han havde overværet påskegudstjenesten i kirken og ankom med Dannebrog i knaphullet i anledning af en national flagdag. Jeg tror, at vi to med det samme var på bølgelængde med hinanden og dermed lagde grunden til et meget nært personligt venskab, der uden afbrydelse varede til hans død i 1966. Jeg havde forud for udnævnelsen klart betonet, at jeg altid havde stået uden for de politiske partier og agtede at blive ved dermed — en beslutning, som altid har været respekteret fra flertallets og mindretallets side.

Da rektor ved et kommunalt gymnasium er indehaver af eksamensretten, fandt udnævnelsen sted pr. 1. juni 1941. Der skete meget i denne måned. Først på måneden en festlig modtagelse og middag på hotel Harmonien og derpå præsentation for byens lærerstab ved gymnasiet og folkeskolen.

Efter præsentationen ønskede formanden for fælleslærerrådet, daværende lærer og senere skoleinspektør *N. C. Larsen* mig til lykke med det dobbelte embede og lovede på samtlige kollegers vegne loyalt samarbejde. Larsen, der i 1920'erne havde været lærer ved Duborg Skolen i Flensborg — før min tid ved skolen — fremhævede vor fælles rektor, dr. phil. *Andreas Hanssen*, som den ideelle cheftype — et forbillede jeg sikkert ville følge. Jeg blev meget glad for denne kollegiale velkomsthilsen.

Derpå gik rejsen tilbage til Haderslev for at føre 3. g. op til studentereksamen. Efter nogle dages rejse derpå som censor ved universitetet og seminarier gik rejsen igen til Nakskov for at dimittere årets studenter- og realisthold. Derpå igen til Haderslev for at tage afsked med venner og kolleger og foretage flytning af hjem og familie, der i Haderslev i 1934 var blevet forøget med datteren *Norma*, opkaldt efter moderen. Jeg nævner hende her, da hun — mens vi på en flagdag kort efter vor ankomst til Nakskov under en tur gennem byen, hvor hovedgadens officielle flagallé mindede om forholdene i Haderslev, kom til en sidegade, hvor der ikke fandtes private flag — hviskede til mig: »Bor der tyskere i hele denne gade?« Et meget fornuftigt spørgsmål, da hver etagelejer og husejer i Haderslev gennem privat flagning viste, hvor de nationalt set hørte hjemme. For øvrigt var der meget, der mindede om grænselandet, nemlig en varm og oprigtig følelse af, at det at være frie danske borgere, der før besættelsen var en selvfølge, nu var noget, man kunne miste og derfor måtte kæmpe for — med andre ord, det gamle land nord for Kongeåen oplevede nu den samme situation som i Sønderjylland i 1864, men her som der og nu som dengang blomstrede håbet, nej visheden om, at vi skulle genvinde vor frihed og selvstændighed. Det samme var tilfældet i Nakskov som i Haderslev.

Ligesom i tiden mellem 1848 og 1864 skete der under besættelsen en opblomstring af den nordiske tanke, idet der i mange byer blev oprettet mange afdelinger af foreningen NORDEN. Det samme skete i Nakskov, idet en kreds af mænd og kvinder i december 1942 indkaldte til et stiftende møde på Hotel HARMONIEN. En bestyrelse blev valgt, og på opfordring af redaktionssekretær *Sehested-Grove* († 1972), Lolland-Falsters Socialdemokrat, måtte jeg lade mig vælge til formand — et hverv jeg først i 1946 kunne overdrage til min efterfølger. Jeg mindedes med glæde de mange gode aftener, hvor dygtige foredragsholdere talte om de nordiske idealer og værdier — ord, der ligesom sprængte de stængte grænser og lod os ane syner af voksende nordisk enhed. Dengang kunne man trods mørklægning fylde byens største sal med tilhørere. Desværre blev interessen mindre efter 1945. For at bøde herpå blev der oprettet venskabsforbindelse mellem byer i de fire nordiske lande. Nakskov fik Sandviken i Sverige, Warkaus i Finland, Rjukan i Norge som venskabsbyer. Gennem talrige gensidige besøg — det gælder både børn og voksne — øgedes den dalende interesse igen. — Men herom senere!

Som rektor og formand for NORDEN lærte jeg mange af byens borgere at kende, så min kone og jeg fik med tiden en ret stor vennekreds — udover

pastor *Folkvard* og min kones halvfætter, prokurist *Arthur Christensen* i kornfirmaet Th. Johansen, hvis indehaver altid kaldte sig købmand. Det var i vinteren 1941, at vi — min kone og jeg — under en middag hos Arthur og Ellen lærte Th. Johansen og Dagny at kende og blev »dus« med.

2. Skolen under krigen og tiden bagefter

a) Tiden fra 1941-1943

Da jeg tog afsked med seminarieforsøger, dr. phil. *Arne Møller* ved Haderslev Statsseminarium, sagde han: »Husk, dr. Bock, der kan være koldt og ensomt på toppen! Der er forskel mellem at være i et kollegium og det at være dets leder«. Jeg må indrømme, at jeg i de første år en gang imellem tænkte på de ovennævnte ord, selv om jeg blev mødt med velvilje blandt medarbejderne ved gymnasiet og folkeskolen. Jeg fik også et andet jysk visdomsord med fra Haderslev: »Stik fingeren i jorden og lugt til den« — et venneråd som jeg 25—26 år senere lod gå videre til min efterfølger i de to embeder.

Jeg forsøgte altid at finde mellemvejen mellem det at være en streng og enevældig leder — det havde jeg fået nok af i prøjsertiden — og det at være en forstående og hjælpsom leder, som er eller må være den naturlige indstilling i et demokratisk samfund som det danske. Men mildhed og forstående imødekommenhed kan let af nogle opfattes som svaghed. Opdager en leder slig indstilling, bør man med fast hånd sætte tingene på plads — dog uden vrede eller nag. — Sker det på den måde, så er det kun en episode, der hurtigt går i glemmebogen.

Som fhv. leder af det samlede skolevæsen tænker jeg med glæde tilbage på datidens ledere af de fire folkeskoler — dengang kaldet overlærere, senere ændret til skoleinspektører. Det var *Sundbo*, *Chr. Toft*, *Skotte*, *Date* og hans efterfølger *Christensen*. De fire førstnævnte er nu døde; men jeg tænker ofte med glæde og taknemmelighed tilbage på *Sundbo*, det ærlige og redelige menneske, der var min ven og døde alt for tidligt, og på *Toft*, som man altid kunne stole på — både som skolemand og som menneske. Jeg glemte heller ikke stifterne af viceinspektør *Friborg* og frk. *Frederiksens* legat.

Som ung rektor blev jeg på gymnasiet mødt med stor venlighed af de ældre lektorer *Falbe-Hansen*, *Müller*, frk. *Henriksen* og de unge adjunkter samt mellemskolelærerne *Byrildsen*, *Maigaard* og *Avnsøe*. De fleste af de ældre er for længst døde, og af de yngre kolleger er der flere, der døde alt for tidligt. Jeg kan ikke nævne alle mine medarbejdere på gymnasiet, men må nøjes med i taknemmelighed at nævne mine allernærmeste medarbejdere på kontoret gennem de 26 år: inspektorer, nu kaldet administrative inspektorer: *H. C. Andersen* (†), *Marius Hansen*, *P. Offer Andersen*, *Severin*, *Engel* og *R. Olesen* — samt bibliotekaren gennem de mange år *L. Lauritzen*; de har allesammen — hver på sin måde — ved deres indsats på kontoret medvirket til, at jeg i min lange embedstid undgik stress og nervesammenbrud, som jo så

ofte har ramt og rammer mænd i ledende stillinger med det tunge arbejdspress og det store ansvar. Jeg huskede og fulgte min gamle rektors ord: »En chef skal ikke selv lave alt, men må være med og inde i alt!«

Forholdene under krigen bandt os alle — lærere og elever — sammen til en enhed, båret af national modstandsvilje og vished om en for Danmark heldig afslutning på krigen. Ingen af os har glemt den iver, hvormed vi alle ved morgensangen fuldtonende istemte sangen eller salmerne: »Frihed er det bedste guld«, »Altid frejdig«, »Vor Gud han er så fast en borg« — ja, selv den dybt religiøse salme »Her vil ties, her vil bies«, der omtydet passede særdeles godt til tidens situation. Da behøvede man ikke at sige: syng nu med allesammen — en påmindelse, som vel ellers ikke er ukendt ved en skoles morgensang. Den samme nationale kontakt var til stede, da jeg til min dimissionstale 1943 havde valgt emnet: Frihedstanken i nordisk åndsliv (se tillæg II, 1). Da dele af denne min tale med navns nævnelse blev gengivet af Londons BBC var der flere, der mente, at jeg burde »gå under jorden«, som det hed dengang — men selvfølgelig blev jeg, hvor jeg var.

b) *Tiden fra 1943-1945*

I anledning af gymnasiets 25-års jubilæum i august 1943 skrev jeg — ligesom i Haderslev 1934 — igen til *Kaj Munk*, der som ung havde haft et kort vikariat ved Nakskov Gymnasium, og bad ham om et bidrag — poesi eller prosa. Han returnerede brevet med følgende påtegning fornedet:

Allerkæreste Rektor, vi kan ikke gøre for det, men:
En Mundsmag på kun 8 Dage
— og kun en Afsmag staar tilbage.

Kaj Munk.

Derpå vender han mit brev og fortsætter: Men det er nok helt anderledes nu. Modtag derfor mine bedste Ønsker.

K. M.

Vedersø, 5/4. 43.

Da jeg i *Kaj Munks* netop udkomne bog »Foråret så sagte kommer« havde læst en bemærkning om hans dårlige erfaringer som vikar i Nakskov, spurgte jeg gamle lektor *Falbe-Hansen* om årsagen til denne negative indstilling. Med et lunt smil svarede lektoren: »*Kaj Munk* kunne ikke holde disciplin. Eleverne, både i de ældre og yngre klasser, lo ad hans teatraliske optræden.« — Det var altså grunden.

Ved jubilæumsfesten havde jeg som sidemand ved festbordet den forhen-værende redaktør og borgmester *Sofus Bresemann*. Han fortalte os, at der ventedes store politiske begivenheder i København — så vidt jeg husker nazisternes beslaglæggelse af flåden og arrestation af officerer og politifolk.

Som nævnt havde regeringen efter besættelsen pålagt os rektorer at undgå enhver demonstration fra skolens side over for værnemagten. Skulle det komme

til brud, skulle årsagen være af en meget alvorligere art, der havde hele befolkningen bag sig. Dette brud var nu sket. Hændte der før 1943 visse små episoder, rådførte vi os med daværende undervisningsinspektør, dr. phil. *Højberg Christensen*, som vi var trygge ved som chef for gymnasieskolerne — og senere under embedsmandsstyret som undervisningsminister. Vi gymnasiefolk skylder ham megen tak for hans virke og nationale indstilling under besættelsen — ja, for hele hans lange embedstid.

Lad mig nu fremdrage nogle minder i tiden efter 1943. Lad mig først fortælle om skolefesten i december 1944, hvor jeg lidt før midnat fik at vide, at den lokale nazi-fører N. N. var likvideret. Jeg havde nogle måneder i forvejen haft besøg af ham, hvor han beklagede sig over, at hans børn blev dårligt behandlet på skolen, fordi han var nazist. Han var meget uligevægtig og understregede Hitlers forsøg på at slå kommunismen, før den erobrede hele Nord- og Vesteuropa. Vi burde derfor betragte nazisterne som beskyttere mod kommunismen. Jeg svarede, at man i Danmark måtte tage voldsmændene i den rækkefølge, de kom i. Nu var det altså nazisterne og ikke kommunisterne, der blev vore modstandere. Hvad børnene angik, lod vi ikke forældrene politiske standpunkt gå ud over børnene. Efter mit svar beklagede han også, at gymnasiet blev anset for at være en fordelingscentral for illegale blade og skrifter. På det punkt havde han ret — til slut truede han mig også med, at hvis der skete ham noget, ville de to bladhuse blive sprængt i luften (altså ligesom hos vore venner i Haderslev, redaktør Thomsen, Dannevirke). Da N. N. forlod os, havde jeg det indtryk, at han var en idéfanatiker, en nervenedbrudt mand, som jeg nærmest havde medlidenhed med. Da jeg boede i et bladhus, nuværende NY DAG's 1. sal, tilbragte hele familien samme decembernat i gæsteværelset på 2. sal og de følgende tre nætter i gæsteværelserne hos vore venner, viceinspektør *Friberg* og frk. *Frederiksen*, der i sin tid havde været lærerinde på gymnasiet. Men der skete ikke nogen hævnakt fra tyskerne side, så vi flyttede hjem igen.

Lad mig så fortsætte afsnittet om forholdet til værnemagten med følgende oplevelse: En dag i begyndelsen af 1945 ringede borgmester Marius Nielsen til mig og bad mig komme op på rådhuset, hvor man havde besøg af bykommandanten og en ledsagende officer. Jeg kunne forstå, at det drejede sig om en forøget beslaglæggelse af skolerne. Til at begynde med var tyskerne yderst elskværdige. Det var hele tiden med herr doktor og herr direktor, og fra min side gættede jeg på herr »Hauptmann«. Denne ønskede at overtage gymnasiebygningen; i forvejen havde de beslaglagt de fire folkeskoler med gymnastiksale til anbringelse af sårede på Byskolen og flygtninge på de tre andre skoler. Jeg svarede: »De får ikke gymnasieføljen; plankeværket, der er rejst i skolegården mellem Gymnasiet og Byskolen, der i sin tid blev indrettet til lazaret, skyldes en overenskomst mellem bystyre og værnemagt — så løftet fra tysk side må holdes!« Hans korte svar lød: »Det var ikke mig, der gav løfte om fritagelse af gymnasiet«. Jeg til gensvar: »Nå, det er altså som i storpolitikken. Den ene giver løftet, og den anden bryder det«. Nu var det

aldeles forbi med elskværdigheden, så den gensidige tiltaleform blev fra nu af: Min herre! Han gentog kravet om overtagelse af gymnasiefløjen, men ønskede så at besigtige den store gymnastiksal. De to små sale var allerede taget af tyskerne. Borgmesteren og viceborgmesteren, skibsmægler *Halfdan Ramussen*, og vi »to kamphaner« marcherede derpå ned til den store gymnastiksal; bykommandanten, der med øjnene beregnede salens kvadratmeterantal, sagde: »Her kan der ligge omkring 80 personer — hvorpå jeg sagde: »Her kan godt ligge 200 personer, når De stuver dem sammen som i de tyske koncentrationslejre«. Han blev aldeles rasende. Mine to medborgere blev lidt nervøse, da det kneb for dem at følge med i det hidsige ordskifte. Vi forlod salen — men gymnasiet nævnede han ikke mere, hvorpå vi tog opstilling på pladsen uden for huset. Da kommandanten antydede, at der de følgende nætter ville ankomme tog med sårede og flygtninge, og at han derfor ønskede modtagelsen ordnet, svarede jeg, at jeg ikke havde i sinde at være natlig modtager! Med et irnoisk smil tilføjede jeg: »De kan få nøglen hos pedellen, der bor derovre i det røde hus med seksstjernen — det er for resten den gamle synagoge, som i sin tid blev solgt til byen«. Betegnelsen »synagoge« mildnede ikke den vrede mands sind.

Derpå begav man sig ud til Sportshallen, der også skulle beslaglægges — og jeg med i flokken. Da kommandanten mente, at sportshallen var uden for mit embedsområde, sagde jeg, at borgmesteren havde bedt mig om at gå med som tolk. Også her foretog han et overslag over gulvarealet, hvorpå han forhørte sig om nogle andre lokaler. Jeg fortalte ham, at det var værtens private bolig; trods den oplysning stormede han ind gennem skænkestuen og gennem køkkenet ind i værtens dagligstue og soveværelse. Værtinden kom ud smågrædende, da han havde antydnet noget om anbringelse af et vist antal personer i deres private lejlighed. Så kunne jeg ikke holde mig i skindet og spurgte: Vil De virkelig smide en dansk familie ud af dens hjem for at anbringe flygtninge?« Han for hen imod mig og råbte: »De er det forfærdeligste menneske, jeg har truffet i Danmark — og så er De oven i købet akademiker! Men nu holder De Deres mund — ellers!!« Samtidig greb han med hånden efter revolveren. Jeg gav i samme tone svaret: »Hand weg! Hvis De gør brug af skydevåbnet, kommer De aldrig levende fra Danmark. De ved jo godt, at Deres fjender er trængt langt ind i Tyskland — både fra øst og vest. Det drejer sig kun om måneder, eller måske uger, så kommer afregningens dag — også for Dem!« Han tog hånden fra revolveren, vendte sig om og gik. Værten og familien beholdt deres lejlighed.

Jeg har ikke fortalt denne historie for at agere i en dramatisk helterolle. Nej, jeg tror, at det var oplevelser fra den 1. verdenskrig, der lå bag ved min tanke: Nu var jeg ikke som dengang tysk soldat, men dansk statsborger og embedsmand, der ikke behøvede at sige: Jawohl, herr Hauptmann! Nu gjaldt kongens og Staunings formaning om at undgå konflikt heller ikke mere. — Jeg nød derfor situationen; men lad mig understrege: Havde det været en russisk officer, var jeg krøbet i det nærmeste musehul!

Min optræden beroede vel også på, at jeg kendte den prøjsiske tone og måde at reagere på, og at jeg beherskede deres sprog. Jeg husker, at min gamle ven, biskop *H. Fuglsang-Damgaard*, også ved visse lejligheder under besættelsen havde talt »Roma midt imod« — her altså nazisterne. Af den grund gik jeg derfor under min censorvirksomhed ved universitetet i 1944 over til ham i bispegården og takkede ham for hans væremåde over for nazisterne — en tak, han blev meget glad for.

Så kom 4. og 5. maj 1945 — dage, som ingen der oplevede dem, nogensinde vil kunne glemme. Det var BBC, der ved 20-tiden den 4. maj meddelte, at Tyskland havde kapituleret over for vestmagterne; men det var den 5. maj, værnemagten i Danmark overgav sig. Jubelen og glæden var stor i Nakskov som overalt i Danmark. En uges tid senere var jeg som censor i Tønder og så de tyske troppers tilbagesøgning og aflevering af våben og materiel ved grænsen. Hvilken modsætning til 9. april 1940 i Haderslev! Man citerede i tankerne linjerne fra det tyske digt om Napoleons nederlag: *Mit Mann und Ross und Wagen hat sie der Herr geschlagen.*

Men nu tilbage til skolens arbejde og dens forhold til besættelsen. Indtil slutningen af 1944 foregik skolens virke på normal måde. Vi havde dygtige ledere og lærerstabe på alle afdelinger. Egentlig lokale- og lærermangel var ukendte begreber — et enkelt embedsopslag i 1943 resulterede i over 40 ansøgere. Til- og afgang af elever var normal. I folkeskolen var syv års skolegang det almindelige — kun de elever, der efter 4. eller 5. grundskoleklasse belv optaget i 1. mellem i gymnasiets mellemskole, havde mulighed for at fortsætte til mellemskoleeksamen, hvorefter de kunne optages i realklassen eller i 1. gymnasieklasse. Studentereksamen og realeksamen forløb på normal vis.

Ferierejser var næsten umuliggjort for både elever, forældre og lærere. Forlod man byen i sommerferien, tilbragtes den oftest ved Sønderstrand syd for byen som ejer eller lejer af et sommerhus. Det var under vort ophold i 1942, at jeg fik meddelelse om moders død på gården i Bredebro — 83 år gammel, men rask og glad ved livet og opholdet hos min søster og svoger. Selvfølgelig tog jeg trods rejsebesværligheder over til begravelsen. Vi fem søskende har aldrig glemt vor kærlige og trofaste mor med det varme smil og sind og den faste kristentro.

Året derefter tilbragte vi igen sommerferien ved Sønderstrand sammen med gode venner og bekendte. Jeg husker især en dejlig sommeraften hos vor genbo ved Sønderstrand, købmand *Th. Johansen* og hustru. Under kaffen hørte vi lyden af fjerne eksplosioner. Vi ilede ned til stranden og blev her vidne til et voldsomt bombardement af byen Kiel og det stærke ildskær, der fik sydvesthimlen til at gløde. Hvordan var så vor reaktion? Nogle sagde: Det har nazisterne godt af! Andre syntes, at det var synd for de mange kvinder og børn. Det var altså med blandede følelser, vi gik tilbage til kaffebordet og fortsatte drøftelsen af krigens gang, hvorpå vi slappede af og sluttede af med natmad og øl og snaps. Så hårde og udeltagende havde den tyske besættelse

gjort nogle af feriegæsterne, selv om værnemagten havde den bløde handske på i Danmark.

Jeg har også et andet — for os måske mere alvorligt — minde fra ferieopholdet ved Sønderstrand under besættelsen. Jeg tænker på den ilanddrevne USA-soldat, hvis lig den tyske strandvagt slæbte op på diget, hvor tyskerne kulede ham ned som et dødt stykke kvæg på bagsiden af diget ved en tjørnebusk. Da borgmester *Marius Nielsen* fik det at vide, bad han pastor *Folkvard*, byrådssekretær *Erik Petersen*, gasværksbestyrer *J. Krogh Hansen*, stadsingeniør *Lem* og mig i fællesskab at tage ud til diget. Her holdt pastor Folkvard en slags indivielses- og begravelsestale og jeg en takketale til den ukendte soldats minde, hvorpå borgmesteren foretog en udsmykning af graven med kransenedlæggelse. Derpå tog vi hjem, uden at tyskerne opdagede vort besøg ved graven. I tiden derefter var der talrige besøg af feriegæster ved den ukendte soldats grav. Efter krigen blev den dræbte soldats lig bragt til en amerikansk soldaterkirkegård.

Jeg gengiver efter manuskript min tale ved USA-soldatens grav ved Sønderstrand:

Bag dette skjærmende Dige i Læ af en Tjørnebusk ligger den ukendte Soldats Grav. Det var her vores fælles Modstander gav ham et Hvilested.

Den ukendte Soldat! Vi mindes den ukendte Soldats Grav fra den første Krig under Triumfbuen i Paris, Symbolet paa alle de mange, der maatte ofre deres Liv for den fælles Sag.

Hvilken fælles Sag? Frihedens Sag. Det er ogsaa denne Sag, vor ukendte Soldat er faldet for. Han var amerikansk Soldat, en Borger af den Nation, der som en af de første blev Frihedens Tolk. Da »Majblomsten« i 1620 bragte engelske Puritanere til Amerika, var det for at de kunde bevare deres Frihed. Det var deres Efterkommere der 150 Aar senere udstedte Uafhængighedserklæringen og rejste Kravet om Frihed og Selvstændighed — en Parole, alle frihedselkende Folk senere har fulgt.

Hvem den ukendte amerikanske Soldat, der hviler her, er, ved vi ikke, maaske han er en af Puritanernes Ætlinge, maaske en Efterkommer af Mænd, der senere søgte Frihedens Land i Nordamerika, maaske en Efterkommer af en af vore egne Emigranter.

Du har ofret dit Liv for Frihedens Sag — og derved ogsaa været med til at give vort Land Friheden igen.

Den største er den, der ofrer sit Liv for Brødrene, siger den store Mester fra Nazareth. Det har du gjort, og derfor mindes vi i Ærbødighed og Taknemmelighed dig og alle dine Kammerater, der ikke kom tilbage fra den store Krig, og lover at værne om dit sidste Hvilested her ved Stranden.

Det vil til sene Tider minde os om at Menneskeret og Menneskeværd maa forsvares, hvis Livet skal kunne leves.

Du ukendte Soldat og Broder: Vi takker dig og dit Folk og alle de Nationer, der kæmper for Frihedens Sag. Vi vil holde dit Hvilested i Ære og vi vil aldrig glemme at lytte til Gravens stemme om Kamp for Frihed og Tro paa Livets virkelige Værdi. Ogsaa dig gælder vort Ønske: »Guds Fred med vore Døde i Danmarks Rosengård«.

Til daglig mærkede vi ikke meget til værnemagten i Nakskov. Soldaternes opførsel og væremåde var gennemgående høflig og korrekt. Det var først — som omtalt — mod slutningen af krigen, at strømmen af flygtninge og sårede satte ind. Dermed begyndte problemerne at melde sig. Som nævnt blev de fire

folkeskoler beslaglagt — kun gymnasiet blev skånet. Skolelederne og skolekommissionen lavede en nødplan for folkeskolen med delvis forkortet formiddags- og eftermiddagsundervisning i lokalerne på handelsskolen, teknisk skole, Odd Fellow-bygningen og om eftermiddagen på den katolske skole og gymnasiet. Denne tilstand vedvarede til flere måneder efter 5. maj 1945. Efter befrielsen var det, som om der blev mere hjerterum for medlidenhed med de mange kvinder, børn og ældre mænd, der var stuvet sammen i de tre grundskoler, og de sårede soldater i Byskolen; men medlidenheden ytrede sig sjældent i ord eller handling.

Det er en selvfølge, at skolelokalerne og skolegangen så forfærdelig ud efter denne unormale benyttelse — især gjaldt det de tre forskoler. Byskolen derimod, hvor der havde været tysk militærlazaret, blev afleveret i meget velholdt stand. Jeg husker, at den tyske overlæge opfordrede borgmesteren og mig til at inspicere før afleveringen, for at vi ikke bagefter skulle snakke om »de tyske svin«, som overlægen med et lille smil udtrykte sig. Vi kom og så sammen med ham på lokalerne og måtte indrømme, at de blev afleveret i rengjort stand. Efter frigivelsen foretoges der en gennemgribende istandsættelse af de tre grundskoler og en mindre af Byskolen — en dyr omgang, dog med tilskud fra staten.

Afslutningen den 24. juni 1945 formede sig på den traditionelle måde — dog gav jeg i min dimissionstale udtryk for vor store glæde over den genvundne frihed og vort håb til fremtiden (se tillæg II, 2).

Jeg må her i taknemmelig erindring fortsætte med et afsnit af den takketale, som daværende elev — efter embedseksamen adjunkt ved vort gymnasium og i dag rektor i Holstebro — Carl-Johan Severin, holdt:

»Jeg har selv gået på Nr. Boulevards Skoler i 11 Aar — i 11 lykkelige Aar. Jeg er derfor fuldt og helt knyttet til denne Skole — jeg skylder den saa uendeligt meget, og det er mig en stor Lykke, at netop jeg har faaet Lov til paa mine Kammeraters og egne Vegne at takke for den Tid, vi har gaaet her.

Nakskov Gymnasium er ingen gammel Skole. Det har ikke de dybt bundfældede Traditioner, som plejer at gøre saa varigt et Indtryk paa Eleverne, men det er alligevel en Højborg for de største — de evige menneskelige Idealer, og naar vi nu i Dag tager Afsked med vor Skole, saa kan vi roligt sige, at har vi ikke lært disse Idealer, da er det ikke vor Skoles Skyld.

Dette, at en Student far Lov til at tale til sin Skole her ved den offentlige Afslutning, er en ny Skik hernede ved vort Gymnasium. Jeg er glad for, at det er vort Hold, der er det første i denne nye Skik. Vi er jo nemlig det første Hold Fredsstudenter siden 1940, og hele vor Gymnasietid er faldet inden for Besættelsens tunge Aar. Det maa have været dejligt at gaa i Skole i Fredstid — vi er gaaet glip af meget, men vi har i vor Gymnasietid — som ingen andre før os — lært vor Skole at kende til Bunds. I tunge Aar kommer det sande Ansigt tydeligt frem. Hvor mange Gange

vi dog har følt, hvordan de bedste menneskelige Idealer er rodfæstet i vor Skole — og dette takker jeg vor Rektor og alle vore Lærere for. Aldrig vil vi glemme de Timer, hvor vi begejstret har diskuteret et lykkeligt Tidende, og vor Rektor og alle vore Læreres Holdning under Besættelsen vil staa for os som et Symbol paa vor Skoles uplettede Ære.«

Jubelen over befrielsen i maj 1945 var stor. For os sønderjyder kan den sammenlignes med genforeningen 1920. — Hvad var der sket med os i Nordslesvig, hvis de tyske nazister havde gennemført grænseflytningen i juni 1940? Her er et lille — nej, stort — plus til de danske nazisters fører Fritz Clausen, der truede Berlin med dansk magtanvendelse mod de tyske nazigrænseflyttere. Hvad var der sket, hvis Berlin ikke i november 1940 på grund af Ruslands krav om baser i Danmark havde forhindret Fritz Clausens magtovertagelse i november 1940? Og hvad var der sket med det hjemmetyske mindretal i 1945? Jeg gengiver derfor nogle afsnit fra redaktør J. Kronikas første jubilæumsartikel:

— Hvad ville der efter Deres vurdering være sket med det tyske mindretal i Nordslesvig efter befrielsen, hvis grænserrevisionen var blevet gennemført i juni 1940?

— Følgerne ville have været forfærdelige for hele den nordslesvigske befolkning, som i så fald ville være kommet til at gøre krigen med på samme måde som Tyskland. For mindretallet tror jeg, at det efter krigen ville være blevet fordrevet. Jeg tror ikke, Danmark i så fald ville have tålt det inden for sine grænser. Ja, det tyske mindretal i Nordslesvig skal være dybt taknemmelig over, at dr. Kraghs vilde planer ikke lykkedes.

Og det tyske mindretal skal desuden prise sig lykkelig over, at Hitler ikke vandt krigen. I så fald havde det heller ikke eksisteret.

Det var nemlig Hitlers plan — og det kan ses af papirer, der opbevares i Bundesarchiv i Koblenz — at hjemmetyskerne i Slesvig skulle have været tvangsforflyttet til »Ostraum«, de erobrede sovjetiske områder, som »herrefolk«. Det tyske mindretal i Nordslesvig ville i tilfælde af en tysk sejr have været at finde på Krim. Det er den ironiske sandhed.

c) Tiden fra 1945-1967

Efter befrielsen og skolernes istandsættelse fik skolevæsenet mere og mere sin normale arbejdsrytme tilbage. Sidst i 40'erne begyndte lærermangelen at melde sig. Først i den kendsgerning, at der ikke som under krigen var så mange ansøgere til de ledige embeder; men i begyndelsen af 50'erne blev situationen alvorligere — ligesom i andre købstæder. Dog kan jeg ikke undlade at fortælle »En pædagogisk jagthistorie«, som tildragelsen blev kaldt i hovedstadspressen: Jeg tror det var omkring 1955, at borgmester Marius Nielsen, der var formand for skolekommissionen, og jeg foretog besøg på nogle seminarier. Som censor for lærereksamen kendte jeg jo seminarieforstanderne, og vi fik derfor tilladelse til at tale med eleverne i afgangsklasserne. Resultatet af vore besøg blev ansættelse af ca. 20 unge lærere og lærerinder — til stor tilfredsstillelse for borgmesteren og mig. Det var jo i 50'erne, at krigstidens store årgange af vordende elever til 1. grundskoleklasserne begyndte at strømme ind i de fire grundskoler og derpå i mellemskolens og folkeskolens øverste klasser. Jeg mindes, at elevtilgangen i 1942 var knapt omkring 200 begyndere, i nogle år i 50'erne derimod omkring 300—400 elever pr. ny årgang. Det er altså let for-

ståeligt, at lærermangelen nu var særdeles følelig, og at de 20 nye unge medarbejdere derfor var særdeles velkomne.

Med den store forøgelse af elevantallet og dermed oprettelsen af nye klasser, havde en voksende lokalemangel til følge — både i de tre grundskoler, Byskolen og Gymnasiet. Al realskoleundervisning foregik dengang på det kommunale gymnasium, hvor vi ikke mere kunne nøjes med tre første mellemskoleklasser, men måtte skaffe plads til en 5—6-sporet mellemskole. Efter mange overvejelser og forhandlinger fandt der så en udbygning af de tre grundskoler og Byskolen med de syv årgange sted til fire hel-skoler med realoverbygning og 8., senere med 9. og 10. klasser. Udbygningen af Møllemarkens grundskole fuldenstes først 1968. Glemmes må heller ikke indretningen af en dejlig aula og en pragtfuld svømmehal i de ved skolen beliggende bygninger af det forhenværende elektricitetsværk — et fremskridt som først og fremmest skyldes nu afdøde borgmester *Marius Nielsens* initiativ. — Hans efterfølger blev den nuværende borgmester *C. E. Hansen*, en god og klog mand, med hvem jeg ligesom med forgængeren har haft det bedste samarbejde i skolekommission og udvalg — et samarbejde, jeg har været glad for.

Tilbage til problemet lærermangelen: Den kan nu for Nakskovs vedkommende betragtes som næsten overstået, idet der ved skoleårets begyndelse fandt en yderligere forøgelse af lærerpersonalet sted med 25 nye lærerkræfter — noget der glæder mig meget, idet jeg pr. 1. august 1966 søgte og fik afsked som stadsskoleinspektør efter 25 års virke i embedet. Min efterfølger som stadsskoleinspektør blev min tidligere nærmeste medarbejder og ven gennem mange år, skoleinspektør *Kaj Erik Hansen*. Under afskedsfesten ved lederskiftet lød der mange smukke ord til den gamle og den nye stadsskoleinspektør (se tillæg II, 5 og 6).

Som rektor fortsatte jeg endnu et år til 1. august 1967, idet jeg fyldte 70 år den 30. september 1967. Også ved gymnasiet er der sket store forandringer i løbet af de 26 år. Ved den nye skolelov af 1958 mistede vi den store mellem-skoleafdeling, der som nævnt var ved at blive alt for stor. Elevantallet i gymnasieskolen var ved min tiltræden i 1941 på i alt 365 elever, og i det sidste år efter den gamle ordning på i alt 731 elever — altså det dobbelte. Med den nye ordning efter 1958 derimod med dobbeltsporet realafdeling knapt 300 elever. Men til gengæld voksede elevantallet i de tre gymnasieklasser. Det årlige studenterantal ved gymnasiet lå i 1940—1950 mellem 14 til 24 studenter — i de sidste år i 1960'erne mellem 40 til 50 studenter. Ved indmeldelsen af elever til 1. g i 1967 var antallet steget til omkring 80. Den udvikling vil fortsætte. Nu er det altså gymnasiet, der er ved at sprænge rammerne; et lyspunkt var det, at vi aldrig ved vort gymnasium har mærket lærermangelen som ved folkeskolen. Også her ved gymnasiet var lærerstaben så at sige fuldtallig ved min afgang.

Skolens forhold til eleverne har altid været præget af gensidig forståelse. Derfor husker jeg en situation fra omkring 1950: Om vinteren spiste eleverne deres frokost i deres klasseværelse. Da jeg havde fået at vide, at III. g. havde

»svinet« deres klasseværelse til med kridt — benyttet som kasteskyts og derpå trampet i småstykker på gulvet — gik jeg ind i klassen i timen 13—14 og bad læreren om en lille afbrydelse af undervisningen, hvorpå jeg henvendte mig til klassen og sagde i en rolig, men bestemt tone omtrent følgende: »Skolen behandler jer som voksne elever. Synes I så, at I kan være bekendt at behandle gulv og tavle på en måde, som man kunne tænke sig, at småbørn kunne finde på. Den forestående rengøring er ikke vore rengøringsassistenteres sag — men jeres. I ved, hvor redskaberne dertil findes, og må, før I går hjem kl. 14, bringe gulv og tavle i orden. Jeg kommer 14.30 for at kontrollere resultatet.« Jeg kom på nævnte tidspunkt og fandt klasseværelset i fin stand. — En af de vordende studenter kom nogle år senere og fortalte mig: »Vi skammede os, fordi vi følte, at rektor havde ret.«

Ved dimissionsfesten den 24. juni 1967 takkede jeg myndighederne, forældre-kredsen, lærerkollegiet og andre medarbejdere for godt og loyalt samarbejde — og sidst men ikke mindst gymnasiets elever og deres elevråd gennem de mange år for god arbejdsvilje, adfærdsmønster og mangt et venligt smil (se tillæg II, 4).

Som så ofte før fremførte jeg ved afskedsfesten mit ønske om at få et nyt og moderne gymnasium — en opgave, jeg nu som emeritus overlader til min efterfølger i embedet, den unge og dygtige rektor *O. Bostrup*, og byrådet — en fælles opgave, som jeg vil ønske dem held og lykke til.

Som gymnasieklassernes lærer i bibelkundskab, kirkehistorie, religionshistorie og dermed også i idé- og kulturhistorie forsøgte jeg i min sidste dimissionstale at samle de for mig vigtigste grundtanker fra dette for vort livssyn så afgørende områder (se tillæg II, 3).

Som afslutning på mit virke som rektor gennem 26 år står for mig afskedsfesten om eftermiddagen efter dimissionen. Jeg synes blot, jeg fik alt for megen virak fra myndighedernes og kollegiets side — dog var kollegiets tak og blomster til min kone velfortjent.

Det vil måske derfor være naturligt at nøjes med at anføre rektor *O. Bostrups* bemærkning i gymnasiets årsskrift fra skoleåret 1967/68: »Da rektor dr. Bock i 1967 for sidste gang holdt translokation på Nakskov Gymnasium, udtalte lærerrådsformanden, lektor *H. C. Vestergaard*, blandt andet: »Tak for den loyale og tolerante ånd og den elskværdige tone, der i mange år har hersket os imellem. Vi ser derfor med glæde tilbage på Deres tid iblandt os. Vi har følt tryghed ved Dem, følt at vi med tryghed kunne komme til Dem og mærket, at selv om vi ikke altid har set ens på alting, har vi dog kunnet tale os til rette om tingene. Kære rektor. Tak for gode år sammen!«

Det var afskedsord, som glædede mig meget. Jeg opfattede de varme ord fra kollegiets side som afsluttende statusopgørelse efter min lange rektortid.

Da jeg havde sat mig den opgave at fortælle om mennesker, jeg traf eller lærte at kende, må jeg nu efter ophøret af min embedstid have lov til at nævne personer og personligheder, som jeg på det tjenstlige område gennem 26 år lærte at kende. Som stadsskoleinspektør traf jeg under forhandlinger med ministeriet undervisningsministrene *Jørgen Jørgensen*, *Jul. Bomholt* og *K. Helveg*

Petersen, sidstnævnte kendte jeg fra hans embedsvirksomhed som statskonsulent for folkeskolen og seminarierne. Hans efterfølger i embedet, der nu fører titlen undervisningsinspektør, er *Hans Jensen*, der for øvrigt som student fra Nakskov 1940 deltog i 25 års studenterjubilæet. Ligeledes har jeg kendt de to direktørers medarbejdere, undervisningsinspektørerne *Horsfeldt Poulsen* og *Holger M. Nielsen* gennem mange år — allesamen retlinede embedsmænd og venlige mennesker. Jeg har heller ikke glemt min ven fra Haderslevtiden, den dygtige og energiske *Olaf Petersen*, der blev skoledirektør i Esbjerg, hvor jeg før min tiltrædelse af embederne i Nakskov 1941 besøgte ham for at få gode råd; som bekendt blev han senere skoledirektør i København.

At kontakten med undervisningsdirektør *S. Højby*, gymnasieskolens øverste chef, var af en særlig art — idet vort venskab stammede fra hans rektortid i Maribo i 1940'erne — er en selvfølge; men også tjenstlig har jeg beundret ham som ansvarsbevidst og førende førstemand i den danske gymnasieverden.

Jeg ønsker efterfølgeren, direktør *Rikard Frederiksen* — den fjerde chef for gymnasieskolen, jeg har kendt — held og lykke i det krævende embede.

Min kone og jeg tænker ligeledes tilbage på de årlige kollegiale og selskabelige sammenkomster, der gik på omgang mellem rektorparrene *H. Hertig* (Maribo), dr. phil. *Schiøttz-Christensen* (Nykøbing F.), *Falsig Petersen* (Vordingborg), *Edgar Gjede* (Næstved), *Poul Kierkegaard* (Herlufsholm) og os her i Nakskov. Det var morsomme og udbytterige aftener, som vi ofte vil tænke tilbage på.

Af de fire biskopper, der i min Nakskovtid har siddet på Lolland-Falsters bispestol: *Johs. Ammundsen*, *N. M. Plum*, *H. Høgsbro* og *Haldor Hald*, har jeg især haft kontakt med biskop *Hald* — både fra hans tid som leder af Kirkens Korshær og som biskop — og med vor gamle universitetsprofessor, biskop, dr. theol. *N. M. Plum*. Hvor var biskop Plum dog et herligt menneske — både under alvorlige drøftelser og under hans morsomme fortællinger om oplevelser som soldat i garden. Jeg tror, det var under et besøg i vort hjem; men jeg har også truffet ham under hans besøg i præstegården hos min ungdomsven, nu fhv. sognepræst *H. Folkvard*. Min kone og jeg kom nemlig meget i præstegården — lige fra de første dage i Nakskov og til Folkwards bortrejse til København, da han fyldte 67 år — en lang årrække, som jeg har mange gode minder fra. Jeg mindes således, at jeg traf Indre Missions gamle høvding, *Chr. Bartholdy*, som vi efter hans foredrag havde en lang teologisk drøftelse med.

Ligeledes husker jeg — det var i årene efter krigen — besøget af overrabiner, dr. phil. *M. Melchior*, som var indbudt af pastor Folkvard til at holde foredrag os Israel for venner af Israelsmissionen. Jeg tror, at han er én af de mange personligheder, som jeg har truffet gennem tiderne, der har gjort det stærkeste indtryk på mig. Først holdt han et fængslende, ja, strålende foredrag om det gamle og det nye Israel og førte an i en livlig drøftelse af aktuelle spørgsmål angående Israels forhold til araberne, hvorpå han deltog i den afsluttende andagt, salmesang og bønnen Fader Vor. Blot jøder og kristne altid kunne mødes på en så tolerant måde!

Når jeg nu tænker tilbage på Hitlers grusomme jødeforfølgelse, mindes jeg med glæde min studenterven fra 1920 og besøgene hos den senere rektor, dr. phil. lic. ved Aarhus Katedralskole *Aage Bertelsen*, der i 1943 var blandt de førende mænd, der hjalp jødiske landsmænd til Sverige. (Læs hans bog: »Oktober 1943« — den er det værd). Vort sidste samvær fandt sted i juni 1972 i vore sommerboliger i Sønderho, Fanø. Som idealist, humanist og pacifist fortalte han om sine tanker om »en bedre verden« og sine relationer til mænd som Ben Gurion, Niels Bohr, Einstein, Huber, Albert Schweitzer m. fl., som han havde kendt personligt eller brevvekslet med. Bertelsen er æresdoktor ved et jødisk universitet i USA og »Ben Adam«, en slags æresborger i Israel. Vi blev enige om, at vi som gamle venner og fhv. rektorer burde mødes noget oftere i vore hjem eller på Fanø.

Jeg har fra mine unge år sat stor pris på redaktør, cand. theol. *Aage Falk Hansen* og hans enestående virke blandt de arbejdsløse — især i krigsårene — og de mange mænd, der var eller er gledet ud af samfundets ordnede række. Han har hos os i Nakskov — både i kirken og hos os privat — fortalt om sit arbejde. Min kone og jeg blev hans gode venner og han vor ven, til hvis besøg vi altid vil glæde os.

Jeg må standse her, selv om jeg kunne nævne mange flere personer, som jeg gennem de mange år, tjenstligt eller privat, har lært at kende.

4. Rejser og ophold i sommerboligen i Sønderho på Fanø

a) Officielle rejser til Nakskovs venskabsbyer

Som tidligere nævnt oprettede lokalforeningen NORDEN venskabsforbindelser med de nordiske byer — for Nakskovs vedkommende Sandviken i Sverige, Rjukan i Norge og Warkaus i Finland — der havde besøg og genbesøg til følge. Som rektor havde jeg deltaget i gymnasieelevrejser til Sandviken og Rjukan. Den driftige og skønt beliggende svenske industriby Sandviken med jernværket gjorde et stærkt indtryk på os alle. Gæstfriheden i Sandviken var storslået. Under denne rejse — med adjunkt *Gert Engel* som rejseleder — besøgte vi i Stockholm Stadshuset, det kgl. slot med mindepladsen fra Chr. den 2.s blodbad i 1520 og det hævdede orlogsskib Vasa. Da eleverne i 2. g havde middelalderens tildragelser omkring Visby på øen Gotland til speciale, tilbragte vi der nogle dage. Den mægtige bymur, de mange kirkeruiner og kamppladsen med de mange tilgroede massegrave mindede os alle om fortidens blodige begivenheder på øen.

Et par år senere gik elevrejsen til Rjukan i Norge — med lektor *Krappert* som rejseleder. Vi kendte jo allesammen fra aviser og film de norske frihedskæmpers sabotage mod hydroanlægget og værket, der er indbygget i klippen. Rektor *Christoffersen*, der havde været vor gæst i Nakskov, var nu vært for min kone og mig. Vi havde dejlige dage hos vore gæstfri værtsfolk. Jeg husker især en fælles gudstjeneste i en fjeldkirke eller snarere kapel, som i høj grad blev besøgt af de mange byfolk, der i weekenden opholdt sig i deres fjeldhytte.

Skønt det var i oktober, måtte man skovle sneen bort fra stien, der førte hen til kapellet. Gudstjenestens forløb og præstens ornat var som hos os i Danmark — en tradition fra tiden før 1814, men det der gjorde størst indtryk på min kone og mig var kirkekaffen efter gudstjenesten — et fælles måltid med rundstykker og smørrebrød i selve kirkerummet.

Nakskov skolevæsen og by har også en venskabsforbindelse med en by og amt i England. Vi har haft besøg af både skoleelever og voksne derfra og foretaget vellykkede genbesøg i England flere gange. Desværre har jeg ikke kunnet deltage i rejserne til England.

Hvem skulle under krigen og efter 1945 have tænkt sig, at der knapt 20 år efter også kunne etableres en venskabsforbindelse med en tysk by? Dette er tilfældet i flere byer, også i Nakskov, der gennem turistforening og byråd har fået byen Alsfeld mellem Kassel og Frankfurt a. M. til venskabsby. Også skolerne blev anmodet om at deltage i udvekslingen. — Jeg har selv to gange — som stadsskoleinspektør sammen med folkeskoleklasserne og som rektor sammen med gymnasieelever — besøgt Alsfeld. Vi blev hver gang modtaget med stor gæstfrihed af bystyret og private familier, der var værtsfolk for vore elever. Det var især borgmester *Kratz* — nu »Landrat (amtmand) des Kreises Alsfeld« — der åbnede sit hjem for vore ledsagende lærere og for min kone og mig; at vi gjorde det samme i Nakskov for det tyske borgmesterpar som vore private gæster var en selvfølge for os — men højt skattet af vore gæster, som det fremgik af et senere takkebrev fra dem.

Men nu tilbage til Alsfeld: Nævnes må også min kollega, gymnasierektor, Oberstudiendirektor dr. *Friedrichs*, med hvem jeg havde en længere drøftelse. Det har ikke været let at være »Beamter« under nazistytret! Mange af disse embedsmænd var ikke behersket af Potzdams prøjserånd — med nazismen som dens sidste giftige blomst — men af Weimar-kulturen med dens tolerance og humanitet. Det er denne demokratiske og menneskelige indstilling, der gør indtryk på os danske, og som vi i dag derfor bør støtte. Og det er jo også tanken med byernes venskabsforbindelse. Alsfeld havde ligeledes stærke venskabsforbindelser med franske og engelske byer med besøg og genbesøg. Kan de to lande, der har lidt meget mere end vi under nazismen, knytte venskabsbånd med det nye Tyskland, så bør vi desto lettere kunne gøre det. Gammelt had og nag bør i den frie del af Europa afløses af samhørighed — ligesom mellem Nordens broderfolk.

I tilslutning hertil skal J. Kronika atter have ordet om tiden efter 1945 og i 1970:

— Der er et meget skarpt skel ved 1945, da den tyske nationalisme, militarisme og prøjserisme var slået. Nazismen var jo i virkeligheden disse tre faktorer ophøjet i en helvedes-potens.

Tiden fra 1945 til i dag er sameksistens-tid. Efter Bonn og København-erklæringerne af 1955 lever vi i dag fredeligt sammen på begge sider af grænsen. Det var ikke en traktat, og det ville jeg også have været meget stærkt imod, idet det aldrig kan være i dansk interesse at give en nabostat, altså Tyskland, mulighed for at blande sig i indre danske

anliggender. Tyskerne ville gerne have haft en traktat, men vi fik de gensidige erklæringer fra København og Bonn, der løste problemerne.

Tyskerne kalder forholdene omkring den dansk-tyske grænse for en Europa-model, og jeg synes faktisk, de har ret. Her har man løst problemerne forbilledligt.

— Hvad er Deres indtryk af det Vesttyskland, De lever i i dag?

— Med Willy Brandt ved roret tror jeg, Vesttyskland er stærkt på vej til at blive et virkelig demokratisk samfund. Der kan naturligvis være meget at sætte fingre på, f. eks. er det uhyggeligt, at der i den socialdemokratiske lejr rejser sig røster, som vil udøve repressalier mod den presse, som kritiserer regeringen. Noget sådant er ethvert blads ret, ja, jeg vil sige forpligtelse. Men jeg tror også, at Willy Brandt selv, som jeg kender godt fra tidligere tider, ikke går ind for noget sådant.

Gennem Nato er vi i nær kontakt med Vesttyskland og de øvrige Nato-lande. Gennem Norges og Danmarks*) eventuelle tilslutning til EF styrkes vort land økonomisk og vil kunne medvirke til at vest-øst-forholdet fremmes i positiv forstand. Det samme gælder hjælpen til de underudviklede lande.

Den 14. januar 1972 døde kong Frederik den IX — afholdt af hele vort folk — og efterfulgtes af datteren som regerende dronning Margrethe II. Gid hendes regeringstid må blive lys og præget af fredelig fremgang for Danmark, for Europa og de øvrige verdensdele!

b) Private rejser til Israel, USA og Spanien

Udover disse officielle rejser har min kone og jeg foretaget et par private rejser. Den første rejse, en slags studierejse, gik til Ægypten, Jordanien og Israel — en rejse, der var tilrettelagt af Israelmissionen i chartret fly. Turen gik i herligt solskin hen over Alpernes snedækte tinder og bræer, over Posletten og Venedig med mellemlanding i Brindisi og derfra over Middelhavet — med lynglimt i det fjerne — til Cairo, hvor vi ankom lidt over midnat. Idet jeg henviser til vore personlige oplevelser vedrørende kvindens stilling under Islam og skildring heraf (se tillæg II, 3), skal jeg blot kort nævne, at besøget ved pyramiderne, moskeen og det store museum var yderst interessant. Selve Cairo gjorde indtryk af at være en fattig by — med en velhavende lille overklasse og en fattig og stor underklasse. Vi tænkte med taknemmelighed på vore hjemlige forhold. Flyveturen gik derpå ved solnedgang over Suezkanalen og derpå i buldrende mørke over Sinaihalvøen og Det døde Hav til Amman, Jordaniens hovedstad øst for Jordanfloden, hvor vi landede ved omkring midnat. I store dollargrin — købt eller skænket af USA — gik turen så over Jordanfloden op til Jerusalem, der ligger cirka 1000 m over Det døde Havs vandspejl. Skulle jeg give en fuldstændig rejseskildring, ville det blive til en hel bog. Jeg må derfor nøjes med korte antydninger. Fra det udmærkede Hotel Gloria i Jerusalem foretog vi så forskellige udflugter til Fødselskirken i Bethlehem, til Jeriko og besøgte udgravningen af denne ældgamle by, til Jordanfloden, hvor en smart mand solgte dåbsvand for jordansk 1 sh. pr. flaske. Turen gik derpå videre til Det døde Hav, hvor man kunne flyde oven på vandet, og hvorfra man kunne se Qumram-hulerne, hvor de kostbare håndskrifter blev fundet. Næste dag benyt-

*) Efter 2. oktober håber jeg, at »eventuelle« kan erstattes med »vedtagne«.

tede vi til rejsen op til Samaria med Jacobsbrønden, samaritanernes synagoge og et dansk spedalskhedshospital, ledet af en dansk forstanderinde. Trediedagen besøgte vi Oliebjerget, Getzemane og gravkirken inden for nordmuren. Da Jerusalem er blevet ødelagt mindst fem gange efter Kristi tid, ligger Via Dolorosa, Smertensvej fra Antnoiaborgen til Gravkirken faktisk nogle meter under den nuværende gade. Selve Gravkirken, der stammer fra oldkirkens dage, giver et alt for overlåst indtryk; derfor syntes vi bedre om general Gordons Golgata med gravkammer nord for bymuren, men der lå også gravkirkens plads på Kristi tid. Hvordan kan så den nuværende gravkirke ligge syd for nordmuren? Forklaringen er følgende: Nordmuren er i tidens løb flyttet længere imod nord, så det »ægte« Golgata kan nu godt ligge syd for muren. Det samme gælder sydmuren, så ruinerne af yppersteprestens palads nu ligger udenfor, d.v.s. syd for sydmuren. Ved videnskabelige udgravninger har man der fundet ruinrester og et fangehul dybt nede i jorden — var det der, Jesus tilbragte den sidste nat mellem skærtorsdag og langfredag? Var det på den nu afdækkede stenflisebelagte sti, der fører fra stedet ned til dalen og op til Antoniaborgen, Kristus vandrede langfredag morgen?

Trådte HAN på de samme stenfliser som vi? Selv som meget kritisk iagttager må man antage det. Det samme gælder det afdækkede stengulv på Antoniaborgen, hvor Pilatus boede under sit besøg i Jerusalem, og hvor han fældede dødsdommen over den uskyldige. Det er Vestens videnskabsmænd, der har foretaget udgravningerne! Selvfølgelig besøgte vi grædemuren og moskeen på Tempelbjerget.

Araberne i den gamle by var meget fjendtligt indstillet over for israelerne. Vi hørte gang på gang maskingeværssalver rettet mod ingenmandsland. En arabisk student krævede under en samtale fuldstændig udslættelse af Israel. Hvem har den historiske ret? Måske begge parter; kunne blot araberne, der har uopdyrket jord i massevis, indse, at resterne af et gennem årtusinder forfulgt folk også må have lov og ret til at bo i deres fædres land. Had og krig kan ikke løse dette problem; den eneste fornuftige måde ville indbyrdes samarbejde være — et samarbejde, der ville skabe ro og få Mellemøsten til at blomstre.

Efter en uges ophold i det gamle Jerusalem vandrede vi ad Mandelbaum-Street gennem Ingenmandslandet over til det nye, det israelske Jerusalem, en meget moderne by med smukke hoteller og store forretninger. Vi besøgte det store, nye universitet og betragtede med særlig interesse Dødehavsrullerne. Vi besøgte også en jødisk synagoge, hvor kun mænd — som skik er — havde adgang. Vore damer måtte sammen med de jødiske kvinder overvære gudstjenesten fra et tilgirtet galleri. Selvfølgelig vandrede vi også over til Zionsmuren — dengang en slags erstatning for grædemuren i den gamle by. Fra israelernes Jerusalem gik så bilturen ned til kysten og over Askalon til grænsen ved Gazaområdet, hvor vi hilste på de danske grænsevagter, der bad os hilse derhjemme. Derpå gik turen gennem ørkenområdet — hvoraf en del var overrislet og dyrket — til Bersaba og tilbage til kysten. I Jaffa var vi oppe på det

flade tag på »Apostlen Peters hus« — sikkert fornyet mange gange, siden Peter her i et syn blev anmodet om at besøge den fromme romerske bykommandant i Cæsarea, nu en ruinby. Turen gik videre over Tel Aviv til Haifa ved Karmelbjerget, gennem den frodige Jisraelslette — en tidligere, men nu afvandet, malariasump — forbi Tabors Bjerg og Nain til Genezereths Sø. Vi boede på et hotel på søens vestbred og besøgte herfra kibbutserne syd for søen, men øst for Jordanfloden, hvilket bevirkede, at stedet ofte blev angrebet fra arabisk side. Dagen derpå gik turen til Hulaområdet nord for søen med de gamle sumpe ved den syriske grænse — nu afvandet og meget frugtbar, men desværre også meget udsat for angreb fra det højereliggende område, et område, som i 1969 under 5-dages krigen blev erobret af israelerne. Fra Kapernaum ved søens nordende med synagogeruinen fra Kristi tid gik rejsen op til Nazareth, Jesu barndomsby, og derfra tilbage gennem Jisraelsletten til Haifa nedenunder Karmelbjerget, hvor vi boede et par dage. Så gik det videre langs med havet til flyvepladsen ved Tel Aviv, hvorfra israelske flyvere bragte os til øen Cypern, hvor den danske maskine ventede for at bringe os hjem — en pragtfuld tur langs med Tyrkiets sydkyst over det græske øhav og Grækenland til Brindisi og derfra til Danmark.

Den anden rejse gik til USA, hvor datteren Norma er gift. Da hun for første gang i 1955 som laboratorieassistent tog til USA, skrev jeg til min førnævnte ven, Thomas Terkildsen, om han ville tage sig lidt af datteren, hvis hun under sin rejse i USA kom til Stillehavskysten. Han svarede i et brev, at han havde indbudt hende til besøg hos ham og familien i Bellmont, Calif. Han tilføjede, at jeg som emeritus kunne komme derover og bo hos ham og holde gæsteforelæsninger. Efter sin hjemkomst traf hun sin mand under dennes ophold i Danmark som gæsteprofessor ved Polyteknisk Læreanstalt. De er nu gift og bor i Madison. Min kone og jeg besøgte dem i efteråret 1966 på en tre ugers rejse derover. Vi benyttede SAS jetfly, der fløj ca. 10 km over skyerne med 800 km i timen. Turen gik over Sydnorge, hvor vi gennem en åbning i skylaget så Stavangerfjorden og fjeldene som på et stort landkort, passerede Islands sydkyst, Grønlands sydspids, Labrador og mellemlandede derpå i Montreal, hvor nogle af passagererne forlod flyet. Så gik turen videre over Niagara og de store søer til Chicago. Her blev vi i lufthavnen modtaget af datter, svigersøn og deres lille pige; bilturen ad den brede motorvej gennem et landskab, der mindede om Sjælland, var vor første oplevelse. Mætte af de overdådige måltider i flyet og meget trætte, kom vi efter fire timers kørsel til universitetsbyen Madison, hvor svigersønnen virker som professor i kemi ved Wisconsin Statsuniversitet. Han havde året før købt en dejligt beliggende villa, hvor vi boede under besøget.

Hans navn, Edvin Crosby med mellemnavn Johansen, viser hans skotsk-danske afstamning flere generationer tilbage. Efter deltagelsen som soldat i krigen i Stillehavet og afsluttet eksamen som civilingeniør tog han doktor-

graden, hvorpå han fik ansættelse ved universitetets polytekniske fakultet, først som videnskabelig assistent og derpå som »fullprofessor«. To gange blev han sendt til København som gæsteprofessor i kemi, hvor han holdt sine forelæsninger på engelsk eller dansk for polyteknikerne; gennem årene havde han nemlig lært sig dansk. Familiens hjemmesprog er ligeledes tvesproget, så min kone og jeg fik ikke megen lejlighed til at tale engelsk i deres hjem, men derimod i deres omgangskreds. Vi besøgte undersitetets forskellige afdelinger med dets 2000 lærerkræfter og 30.000 studerende, statens pragtfulde Capitol og guvernørbolig, foretog bilture til byerne Racine med mange danske *-sen*-navne på forretningerne og Milwaukee ved søerne, mod nord til det pragtfulde fjeldlandskab og mod vest over Mississippifloden til Iowa, hvor min farbroder i sin tid boede. I hjemmet deltog vi en aften i et meget internationalt selskab med lærde gæster fra Japan, Island, Holland og Schweiz. Da det kan virke trættende med flere enkeltheder, slutter vi beretningen om opholdet i Madison. I bil kørte vi tilbage til Chicagos mægtige lufthavn, hvor vi benyttede et amerikansk fly til New York for så at skifte over til et SAS-fly. Hjemturen om natten tilbage til København foregik ad den samme rute som på henrejsen. Det, vi husker bedst fra denne natflyvning, var den pragtfulde og betagende solopgang mellem Island og Norge i 10 km højde over skyerne, der lå som et snelandskab dybt nede under os. Det var en vidunderlig rejse, og de tre ugers besøg i USA glemmer vi aldrig. De unge tager mere selvfølgelig på disse ting, idet hele familien hvert andet år besøger os her i Danmark — både i Nakskov og på Fanø.

Den tredje rejse gik til Spanien, den 6. januar 1968, sammen med min yngste broder og søster og deres ægtefæller samt overlærerægteparret *N. J. Billum*, († 1972) vore gode venner fra Flensborgårene. Vi boede to måneder i Torremolinos ved Costa del Sol, Solkysten i Sydspanien. Vi nød i fulde drag Sydens sol, mens frosten knugede Danmark. At vi også foretog udflugter til appelsinlunde med gyldne frugter og olivenplantager er en selvfølge. Det samme gælder rejserne til Malaga, Granada, Sevilla og Gibraltar. De tre ovennævnte ægtepar har igen i 2^{1/2} måned fra 1. januar til 12. marts 1969 opholdt sig på Solkysten. Denne gang oplevede de en farlig situation, idet det i avisen nævnte jordskælv fik deres 8-etagers hotel til at svaje en halv meter, hvilket medførte en vis forskrækkelse; den slap min kone og jeg altså for, da jeg på grund af nedskrivning af mine memoirer ikke mente at kunne få tid til rejsen til Spanien i 1969. Det samme var tilfældet under de tre pars 3. og 4. rejse i 1969 og 1970.

c. Ferieopholdene i Sønderho på Fanø.

Sønderho på Fanø er så at sige blevet vort andet hjem. Da der ikke er embedsbolig i Nakskov, blev jeg husvild i 1947 og købte så i en slags fortvivlelse et et dejligt Fanø-hus i Sønderho, hvor familien har tilbragt over 20 pragtfulde

sommerferier. De storslåede klitter, den brede sandstrand, der i høj grad indbyder til sø- og solbad, og den friske havluft, der er så velgørende for trætte feriegæsters nerver — altsammen noget, der gør øen attraktiv og uforglemmelig. Sønderhos beboere har ligesom vestjyderne den demokratiske indstilling, at man helst bør sige du til hinanden. Vi har fået mange venner — både blandt de »indfødte« og blandt feriegæsterne, men mange er desværre nu under mulde. Jeg tænker her især på vor afdøde altmuligmand — ment i bedste betydning — *Otto Hansen* oppe i klitten; hvor havde vi det hyggeligt sammen under de årlige reparationer og forbedringer af sommerboligen. Heldigvis lever vor gode fhv. post *Sørensen* og den fhv. styrmand og tilsynsførende ved vagervæsenet, *Hans Petersen* — ofte kaldet »Priksætteren« — samt *Hans Marius Hansen*, *Ipsen*, *Max Petersen* og frk. *Mathiasen* endnu. Det samme gælder vore købmænd og bager. Gennem mange år har vi haft de samme ferie-naboer, *Fanny* og *Knud Stürup* († 1971) med den »røde hue — der er nogle af vore bedste ferievenner, samt de øvrige naboer: departementchef *Henning Rohde*, broderen magister *Peter Rohde* og fhv. chef for Det kongelige Teater *H. A. Brøndsted*. Desværre er den gennem mange år trofaste sommergæst, minister *J. Bomholt* afgået ved døden.

Det er med glæde, at jeg ofte betragter de to malerier af sommerhuset, som jeg fik af maleren *J. Agersnap* (†) og maleren *F. List*, Sønderho.

Der er en afdød sønderhoning, som ingen af os ældre sommergæster vil glemme. Jeg tænker på *Møller Anthon*, som vi kaldte ham. Der var mange fremmede, der studsede ved at få øje på denne særprægede mand med det vældige skæg. Jeg lærte ham at kende nytår 1948, hvor jeg fik min første samtale med ham, under hvilken han gav udtryk for sin glæde ved naturen og dens strålende stjernevimmel. Han står for mig i min erindring som en mand, der ejede en ren og varm barnesjæl. Som sådan vil jeg mindes ham.

Vi har mange dejlige minder fra Fanø, og min kone og jeg håber, at vi mange år sammen må kunne nyde en del af vort otium der.

d. »Livsrejsen« fra Vestslesvig til Nakskov.

»Ude godt — hjemme bedst« er et gammelt ord — eller sagt med digterens ord: »Jeg tror, der er skønnest i Danmark«. Det kan jeg tiltræde. Hvor var København i min ungdom en vidunderlig by — især omkring universitetet og på Østerbro — en by med en smuk omegn med grønne marker og landsbyer, hvor der nu står højhuse, og med skove og små badesteder i det dengang ret uberørte Nordsjælland og området mod Køge — der nok kunne indbyde unge og ældre til udflugter på cykel eller med tog — bilernes antal omkring 1920 var ret begrænset og i hvert fald uden for en students rækkevidde.

Derfra gik livsrejsen til Flensborg, men mit virke i det danske mindretals tjeneste og med sprogforskning som bibeskæftigelse, der bevirkede, at jeg lærte området mellem Flensborg fjord og Ejderen at kende på en ganske speciel måde.

Som under de seks år i Flensborg fandt jeg under de ni år i Haderslev glæde

ved mit skolearbejde, fortsat sprogligt arbejde og en stor, personlig vennekreds — og begge steder med en omegn, der var præget af bakker og dejlige bøgeskove.

Under mine årlige embeds- og censorbesøg har jeg set København og omegn skifte åsyn — for mig snart til ukendelighed. Dette gælder også — men i mindre grad — Flensborg og Haderslev, hvor jeg gennem årene mange gange har været på gæste- og censorbesøg og derved genoplevet svundne dage.

Men Nakskov — i »det gamle land« — blev den by, hvor jeg har tilbragt den længste del af mit liv — som skolechef i dobbelt forstand — en livsgerning, jeg har sat stor pris på. Det samme gælder den driftige by, den frugtbare ø med givtige roe- og kornmarker. Den flade omegn minder om min hjemstavn — dog bør jeg ikke glemme Ravnsborg bakker og de smukke skove. Dertil kommer i by og på land mange gode venner.

Men der er »hjerdebånd«, usynlige tråde, der aldrig brister, men fører tilbage til barndommens og ungdommens dage derhjemme i Vestslesvig. Fra 1941 har jeg som censor i Ribe og Tønder boet hos søster og svoger i Bredebro og derfra besøgt Skast og Rejsby-Ballum — ad nye og gode veje, der på en måde har forandret de to byers udseende. Men det er mest gravene på Skast kirkegård — fars og mors og gode venners gravsteder — der minder mig om denne by og egn, som jeg forlod i 1913.

Men min fødeby Skast hører jo til Vestslesvig. Det samme gælder den gamle kredsby (1920 amtsby) Tønder. Jeg har fortalt om Tønder før 1920 og har under mine årlige censorbesøg på seminariet set den vokse — både i indbyggerantal og nye boligkvarterer. Tønder var og er en dejlig gammel by med de pragtfulde patricierhuse fra ældre tid og den smukke kirke. Man kan spore en vis industrifremgang. Det samme gælder storkommunerne Højer, Møgeltønder, Skærbæk, Løgumkloster, Bredebro og Tinglev, der tilsammen kaldes Vestslesvig (dog fortsat mod nord) altsammen byer, jeg kendte særdeles godt og følte mig hjemme i fra min barndom og især ungdom.

Jeg tillader mig derfor at gengive det kendte hyldestdigt til VESTSLESVIG af lektor A. Egeberg Jensen, Tønder Statsskole (senere 1937-1941 rektor i Haderslev og derpå i Sønderborg) et digt, jeg altid har sat stor pris på:

For en fremmed barsk og fattigt
er vort Land, men rigt paa Minder
for dets Børn og fuldt af Skønhed.
Her Plovjernet Guldhorn finder.

Øst paa knejser over Sletten
som en Kæmpe Kloster Kirke;
Vest paa Mindet stedse taler
om Hans Schacks og Rantzaus Virke.

Skønt er Landet; ingen Hindring
standser Blikket, naar det vanker
over Vidderne og henter
Fred og Ro til Sind og Tanker.

Skønt, naar Solen gaar i Hav og
farver Enge gyldentrøde,
naar langs Gadens gamle Huse
Møgeltønders Linde gløde.

Her er skønt, naar Duggen perler
trindt i Engens Blomstervrimmel
under Lærkens Jubeltoner
fra den høje, lyse Himmel .

Nattens dybe Stilhed brydes,
naar de vilde Svaner skrige;
hvem kan glemme Fugletrækket
over Rudbøl Sø og Dige!

Skønne Land! Dit strenge Aasyn
kun den fremmede du viser,
dine Børn du mildt tilsmiler.
Elskte Hjemstavn! vi dig priser.

Jeg husker, at jeg, da jeg første gang læste det, studsede ved ordet »fattigt« — ja, måske »for en fremmed« — Egeberg Jensen stammede jo fra Vejleegnen med de pragtfulde bøgeskove og store bakker. Ikke fattigt, men barsk kunne landet være, når havet under de hårde novemberstorme hamrede på kysten og tog fat i gårdenes og husenes stråtage (man frygtede i min barndom stormen mere end lynild): men de stærke, velholdte og smukke bygninger holdt og vidnede om velstand. Man sagde: Det er en dårlig gård, der ikke kan ernære én »doven mand« — altså før 1920, hvor de tyske toldlove beskyttede kornavl og opdrætning af slagtekvæg. Efter 1920 har bønderne som kaldsfællerne nord for Kongeåen selv lært at arbejde — og det med glæde, selv om tiderne for landbruget ofte kunne være hårde. Her som overalt i Danmark håber landmændene på en tilslutning til fællesmarkedet.

Det var derfor med stor interesse og glæde, at jeg gennemarbejdede bogen: »Vestslesvigske Perspektiver i Egnsudviklingen 1970—1985« — udgivet af T. Haarløv og P. Groth Bruun. (Amtmand, dr. jur. Tyge Haarløv og jeg har byttet vore doktordisputater og anden videnskabelig produktion). Jeg tillader mig at gengive følgende oplysninger:

1. Nordslesvig har i tiden fra 1950—1970 har en befolkningstilvækst på 15,2 % sammenlignet med 14,3 % for hele landet (amterne: Haderslev 8,1 — Åbenrå 12,9 — Sønderborg 38,6 — Tønder 2,1. Sammenlign hermed amterne: Ribe 18,8 — Vejle 17,1 — Thisted ÷ 7,1 og Maribo ÷ 3,7). Jeg citerer: »Tønder amt er set over et længere åremål inde i en positiv udvikling.«

2. Vestjylland og Vestslesvig var i middelalderen og fremefter forenet i en erhvervsmæssig fællesinteresse: eksport af stude til nabolande hinsides Nordsøen mod vest og sydvest og mod syd; men udførselstolden for stude og udførselstolden for kramvarer, at erlægge ved Kongeåen i perioden 1650—1800 bevirkede, at Vestslesvig, hvor der stadig var frit slag for eksporten syd og vest på, trivedes, mens Vestjylland vantrivedes og var præget af armod og folkeflugt. Afviklingen af toldbeskyttelsen, som forløb fra 1788 til 1851 og den nye Kongeågrænse i 1864 vendte billedet af det fattige Vestjylland og det rige Vestslesvig om: »Esbjerg havn og de mange jernbanestrækninger med stationsbyer i området mellem Kolding og Esbjerg satte befolkningstallet afgørende i

vejret nord for den gamle grænse, medens det af flere årsager, navnlig udvandringen, stagnerede syd for grænsen.« Udvandringen til USA og Danmark spiller en afgørende rolle: Hvem havde i min barndom ikke familie de nævnte steder? Vestslesvig blev stillestående, men ikke fattig, det sørgede som nævnt de tyske toldlove for. Indgreb fra regering og lovgivningsmagt udgør altså en hovedårsag til fremgang og tilbagegang i disse områder.

3. De følgende kapitler i bogen bringer udførlige oplysninger om målsætning og midler, statslig egnsudviklingsindsats, statens jordlovsudvalg, lokal egnsudviklingsindsats, de vestslesvigske kommuner, lokalisering, drivkræfter, egnsudviklingen, fællesmarkedet og nye veje. I slutkapitlet: Sammenfatning og perspektiver understreges følgende: Skal den ekspansive linie, som målsætningen angiver, følges, er en samordning af såvel offentligt som privat initiativ til gavn for det vestslesvigske område absolut nødvendig! Altså med andre ord: Samordning mellem bistandsapparat og udfoldelse af privat initiativ og dygtighed på egnen.

Det er et fortjenstfuldt arbejde, amtmand og medudgiver her har ydet. Man spørger uvilkårligt: Vil det nordslesvigske storamts borgmester og amtmand have samme mulighed for at løse de mange egnsproblemer, som amtmand og amtsråd i det gamle Tønder havde — mænd, der havde fingeren på erhvervslevets puls i det mindre område. Vi håber, det må lykkes.

Hermed er for mig personlig rejsen og ringen Vestslesvig—Nakskov—Vestslesvig sluttet; dog bliver mit sidste hvilested ikke på Skast kirkegård, men Nakskov kirkegård, hvor mine nærmeste hviler eller kommer til at hvile.

IX.

Forskellige familieforhold

(- som kan springes over)

Er nogle læsere måske nysgerrige og spørger, hvordan en embedsmand får råd til sådanne rejse- og ferieophold, svarer og spørger jeg: »Hvem her i Danmark har ikke været på Mallorca eller i Italien?« Som jyde er man økonomisk og sparer op i tide. Det havde jeg gennem mange år i det dobbelte embede og som vel aflønnet censor ved universiteterne og seminarierne haft rig lejlighed til. Jeg har i det foregående fortalt, hvorledes jeg under de vanskelige boligforhold i Nakskov i 1947 købte hus i Sønderho. Det har vist sig at være en god forretning. Da vi i 1955 igen stod uden lejlighed, købte vi en mindre villa på Svingelsvej — også en god handel. Det har senere ærgret mig som jyde, at jeg af forholdene så at sige blev tvunget til at købe ejendom for at bøde på den snigende inflations virkning. Jeg har dog selv været vidne til værdiforringelse af mønten under den frygtelige tyske inflation efter 1. verdenskrig. For øvrigt findes der jo også aktier og obligationer, som man kan anbringe opsparet kapital i. Lad det være den økonomiske baggrund for rejserne.

FAMILIEBILLEDE FRA 1922

Stående fra v.: Chresten, Karl, Anthon, Lorenz og søster Maria (Misse) mellem far og mor.

FRA ET OPHOLD PÅ FANØ 1958

Fra venstre: Anthon, Chresten, Lorenz, Karl og søster Misse.

Hvad mit helbred angår, har jeg — siden lungehindebetændelsen på lazarettet 1916 og den »spanske syge« i 1918 bragte mig til gravens rand — gennem de følgende 50 år kunnet glæde mig ved et godt helbred — bortset fra en kort tid med embedsstress efter krigen og en lille rift på tolvfingertarmen i 1971, der nu er fuldstændig i orden igen. Vor læge, Willy Schødt, som to gange om året kontrollerer min sundhedstilstand, har sagt til mig: »Du er en stærk 70-årig mand« — en bedømmelse, der bekræftes af sygehuslægerne.

Min afdøde hustru og min nuværende hustru har derimod flere gange været indlagt. I fællesskab var og er vi enige om, at vi alle tre har mødt stor dygtighed og venlighed hos overlægerne, lægerne og sygeplejerskerne — et forhold, som vi har været og er meget taknemmelige for. — Nakskov Amtssygehus er et godt sted at være, når sygdom melder sig.

Da mine erindringer betegnes som »Begivenheder, jeg oplevede, og mennesker, jeg traf eller lærte at kende«, må jeg selvfølgelig også berette om dem, der stod mig allernærmest. Fars og mors død er blevet omtalt i et tidligere afsnit.

Jeg tror, det var efter mors forslag 1920, at hele familien lod sig fotografere; dog var vi fem unge så ufornuftige, at vi bad far om at erstatte sin fine gammeldags sorte silkekrave med den lille sorte sløjfe med et hvidt skjortebryst — men far afslog bestemt at tage hvid flip og farvet slips på. Det passede ikke til ældre landboer dengang. Dog var vi fem søskende under et ophold i Sønderho 1958 så forudseende at lade os fotografere, thi nogle år derefter døde vor ældre broder Chresten. Det er for os søskende morsomt at sammenligne billederne fra 1920 og 1958.

Min ældste bror *Chresten* havde før krigen skabt sig en blomstrende forretning i herrekonfektion efter mål med agenter og kunder i hele Danmark og indrettet en fabrikationsvirksomhed i Randers. Krigen kom, og virksomheden måtte på grund af manglende udenlandske klædestoffer standse. Værnemagten tilbød ham fremstillingen af uniformer. Dette afslog han selvfølgelig og satte så sine penge i hestehandel og tørvefabrikation — ting, som han ikke havde forstand på og tabte derved en stor del af formuen. Med restkapitalen oparbejdede han efter krigen sin gamle forretning. Desværre havde han under kørselen til sit sommerhus på Røm et biluheld på dæmningen i slutningen af 1950'erne. Dette tog stærkt på ham, han ældedes og døde 1962 og efterlod sig enken Frida, men ingen børn.

Min næstældste bror *Lorens* — soldaten fra Verdun — måtte efter krigen tage vejarbejde og blev senere fastansat som amtsvejmand ved Tønder amts vejevæsen. Få år efter købte han en mindre landforretning i kolonial m. m. i Bredevad — han havde i sine unge dage været i handelslære — og fik den til at vokse. Han fik her med sin kone og deres tre børn et dejligt hjem. Konen passede butikken og han selv vejtilsynet om dagen og regnskabet om aftenen. Efter pensioneringen solgte han forretningen, købte en villa i Øster Højst og indrettede et sommerhus i Sønderho, hvor hans kone ganske pludselig døde. Plaget af ensomheden giftede han sig igen et par år senere med »Heja«, en enke i samme alder. Fra første ægteskab er der tre børn: datteren *Helga* er

gift med disponent *Chr. Jensen*, Åbenrå, den ældste søn *Hans* — der altså bærer farfars navn og derfor skal arve den danske soldaterpibe fra 1879 — er gift og er overmontør i Åbenrå. Den yngste søn *Christian* er gift og er overpostpakmester i Tønder.

Min yngste bror *Anton* prøvede i de unge år forskellige erhvervsmuligheder. Under den 1. verdenskrig var han ved landbruget, blev dernæst efter flugten til Danmark oplært i et stort handeleggartneri i Birkerød, købte derpå jord til et gartneri i Haderslev, sled bravt i det i tre år, gik økonomisk i stykker under krisen 1929 og tog så som så mange dygtige jyder uldsækken på nakken eller på cyklen. Under de talrige besøg i de mange sønderjyske hjem lagde han mærke til mangt et stykke sønderjysk møbel. Da pengene var små hos landmændene omkring 1930, blev det somme tider til byttehandel. Det var begyndelsen til hans landskendte antikvitetforretning i Gram og sommerfilialen i Sønderho. Da han fyldte 60 år i 1961 havde et af Jyllands førende blade et helsides interview med ham og billeder fra forretningen med de gamle antikke møbler og hollandske fliser. Omtrent samtidig havde han besøg af fjernsynet, jeg så ham selv i TV og glædede mig over hans uforfalskede sønderjyske mål. Hans speciale er som antydte sønderjyske møbler og hollandske kakler eller fliser. Mange af dem har han købt direkte i Holland og Frisland, da de mange tidligere kakkellædte vægge i Vestslesvig og Sydslesvig nu er en saga blot. Handel og hobby blev for ham en enhed, der beredte ham mange glæder og en udmærket indtægt. Ægteparret har to børn, datteren Anni er ugift, og sønnen Svend Aage er svensk gift og er murer i Stockholm.

Vor eneste søster *Marie* giftede sig med *Frederik Madsen*, en søn af skomagermester og skotøjsforhandler Madsen fra Bredebro; de overtog efter fars død den mindre ejendom i Skast og købte — som før nævnt — senere en gård i Bredebro. Da de ingen børn har, solgte de 1965 gården til kommunen og købte en velindrettet moderne villa. Ved en god grog med Flensborg-rum kan Frederik somme tider bevæges til at fortælle om de mange kampe med bolsjevikerne i Ukraine og hjemturen fra Rusland over Saloniki, hvor de en tid sad i fangelejr og hvorfra de med dampere gennem Middelhavet kom til Danmark, hvor der ventede dem en hjertelig modtagelse. — Der har altid været et godt sammenhold mellem os fem søskende og ægtefæller — både på Fanø om sommeren og i vore hjem.

Norma, min første hustru, døde den 11. juni 1958 af lungekræft — endskønt hun nærmest var ikke-ryger. Det var et hårdt slag for vore to døtre, Tove og Norma, og mig. Ensomheden efter begravelsen tyngede. De to døtre havde jo deres egne hjem.

Norma, den yngste, er gift i USA; som før nævnt har hendes mand to gange været gæsteforfatter i Danmark; sidste gang han var her, benyttede han sammen med sin kone forelæsningsferien i januar måned til at bese Assuandæmnin-gen i Ægypten. Hjemkomne derfra forelå der en indbydelse til at holde nogle forelæsninger i Israel. Atter af sted i fly og hjem igen, hvorefter han atter på opfordring måtte holde forelæsninger i Belgien og i Oslo. — Sommeren 1969

er de igen på besøg i Danmark, som de gæster hvert andet år med deres lille datter Norma III — kaldet »Sidse«. De skal arve huset på Fanø.

Tove er gift med en skolekammerat fra deres fælles studenterhold 1949. Tove fik sin uddannelse som fysioterapeut; vennen og senere ægtemand *John Lange Jacobsen*, der er søn af afdøde købmand *J. Jacobsen* og hustru *Myrtle* (f. Lange i USA) ved Svingelen, Nakskov, tog 1. del som stud. polit., hvorpå han tog eksamen som socialrådgiver. Han ville have med mennesker at gøre, der trængte til hjælp. Dem fandt han i rigt mål på Kofoeds Skole, hvor han lige fra studietiden til den dag i dag har haft sit virke som socialrådgiver, en tid tillige som forstander for det nye ungdomshjem ved Englandsvej og senere især som leder af revalideringsarbejdet. De har selv to raske drenge — *Karl Christian* og *Hans Jacob* i deres hjem i Kastrup. I december 1968 blev han pastor Erh. Jørgensens efterfølger som forstander for Kofoeds Skole.

Min svigerfar og svigerinde *Yrsa* døde i 1930'erne, og min svoger, dr. phil. *K. L. Henriksen* og min svigermor i 1940'erne; dermed var min hustru den sidste af de tre søskende. Hun følte det meget hårdt — men endnu hårdere blev det for min svogers enke med fire drenge på en lille enkepension. Men de har klaret sig godt. Den ældste, *Ebbe*, fulgte farfars eksempel som politimand, *Christian* var læge på Bornholm († 1971), *Ove* er cand. psych., og *Bjørn* er gymnasirektor i Rønne på Bornholm.

En lidt ældre god ven af mig sagde til mig i min ensomhed: »De må gifte Dem igen; jeg har gennem mine mange besøg i Deres hjem set, at De har haft et lykkeligt ægteskab. Jeg har ligesom Dem mistet min hustru efter over 30 års ægteskab og giftet mig igen. Det er nemlig tegn på, at man har haft det godt i ægteskabet og derfor føler sig så ensom. En enkemand efter et mislykket ægteskab kan bedre tåle ensomheden«. — Jeg fulgte hans råd og eksempel og giftede mig med enken efter købmand *Th. Johansen* — vore gode venner og naboer såvel i byen som ved Sønderstrand i sommerferien under krigen. Vi to ægtepar kom som nævnt meget sammen, så hvad var mere naturligt end ægteskab mellem os to efterladede. Vi giftede os den 23. juni 1959. Da min nuværende hustrus formue ved ægteskabets indgåelse var større end min, fik vi efter mit ønske særje. Min kones formue blev dermed båndlagt. De fælles udgifter skulle dækkes af min ret store embedsgage — senere pension — og den mindre fælles renteafkastning; den adskilte formue tilfalder dermed vore respektive arvinger på hver sin side. Jeg lejede min villa ud på Svingesvej, og Dagny og jeg indrettede vort fælles hjem i min hustrus store villa i Danagade, hvor vi nu i mange år har levet et harmonisk og lykkeligt liv sammen.

Min stedsøn, *Ib Th. Johansen*, er købmand i korn- og foderstofbranchen. Han er, ligesom faderen var, en overordentlig energisk og dygtig forretningsmand; han købte i 1964 med moderen som kautionist en gammel købmandsgård i Hobro og har formået at få denne forretning, der var på retur, til at blomstre og udvides — en merkantil bedrift i kriseårene for landbruget i midten og sidste halvdel af 1960'erne, hvor mange korn- og foderstofforretninger har det svært eller har måttet bukke under.

I februar 1970 solgte han derfor forretningen og overtog 1. april samme år stillingen som fuldmægtig (souchef) i indkøbsafdelingen på Carlsberg — et arbejde, han var glad for. Dog længtes han efter Jylland og sagde derfor ja til en tilbudt stilling som salgschef i kornfirmaet A/S Grabow & Co., Horsens, og som leder af firmaets datterselskab i Getbæk.

Ib er gift med *Inge*, en datter af fhv. gårdejer *Arthur Christensen* og hustru, *Aunede*. De har to døtre, *Charlotte* og *Vibeke*, der er både forældrenes, farmors, morfars og mormors små solstråler.

Men min hustru har som mormor et tungt kors at bære, idet hendes afdøde datter, *Tove*, der var gift med læge *N. V. Tvenge*, nu Århus, døde kort efter fødslen af drengen *Torben*, der viste sig at være evnesvag — vistnok på grund af iltmangel under den meget vanskelige fødsel. Tre år gammel blev han overladt til mormor og ved fireårs alderen til *Inges* forældre, hvor han fik et dejligt hjem, indtil han ved 10-års alderen måtte anbringes på *Rødbygård*.

I 1970 solgte min hustru sin villa i *Danagade*, der var blevet alt for stor for os to over 70 år, hvorpå vi flyttede ud i min mere overkommelige og i alle retninger moderniserede ejendom på *Svingelsvej*. På *Svingelsvej 135* fik vi ligesom i *Danagade 1* ikke blot »hus og hjem, mad og drikke«, men også »gode venner, trofaste naboer og deslige« — som det jo hedder i *Luthers* forklaring til det 4. bud i »Fader Vor« om »dagligt brød«.

Når jeg nu som ældre mand tænker tilbage på et langt og lykkeligt liv, så samler mine tanker sig om far og om fire kvinder, som jeg står i dyb taknemmelighedsgæld til, nemlig: min mor, min svigermor, min afdøde hustru og min nuværende hustru. De har — hver på sin måde — været med til at gøre livet lyst og lykkeligt for mig.

X.

Tilbageblik

1. Genforeningen fuldbyrdet

Som det fremgår af afsnittet om de sønderjyske studenter fra 1920'erne og andre steder i bogen, er vor generation fra før omkring 1900 den sidste, der som præjiske statsborgere har oplevet både barndom, skolegang, militærtjeneste under den 1. verdenskrig, afstemningen og efter genforeningen 1920 som danske statsborgere den videre uddannelse ved universitetet og andre læreanstalter. Afsnittet om de sønderjyske studenter fra 1920 og de første år derefter viser, at mine kammerater fra 1920'erne har fået deres virke både i Sønderjylland på begge sider af grænsen fra 1920 og i »det gamle land« og dermed bidraget til at slette den gamle Kongeå-grænse.

Man bedes derfor ikke betragte mine oplevelser og minder fra tiden før

1920 og de 50 år efter genforeningen som blot personlige minder, men også som vor generations indsats — for mit vedkommende efter studietiden 1920-26 med seks års arbejde i Sydslesvig, ni års deltagelse i Nordlesvigs kulturelle liv som pædagog og deltager i sønderjysk sprogforskning, der medførte 30 års virke som censor ved seminariernes lærereksamen og universitetrenes embeds-eksamen.

På lignende måde kunne vor generation af de 70-årige fortælle om tiden før 1920 og derefter om deres uddannelse og virke som landmænd, arbejdere, håndværkere og forretningsfolk. Dette er også i høj grad tilfældet; enhver, der igennem de mange år har læst afhandlinger og artikler i årbogen for Historisk Samfund for Sønderjylland, dens serierække og Sønderjysk Månedsskrift, vil få det bekræftet. Alle har været — mere eller mindre direkte — med til at gøre en indsats inden for deres uddannelse og erhverv, organisationer og politiske partier.

Er man i tvivl bør man købe og læse »Nordslesvigs Aandelige Genforening med Danmark« (serierække nr. 10, redigeret af Cl. Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen, som en hyldest til amtslæge, dr. med H. Lausten-Thomsen på hans 70-årige fødselsdag den 6. juni 1948 for hans indsats som den mangeårige formand for Historisk Samfund for Sønderjylland). Her fortæller seminarielktor Palle Nielsen først om den litterære udvikling i Sønderjylland efter 1920: Om Nordslesvigs store digter Marcus Lauesen, som jeg kender fra Haderslev-tiden om min gamle elev fra Duborgskolen, Sydslesvigs jævnbyrdige digter Willy August Linnemann, om skuespillerne af Chr. Demuth og H. D. Kloppenborg, og om Cl. Eskildsen, Johannes Reiff og Ernst Christiansens krigsoplevelser. Derpå fortæller Peter Beck om Sønderjysk Folkemåls digtning efter 1920 og dens repræsentanter: Chr. Seeberg, min gamle kollega fra lærerhøjskolen i 1919, Hansigne Loentzen (Sven Tange) og hendes digt om »Di gammel Søkaptajner«, malermester K. M. Gubbi i Bevtoft og sidst men ikke mindst om vor store folkemålsdigter, bibliotekaren i Odense, Martin N. Hansen, hvis digtsamling »Madeleine« er landskendt — i hvert fald i Sønderjylland. Jeg traf ham første gang i Tønder 1918 under krigen, hvor jeg frarådede ham tysk læreruddannelse og tilrådede ham et ophold på dansk højskole; senere mødtes vi i vort hjem i Flensborg og i hans hjem i Odense.

Nu må jeg fatte mig i korthed og nævne Morten Kamphøener: Mindebøger, Knud Olrik: Teater- og musikliv i Sønderjylland efter 1920, Jens W. Klinkby: Sønderjysk Kunst og Kunstindustri fra Genforeningen til 1947, Jens Holdt: Kirkelig Vekselvirkning mellem Grænselandet og Moderlandet 1920-47, Th. Roust: Træk af sønderjysk Skoleliv efter 1920 (se tillæg I, 2) og Knud Fanø: Sønderjysk Indsats i dansk Videnskab efter 1920.

Lignende skildringer er givet eller kunne gives af udviklingen og førende mænds og kvinders indsats efter 1920 inden for landbrug, industri — tænk på Danfoss! — håndværk og det politiske liv og dets organisationer.

Som sønderjyde tror jeg, at vi alle fra 1920 og derefter føler os i stor taknemmelighedsgæld til vore landsmænd »fra det gamle land« for deres indsats

og vort samarbejde med dem i skole og kirke og andet kulturel virke, i erhvervslivet af enhver art og i det politiske liv i Sønderjylland.

I fællesskab har vi allerede for år tilbage fuldbyrdet genforeningen af 1920. Jeg tillader mig derfor at citere forordet i førnævnte skrift af 1948: »Nordslesvigs aandelige Genforening med Danmark maatte fuldbyrdes gennem en langvarig Udvikling. I Dag vil ingen tvivle om, at nu er Nordslesvig ikke blot statsretsligt, men ogsaa aandeligt en Del af Danmark. Genforeningsarbejdet har kostet Slid, Offer og Kamp, og mange Mænd og Kvinder har sat al deres Kraft, hele deres Vilje og Energi ind herpaa. Danmark vil altid være dem Tak skyldig«. Denne vort lands tak gælder både de »fødte« sønderjyder og vore landsmænd nordfra, der gennem deres virke i Sønderjylland er blevet til sønderjyder — et genforeningsarbejde, som mange landsmænd fra nord for Kongeåen har betegnet som deres livs største oplevelse.

Vi ved jo alle, at vi sønderjyder er blevet betragtet som et vanskeligt folkefærd og af en udpræget egenart — hærdet under grænselandets fremmedherredømme. Dette mærkes jo også på vor kærlighed til vort folkemål, som tyskerne hånende kaldte »kartoffeldansk«; og netop derved styrkede de vor kærlighed til vort mål før 1920. Derfor har det også efter 1920 — trods skolens og de senere massemediers påvirkning — holdt stillingen. Jeg citerer (sammen med Peter Jeppesen) Th. Roust: »Den sønderjydske Dialekt er den stærkeste Dialekt, jeg kender. Den ligger dybere i Sindet end andre Dialekter gør, og Sønderjyderne slipper den ikke«. Jeg personlig mener, at man både bør bevare den sønderjyske dialekt og beherske vort fælles rigsmål. Vi må i fællesskab se med forståelse og respekt på det sønderjyske folkemål.

Sammen har vi ligeledes i gerning husket vort løfte til Sydslesvig fra 1920: »I skal ikke blive glemt!« og givet den gamle grænsedevise fra 1920'erne: »Front og bro« en nutidig og mere virkelighedsnær betydning.

Vor generation og mellemgenerations børn og børnebørn har taget arven og opgaven op. Jeg tror, at vor sønderjyske ungdom har både viljen og evnen dertil, selvom 1. verdenskrig, afstemningen og genforeningen for dem kun er historiske begivenheder, som den ældre generation har oplevet.

2. En ældre mands syn på nutidens ungdom

Den ældre generation har ofte gennem tiderne udtalt en vis utilfredshed med ungdommen. Heri kan jeg ikke være med; thi igennem et langt virke som pædagog og som censor ved universiteterne og seminarierne har jeg lært at respektere de unges energi og pligtbevidsthed; dette gælder i hvert fald for det overvejende flertal. Hvad nutidens »ungdomsoprør« og adfærdsmønster vedrører vil jeg mene, at det er tegn på rod- og rådløshed i en verden, der billedligt talt er gået i stykker for dem og endt i kaos — set med de unges idealistiske og måske skarpe, men usikre øjne; de overser de goder, velfærdsstaten byder dem og drømmer om et nyt livsmønster og en bedre samfundsstruktur som afløser af vore i deres øjne forkvaklede forhold, som de ældre

generationer med de to verdenskrige på samvittigheden og udsigt til atomdød har ansvaret for. Derfor kritiserer og forkaster »afvigerne« den ældre generations værdier, autoritet og følelser — ja, præges ofte af frygt og angst for fremtiden og had til vestens samfundsform.

(Senere tilføjelse: Læs i denne forbindelse en instruktiv artikel af forstander J. Lange Jacobsen i Kofoeds Skoles blad, september 1972: »Om social tilpasning i vort dynamiske effektivitetssamfund«.)

Man kan spørge: Har hjem og skole og samfundet svigtet? Vor ældre generation voksede op under hårdere vilkår og lærte fra barndommen af nøjsomhed, arbejdsglæde og ansvarsbevidsthed, de gjorde de fleste unge mere modne og selvstændige, så de f. eks. kunne klare de vidunderlige »frie studier« ved universitetet. Ungdommen nu til dags lever jo under helt andre vilkår, har som unge flere penge mellem hænderne og får en absolut nødvendig hjælp — i form af legat eller lån — til deres uddannelse. Ikke et ondt ord om det! Men er ungdommen så taknemmelig for den hjælp, den får, som vi var for 50 år siden? Er det ikke noget, ungdommen af i dag mener at kunne kræve?

Men jeg tror nu alligevel, at de fleste af nutidens ungdom ikke ønsker at lade sig indrullere i ungdomsoprørets bataljoner, men har den bevidsthed, at en vis nøjsomhed, ansvarsbevidsthed og selvstændighed heller ikke for dem er forældede dyder. De var for os i vor ungdom med til at give os følelsen af trykthed og trivsel — selv om vi ikke kendte disse nutidens to modeord.

Man tænker som ældre tit på livet i naturen; vi ser her, hvorledes unge træer og planter i det lange løb ikke kan nøjes med solskin og vindstille, men må hærdes ved regn, blæst, ja storm og frost — blot ikke i form af krig, som også jeg hader — for at de kan opnå den fulde udfoldelse. Kan man bruge det billede om ungdommens vækstbetingelser? Jeg spørger blot!

3. Valget af mit personlige livssyn

Et af tidens slagord er jo eksistentialisme. Vor store tænker *Søren Kierkegaard* kendte begrebet i positiv forstand, mens nutidens eksistentialister opfatter begrebet i negativ forstand og dermed fratager den menneskelige eksistens eller tilværelse i tid og evighed enhver positiv mening. Gennem årtier har den medicinske og psykiatriske videnskab været bestemt af et materialistisk mekanisk-naturvidenskabeligt livssyn. Wienerpsykiatrikeren *Freud*, der omkring 1900 fremlagde sit værk om drømmetydning som kongevejen ind til sjælelivets dybeste kilder, mente — som den norske overlæge og psykiatiker *Gordon Johnson* skriver i sin i 1968 udkomne bog »Fra angst til trykthed« — at hele sjælelivet til dels kunne forklares ud fra ubevidste kilder, der lå som dynamiske kræfter i dybet. Han påviste »viljen til lyst«, seksualiteten, som den stærkeste kraft; hans elev *Adler* har hævdet, at »viljen til magt« er stærkere, mens professor *Viktor Frankl* vil hævde, at en af de stærkeste magter i menneskesindet er »viljen til at finde en mening i tilværelsen«.

Jeg har været inde på nogle af disse tanker i min sidste dimissionstale.

Spørgsmålene: Hvorfra, hvorfor, hvorhen i eksistentiel belysning skal tvinge os til at finde et svar på spørgsmålet: Er der en mening med tilværelsen? Nogle vil svare: Det vedkommer os ikke; alt det ud over fødsel og død er kun en tro, alt er forbi med døden. Så kan man svare dem: Jeres materialisme og ateisme er jo også kun en tro, som I så hånligt kalder en religiøs-etisk overbevisning, den kristne tro. Fornuften kan ikke træffe afgørelsen. Der ligger i ethvert menneske, som Frankl så klart har antydnet, en trang til at søge efter en mening i tilværelsen: Den evige sandhed — lad os kalde den Gud. *Lessing* og *Goethe* ville nøjes med den stadige søgen efter den evige sandhed, der beroede i Guds »højre hånd« og derfor ikke kunne erkendes, mens mænd som *Augustin*, *Luther* og *Søren Kierkegaard* ville finde den — og de fandt den i den kristne tro.

Søren Kierkegaard talte i »Stadier på Livets Vej« om æstetiske, de etiske og de religiøse livsanskuelser; han afslog ny d e l s e n i alle dens former som livsmål, respekterede den etiske livsindstilling, hvor p l i g t e n er nøgleordet, men fandt livets mål og mening i det religiøse krav om den enkeltes valg og deraf følgende »Spring ud på 70000 favne vand«.

Min interesse for frimureriet går tilbage til studentertiden, hvor jeg læste om en professor, den senere biskop, dr. theol. Peter Madsens kritiske indstilling overfor ordenen. Jeg var klar over, at kong Chr. den X var ordenens øverste styre, og at mange præster og højere gejstlige var ordensbrødre — oftest i egenskab af »taler« og andre embedsstillinger i logen.

I Flensborg lærte jeg i Duborgskolens rektor, dr. phil. Andreas Hanssen, en god repræsentant for ordenen at kende. Hans efterfølger, Bernhard Hansen, og flere lærere blev i 1920'erne og 30'erne efter eget ønske optaget i ordenen, så skolen af det herskende nazistyre blev betragtet som en frimurerrede. Det var denne modsætning til nazismen og bekendtskabet med dr. Hanssen i Flensborg, redaktør Th. Thomsen, Haderslev, og Haderslev logens »ordførende mester«, sognepræst Hammelev fra nabobyen Hamlev, der fik mig til at søge optagelse, hvilket skete i 1934 med dr. Hanssen og pastor Hammelev som »faddere«.

Jeg har været glad for medlemskabet — især som »taler« i Haderslev logen. Jeg har — som mange præster — oplevet den glæde at kunne tale til en så stor forsamling af modne mænd om etiske og religiøse problemer — præget af visse symboler og handlinger, der på en meget smuk måde op igennem graderne giver udtryk for kristne grundsandheder vedrørende livets tre store spørgsmål: »Hvorfra, hvorfor, hvorhen«. (Her må vi huske på, at de nordiske loger kræver kristen dåb for optagelse — modsat logen i Sydeuropa, hvor også ikke-døbte personer kan optages). Enhver alvorlig dansk frimurer — jeg ser bort fra de brødre, der søgte optagelse i logen, fordi de mente, at det var en fin og måske nyttig orden — vil have opdaget, at ingen broder kan løse de opgaver, ordene og symbolet stiller ham overfor, men må stole på en overmesters og den trefoldige store bygmesters nådige bedømmelse.

Den engelske moderloge er fra 1717 — måske med rødder tilbage til middel-

alderens »Frie mestre«, der byggede datidens pragtfulde gotiske katedraler, der i grunden er menneskeheds opstrakte arme mod altets kærlige og nådige skaber. Vel var logerne i 1700-tallet præget af rationalismens deisme med grundbekendelsen: »Gud — dyd (det gode) — udødelighed«, og hvor Gud blev opfattet som udenforstående (transcendent) skaber af sit værk — modsat den anden, den panteistiske opfattelse, at Gud er immanent: at skaber og skaberværk danner en enhed; men for kirken og den kristne orden gælder den såkaldte teisme: At Gud som universets store bygmester åbenbarer sig i sit skaberværk — men samtidig stod udenfor, over sit værk: At Gud er både immanent (i) og transcendent (udenfor, over) sit univers. Enhver frimurer kender — eller bør kende — Johannes Evangeliets 1. kapitel og de tanker, dette kapitel indeholder. Det er tanker og symboler, enhver alvorlig og tænkende mand har godt af at opleve — og efterleve. Det var disse positive tanker, der som en modvægt mod nazismens værste voldsudfoldelse var medvirkende til min optagelse i ordenen, der i det skjulte ofte optræder som den barmhjertige giver og medbroder.

Som tysklærer i 3. gymnasieklasser har jeg flere gange gennemgået Goethes store værk: Faust 1. Enhver, der kender værket, husker, hvorledes dr. Faust — det søgende menneske — sidder i sit studereværelse og forsøger at få en tilfredsstillende oversættelse af Joh. Ev. kap. 1. fra den »Hellige« original (Urtekst: græsk: logos og senere på latin: verbum). Han er ikke tilfreds med: Im Anfang var das Wort: Thi ord kan være billige. Han forsøger derfor at oversætte Logos med S i n n (mening) evt. tanke, forkaster derefter ordet K r a f t (kraft, evne) og slutter med oversættelsen: T a t (dåden). Da Faust her arbejder med et metafysisk spørgsmål, må der ved hver oversættelse være et underforstået tillægsord: G u d d o m m e l i g t. Dermed nærmer vi os den græske opfattelse af Logos som den i sig selv hvilende og talende fornuft, hos de græske historikere, som verdensloven og hos jøderne på Kristi tid som den guddommelige selvbevidsthed, som idéverdensens kilde og bærer. Jeg personlig har altid oversat Logos med »Den guddommelige skabertanke eller det guddommelige skaberord — ved hvem alt er blevet til, og som er livet og det sande lys, og som blev menneske i Kristus Jesus. — Det var min personlige opfattelse af Logos-begrebet i min studietid — altså allerede før jeg blev kristen frimurer. Jeg har altid næret stor respekt for det søgende menneske, som f. eks. Goethe, Lessing m. fl., men jeg har altid følt mig mere tiltrukket, draget af personligheder som Augustin, Luther, Brorson og V. Beck: Følelsen af at have f u n d e t »skatten« — dog hos nogle med forbehold mod religiøs selvsikkerhed og trang til dømmesygge. — Jeg tror, det er en arv fra min mor.

Der findes mange kristne, der i ydmyghed og inderlighed og »troende overgivelse« har en støtte, der kan bære gennem liv og død. — Dem bør man ikke forvirre eller forarge med filosofiske og teologiske teorier vedrørende metafysiske problemer, f. eks. er der et liv efter døden? Jeg husker, at professor, dr. theol. P. G. Lindhardt talte om dette spørgsmål for mange år siden i Harmoniens store sal. Jeg tog ordet efter foredraget og henviste til 1. Kor. 15, der handler om opstandelsens a t (Kristi opstandelse) og opstandelsens h v o r-

l e d e s (sædekornet). Jeg understregede, at al kritisk tale herom hverken kan bevises eller modbevises ad forstandens vej, men kun virker forargende på enhver ydmyg troende. — Jeg tror, professor Lindhardt forstod, hvad jeg mente. Under et senere besøg, hvor han talte for Gymnasiets elever om Søren Kierkegaard, sagde han med et smil efter foredraget: Her er rektor og jeg sikkert enige, hvad jeg smilende bekræftede. Under et hyggeligt samvær bagefter i vort hjem, hvor vi uddybede spørgsmål, der kunne forarge, forstod jeg, at vi også der blev enige. Jeg vil gerne betone, at jeg sætter stor pris på professor Lindhardt.

Religionshistorien fortæller os, at der i enhver historisk religion er en sådan trang til at finde en mening i tilværelsen — men vejen til at finde sandheden tydes på forskellige måder. En fremragende religionshistoriker har sammenfattet de forskellige religioners indbyrdes forskel omtrent således: Alle ikke-kristne religioner er antropocentriske, idet de forsøger ved egen hjælp i form af ofringer og andre rituelle handlinger at tilfredsstille den krævende Gud og derved bygge en trappestige nedefra op til Gud som tilværelsens centrum; kristendommen derimod er teocentrisk, det den alene har fundet »sandheden« i nådens frelsende hånd ovenfra ned til os mennesker, der ikke kan frelse sig selv.

De fremmede religioner har altid haft min særlige interesse. Jeg husker, at jeg som ung student først i 1920'erne hørte et foredrag om buddhistmissionen af dr. Reichelt sen., der allerede dengang lagde stor vægt på dialogen mellem kristne missionærer og buddistiske førere i hans missionscentrum Tao-fung-shan i nærheden af Hongkong. Endvidere: mit positive forhold til jøderne, som ytrede sig under den 1. verdenskrig, under forfølgelsen af jøderne under Hitlerstyret i de voldtagne lande og ved oprettelsen af staten Israel, skyldes sikkert min mors interesse og hendes »Zions ven«, det danskskrevne blad fra den tyske Israels mission i Hamborg. Også mellem vore to beslægtede religioner er en forstående dialog på sin plads.

Men også Sudan missionen har haft og har min fulde interesse — især fordi min ven, fhv. viceinspektør V. *Cornelins*, har ydet en så stor indsats for Sudanmissionen. Som født dansk statsborger i Dansk Vestindien har han under sin lærervirksomhed og sine mange foredrag landet over vist sin kristne solidaritet med sine racefæller i Afrika.

Jeg har i et langt liv søgt efter meningen i tilværelsen og sandheden i de forskellige religioner, i frimureri, i filosofi, teosofi, antroposofi og al slags parapsykologi. Der findes her mange fælles religiøs-etiske grundtanker og forsøg på at finde et svar på livets vigtigste spørgsmål: Hvorfra, hvorfor, hvorhen; men jeg fandt altid tilbage til *HAM*, der kaldte *Gud* vor *Fader* og sig selv *Vejen*, *Sandheden* og *Livet* — til en kristocentrisk tro. Det blev mit livssyn. Enhver må selv træffe valget.

4. En sønderjysk demokratis tak for de 50 år fra 1920-1970

Jeg har ved anden lejlighed nævnt, at vi unge sønderjyske studenter betragtede året 1920 som én stor søndag. Forbi var nu udlændigheden og krigens hårde år, og fremtiden lå nu lys foran os unge sønderjyder. Vi glædede os til at fuldføre vor uddannelse hjemme i Danmark, og vi blev heller ikke skuffede. Jeg tror, mine minder fra studentertiden 1920-1926 viser det. Derpå oplevede jeg de seks frugtbare år i den del af Sønderjylland, der kaldes Sydslesvig, og de uforglemmelige ni år i Haderslev i det genforenede Nordslesvig og til sidst de 26 år som rektor og stadsskoleinspektør i Nakskov.

Man har ofte kaldt ungdommen i 20'erne for generationen, der snublede i starten. Dette gælder i hvert fald ikke den sønderjyske ungdom. Vi studenter, der havde oplevet de hårde år før 1920, syntes ofte, at den »skrivende« del af datidens ungdom, så altfor pessimistisk på tilværelsen og den politiske udvikling.

Her kommer jeg til det for mig afgørende punkt: Det danske demokrati og det nordiske livssyn skuffede mig ikke; tværtimod: vi fra tiden før 1920 følte den store modsætning mellem det præjisiske styresæt og den menneskelige og frie form for folkeligt selvstyre. Jeg har under min embedstid i Nakskov gennem de mange tjenstlige møder i skolekommission og skoleudvalg været vidne til den modenhed og alvor, hvormed de valgte medlemmer røgtede deres hverv som folkets repræsentanter — ofte et stort og krævende arbejde. Jeg kan bevidne, at det altid var »sagen«, der var afgørende for flertallets og mindretallets afgørelser, der med få undtagelser altid til sidst fandt enstemmig tilslutning. Det var og er demokrati, folkestyre i bedste forstand. Dette gjaldt ikke blot på det kommunale skolevæsens område — nej, denne samarbejdsvilje prægede hele bystyret under afdøde borgmester *Marius Nielsen* og den nuværende borgmester *C. E. Hansen* og mindretallets fhv. viceborgmester, skibsmægler *Halfdan Rasmussen* og den nuværende viceborgmester *Erik Sørensen*. Selvfølgelig kan og bør der ikke altid herske enighed i byrådet — det ville betyde, at oppositionen svigtede — men fælles for fler- og mindretallet i bystyret var og er deres virke for byens trivsel.

Det samme tiltalende træk i det politiske liv fandt jeg i vor parlamentariske rigsdag og senere folketing. Jeg har aldrig kunnet binde mig til et bestemt politisk parti — selv om jeg var dybt politisk interesseret og godt kunne have tænkt mig en aktiv indsats i det politiske liv. Men hvilket parti skulle jeg slutte mig til? Kun Retsstatspartiet har ved flere valg i træk fået min stemme; ved alle de øvrige valg har jeg — eftersom mit politiske syn på forholdene var — stemt først på Venstre i 20'erne, så på det konservative parti, så igen på Venstre, derpå det socialdemokratiske parti og ved sidste valg på det radikale parti under Baunsgaard — midterpartiet, der kan danne regering med begge fløje. Dette med de to fløje — eventuelt med et midterparti — stemmer bedst med mit politiske syn, da jeg altid har betragtet det engelske to-partisystem — evt. plus de liberale som midterparti — som det for mig

mest tiltalende; thi så har vælgerne i centrum lejlighed til ved deres stemmeafgivning at afgøre, hvilken fløj, der skal danne regering og dermed overtage ansvaret for folkets vel.

Jeg vil benytte lejligheden til at takke de to politikere: Min pædagogiske kollega *Lysholt Hansen* (S) og politimester *Jørgen Langkilde* (K), Holbæk, for deres positive svar på et for mig vigtigt spørgsmål.

Som neutral vælger skal der fra mig som sønderjyde — jeg tror, jeg kan tale på Nordslesvigs vegne — lyde en varm tak for tiden 1920—1970 til vore folkevalgte repræsentanter i vore byer og til de skiftende folketing og regeringer fra 1920—1970. — Hvis det måtte være mig tilladt også at fremføre ønsker i anledning af 50-års jubilæet, skal det være følgende: Nedlæg ikke Nordens ældste seminarium i Tønder og læg det nye universitet i Haderslev! Opfyldelsen af det første ønske er sket!

Tillæg

I.

Fra sønderjydsk Sprogforskning

1. Fra Flensborg Fjord til Ejderen 1935

Som Indledning til de følgende Skildringer, Oplevelser, Betragtninger og Stemninger fra det sydlige Slesvig i 1931 vil jeg minde om en Boggave, jeg som Dreng i Tiden før Krigen fik af Sprogforeningen. Det var A. D. Jørgensens »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie«, en Bog, der kunde give en nordslesvigsk Skoledreng gode Oplysninger om vor Landsdels Skæbne — Oplysninger, som den tyske Skole hverken maatte eller kunde give. Derved vakttes min Interesse for de historiske Forhold, der førte til Nedertyskens og Plattyskens Fremrykning i Angel og Mellemslesvig og for selve det plattyske Sprog. Det eneste Plattysk, jeg som Dreng hørte derhjemme i Vestslesvig, var de gennem Handelen kendte nedertyske Betegnelser for Tierne 30—90 (*dörtig, veertig, föftig, söstig, söömting, tachentig og negentig*), — Talbetegnelser, man var fortrolig med, men dog følte som Fremmedformer. Under min Læreruddannelse i Tønder fik jeg derimod rig Lejlighed til at høre og lære Plattysk, dog ikke af Byens Borgere — der med større eller mindre Held havde slaet sig paa Højtysken — men af mine Seminariekammerater, der for største Delen var hjemmehørende i Holsten og det sydlige Slesvig. Jeg iagttog, at Holstenerne ofte gjorde de Slesvigere, der stammede fra Angel og Mellemslesvig — altsaa fra det tidligere dansktalende Omraade Nord for Slien og Danevirke — opmærksom paa Udtryk og Vendinger, som de ikke vilde anerkende som rigtig Plattysk, men som jeg derimod syntes lød meget hjemligt og tilforladeligt. Dette Indtryk forstærkedes, da jeg under Krigen lyttede til de forskellige Dialekter, som mine Soldaterkammerater fra Meklenborg, Hannover, Vestfalen og andre nedertyske Egne talte. Det slog mig Gang paa Gang, at det plattyske Sprog i Slesvig var noget for sig: jeg følte, at dets Ordstilling og Dialektudtryk som *Bassel, flütten* og *süsseln* — der kunde faa en Meklenborger til at ryste uforstaaende paa Hovedet — røbede Mellemslesvigs og Angels danske Fortid. — Denne danske Islæt i den tillærte slesvigsk-plattyske Dialekt kom til at staa endnu klarere for mig, da jeg som Student — under mit senere Studium i København — stiftede Bekendtskab med Tuxens lille Bog om »Det plattyske Folkesprog i Angel«, og da jeg under mit Arbejde ved Duborgskolen i Flensborg satte mig ind i Byens hyggelige plattyske Gade- og Omgangssprog. Det kom til at staa for mig som en fristende Opgave at undersøge det danske Sprogs

Indvirkning paa det tillærte Sprog og at give en Besvarelse af Spørgsmaalet om Plattyskens Herkomst i Sprogskifteomraadet i Angel og Mellemslesvig. En Løsning af disse to Spørgsmaal maatte kræve en til Bunds gaaende Under-søgelse af en Enkeltdialekt i Sprogskifteomraadet og en dialektgeografisk Gennemforskning af ca. 110 Sogne og Kommuner i det samlede Omraade mellem Ejderen og Statsgrænsen af 1920. — I det følgende vil jeg forsøge at tage Læseren med ud til et Sogn i Nordangel og der lade ham lytte til Egnens bløde og letforstaaelige Plattysk; senere vil vi udvide vort Under-søgelsesomraade og tage paa en Række Cykleture til det øvrige Angel, Mellemslesvig, Svans, det egentlige Sydslesvig og Dänischwohld.

Vi tager først ud til Husby Sogn i Nordangel. Paa Henvejen nyder vi det smukke nordangelske Landskab og nikker genkendende til Vejviserne med de delvis forvanskede danske Stednavne og til de smukke Gaarde, der med deres slesvigske Byggestil og deres korslagte Kragetræer paa Rygningen — en ødansk Islæt — minder om Gaardene paa Sundeved, Als og Fyn. I Husby bliver vi gæstfrit modtaget, og mens Snakken gaar ved Kaffebordet, synes vi, at Ord som *Huus, Been, Breef, Bloot, Piil, miin, diln, op, haapen, äten* og *drinken* absolut maa antages at være danske eller dog dansk-paavirkede Ord, da de jo ligner Dansk meget mere end det Højtyske, man lærte i Skolen. Der er vi dog gaaet paa Limpinden, thi det er gode nedertyske Ord, der blot staar paa et ældre Lydtrin end deres højtyske Brødre og derfor viser den paafaldende Lighed med deres beslægtede danske Fætre. Ligeledes maa vi heller ikke lade os narre af *wi willen*, der jo minder mere om *vi vil* end *wir wollen* og trods det er en ægte, men snart lidt gammeldags virkende Efterkommer af Hansatidens middelnedertyske Skriftsprog, et Sprog, der ogsaa er Ophav til Udtalen af *g* i Forlyd som *ch*, en Udtale, vi møder i den overvejende Del af vort Omraade, og som faar Holsteneren til at sige om Slesvigeren, at han er *een vun de chude Chegend, wo de chrote chäle Cheorginen so chräsig chuud wassen*. Men naar Konen begynder *un spräken om*, at det er længe siden, hun har været *to Stadts*, da hun er *schlecht to Beens*, og naar Manden siger til Barnet, der gerne vil smage paa et Glas hjemmelavet Vin, *du bist noch nich chroot chenuch, um un drinken en Buddel Win ut*, og med Hensyn til Skolelektierne faar det Svar af Moderen: *ick weet nich, um he dorbi wesen is*, — saa siger vi ikke paa jævnt norslesvigsk »Højtysk«: *Es is nicht leicht und übersetzen dies*, men synes tværtimod, at Dansk skinner igennem baade hist og her, og det med Rette. Og naar saa Drengen, der vil henlede Opmærksomheden paa et mindre farligt Emne, raaber *dor löppt 'en*, idet han peger paa sin Ven Gaardhunden, saa genkender vi jo den danske Brug af *den* og *det* om Dyr og Ting og af *han* og *hun* om Mennesker, mens ægte Nedertysk vilde bruge *he* eller *se* baade om Dyr og Mennesker. Og naar vi, der ikke fik Øje paa Hunden og tillader os at tvivle om dens Tilstedeværelse, faar det rappe Svar *ich hef de Hund sehen*, saa tænker vi med Vemod paa al den Energi, vi som Børn maatte anvende for at forstaa, at Objektet kræver Akkusativ — eller mere jævnt udtrykt Formen *den Hund* — og at Husby-Formen *de Hund* i sin Enkelhed i Grunden minder

LÆRERKOLLEGIET VED NAKSKOV GYMNASIUM 1967

Øverst fra venstre: Offer Andersen, N. Holtse, J. Halse, S. Frederiksen, E. Ørnsholt, O. Ørnsholt, I. Aue, G. Theils, V. Offer Andersen, E. Bjørnekær, P. Jensen — A. Paulsen, F. Mølgård, N. Bertelsen, R. Olesen, L. Lauritzen, E. Bang, K. N. Bock, H. C. Vestergaard, L. Lusinchi, E. Krapper. (Fraværende: Marius Hansen).

Forfatteren fotograferet 30. september 1972 i anledning af sin 75 års dag under det gamle Ballum-standur fra 1771.

lidt om *æ Hund*. Vor Værtindes venlige Indbydelse *si so chuud un nimm bi* kan vist bedst gengives med det jydsk *væ så goj å tøj ve*. Før vi rejser os fra Bordet, noterer vi *sommin* — for ikke at sige *min Sandt* — det gammelkendte Ordsprog *dat is en Ynk un hören en Luus husten*, Udraabet *dat is mi* og om en mindre vellidt Dame det ikke helt ukendte *se is en slimme een in'e Mund*. — Vi siger saa Tak for Kaffe, og mens Konen bliver inde *to süsseln*, gaar vi udenfor og konstaterer med Genkendelsens Glæde, at man ogsaa i Angel har *Ellings*, *Chösslings* og en *Katkelling*, der allerede er saa dygtig, at den kan klatre op paa Husets *Röchnung*. Drengen, der er fulgt med, har faaet Øje paa en *Scharnbas*, som han dog glemmer over *en chance Mulle Pissmüern*. Nu mangler der blot et *Veerbeen* og en *Flachemus* i at faa en hel zoologisk Have. — Men pas paa Bien, min *kleene Poik*, den kan stikke dig med sin *Brott*, saa at du faar en *öhme Stä*, ja maaske *en bollen Finger*. Moderen har imens faaet *afsüsselt* og er kommet ud til os. Sammen gaar vi hen ad Markvejen, der fører ud til *de Lück* og *de Maien*. I Grøften gror der talrige *Schreppen* og *Burren* og inde paa den lave Eng *Siver* og *Pillurt*, ja nede ved Bækken den eftertragtede *Duunhaamer*. Om Sommeren — siger Manden — er det dejligt at gaa *to Felds* med *de Mattpaas* for at sætte *Neeken op*, men om Vinteren, naar Vejen er fuld af *Schapp*, eller naar *de Schnee fukt* og Grøftens Is indbyder til *Seikatten lopen*, er det bedre at arbejde *in'e Lo* eller hygge sig i Stuen, naar der da ellers er andet end bare *Nisten* i Kakkellovnen. Vi standser for at tage Afsked; vi kunde jo vedblive at lytte og snakke *to Domdach*, men vi er jo ikke til *Basselchill*. Vi maa nu *af Stä*, ellers er jeg forresten ogsaa bange for, at Trediemand kalder os *wraulich* eller *stjambic*. — Vi siger Tak og Farvel til vore gæstfrie Værtsfolk og tager tankefulde til Flensborg Vort Sind er optaget af Angelboens tillærte Sprog, der lyder saa fremmed og dog saa hjemligt, fordi vi føler det som det, det er: en nedertysk Podekvist paa jydsk Sprogstamme.

Efter at vi nu har faaet en lille Prøve paa en typisk nordangelsk Dialekt, maa vi ud paa den tre Maaneders store Tur gennem hele Omraadet mellem Sproggrænsen og Ejderen. Kun hver Lørdag tager vi hjem til Flensborg for at tilbringe Søndagen der. Benyt et saadant Flensborgophold til at stifte Bekendtskab med Fortidens Minder og Nutidens danske Virke i Sønderjyllands gamle Hovedstad: Kirkegaardene, Helligaandskirken, Jessens gamle Blad, Borgerforeningen, Hjemmet, Flensborghus og Duborgskolen. Naar De lytter til Gadens ikke helt korrekte Plattysk, da døm ikke for haardt, i hvert Fald ikke saa strengt, som salig Christiern Pedersen paa Reformationstiden gjorde, da han kritiserede en slet oversat Bog med de kendte Ord: *Huad skulle wii gøre meth disse bøger, wii forstaa dem ické. Det er flensborgis Danske (thi man taler der Danske och tyske till hobe)*. Paa hans Tid allerede kæmpede det stedgroede ældgamle jydsk Bymaal — forladt af Guder og Mennesker — en stille, men haabløs Kamp mod det overmægtige fremtrængende nedertyske Hansasprog, der som Skriftsprog og Embedssprog og de indvandrede Købmænds og Haandværkeres Sprog havde erobret baade Kirken, Domstolen og Forvaltningen. Den »fine Ende« opgav Almuens jydsk Maal, paa hvilket vi har en interessant

Prøve i Fiskerkonens Raab med *lawend Tåsk* — et Raab, der holdt sig til efter Midten af forrige Aarhundrede, og som i sit Lydindhold minder om Aabenraa-Maalets Lydudvikling. Flensborgs danske Bymaal maatte — dødsdømt som det var — efter en lang og sejt Kamp bukke under, men har dog faaet det Eftermæle, at det i særdeles høj Grad har faaet Lejlighed til at paatrykke den nedertyske Sejrherre — ja, endog den senere højtyske Efterfølger — sit danske Stempel. Lyt til Byens Plat eller læs det kendte plattyske Flensborgbrev, hvis Forfatter med et lunt Smil indrømmer, at *von so'n Snack ward een ja rein tumbig in'e Kopp*, og som ønsker den lærde Marburg-Professor *Gesundheit und Utduer to un verstahn all dat tossige Kram*. Han slutter med Ønsket: *Un nu wünsch ick Se ock vel Glück to Sees Sprakstudien!* Dette fromme Ønske tillader vi os at overføre paa vore egne Studierejser, som vi nu fortsætter med.

Vi forlader Flensborg en smuk Morgen sidst i April; vi cykler ud ad Rødegade og op over Bakken Vest for den nye Banegaard og slaar ind paa den østlige Flensborg—Slesvig Vej. Vort første Maal er Lille Solt og Store Solt Sogne. Her var det, Pastor Hagerup, Forfatteren til den rige Kilde »Om det danske Sprog i Angel« var Præst mellem Krigene. Han fortæller selv om, at dengang var Dansk det daglige Omgangssprog, men ogsaa om den velhavende Angelbos Skødesynd, Forfængeligheden, og den kendte Grundsætning: »Alle fine Folk taler Tysk.« Derfor kunde det hændes, at en udensogns gammel Dag-lejer, med hvem Hagerup paa Landevejen havde ført en hel Samtale paa Dansk, pludselig, da han hørte, at det var Præsten, han talte med, i Forfærdelse fik Huen af og begyndte paa Plattysk en Hoben Undskyldninger, fordi han havde antaget, at han i det højeste havde Degnen for sig, og derfor havde talt Dansk. Byens Plattysk kalder han en »ynkelig Blanding af de to Sprog«. Trods al Vanrøgt havde det jyske Bondesprog holdt sig frisk levende, selvom Befolkningen af national-politiske Grunde ogsaa her snart bevidst skulde opgive det gamle Sprog. Lad os lige høre en Prøve paa Angeldansk, en Dialekt, som enhver Jyde eller Kender af jyske Folkemaal med Lethed vil kunne forstå: *I Gammelbyskov de var jissin en Kuun, de var så fejt gire å hin Smør. Ven e va dyt, så so hon: Tæjje kons lidt, Byen, de e dyt. O ven e va volfejl, so hon egjen: Tæjje kons lidt, Byen! de ska mø'l te en Sum.* — Vor Hjemmelsmand i Lille Solt fortæller, at hans Forældre mindedes Pastor Hagerup som en flink og dygtig Mand, der forstod at komme i Kontakt med Befolkningen, og belyser det med følgende lille Træk: En Dag var Hagerup under en Køretur kommet i Samtale med en af Sognets Gaardejere. Det var ved Middagstid, og Bonden bad — halvt for Spøg — Præsten til Middag. »Hvad giver det til Unnen?« spurgte Hagerup. »Kaal,« lød Svaret. »Ja, saa gaar jeg med ind at spise,« sagde Hagerup og sendte Karlen hjem med Vognen. — Hvad Plattysken angaar, saa finder vi her den samme stærke Paavirkning som i Husby og Flensborg. — Derpaa gaar det videre til Havet oft, hvor vi møder en kendt Flensborger. Baade den ældre og yngre Generation maa her igennem Spørgelistens tre Timer lange Krydsforhør. Trætte, men veltilfredse hviler vi om Natten i den bløde Gæsteseng, der byder os et behageligere Leje end de

fleste af de Krosenge, vi senere kommer til at stifte Bekendtskab med. Næste Morgen gaar Rejsen videre, og vi naar over Ø l s b y til S t r u k s t r u p, hvor vi opsøger den kendte Lassen'ske Gaard, der har været Rejsesmaalet for mange Danske. Baade »gamle« og »unge« Lassen er hjemme, og vi bliver budt ind til Eftermiddagskaffe. Da vi har faaet alle ønskede Oplysninger om Sognets plattyske Sprog, som de behersker fra Barnsben, fører vi paa Dansk — desværre ikke Angeldansk — en interessant Samtale om Tidens Politik og især om Landsdelens Skæbne gennem Tiderne. Begivenhederne og Skuffelserne i 1920 er ikke lette at faa paa Afstand; alligevel formaede de ikke at knække de stolte Egetræer, men bidrog kun til at gøre dem endnu stærkere. Paa Gaardspladsen foran den smukke Hovedbygning tager vi Afsked, glade over at have lært nogle af vore sydligste danske Forposter at kende. — Derpaa gaar det videre ind i Hjertet af det frugtbare og venlige Angel med de mange Bakker, levende Hegn og Smaaskove, og vi kommer til T u m b y, hvor den i Indledningen omtalte Pastor Tuxen var Præst før 1864, og hvor han samlede Stoffet til sin lille Bog om Angelplattysken. Vi tager ind paa Kroen, spiser til Aften og undersøger ved en Grog — Angelboens Nationaldrik — om de gode Tumbyer har gjort Fremskridt i Plattysk siden Tuxens Dage. Udfaldet forbigaar vi i Tavshed: vi fornærmer ingen. — Næste Formiddag — efter en Nats god Regn — opsøger vi i Nabobyen B ø l en mand, hvis navn vi fik opgivet i Tumby. Kritisk og afvisende mønstrer han os, idet hans Øjne fæster sig ved Dokumentmappen. Hvad er det mon for en paagaende Agent, der agter at hjemsege ham? Hans Mine fortæller os, at her er der ingen Mulighed for Køb eller Salg. Men da vi saa fortæller ham, at vi gerne vil tale lidt Plattysk — som han efter Sigende skal beherske til Fuldkommenhed — da bliver vi — som saa tidt senere — Vidner til et behageligt Stemningsomslag. Venligt bydes vi ind i Stuen, og ved en Cigar stiller vi vore mange Spørgsmaal. — Her og mange andre steder finder vi den gamle Sandhed bekræftet, at Bonden ikke aabner sig og sit Hjem for den første den bedste Landstryger, men ser sine Folk an, og paa vor Rejse altid med det Resultat, at han — oplyst og gæstfri som han er — svarer paa alt, hvad vi spørger om. Maaske spørger han forsigtigt om Arbejdets Formaal og om Muligheden for at tjene noget paa den planlagte Bog, og naar vi saa desværre maa svare benægtende med Hensyn til en formodet Profit, saa er det nærmest med en Smule Medlidenhed han betragter os og vort Arbejde. Her tænker vi ikke paa Bøl-Manden i Særdeleshed, men paa selve denne nøgterne og forretningsmæssig tænkende Type, som vi saa tidt vil faa Lejlighed til at træffe paa vor Rejse. — Da vi forlader Bøl, plaskregner det, og Cyklen laver de mest besynderlige Krumspring paa den af Regnen opblødte Bivej. Lerjord er god, men i saadant et Tilfælde foretrækker vi vistnok Mellemslesvigs sandede Hedevej. *Dat is schwer un fahren*, bekræfter Manden i N ø r r e - B r a r u p; men nu gaar det forresten lettere, thi nu er vi kommet ud paa en god Landevej, der fører til S ø n d e r - B r a r u p. Selv om Oksebækken mellem de to Byer i Tiden fra 1850—1864 dannede Skellet mellem det blandede Distrikt og de som rent tysk behandlede Egne, faar vi Lejlighed

til at notere følgende to Sprogprøver fra Sønder-Brarup: *dat is tumbig un hören dat* og om en stædig gammel Herre: *he is en ole Wräwel, he is nich un gaan üm mit*. Sønder-Brarup er ellers en smuk og særdeles tiltalende Stationsby, berømt over hele Angel ved sit aarlige *Brårupmaark*. Allerede i Oldtiden indtog denne Egn en førende Stilling i Angel, hvorom de i 1861 i Torsbjærgmose gjorde rige Fund fra Jernalderen vidner. — Næste Dag gaar det med Toget over Angels Højderyg til Sørup, Byen ved den venlige Sø. Paa Vejen fra Stationen hen til vor Hjemmelsmand kommer vi forbi den smukke Kvaderstenskirk, der sammen med Kirkerne i Husby, Munk-Brarup, Sønder-Brarup og Havetoft danner en Gruppe af Aflæggere fra Slesvig Domkirke. Da vi træder ind i Huset, opdager vi, at der er Fødselsdag med Familiebesøg fra Nabobyen Satrup, som vi bagefter skal besøge. Vi forsøger stille at trække os tilbage, men da Værten og Gæsterne hører, hvad det drejer sig om, erklærer de sig villige til Afhøringen, en Prøve, der oplyser Deltagerne om de smaa Afvigelser mellem Sørup- og Satrup-Maalet og giver os Lejlighed til at tage to Byer paa een Gang. Efter al den Venlighed og Imødekommenhed maa vi i vort stille Sind tage Angelboen i Forsvar mod Holsteneren Klaus Groth, der skælder ud paa *de slauen Angler* og kalder dem *Grotprahlers*, som bilder sig noget ind paa Grund af deres fine Korace og har et Mundtøj, der løber som tomme Kaffe-møller, og han slutter denne Salut med følgende Spørgsmaal: *Weern de Kerls ni(ch) mit wen, as de Dän Ditmarschen erober? Weern se ni(ch) halwe Jüten? Verlagen Volk weer't, nich to tru'n*. Ja, Kørerne er prima — og Mundtøjet ligeledes. Klaus Groths to lidt nærgaaende Spørgsmaal kan vel næppe besvares benægtende, men hvad Slutpaastanden angaar, har Holstenerne Uret; thi Angelboen er god nok, han er blot ligesom Jyden lidt forsigtig og tilbageholdende overfor Fremmede, en Egenskab, der af de mere aabenhjertede og aabnemundede Holstenerer tidt udlægges som Snuhed og Falskhed. — Den følgende Dag kommer vi til Hyrup, den højt beliggende By. Da vi faar Øje paa Kirken, mindes vi den berygtede Pastor Fischer, en født Sakser, der omkring 1730 udnævntes til Sognepræst i Hyrup, men paa grund af sit heftige Væsen og sit Ukendskab til Befolkningens Sprog kom i Konflikt med Menigheden og derfor fra Prædikestolen tiltordnede sine uvillige Sognebørn saaledes: »Habe ich euch Teufelgesinde und Höllenbrände nicht Deutsch lehren wollen? Was hilft es aber, dieses Teufelgesinde bleibt immer bey ihrer tolln dänischen Sprache, im Hause, unter sich und allenthalben.« Det var Synd baade for Præsten — der dog ikke maa tages som Typen paa Datidens tyske Præster i Angel — og for Menigheden, og Tilfældet viser med al Tydelighed de Misforhold, der kan opstaa, naar man ikke lader Kirkesproget rette sig efter Befolkningens Modersmaal eller frie Vilje. — Vi nærmer os nu Ugens Slutning og skynder os derfor at blive færdige med Undersøgelsen i Hyrup, Rylskov og Tarup i Adelby Sogn. Fra Landevejen kaster vi et venligt Blik paa den danske Skole og det danske Forsamlingshus i Tarup og naar i Maaneskin Flensborg. — Vi trænger nu efter denne første Normal-Arbejdsuge til en Smule week-end.

Trætte, men veltilfredse med Resultatet af Undersøgelsen i Vest- og Midtangel — se efter paa Kortet! — nyder vi Søndagens Fred. —

Mandag Morgen tager vi med Toget til Slesvig, hvor vi besøger den danske Skole og det danske Forsamlingshus, Slesvighus; dog nøjes vi denne Gang med at se Domkirken og Gottorp Slot udefra. Hvad Sproget angaar, konstaterer vi meget snart, at det hverken er Flensborg- eller Angel-Plat, vi møder, selv om det ligesom disse har sin Rod i Middelalderens hanseatiske Skriftsprog; dette blev allerede omkring 1400 det fremherskende Sprog i Byen og forklarer derved det nuværende plattyske Sprogs forholdsvis rene nedertyske Karakter. Derpaa rejser vi i Ugens Løb gennem Syd-Angels Landsbyer: Moldened, Nybøl, Farensted, Tolck, Torsted, Kalleby, Brodersby, Ulsnæs, Loit, Borne, Arnæs og Ravnkjær til Kappel. Nu er vi øvede, og alt gaar efter Programmet: vi faar veludfyldte Spørgelister, de evindelige kombinerede Frokost-Middage, bestaaende af Spejlæg og Skinke med et Glas Øl, om Eftermiddagen — belært af Erfaringen men miskendt af Værterne — et Glas styrkende Mælk og om Aftenen den ved Eksaminationen af en velegnet stedfødt Bonde eller Kromand uundværlige Aftengrog og for Natten et mere eller mindre behageligt Leje, men trods alt med en glimrende Søvn. Lad os paa denne vor Tur gennem det smukke, smilende og frugtbare Sydangel standse et Par Gange for at lytte til Historiens Røst. Først Egnen omkring Langsø. Paa en lille Halvø Syd for denne anlagdes 1192 Cisternicienser-Klostret Guldhalm, hvorhen Biskop Valdemar flyttede de udsvævende Munke fra Mikkelsklostret i Slesvig, idet der samtidig blev flyttet nye Munke fra Esrom til Guldhalm. Ved Langsøens østlige Ende ligger Vedelspang, hvor man fra Krohaven har den dejligste Udsigt. Vedelbæk — der sammen med Oksebækken dannede Skellet mellem de to forhen omtalte Distrikter — var under Krigene en naturlig Fortsættelse af Istedstillingen, idet man ved Opdæmning af Vandet i den brede Engdal gjorde Passet ved Vedelspang til en fast Nøglestilling. — Herfra tager vi saa ned til Mysunde, det snævre Sund, ligeledes en Nøglestilling, nemlig i den gamle Danevirke-Sli-Stilling. I begge de slesvigske Krige førtes der her haarde Kampe; det var ved Sliens Bred i 1850, at Molbechs »To Soldater« — den danske Slesviger, ramt af en tysk Kugle, og den tyske Slesviger, ramt af en dansk, Brødre og dog Fjender — endnu i Dødens Arm førte den hadefulde Strid mod hinanden, indtil de i et Febersyn førtes 600 Aar tilbage og blev mindet om, hvorledes Broderstriden mellem Hertug Abel og Erik Plovpenning førte til Broderdrabet ved Mysunde. Digtet slutter med det symbolske og profetiske Vers:

Da Natten som en Skygge veg,
og Duggen faldt paa Vang,
og Lærken imod Himlen steg
højt jublende med Sang,
da laa de begge døde dér,
men løst var alle Hadets Baand,
hver havde sluppet sit Gevær
og holdt den andens Haand.

Stille forlader vi Stedet, drager forbi Brodersby Kirke — for hvis Præst den dødsdømte Konge i sin Tid fik Lov til at skrifte — noterer en sydangelsk Pacifists Udtalelse: *dat Is ja Unsinn un kämpfen* og sætter Kursen østpaa. — Majsolen, de foraarfriske Marker og Skove og i det Fjerne af og til den blinkende Sli forjager snart de tunge Indtryk. Fra R a v n k j æ r — mindre korrekt oversat Rabenkirchen — tager vi ned til A r n æ s. Byen anlagdes i Aaret 1667 af ca. 100 Familier fra Kappel, der ikke vilde bøje sig for Adelsvælden. Arnæs blomstrede meget hurtigt op ved Skibsfarten og Handelen med Danmark og Norge. Siden 1864 er Flækkens Indbyggerantal sunket, fra ca. 1000 til ca. 500, og Byen gør nu med sine lave, smukt byggede Gavlhuse, de mange Karnapper, de smukke Haver og den prægtige Lindeallé Indtryk af en fredelig og stille Idyl. Sproget i Arnæs — saavel som i Kappel — er mindre danskpaavirket end Sydangels øvrige Dialekt, et Forhold, der har sin Forklaring i, at Byerne allerede i Middelalderen udviklede sig til nedertyske Centrer for tysk Sprog og Kultur, mens Angelbonden derimod holdt fast ved sit danske Folkemaal, saa at Slien var Sproggrænsen lige indtil kort før 1800.

Den tredie Uge starter vi i Byen K a p p e l; må vi faa Lov til at anbefale Hotel Hohenzollerns Gæstesenge, der danner en hæderlig Undtagelse; men pas paa Bremserne, naar De kører ned til Skibsbroen! Denne Anbefaling og Advarsel skal give Udtryk for vore Oplevelser i Kappel, som vi forlader en tidlig Morgenstund for at begive os over til Øen i Slimundingen. Turen gennem den snævre Sli med sine skovbevoksede Bredder er uforglemmelig. Snart aabner Udsigten sig, og gennem Slimundingen kan vi se Østersøen. Kort efter ligger Motorbaaden ved Maesholms Anløbsbro. Ved et saakaldt hændeligt Uheld kommer vor trofaste Ven Cyklen i Klemme mellem Baaden og Broens Planker, men bestaar Kraftprøven, der af Interesserede godt maa bruges som Anbefaling for engelske Cyklers Kvalitet. Snart sidder vi bænket i Byens Færgetro med et Par vaskeægte Maesholmere, nemlig Kromanden og Lodsens, ved vor Side. Da det er midt paa Formiddagen, foreslaar vi en Kop Kaffe, men Lodsens ønsker ikke at drikke Kaffe saa sent paa Dagen og foretrækker derfor en Grog.*) Foraarstemningen giver sig Udslag i følgende Udbrud: *Dat is nu Tüt un plücken Möschen* (Skovmærker), en Sætning, der viser den samme danskpaavirkede Ordstilling, som vi fandt i Angel. Vi tager derpaa Afsked med vore Øboere, ser lidt på den tætbyggede By og kører ad Øens Strandvej over Dæmningen til Fastlandet, til Østangel, hvis mange Godser — hvor den holstenske Adel meget tidlig fik Indpas — har virket i samme Retning som Omraadets tyske Byer. Over G u n d e l s b y og G e l t i n g og forbi Adelslottet R u n t o f t — nu Rundhof — gaar Turen gennem Nordangels Bondebyer E s k r i s, S t e r u p, S t e n b j e r g, S t. K v æ r n, N y k i r k e, G r u m t o f t og M u n k - B r a r u p og Flækken L y k s b o r g tilbage til Flensborg. Lad os

*) Er det ikke en Slags moderne Parallel til Slutningsreplikkerne i Erasmus Montanus' 1. Akt, 2. Scene? Jeppe: »Kære Per! tøv lidt her, jeg vil springe ind til Nille; Hun skal give os en Drik Øl herud« — Per: »Jeg vil nok heller have et Glas Brændevin; thi det er for tidligt at drikke Øl.«

standse et Øjeblik i Nykirke, Byen ved Angels Nrodskyst, hvorfra man har en vid Udsigt over Flensborg Fjord til Broager og Als. Vi sidder og taler med en ældre Kone; under Optegnelsen siger hun pludselig: Jeg kan ogsaa tale Dansk; men det forstaar De jo ikke. — (Vi har her som andre Steder stillet vore Spørgsmaal paa Højtysk for ikke at paavirke den plattyske Udtale.) — Vi beder hende alligevel forsøge. Og saa oplever vi noget, vi maaske nok tør kalde det største Øjeblik under vor Rejse: Hun slaar over fra det bløde Plat til Angeldansk, et Sprog, som vi troede forlængst var død og glemt. Ru og famlende kommer nogle Ord og Sætninger over hendes Læber, mens vi, grebne af Øjeblikket, optegner dem: f. E.: *Fier Ucher å skrij, fier Ucher å drij å fier Ucher å mons*; eller: *Do kat kyys trirre Aars Byrn*. For at prøve hendes Sikkerhed i Forstaaelsen spørger vi: *Do kat* betyder det: »Du kan ikke?« — »Nej,« siger hun, »det betyder: du kan;« — et fuldstændig korrekt Svar, idet Formen *kat* her ligesom hos Hagerup er en gammeldansk Personbøjningsform. Da vi spørger hende, om hun har talt Dansk som Barn, benægter hun det, men tilføjer, at Forældrene, der talte Plattysk med Børnene, talte Dansk indbyrdes, naar Børnene ikke maatte forstaa det; »men vi forstod det nu alligevel,« tilføjer hun med et Smil og slutter med at sige »dog talte vi Børn det aldrig indbyrdes.« — Hvor klart belyser disse Ord ikke Sprogskiftets Karakter og Forløb i dets sidste Stadium: Børnenes Tilegnelse af Plattysk som deres Sprog og dermed som den kommende Generations Sprog. — Men hvorfor talte da dansktalende Forældre Plattysk med Børnene? spørger man. Vi svarer: *F o r d i* man mente, Børnene lettere kunde følge med i den højtyske Skoleundervisning og Konfirmationsforberedelse: *f o r d i* Landbrug, Handel og Haandværk pegede sydpaa — fra Jylland kom kun den fattige Handelsmand med de sorte Jydepotter —; *f o r d i* alle fine Folk talte Tysk — *he is en Bur, he spriket Dänsch* og *dat is so gemen un spräken Dänsch* var kendte og megetsigende Talemaader — og Angelboen har som fremhævet ligesom de nært beslægtede Fynboer Sans for det fine og fornemme; *f o r d i* først Nedertysk og senere Højtysk var »det hellige Sprog«, Biblens og Kirkens Sprog; *f o r d i* den nationale Bevægelse efter 1830 gjorde Sprogsagen til en Partisag: Angelboen — der absolut vilde være Tysker — maatte bevidst tage Afstand fra sit danske Maal. Her har vi Motiverne til det hurtige Sprogskifte i Angel, der muliggjordes ved Samkvemmet med de plattyske Byer, og som tog sin Begyndelse i Sydangel omkring 1800 og i Nordangel omkring 1830, idet man paa disse Tidspunkter gik over til at gøre Plattysk til Børnenes Sprog. Dermed havde man rodhugget det danske Sprog, hvis Henvisnen nu vanskeligt vilde kunne forhindres; Forsøget mellem Krigene blev ved Krigen 1864 afbrudt for brat. — Mærker man nu det gamle Had, som den tysk-nationale Bevægelse havde rejst mod det danske Styre og det danske Folk? Nej. Foragten og Hadet er gennemgaende afløst af Respekt for det danske Landbrug: Angelboen er jo trods alt — som den Jyde han er — en Realiteternes Mand. — Optaget af disse Betragtninger naar vi *R y d e*; herhen flyttedes Guldholmklostret i 1209, og her var Arnfred, som skal have forgiven Kristoffer i Ribe 1259, Abbed, og herfra stammer en af de

vigtigste Kilder til Danmarks Historie, Annales Ryenses, »der aander en glødende Patriotisme og stort Had til Tyskerne«. — Foran os ligger Lyksborg Slot, der 1587 opførtes af Stenene fra de gamle Klosterbygninger i Ryde, og hvor den folkekære Frederik VII lukkede sine Øjne hin skæbnesvangre Novemberdag i 1863. — Det er nu for mørkt til at finde det danske Forsamlingslokale, der dog ikke har til Huse paa Slottet, men i et gammelt Havehus. — Ja, Tiderne skifter, mens Historiens Hjul gaar sin Gang, og her kan vi — som overalt i vort Grænseland — se dets Spor. —

Nu et Par Lynture gennem Mellemslesvig. Efter en kort Visit oppe i Nyhus ved den nye Grænse — Besøget i de danske Privatskoler i Harreslev og Kobbermøllen maa vente til en anden Gang — tager vi gennem den nuværende Sprogkamps Brænding: Omraadet mellem Flensborg og Læk. Vi hilser paa den danske Lærer ved Langbjerg Skole i Hanved Sogn, ser ind til Maren Sørensen paa Valsbøllhus og mindes gamle Pastor Feilberg — der herudefra skrev sin Bog »Fra Heden« — og tilbringer Aftenen i et dansk Hjem i Skovlund. Hvor er det opløftende at færdes blandt vore danske Høfdebyggere, thi hvert dansk Hjem er en Bølgebryder, der er med til at beskytte vort Lands Grænse. Endnu er der et dansktalende »Forland« på 7—8 Sogne — for at tale Vestkystens Sprog — mellem Brændingen og det faste Land bag Digerne: Statsgrænsen af 1920. Vil dette Forland i Løbet af dette Aarhundrede blive til et sprogligt Vadehav ligesom det øvrige Mellemslesvig og Angel? Det bliver det danske Mindretals og det danske Folks Opgave at forme Svaret. — At tænke paa at faa paalidelige plattyske Optegnelser i de tre nævnte Byer er urimelig; thi Sprogsikkerheden i det nye tillærte Sprog er endnu meget minimal, det samme gælder om de sydlige Nabosogne Risbrüg, Store Vi — hvor vi fik Lejlighed til at se Flensborg Avis gøre sin stille Gerning — og Hjoldelund. I det store Fjælde sogn Nordvest for Husum holdt Dansk sig som de Voksnes Sprog til omkring 1900. Det tyske Sprogatlas i Marburg har følgende Gengivelse: *Du est ä non ik stoor nok, a drikke en Buddel Wiin uer, du skal ä non gro en Æen, bet the du werst størrer.* Nu er der kun et Par gamle Koner tilbage, der kan tale det gamle Fjælde Maal, et Maal, der med sine mange østdanske Ejendommeligheder ofte er blevet gjort til Genstand for indgaaende sproglige Undersøgelser fra danske Filologers Side. Vi optegner den plattyske Sætning: *Ick heff doch Lus(t) an sitten an kicken daarmaa* (Kortspillet) og konstaterer, at det her — ligesom i Hjoldelund i Stedet for de kendte Former *i* eller *ji hebben* hedder *jem hebben*, en frisisk paavirket Form, der viser, at de nævnte Byer har faaet Plattysk vestfra, fra Bredsted og Husum. — Ad den nye Jernvej gaar Turen tilbage til Flensborg. Næste Udflugt: Igen ud af Rødegade, men denne Gang ad den vestlige Flensborg—Slesvigvej, forbi Jaruplund danske Skole — Sproget i denne By kender vi fra Søndagseftermiddagsbesøg —, forbi Bilskov Kro, hvor det danske Krigsraad holdtes før Istedslaget, og forbi Sankelmark-Skov med det danske Mindesmærke i Skoven mellem Landevejen og Søen og det østerrigske Monument paa Lyngbakkerne Øst for Vejen til Oversø; efter en foretagen Sprog-

prøve der gaar vi over paa Kirkegaarden for at se lidt nærmere paa det runde Kampestenstaarn, der som Forsvarstaarn taler om vor Landsdels Stilling som Grænseprovins i Middelalderen. — Derpaa til *S i v e r s t e d* i Omraadet mellem de to Landeveje — det saakaldte Lusangel, hvor det fede Angel kæmper med det magre Mellemslesvig. — *Willst du di schicken un hauen din Oma*, siger Bedstemoderen til sit Barnebarn, en Sætning, der faar os til at tænke paa, om Barnet til sin Tid vil bruge samme Ordstilling, som de Voksne nu lærer det, eller om det tyske Skolesprogs korrigerende Indflydelse vil blive den norm-givende sproglige Faktor. — Næste Morgen gaar det videre sydpaa. Vi dvæler et Øjeblik ved den faldne danske Soldats ensomme Grav i den stille susende Skov Vest for Chausséen, passerer Popholt, »Døbenstenen«, Dyssen ved Helligbæk — et af de Steder, hvortil Sagnet om Biskop Poppo's Jærnbryd og den deraf bevirkede Daab af Kong Harald Blaatand er knyttet — og faar fra de lyngklædte Stolkhøje — ogsaa kaldet Krogshøj — et godt Overblik over Valpladsen ved Isted. Ved den mindre skønne Mindekirke — hvis Dobbeltspir som en Slags omvendt Dobbeltæg skal symbolisere den slesvig-holstenske Tanke — drejer vi af til Venstre ned til *I s t e d* By, hvor vi spiser til Middag hos et Par prægtige gamle Aftægtsfolk. Fra deres Have kan vi se over mod Isted Søs Østside, hvor Læssøe- og Schleppegrellstenene staar, og ned til Grydeskoven, Passet mellem Istedso og Langsø, hvor Istedslaget, det største i Norden, fandt sin Afgørelse den 25. Juli 1850. — Om Eftermiddagen og den følgende Dag besøger vi *G a m m e l l u n d*, *J y b æ k* og *S k o v b y* (Schuby), der sammen med Isted danner det vidtstrakte St. Michaelis Landsogn. Mikkelsaften 1043 besejrede Magnus den Gode her de fremtrængende Vender i et Slag, om hvilket Snorre siger: »Det er alle Mænds Sagn, at der har ikke i kristen Tid været saa stort et Mandefald i Norden som det, Venderne fik paa Lyrskov Hede.« — Ja, disse Egne er i Sandhed en aaben Bog med Danmarks og Nordens Historie, skrevet med storladne Træk. — Fra Skovby gennemrejser vi de øvrige Byer langs med Slesvig—Husum Landevej: *S ø l v e s t e d* — Gustav Johannsens Barndomsby —, *T r e j a* paa begge Sider af Trene og *Ø r s t e d* (Svesing Sogn), Byer, hvor der endnu i 1841 hørtes Dansk. Svesing og det nordlige Olderup Sogn, der i 1845 havde 80 % resp. 76 % Navne paa -sen, har — som Formen *jim hebben* oplyser os om — faaet Plattysken fra det frisisk paavirkede nedertyske Husum, mens de østlige Byer har faaet den fra Byen Slesvig, der meget tidlig gjorde sin sproglige Indflydelse gældende, især i det omtalte Sct. Michaelis Landsogn. I alle disse Byer spores den jydsk Islæt; af de talrige *un*-Sætninger skal vi kun nævne een, som vi noterede i Sølvested under en Samtale om Krisetiden; *Dat is nich lich un spålen Buur, un dat is nich lich un vån arbeidslos*. — Hjemturen gaar ad den lange og øde Husum—Flensborg Landevej gennem Mellemslesvigs Hedeflader, Moser og magre Marker. Denne Egn kræver en nøjsom og flittig Bonde. Det gaar lettere for Angelboen, der selvbevidst kalder Vestboen *de dumme Westerbuer* og beskylder ham for at være ti Aar tilbage. Og hvad svarer saa Vestboen fra *V a n d e r u p* den fine og overlegne Angelbo? »*Ja, dat glow ick noch. Wenn de Angelbuern speln Banke-*

rott, denn hem wi i de Westen noch tein Jahr Tied, un wenn de Angelbuern mal na de Westen kamen, so is dat nu lehnen Geld.« Tableau! Ja, Jydens Lune og Slagfærdighed fornægter sig ikke! — Jo, Vestboen har altid været bagefter — ogsaa med Sprogskiftet! — Kort udenfor Flensborg passerer vi Oksevejen — æ *Yssenvej*, som den hedder hos Hagerup — Hærvejen, der i gamle Dage gik fra Viborg gennem Nørre- og Sønderjylland lige ned til Rigets Dør ved Ejderen, og ad hvilken Krigeren, Købmanden og Studedriveren gennem Tiderne har vandret. —

Vor næste tur begynder vi i Husum. Vort første Maal er Undersøgelsen af Mildsted, Svavsted og Ostefeld Sogne, et dansk-frisisk-nedertysk Blandingsomraade. Plattysken er kommet vestfra; thi det hedder *jim* i Stedet for *i*; det danske Element fremgaar af enkelte Marknavne som *Chammelland*, *de Lund*, *de Wung* og af den tidligere Betegnelse *die Dänenseite* for Trene høje Bred. Det nedertyske Element i Mildsted og Ostefeld er vist allerede blevet førende før 1500; i denne Retning peger ogsaa den nedersachsiske Byggestil, som Ostefeld-Huset paa Lyngby-Museet jo tydeligt viser. Samme Byggeskik og samme større sproglige Oprindelighed finder vi i selve Danevirke-Afsnittet, altsaa i Byerne Hollingsted, den gamle Stabelplads ved Trene, Ellingsted og Danevirke; thi i disse Byer, der danner Sydgrænsen for den ældgamle danske Bebyggelse og Herredsinddeling, er der sket en virkelig Blanding, en S sammenskydning af de to Folk. Med andre Ord: Vi staar her ved den gamle Strandlinie, hvor det sproglige Vadehave brat gaar over i det dybe Hav: det oprindelige, det stedgroede Nedertysk. Det er et gennembrudt Sprog, en forladt Skanse, vi staar paa. Det var med god Grund, at Kong Gudfred ved den danske Histories Dagry omkring 800 skabte det første Danevirke, den Vold, som Tyre Danebod senere udbedrede, og som Valdemar den Store befæstede med en Mur »af brændte Sten« mod Angreb sydfra. Men intet nyttede det; thi Hærvejens Wieglesdor, den eneste Aabning i Volden, stod billedligt talt paa vid Gab — Leddet var af Lave. Derfor kunde Danevirkes Jordvolde og Stenmur ikke holde Stand mod Naboenes begunstigede Sprog og overlegne Kanoner; men alligevel kæmpede den jydsk Soldat og det jydsk Sprog en ærefuld, omend haabløs Kamp om den gamle Vold. Landsoldatens og Folkemaalets Tilbagetog fra Danevirke til Flensborg bærer i deres Nederlag Vidnesbyrd om den danske Sejghed. — Det er Betragtninger og Stemninger af lignende Art, vi hengiver os til, da vi opsøger vort Leje i Danevirke Kro, mens Lynene oplyser Egnen, og Tordenen ruller. —

Nu er De, min Læser og Ledsager, snart træt; lad os derfor foretage de sidste Ture paa Kortet. Betragt først Halvøen Svans, de nuværende og Dokumenternes gamle Bynavne, og De vil finde 20 Stednavne paa —*by*, 8 paa —*mark*, 7 paa —*næs*, 5 paa —*bøl*, 4 paa —*thorp*, 2 paa —*lev* og Enkeltnavne paa —*with*, —*toft* og —*sund* og Navnet *Ornum*. Altsaa et fuldstændig dansk Præg, der forudsætter oprindelig dansk Bebyggelse bag Østervold. Men betragt saa den i høj Grad nordsaksisk prægede Byggestil, de overvejende tyske Person- og Marknavne, den oprindelige nedertyske Form *wi* og *ji hebbt* — modsat Sprog-

skifteområdets skriftsproglige Byformer *wi* og *ji (i) hebben* — og De faar et Indtryk af dybt Vand — for at blive i Billedet —, selvom der — især ved Slien — findes Sandrevler i Form af dansk Islæt. Hvad har bevirket denne Dybdeforskydning? Svar: den holstenske Adels Indtog i Svans efter 1260. De danske Fribønder maate vige eller sammen med de indvandrede tyske Holstenere blive den tyske Adels Hovbønder. Her er der altsaa ikke blot sket et Sprogskifte, men i høj Grad ogsaa et Befolkningsskifte. I Dag gør Svans med sine ca. 30 Godser Indtryk af at være et frugtbart, men trist Herregaardsland. Hvilken Forskel paa de frie Landmænd i Angel og de forkuede Herregaardsarbejdere i Svans! —

Betragt derpaa Egnen mellem Danevirke og Ejderen, det egentlige Sydslesvig, og Dänischwohld. Først Halvkredsvolden ved Haddebynor: her laa det gamle Hedeby — Afløseren af det ældre Sliaswich Nord for Slien; Ansgars By —, en blomstrende Handelshavn, som Købmændene — især Friserne, Datidens driftigste Handelsfolk i Nordeuropa — benyttede som Mellemstation paa Holland —Sverige Handelsvejen, idet de sejlede ind gennem Ejderen og op ad Trene til Hollingstedt, hvorfra Varerne blev fragtet over Land til det af svenske Fyrster grundlagte Hedeby, der ved Hjælp af en Vold var sat i Forbindelse med det gamle Danevirke. Syd for denne Forbindelsesvold, ved B u s t r u p, staar Danevirkestenen med den af enhver Student kendte Runeindskrift: *Svenn konungR sati sten øftiR Skarda sinn hemthega es was farinn westr, en nu ward dødr at Hedaby* — en Mindesten, som den fra England hjemvendte Svend Tveskæg rejste over en Hirdmand, der var faldet under Generobringen af Hedeby kort før 1000. — Syd for Danevirkekomplekset strakte der sig mod Vest *Fræslets* øde Mose- og Hedestrækninger — tænk paa den historiske Lohede!! — og mod Øst uigennemtrængelige Skove — *Jernved* eller *Silva Danica* — lige ned til Ejderen og Levensaa, Rigets Grænsenstrømme. Kun hist og her havde danske Rydningsmænd slaaet sig ned, hvad f. E. *Flækkaby*, *Østerby*, *Vindeby*, *Haby*, *Askov*, *Moskov* og maaske et *Par-torp*-Navne fortæller om. Endnu kort før 1200 kaldtes Omraadet »den vidtstrakte Ødemark«; det er først med det 13. Aarhundredes Begyndelse, den første store Bølge af holstenske Saksere — fredelige Nybyggere — tog Ødemarken mellem Sli og Ejder i Besiddelse. Det er for største Delen deres Efterkommere, der lever her den Dag i Dag — baade i Dänischwohlds Godsdistrikter og i Sydslesvigs Bondebyer — en Kendsgerning, som baade Personnavne, Mark- og Stednavne og de holstenske *wi* og *ji hebbt*-Former vidner om. Til Stapelholm i Hjørnet mellem Ejderen og Trene kom Nybyggerne fra Ditmarsken, hvad Formen *jym hebbt* viser. Paa Valdemarstiden altsaa slettedes Ejdergrænsen, ikke politisk — *Eidora Romani terminus imperii* —, men folkeligt; det nedertyske Sproghav naaede paa den Tid Sydgrænsen for det gamle danske Bosættelses- og Sprogomraade: Sli—Danevirke Linien. Disse historiske Forhold giver sig den Dag i Dag Udtryk i Nedertyskens Præg af gammel Oprindelse og stor Dybde, der kun hist og her gennem en svag dansk Islæt — Historiens Ekkolod — giver Genlyd af dybtliggende Grunde. — Det er med

disse Betragtninger, vi afslutter vor sidste Rejse fra Sli-Danevirke til Ejderen: med et Blik fra Højbroen ved Levensaa ind over det holstenske Kiel vender vi tilbage til Flensborg.

Saaledes genspejler Landets Historie sig i de nuværende plattyske Sprogforhold, — Resultater som de er, dels af Landets Bebyggelse og dels af tyskorienterede Hertugers Selvhævdelsestrang, af holstensk Adels Erobring af store slesvigske Landomraader, af det nedertyske Hansasprogs førende Stilling i Middelalderen, af nedertyske Købmænds og Haandværkeres Strøm til Byerne, der derved blev gjort til nedertyske Ekspansionscentre, af Reformationens Gennemførelse paa Nedertysk og af Oldenborgernes tyske Herkomst og Forkærlighed for det tyske Sprog. Det var de Stormkast, der gav det tyske Hav Styrke til at gennembryde Danevirke og rejste den Stormflod, der allerede før 1864 havde gjort Dele af Angel og Mellemslesvig til et nationalt og sprogligt Vadehav og sendt advarende Skumsprøjt ind over Nordslesvigs Fastland. — Lad os lytte til Historiens Tale; derved lærer man at rette de bitre Anklager ikke mod Modstanderen, men mod sig selv. —

Lad os derfor slutte disse Linier med at fremhæve Flensborg Avis' Motto: *Front og Bro* og dermed opfordre enhver Dansk Student og Realist fra Haderslev Katedralskole — ja, enhver dansk Landsmand — til at støtte det danske Mindretals Høfdebygning Syd for Grænsen — et Arbejde, som dansk »Blod og Jord« giver det Ret og Pligt til — og til at bygge med paa den Bro, der tværs over alle Nutidens Modsætninger maa føre over i Forstaaelsens Fremtidsland. — Forsonede Efterkommere af danske og svenske Modstandere har i broderlig Fællesskab rejst et Mindesmærke paa den skaanske Slagmark ved Lund! Hvornaar bygger tyske og danske Frænder i Ærlighed og Oprigtighed et lignende Forsoningens Tempel paa den gamle Valplads ved Isted eller Danevirke?

Haderslev, i Oktober 1934.

Karl N. Bock.

2. *Løgumklostermaalet 1938*

Jeg gengiver her mine to »Breve fra Landmænd« til Flensborg Avis den 6. og 7. oktober 1938 vedr. grænseland og sprog-forskning.

I. (6. Okt.) Den nyere Dialekt-Forskning har fra første Færd understreget det stærke Afhængighedsforhold mellem Historie og Dialekt-Forskning; thi Dialekt-Forskningen fører over i Historien, og omvendt genspejler ældre og yngre historiske Forhold — Samfærdsel, Handelsveje og Kulturstrømninger, politiske, administrative og kirkelige Inddelinger — sig i de nuværende Folkemaal. Det bliver Sprog- og Historieforskningens Opgave at udrede de historiske Forholds fremmende eller hæmmende Indflydelse paa Folkemalets naturlige Udvikling.

Berettigelsen af denne principielle Betoning af Sprog- og Historie-Forskningens Sammenhæng vil i særlig Grad være indlysende, naar det drejer sig om den sproglige Udvikling i et Grænseland som Sønderjylland, der paa mange Maader har haft en fra de øvrige danske Landsdele vidt forskellig historisk Udvikling. Sprogstudierne faar derved indirekte ogsaa national Betydning. Ja, dette har i den Grad været Tilfældet, at ældre danske Historikere og Sprog-mænd som *Outzen*, *Werlauff*, *Allen*, *Hagerup*, *Kok* og mange andre, saavel danske som tyske, i udstrakt Grad har beskæftiget sig med sønderjyske Sprogforhold paa Grund af dets nationale Beviskraft. Mens de danske Forskere blot behøvede at lade »Jorden og Blodet« tale sit sande Sprog, maatte den Gruppe af tyske Forskere, der satte deres nationale Indstilling over videnskabelig Objektivitet, ty til mere eller mindre uvidenskabelige Bestræbelser for at stemple de sønderjyske Folkemaal som en »Jargon«, »verdorbenedes Dänisch« eller »Rabendänisch« eller mere populært udtrykt »Kartoffeldänisch«, idet de forsøgte at gøre Sønderjysk til Blandingsprog med en fremherskende tysk Islæt. Danske Sprog-mænd som *Lyngby*, *P. K. Thorsen* og *Marius Kristensen*, der har drevet Sprogstudier for Sprogets egen Skyld, har Gang paa Gang maattet slaa fast, at Sønderjysk — saavel som Jysk i det hele taget — er Dansk og intet andet. For øvrigt er »Kampen« i Tidens Løb ført over i »Fjendens egen Lejr«, idet *Nicolai Andersen* allerede før Krigen har gjort opmærksom paa det sønderjyske Folkemaals stærke Indflydelse paa det tillærte Højtysk i Nordslesvig, og i det senere fra dansk Side foretagne Undersøgelser af det nuværende plattyske Sprog i Angel og Mellemslesvig har formaaet — uden Krumspring af nogen Art — at paavise det gamle danske Sproggrundlags stærke Indvirkning paa det fremtrængende Nedertysk i disse Egne. For ikke at blive misforstaaet, skal her betones, at tyske og danske Filologer nutildags — i Modsætning til tidligere — er enige om, at netop Undersøgelser af et Grænselands Dialekter maa være præget af den strengeste Saglighed og maa foretages uden nationale »Briller«. Paa dette fælles Grundlag har der været og vil der ogsaa i Fremtiden, naar det gælder Undersøgelser af Slesvigs nedertyske og danske Mundarter, kunne skabes frugtbart Samarbejde mellem de to beslægtede Nationers Filologer og Sprog-studerende. Der behøves kun at henvises til, at der holdes Forelæsninger over Nedertysk ved Universitetet i København og Aarhus, og at der holdes Øvelser over sønderjyske Dialekter ved Kiels Universitet. Maaske bør ogsaa tilføjes, at Undersøgelser af de frisiske Dialekter i Slesvig ikke blot skyldes tyske, men i høj Grad ogsaa danske, svenske og norske Sprogforskere.

Det er derfor i god Samklang med denne Tradition, at filologiske Universitetsprofessorer i Aarhus ligesom deres københavnske Kolleger i givet Tilfælde opmuntrer nogle af deres Studenter med Dansk eller Tysk som Studiefag til at vælge Emnet til deres faglige Speciale-Afhandling inden for Sønderjyllands danske, nedertyske eller frisiske Mundarter. At sønderjyske Studenter fra Nordslesvig, der i hvert fald har nøje Kendskab til et af de tre Folkemaal, her har særlige forudsætninger for en tilfredsstillende Løsning af Opgaven, er klart. Resultatet af en saadan Undersøgelse af en sønderjysk Dialekt foreligger i cand.

mag. *Peter Jeppesens Afhandling »En sønderjysk Dialekts Udvikling i de sidste Generationer«* — en Afhandling, der er udarbejdet ved Aarhus Universitets »Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning«. (Humanistiske Studier I, Universitetsforlaget i Aarhus, Ejnar Munksgaard, København 1938).

Peter Jeppesen, der er født i Løgumkloster, har til Genstand for sine Under søgelser valgt sin Fødebys Dialekt, som han er fortrolig med lige fra Barn dommen. Hans »Institut-Arbejde« — der tjener baade ham og Aarhus Univer sitet til Ære — giver en saa klar og fyldig Fremstilling af Løgumkloster Dialektens Udvikling i de sidste Generationer, at dette Arbejde ikke blot bør kendes af de faa Fagmænd, men ogsaa af alle dem, der nærer Interesse for vor Landsdels Sprog i dets nuværende Skikkelse. Forfatteren begynder indledende med at fremhæve den lille Flækkes jævne og stille Liv, der — bortset fra »Klostermarked« — ikke byder paa store Afvekslinger. Ligesom i Nordslesvigs fire Amtsbyer finder vi i Løgumkloster en Købstads-Dialekt, der i vor Tid næsten er ukendt i det øvrige Danmark. Desuden er det af særlig Betydning at fastslaa, hvilke Følger Dialektens Samliv med tysk Skriftsprog og siden 1920 med dansk Rigsmaal har haft for dens Udvikling.

Selv om Løgumkloster Købstads-Dialekt ikke kan kaldes Købstadsmaal i samme Forstand som Sproget i de fire sønderjyske Købstæder, hvis Maal saa afgjort adskiller sig fra de tilstødende Land-Dialekter, viser Løgumkloster Dialekten alligevel en større Smidighed, Ordrigdom og Evne til Nydannelser end Landsby-Dialekten. Som Dyrets Pels udvikler sig efter Dyrets Vækst, er Landby-Dialekten i Løgumkloster langsomt bleven en By-Dialekt, der tales af enhver indfødt, ligegyldigt om han er Bankdirektør eller Apoteker, Haand værker eller Købmand, Arbejder eller Funktionær. Dialekten var for dem alle ensbetydende med det danske Sprog modsat det tyske Sprog. Det siger sig selv, at Mennesker af saa forskellig Dannelse og Uddannelse ved at tale en Dialekt maa berige dens Ordforraad og forandre dens Karakter. Paa det sproglige Omraade var der ingen sociale, men kun nationale Forskelle: de dansktalende og de tysktalende; eller for at bruge P. Lauridsens Ord (»Tilskueren« 1884, S. 844):

»Denne Befolkning er først og fremmest af een Støbning. Den har virkeliggjort en Lighed i Tanke- og Omgangssæt, en demokratisk Jævnhed i al Færd, i Sprog og Vane, i Opdragelse, i Sæder og Skikke, der som et stærkt Baand binder rig og fattig, Arbejder og Bonde, Husmand og Proprietær sammen og forhindrer de sociale Modsætninger i at komme op og gørende sig gældende i den nationale Kamp«.

Trods denne Dialektens Ensartethed kan man i Løgumkloster-Dialekten ogsaa tale om dens Mangfoldighed. Hermed tænkes ikke blot paa de smaa individuelle lydige Nuancer og de forskellige Fag- og Gruppesprog, men paa de sproglige Forskelle, der beror paa Skellet mellem de tysk- og dansksindede og mellem gamle og unge. Hvad Forholdet mellem Nationalitet og Sprogblending angaar, vil der, som man kan tænke sig, være flere tyske Ord og Vendinger i en tysk-

sindets Mund end i en dansksindets. Ifølge Forfatteren vil denne Forskel mærkes størst blandt de unge, hvor de danske bruger meget lidt Tysk, mens den unge tysksindede kan have Hang til Snobberi for alt Tysk, Lyst til at demonstrere sin Tyskhed, og derfor midt i en sønderjysk Samtale kan indflette lange tyske Bravader. Der tænkes her paa »Modeord« som: *fein, schön, schade*, paa Eder som: *Donnerwetter, Menschenskind, verflixt und zugenäht*, og paa Kommandoord som: *los, ab, her, sofort, raus, rein, links, rechts*. Disse Ord, som de Danske altsaa i Regelen undgaar, er dog kun bygget paa tilfældig »Gæsteoptræden«; de bevarer deres tyske Form, man er sig altid bevidst, at de er tyske, og deres Virkning beror netop paa dette, at de er »Gæster«.

II. (7. Okt.) Morsomt er det, at man ofte af de ældre hører, at det og det Ord, eller den og den Lyd er tysk, selv om Sagen er langt mere indviklet; saaledes bruges f. Eks. Formen (her gengivet i grov Lydskrift) *æd tælle* næsten kun af tysksindede, mens *æd lærgen* foretrækkes af de dansksindede — to Former, der ligesom Rigsmaalets »Tallerken« skyldes Indlaan af middelnedertysk »talloreken«, der igen skyldes fransk taillor, forsynet med tysk Diminutivsendelse. De tyske har paa Grund af Ligheden med den højtytske Form Teller valgt Formen *tælle*, mens de danske for at undgaa det tyske Ord har holdt sig til *lærgen*, der i hvert Fald for dem ikke kunde være tysk. Det virkelige Forhold er altsaa derimod, at saavel Rigssproget som Dialektens Former i dette Tilfælde er gamle Laaneord. Modsat ligger Forholdet, naar de tysksindede foretrækker Formerne *kacher, klocher, åfen, tafer* — der hører hjemme sydøst for Linjen Haderslev-Tønder —, mens de dansksindede føler *ch* og *f* i disse Ord som en tysk Udvikling og forsøger at stritte imod Strømmen ved at bruge den ældre Generations Udtale *kager, kloger* (klogere), *åven* (aaben), *taver* (taber). Forfatteren mener, at det er Samkvetmet med Tønder Købstad, der har faaet *ch*- og *f*-Formerne til at trænge frem. Hvad deres Oprindelse angaar, er de lige saa rigtige som *g*- og *v*-Formerne. Ved saaledes ofte stik mod Videnskab, for en tilfældig ydre Ligheds Skyld, snart at vælge eet, snart at vælge et andet Udtryk eller en Lydudvikling faar Sindelaget Indflydelse paa Sprogets Udvikling paa en Maade, som kan stille uindviede over for uforklarlige Gaader. Det er den nationale Bevidsthed, der altid ligger paa Vagt over for Sproget.

Men ogsaa Hjemmetyskernes sproglige Indstilling, der er yderst konservativ og afvisende over for alle nye Former, der minder om dansk Rigsmaal, er af Betydning, idet den er i høj Grad medvirkende til at forhindre en alt for pludselig og stærk Paavirkning af Dialekten fra Rigsmaalets Side.

I et følgende Afsnit behandler Forfatteren derpaa den Forskel, der findes mellem Generationerne, mellem de gamle og mellem de unge; den midterste Generation danner en Slags Overgangsled, idet den hælder lidt til begge Sider. De sproglige Forskelle mellem de gamle og de unge findes baade paa Ordforraadets og Lydudviklingens Omraade.

Hvad Ordforraadet angaar, spores der hos den unge Generation tydeligt en stærk Tendens til at afløse den ældre Generations tyske eller tyskpaaavirkede

Udtryk — der gennem tysk Administration, Lavvæsen og Foreningsliv, Skole, Militærvæsen og Forretningslivet var trængt ind i den danske By-Dialekt — med tilsvarende danske; dette gælder f. Eks. den ældre Generations Udtryk: *amsræt* (Dommerkontor), *amsræchder* (Dommer), *ræchsanwalt* (Sagfører), *sjafner* (Konduktør), *møds* (Kasket), *forstand* (Bestyrelse), *pause* (i Betydningen Frikvarter), *tema* (Emne), *tornen* (Gymnastik), *aufsads* (Stil), *gesjæft* (Forretning), *antog* (Dragt = Sæt, Tøj), *bægger* (Bager), *auto* (Bil), *geriben* (snu) o.s.v. Disse Ord er for største Delen i sin Tid trængt ind i Dialekten, fordi de var nødvendige, og fordi Dialekten ikke ejede tilsvarende danske Ord. Nu er det kun et Spørgsmaal om Tid, hvornaar de tyske Ord kan betragtes som fortrængt af de hjemlige Ord, der oftest stammer fra det danske Rigsmaal — men med Dialektens Udtale.

Det samme Forhold gør sig gældende paa det lydlige Omraade, naar de unge erstatter den plattyske Udtale af *a* som *â* og af *ge-* som *che-* i Ord som *salât* (Salat) og *chepæk* med Rigsmaalets *a* og Forstavelse *ge-* — der for øvrigt er af tysk Oprindelse.

Af tysk Former, der kun findes hos unge, nævner Forfatteren følgende »Modeord«: *mojn* (Morgen, en Hilsen, der tilhører det nordtyske Omgangssprog), *æn sdeft* (tysk Stift, »Lærling«) og *sjek* (tysk chik, fra fransk chic i Betydningen elegant, flot, fiks i Paaklædning og Optræden). Forfatteren mener, at sidstnævnte stammer fra Tønder og er bragt til Løgumkloster gennem Skolebørn, der har gaaet i tysk eller dansk Skole i Tønder. Det samme er sikkert ogsaa delvis Tilfældet med *sdeft*, selv om Forfatteren antager, at dets Forekomst kan forklares ved, at Haandværkere og Købmænd i Aarene lige efter Genforeningen i udstrakt Grad indskrev Lærlinge fra Hamborg.

Hvad de tyske Fremmedords lydlige Skikkelse angaar, træffer vi ogsaa i Løgumkloster den bekendte nordslesvigske Udtale af tysk *sch* som *s* eller *sj*, af tysk *l*, som det dialektale »hule« *l*, af den tyske Forstavelse *ver-* som dansk *for-* og af tysk *z* og stemt *s* som dansk *s*.

I de følgende Afsnit behandles »Udviklingen inden for Dansk«: d.v.s. Paa-virkningen fra Rigsmaal og fra tilstødende Dialekter og Udviklingen inden for Dialektens egne Grænser. Da Ting og Betegnelse hører sammen, kan der for Ordforraadets Vedkommende konstateres, 1) at en Række Ord er forsvundet eller er ved at forsvinde sammen med Sagen (f. Eks. med Brygningen eller Lysstøbningen), og 2) at der er optaget en uhyre Mængde Fagord, der skyldes den stærke Udvikling inden for Teknikken og Hygiejnen. Paa dette Punkt deler Løgumkloster-Dialekten Skæbne med alle andre Dialekter. Det samme gælder til Dels en Række Ord, der er afløst eller i Færd med at afløses af Ord, der falder sammen med Rigsmaalet, f. Eks. *mornal* (morgentidlig), *framgol* (Forstue), *sgorful* (Sommerfugl), *to* (vaske) o.s.v. Dog ogsaa her gælder det selvfølgelig, at de sejrende Ord beholder Dialektens Udtale.

Som et Eksempel paa Betydningsændring kan anføres, at den ældre Generations Skelnen mellem Baas og Stald — der var lige modsat dansk Betydning — hos de unge er udvisket, idet Ordene nu høres anvendt i Flæng.

Dernæst følger en Række Eksempler paa lydligge Ændringer. Mest paafaldende er Lydændringen fra *y* til *øj* i Ord som *bøje*, *drøj*, *Drøjde*, *fornøje*, *nøje*, *højre*, *Tøj*, hvor den ældre Generation har *y* (*by*, *dry* o.s.v.), mens de unge bruger *øj*-Formen. Det er uden Tvivl Rigsmaalet, der her er trængt frem, dog i Forening med nordøstlige Nabo-Dialekter, der ogsaa har *øj*. Denne Formodning støttes derved, at Ordet »Øje« har bevaret Y-Udtalen, der i dette Ord er næsten fælles-sønderjysk.

Hvad Medlydene angaar, findes det for Vestslesvig saa typiske »Klusil-spring«, d.v.s. den paafaldende Udtale af Ord som *Hus* og *Gris* som *huges* og *grides* ikke i Løgumkloster-Dialekten. Forholdet *v* og *f* (f. Eks. i *taber*) og *g* og *ch* (f. Eks. i *Kager*) er omtalt foroven.

Inden for Bøjningen bemærkes: 1) de gamles Flertalsformer med forlænget Udtale af Vokal eller Konsonant i *bi'* (*Bier*), *kan't* (*Kanter*), *kna'ch* (*Knager*) har de unge erstattet med Former, der ligesom Rigssproget ender paa *-e* eller *-er*; 2) de gamle stærke Udsagnsords Datids-Former *leed* (*led*), *smee* (*smed*), *kø's* (*køs*, *kyste*), *tåsg* (*tæskede*) fortrænges mere og mere af Formerne *lit*, *smet*, *ky'sd* og *tæsget*; 3) de sammensatte Udsagnsord afveg tidligere i mange Tilfælde fra Rigsmaalet, f. Eks. *drøj op* (*opdrage*), *klau an* (*anklage*), *væ ad* (*advare*). Hos Ungdommen er der paa dette Punkt stor Usikkerhed, idet man hos dem træffer begge Arter af Sammensætningen.

Til Slut forespørger Forfatteren: »Forsvinder Dialekten i Løgumkloster«? og han giver det Svar, at den der som overalt i Sønderjylland vil kunne bevares i umindelige Tider endnu; thi den er 1) ikke en enkelt Klasse, men den samlede indfødte Befolknings Sprog, 2) betragter Sønderjyden det som værende af stor national Betydning, at Dialekten bevares livskraftig, og 3) er de tysksindede Sønderjyder den sønderjyske Dialekts bedste Forbundsfælle imod Rigsmaalet.

Om Spørgsmaalet, om det ville være gavnligt, om Dialekten i al Almindelighed forsvandt, er Menerne delte. Nogle ønsker, at Rigssproget som det mest praktiske Meddelelsesmiddel hurtigst muligt maa besejre og erstatte Dialekten, mens andre paa ingen Maade kan tænke sig at slippe Folkemaalet, da det af dem føles, som om de med at give Afkald paa Dialekten skærer alle deres Barndomsstemninger bort og mister Dybden og Perspektivet i deres sproglige Liv. Bedst er det vel at gaa en Middelvej, som de fleste gør det, og faa Del i baade Folkemalets og Rigssprogets Værdier.

Haderslev, i Oktober 1938.

Karl N. Bock.

3. *Forschung und Kritik zum Sprachwechsel in Angeln und Mittelschleswig 1969*

Mit Freude bin ich einer Aufforderung gefolgt, einen Beitrag zur vorliegenden Festschrift zu geben, besonders um Professor *Peter Jørgensen*, meinem alten Freund aus den Tagen unserer Kindheit und späteren Studienzeit, meine Aner-

kennung zu zollen. Auf dem Gebiet der Forschung hatten die niederdeutschen Mundarten in Südschleswig — dem Sprachraum zwischen der Eider und der heutigen Staatsgrenze von 1920 — unser gemeinsames Interesse erweckt und zur Forschung angeregt — wie auch die Überschrift andeutet. Da mir hier nur wenige Seiten zur Verfügung stehen, muss ich mich in aller Kürze fassen.

Den Ausgangspunkt meinerseits bezüglich der Forschung — und hier bin ich meinem damaligen Universitätsprofessor *L. L. Hammerich* zu grossem Dank verpflichtet — bilden meine Sonderabhandlung beim Staatsexamen »Der Vokalismus im Flensburger Plattdeutsch« — eine Art Dissertation ohne den an deutschen Universitäten üblichen Dokortitel — und meine Habilitationsschrift »Niederdeutsch auf dänischem Substrat. Studien zur Dialektgeographie Südschleswig«¹⁾. Die Abhandlung schliesst mit der Feststellung: (Punkt 1): Beeinflussung der niederdeutschen (= nd.) Mundarten von Angeln und Mittelschleswig (= Ang. u. Mschl.) durch das dänische (= dän.) Substrat; (Punkt 2): die Eindeutschung obiger Gebiete bildet einen historischen und sprachlichen Prozess, der seinen Ursprung in der gehobenen mittelniederdeutschen (= mnd.) Sprechsprache der Städter und der höheren Stände überhaupt hat — und nicht in einem Vorwärtsfluten der genuinen holsteinischen Mundarten.

Eine Lösung dieser beiden Probleme ist schon früher durch Vermutungen angedeutet worden. *Tuxen*²⁾ war um die Mitte des vorigen Jahrhunderts der Auffassung, dass das Angler Plattdeutsch auf dän. Grundlage seine Herkunft im Nd. der Gutsbezirke und der Gegend südlich des Dannewerks zu suchen habe — doch unter starker Beeinflussung durch die hd. Kirchen-, Amts-, Schul-, und Vrekehrssprache. Meines Erachtens scheint er zu vergessen, dass Mnd. als Amts- und Rechtssprache bis um die Mitte des 16. Jahrhundert und als Kirchensprache und Unterrichtssprache der Lateinschule bis in die erste Hälfte des 17. Jahrhundert die führende Rolle spielte — *Lyngby*³⁾ unterscheidet zwischen »echtem Nd.« mit der Endung *-et* des Präs. Plur. der Verben und den »unechten« Mundarten in Ang. u. Mschl. mit der Endung *-en* als Hauptkriterium. Letztere Mundarten haben seiner Auffassung nach ihren Ursprung in den Städten von Ang. u. Mschl. zu suchen — *Thorsen*⁴⁾ vermutete wie *Tuxen*, dass die nd. Mundarten in Ang. u. Mschl. als eine Fortsetzung der südlichen genuinen Mundarten aufzufassen sind. — *Herm. Möller*⁶⁾ dagegen behauptet, dass die nd. Mundarten im alten dän. und friesischen Sprachraum nicht aus dem Süden stammen, sondern auf die mnd. Schriftsprache zurückzuführen sind So weit gehen seit 1857 die Vermutungen dänischerseits auseinander. Deutscherseits lagen und liegen keine ernsthaften umfassenden Untersuchungen des Sprachwechselsproblems vor.

Bei der mündlichen Verteidigung meiner Habilitationsschrift (= Bock I) an der Universität Kopenhagen erntete ich Zustimmung und Anerkennung als auch Kritik; dasselbe war der Fall in einigen Rezensionen, zu denen ich jetzt — leider doch allzu kurz — Stellung nehmen will. In Bezug auf Punkt 1: Die Darstellung der Beeinflussung der eingedeutschen Gebiete durch das dän. Substrat ist von allen ohne jegliche Diskussion anerkannt worden. — Meine

Auffassung des zweiten Problems (Punkt 2) wurde von einigen dän. and deutschen Forschern anerkannt und von andern dän. und d. kritiziert oder abgelehnt. Ich werde mich hier mit einer Stellungnahme zu den Rezensionen von den Professoren und Sprachforschern *A Lasch*⁶⁾, *Teuchert*⁷⁾, *Cordes*⁹⁾, *Mitzka*¹⁰⁾, *Selmer*^{10a)}, *Korlén*^{10b)}, *Rompelman*^{10c)}, *Selke*^{10d)} und *Jørgensen*¹¹⁾, begnügen — und zwar wie einleitend bemerkt in aller Kürze und mit Hinweisen auf Bock I u. II⁸⁾.

1. *Lasch* (Hamburg) schreibt⁶⁾: »Die Tatsache, dass den Städten ein starker und der älteste Anteil an der Eindeutschung Angelns zukommt, ist sicher; sie ist aus den geschichtlichen und sachlichen Zusammenhängen zu begründen, die auch B. kennt«. Obige Tatsache ist auch sonst daraus nachweisbar, »dass ein Teil der charakteristischen englischen Formen sich in der Tat in der alten städtischen S p r e c h s p r a c h e, nicht aber S c h r i f t s p r a c h e beobachten lässt, sich in u m g a n g s s p r a c h l i c h e r (nicht k a n z l e i s p r a c h l i c h e r) Entwicklung als alt erweist, älter als die ländliche Bewegung«. Damit bin ich vollständig einverstanden (Bock I § 455 und Bock II §§ 176 ff.); doch habe ich nirgends diese mnd. Kultursprache mit der mnd. Kanzeleinsprache identifiziert (Bock II, §§ 176 ff.). Im Grunde greift *Lasch Saraww*'s¹²⁾ Behauptung an, »dass das Mnd. nicht die Mundarten der Landbevölkerung, sondern, wie sich von selbst versteht, die Umgangssprache der schreibkundigen Städter widerspiegelt«. Leider hat *Lasch* wohl nicht die Behauptung *Schütt*'s¹³⁾ gekannt, »dass — mit einer kleinen Einschränkung — Schriftsprache und Umgangssprache (in Flensburg) übereinstimmen«. Trotz allem nimmt *Lasch* also an, dass die städtische (mnd.) Sprechsprache der Oberklasse die primäre, die ursprüngliche Quelle der angelernten Mundarten in Ang. u. Mschl. bildet, und dass »besonders in späterer Zeit, das landschaftliche Niederdeutsch, das sich ländlich vorrollt«, als ein sekundärer Faktor zu betrachten ist. Auch damit bin ich einverstanden; denn nirgends habe ich behauptet, dass die alte Sprachgrenze am Dannewerk seiner Zeit eine Art des heutigen »Eisernen Vorhanges« gebildet habe. Die vielen Sonderkarten (Bock I, Abb. 1, 2, 4, 5, 6, 10 und 11) deuten das zur Genüge an, worauf ich später zurückkommen werde. Zu dem von *Lasch* angestellten Vergleich zwischen der Entwicklung und Bedeutung des städtischen Deutsch in Südschleswig und Nordschleswig für die dän. Umgegend werde ich in der abschliessenden Gesamtbetrachtung Stellung nehmen.

Doch kennt *Lasch* auch Worte der Anerkennung. Ich erlaube mir zu zitieren: »Die Arbeit berührt durch den Ernst des Wollens, die Hingabe, die jahrelangen Fleiss erkennen lässt, sehr sympathisch« — »und so bringt das Buch, auch wenn die Beantwortung der Hauptfragen noch nicht endgültig Abschliessendes gibt, doch, auch abgesehen von der schon genannten Darstellung der Mundart, mancherlei Wichtiges, wofür man dankbar sein wird«. Ferner abschliessend: »Die stoffliche Bereitstellung des Materials, das erste umfassende Bild einer englischen Mundart, nach Laut- und Flexionslehre, Syntax und Wortschatz, in zahlreichen sorgfältigen dialektgeographischen Aufnahmen wird jeder, der sich

mit schleswig-holsteinischen, mit nordniedersächsischen Mundarten beschäftigt, heranziehen müssen und mit Gewinn benutzen«.

2. *Teuchert* (Rostock)⁷⁾ wendet sich in seiner eingehenden und äusserst positiven Rezension gegen die Kritik von *Lasch*, wenn sie feststellt, dass die *-en*-Grenze als Sprachgrenze nicht die Bedeutung besitze, die B. ihr zumesse. Hierzu bemerkt *Teuchert*, »dass an der Stärke der Sprachscheide kein Zweifel bestehen kann«, und schliesst nach einer weiteren Erörterung der Frage mit den Worten: »Somit erweist sich B.s Auffassung als wohlbegründet«. Wie ist aber dann die Verwandtschaft der Mundarten in Ang. u. Mschl. mit den Landschaftssprachen in Holstein und südlich der Schlei-Danneverk-Grenze zu erklären? Ich zitiere jetzt *Teuchert*: »Nun, B. bemerkt selbst, dass der Westteil der Grenze nicht ebenso abschliessend wirke wie die Schleilinie, und die Kartenbilder zeigen hier eine Einbruchsstelle südlicher Formen und Laute. Die starre Sprachscheide ist hier vielfach durchlöchert. Die grösste Öffnung aber haben von jeher die Tore der Stadt Schleswig geboten. In den Mauern dieser Stadt sammelten sich ständig holst. Sprach- und Mundarteneigenheiten an, drangen weiter durch Handel und geistigen Verkehr nach Flensburg und gingen im gegebenen Zeitpunkt in die Landschaft hinaus. B.s Aufstellung bleibt somit unerschüttert, nur bedarf sie dieser Ergänzung«.

Dieselbe Einsichtnahme und Zustimmung zeigt seine Beurteilung der Bedeutung der historischen Tatsachen: Das Latein wurde in der Verwaltung um 1350 von der mnd. Sprache abgelöst. Unter den Schauenburgern (1375—1459) wurde auch vor Gericht mnd. verhandelt. Die Bevorzugung nd. Sprache, Sitte und Gesetzgebung hielt unter den dän. Königen aus dem Hause Oldenburg (nach 1459) an. Ausschlaggebend wurde die Einführung der nd. Kirchensprache in Ang. u. Mschl. Die sprachliche Bedeutung dieser neuen Kult- und Kultursprache für die spätere Entwicklung kann nicht überschätzt werden.

Teuchert schliesst seine Rezension mit folgenden Worten: »Einen wesentlichen Beitrag zur geistigen und sprachlichen Geschichte Schleswig-Holsteins hat die Untersuchung von B. geliefert. Klare Zielsetzung und wohlgeordnetes Arbeitsverfahren zeichnet sein Buch aus. Unparteilichkeit und Besonnenheit setzen ihn in stand, als Angehöriger des unterliegenden Volkstums die bewegenden Kräfte zu erkennen und das Ergebnis aus seinen Ursachen zu deuten. Angesichts dieser Vorzüge wiegen geringe Abweichungen im grammatischen Teil von der in deutschen Arbeiten üblichen Anlage und ihren Ansätzen leicht. Sie stören den sicheren Gang der Untersuchung und der Schlussfolgerungen in keiner Weise«.

3. *Cordes* (Kiel)⁹⁾ beanstandet einleitend, dass B. sich allzu eng an »das bequem benutzbare und darum viel überschätzte Buch von *Sarauw* (Niederdeutsche Forschungen) anlehne«, und fährt fort: »S., der bedeutende Phonetiker, war kein Historiker (S. 302)«. Auch das von mir benutzte Buch von *Højberg-Christensen*¹⁴⁾ über die Lübecker Kanzleisprache habe »auch noch nicht den Stoff bis ins letzte durchdrungen«, die mnd. Grammatik sei überholt und ein Schritt zur neuen sei auch B.s Arbeit.

In den folgende Abschnitten erörtert *Cordes* die von dän. Forschern bestrittene westliche Strömung im älteren Schrifttum (vgl. *Bock* II S. 6) und die Eindeutschung Nord- und Ostfrisland. Obwohl *Cordes* nicht bezweifelt, dass ich meinen in *Bock* II, 21 »ausgesprochenen Grundsatz der unbedingten wissenschaftlichen Objektivität nach bestem Wissen eingehalten« habe, wäre »es für ein völlig objektives Ergebnis allerdings wünschenswert, wenn man nunmehr einen deutschen Forscher in Nordschleswig arbeiten liesse«. Hierzu möchte ich bemerken: Wer hat es jemals verhindert und wird es verhindern?

Bezüglich meiner Hauptthese vom städtischen Ursprung der angelernten Mundarten im Sprachwechselgebiet (*Bock* II, 20 u. 179) bemerkt *Cordes*: »Prüft man nur die in diesem Buch [*Bock* II, 20 u. 190 f.] untersuchten Erscheinungen, in denen die Mundart die »städtische« Form verwendet, so ergibt sich schon für fast sämtliche eine meist auch von B. angegebene Stützung durch das Hd.: *dridde, twischen, twölf, selm, solk, disse, bin, sind, ei* für *ê, gut, ohne, -lich -nis, kein, immer, jemand, uns, -e* im Pl. der Subst., *-de*, im schw. Prät., *wesen* (Part. Prät.), *sal, muste, wuste*,« *Cordes* fährt fort: »Als von beiden Seiten nicht erklärbar bleibt demnach nur noch sehr wenig übrig: *willen, -en* im Plur. Präs. sowie die beiden fast gesamtschlesw., so ausserordentlich kennzeichnenden, aber mnd. nicht zu kontrollierenden *g > ch* und stimmloses *-s*«. Das mag m. E. auch genügen! Übrigens möchte ich bemerken: 1) Wenn *Cordes* im Gegensatz zu sämtlichen dän. Forschern den Übergang von *g- > ch-* dem dän. Substrat zuschreibt, so kann das nur für das inlautende *-g- > ch-* (vgl. dän. dial. *Piger > Picher* »Mädchen«) gelten, aber nie für *g-* im Anlaut (vgl. *Bock* I, S. 211 u. 216) — 2) *Cordes* betont, dass niemand bestreiten wird, dass die mnd. *i*-Form (in *willen*) der Ausgangspunkt ist und (für deren Konservierung man nicht unbedingt eine »Stadtsprache« bemühen muss«. Ich frage: Wäre es nicht evident oder — auf Deutsch gesagt — unmittelbar einleuchtend, dass z. B. die Form *willen* in Nordangeln, dem Strahlungsgebiet Flensburgs, nur in der von alters her herrschenden Stadtsprache Flensburgs ihren Ursprung haben kann? 3) *Cordes* betont, dass das Endungsverhältnis *n/t* im Plur. Präs. noch nicht aufgeklärt ist, das *Sarauw* sie auch nicht gemeistert hat, und dass die Geschichte der *n/t*-Endung neu geschrieben werden muss. Beide Forscher sind jedoch der festen Überzeugung, dass die mnd. Stadtsprache und übermundartliche Umgangssprache, der westlichen Städte *-en* hatte. Das genügt für unser Problem: Wie bei *willen* ist die Verbalendung *-en* die alte allein herrschende schrift- und sprechsprachliche und heutige Form in Flensburg, die in die nördlichen Mundarten Angelns vorgedrungen ist. Im übrigen Sprachwechselgebiet muss man einen entsprechenden Einfluss der Städte und der oberen sozialen Schicht der Landbevölkerung voraussetzen. Woher stammt sonst die Endung *-en* im übrigen Ang. u. Mschl.? *Cordes* hat nicht vermocht, eine andere Erklärung dieser Hauptfrage zu geben. Die primäre Bedeutung der *n/t*-Schlei-Danneverk-Linie bleibt also auch bei C. »unerchüttert«.

4. *Walter Mitzka* (Marburg)¹⁰) schliesst sich vollständig der Auffassung *Teucherts* an. Ich brauche nur ganz kurz zu zitieren: »B. hat var 2 Jahrzehnten

die Maa. Südostschleswigs mit grundsätzlicher Blickrichtung auf den Wechsel des Volkstums und der Nationalsprachen, vor allem das dän. Substrat in der »Deutschen Dialektgeographie« XXXIV behandelt. In vorliegender Abhandlung gewinnt er nun die sprachgeschichtliche Tiefendimension aus landesgeschichtlichen, vor allem eigenen archivalischen Studien. — Von grundsätzlicher Wichtigkeit ist B.s Untersuchung der *s t ä d t i s c h e n K u l t u r s p r a c h e*, die Karte am Ende des Werks als Dialektlinien I.—I.V. Grades übersichtlich vor-nun auch archivalisch begründete Herleitung der nd. Ma. des flachen Landes aus der Stadt, dazu werden Lautlehre, Formenlehre und Wortschatz in den Urkunden seit 1325 herangeholt. — Immer wird die überragende sprachgeschichtliche Rolle Lübecks für die mnd. Schriftsprache und durch diese für die Sprechsprache Schleswigs deutlich.

Wieder reicht diese Forschung B.s in grundsätzlichen Erkenntnissen über die landschaftliche Sprachgeschichte und Dialektgeographie in überlandschaftliche Problematik hinauf«.

Zu dieser positiven Besprechung und Auffassung habe ich nichts zu bemerken oder hinzuzufügen.

5. *Selmer* (Oslo 1934,^{10a}) schreibt in seiner Besprechung u. a.:

»Diese stattliche Dissertation von 350 Seiten ist die Frucht deutsch-dänischer gemeinschaftlicher Arbeit. Ohne die Verwertung der geistigen Schatzkammer, die im Marburger Sprachatlas dem dänischen Sprachforscher zugänglich gewesen ist, und ohne die materielle Unterstützung dänischerseits wäre wohl kaum eine so umfängliche, mit reichem Kartenmaterial versehene, in vornehmer typografischer Gestalt erscheinende dialektgeographische Studie herausgekommen. Es zeugt von einem erfreulichen Geist der Versöhnung, dass eben dies in politischer Hinsicht so leidenschaftlich umstrittene Gebiet auf eine ruhige, würdevolle Weise, auf streng wissenschaftlicher historisch-linguistisch-dialektgeographischer Basis in einer dänischen Doktorarbeit behandelt wird. . . .

Mit einer systematischen Gründlichkeit, wie sie in Erstlingsarbeiten wohl sonst nur seltenvorkommt, geht der Verf. ans Werk. Wenn man sich die 51 kleinen Karten ansieht, deren Gesamtergebnisse auf der grossen synoptischen Karte am Ende des Werks als Dialektlinien I.—I.V. Grades übersichtlich vorliegen, versteht man, dass er keine Mühe gescheut hat. . . .

S. 294 ff. bringen einige interessante Sprachproben. — Ein dänisches Resumé beschliesst das gediegene Werk.«

6. Der schwedische Professor *Gustav Korlèn* (^{10b}), Lund, bemerkt in seiner Besprechung von Bock II:

»Der Schwerpunkt der Untersuchung liegt im dritten Kapitel, wenn auch gerade hier die angeführten bibliographischen Mängel manches als ergänzungsbedürftig erscheinen lassen. Das vorgebrachte Material lässt immerhin keinen Zweifel übrig in bezug auf den nordns.-lübischen Charakter der städtischen Schriftsprache des betreffenden Gebietes und trägt dazu bei, die von Bock aufgestellte These von der städtischen Ausstrahlung auf das ländliche Gebiet zu unterbauen.«

Nach einer Erörterung der Streitfrage der sog. »westlichen Strömung« schliesst Korlèn mit folgende Worten:

»So bleibt der Hauptwert der Arbeit doch wohl die sprachgeschichtliche bestätigung der dialektgeographischen Thesen. Darüber hinaus hat der Verf. an manchen Punkten die vorhandenen Untersuchungen zum Nordniedersächsischen von Højberg Christensen, Lide, Carlie u. a. gergänzt und somit eine weitere Vorarbeit für den dringend erwünschten Neubau der mnd. Grammatik geleistet.«

Meine Stellungnahme zur Frage der sog. »Westlichen Strömung« wäre lieber unterlieben, da — wie *Korlèn* (I, 88 f; vgl. auch II, 84 ff) sehr richtig schreibt — in unserem »Material weitgehend nur einen Ausstrahlung der lübischen Hansesprache, [die wenig von dem westlichen Einfluss berührt wurde], festzustellen ist«, und »da die »westliche Strömung« ausgesprochen eine Erscheinung des Frühmittelniederdeutschen ist«. Damit wäre der Anlass zu einer Fortsetzung des unerquicklichen Gegenstazes zwischen den Auffassungen der *Lasch*- und *Saraww*-Forscher fortgefallen.

7. Der holländische Professor *T. A. Rompelman* (10 c), Groningen, vertritt dieselbe Auffassung wie *Korlèn* bezüglich des eventuelle Einflusses der »westlichen Strömung« auf die mnd. Sprache unseres Gebietes; davon abgesehen ist seine Besprechung sehr positiv. Ich erlaube mir zu zitieren:

»Das Niederdeutsche, vor allem in seiner geschichtlichen Endwicklung, genießt in den skandinavischen Ländern ein starkes wissenschaftliches Interesse. Namen von Gelehrten wie *Saraww*, *Hammerich*, *Rooth*, *Dahlberg*, *Korlèn*, *Brugge*, *Brattegard* haben auf diesem Felde der germanistischen Wissenschaft einen guten Klang. Dieses Interesse für das Niederdeutsche ist sachlich bedingt durch den Einfluss, den beide Sprachgebiete jahrhundertlang auf einander ausgeübt haben, und besonders im dänisch-deutschen Grenzgebiet ist ein solches Interesse begrreiflich: Hier vollziehen sich ja die sprachlichen Verschiebungen bis auf den heutingen Tag. Der hier aber auch drohenden Gefahr einer nicht ganz objektiven, weil von Nationalgefühlen beeinflussten Forschung ist der Verfasser der vorliegenden Arbeit, ein Schüler *Hammerichs*, so vollständig entgangen, dass man aus seinem Buche unmöglich entnehmen könnte, ob er Deutcher oder Däne ist; seinen prinzipiellen Standpunkt formuliert er deutlich auf [Bock II] S. 21. Des Vf. s Fleiss wird belohnt: an der Richtigkeit der oben genannten Hauptthesen lässt sich nach seiner doppelten Untersuchung nicht mehr zweifeln; und damit sind nicht nur entscheidende Erkenntnisse über Art und Geschichte eines bestimmten Sprachgebietes erzielt, sondern darüber hinaus auch wichtiges Material für die Geschichtschreibung des Mnd. überhaupt bereitgestellt, und schliesslich scheint mir die Arbeit auch methodisch nicht ohne Bedeutung für die Erforschung der so überaus interessanten und verwickelten sprachlichen Probleme von Grenzgebeiten im allgemeinen zu sein.«

8. Der Heimatforscher *Paul Selke* (10d), der sich meiner Auffassung anschliesst, unterstreicht in seiner Besprechung von Bock I u. II folgendes: »Es lohnt sich, die Beweisführung Bocks eingehend zu studieren, zumal da sich der

Verfasser wissenschaftlicher Objektivität im höchsten Masse befleissigt und sich aller politischen Pseudowissenschaftlichkeit fernhält.«

9. Der dän. Forscher *Peter Jørgensen*¹¹⁾ erwähnt einleitend den geschichtlichen Hintergrund, der zum Verständnis des Sprachwechsels in Ang. u. Mschl. nötig ist. Darauf erörtert er die Hypothesen der von mir einleitend genannten älteren dän. Sprachforscher *Tuxen*, *Lyngby*, *Thorsen*, und *Møller* bezüglich der Herkunft der nd. Mundarten in Ang. u. Mschl.: Handelt es sich um eine von Süden eingedrungene holst. Mundart (*Tuxen-Thorsen*) oder um eine af die mnd. Schriftsprache fassende Sprechsprache der führenden oberen Schicht der Städter (*Lyngby-Møller*)? *Jørgensen* schliesst sich in seiner Rezension — im Gegensatz zu meiner Auffassung — der ersten Hypothese an. Übrigens handelt es sich bei *Jørgensen's* Rezension mehr um eine neue Stellungnahme und umfassende Abhandlung, die ich jetzt im folgenden kurz zu besprechen habe.

Wie *Cordes* bemängelt *Jørgensen* (S. 14) meine Anlehnung an *Sarauws* Forschungen und meine abweichende Haltung gegenüber den Kanzleiarbeiten (Bock II, 55) und meine Bevorzugung der mnd. Schrift- und Sprechsprache der höheren sozialen Brgerschicht (Bock II, 28 ff.) — eine Auffassung, von der ich heute nicht abweiche. Das wichtigste ist die Erkenntnis, dass jede Urkunde — sei es im Original oder im Urkundenbuch, von einheimischen oder fremden Schreibern verfasst —, jedes mnd. Buch, jeder Mnd. schreibende und sprechende Bürger unseres Gebietes als Bausteine und Baumeister der städtischen Sprechsprache aufzufassen sind (Bock II, 58). Deshalb sind m. E. die von *Jørgensen* vorgenommenen »Zusammenstellungen von Fehlern und Ungenauigkeiten« bezuglich der diakritischen Zeichen in der Urkunden und Editionen von sekundärer, von nebensächlicher Bedeutung — ja, belanglos.

In einem darauf folgenden interessanten Abschnitt (II) ber »Angler und Mittelschleswiger Niederdeutsch« beabsichtigt *Jørgensen*, den geschichtlichen Vorgang des Sprachwechsel zu erklären. Mit Recht bezeichnet er die Sprachgrenze, die um 1800 an der Schlei-Schleswig-Husum verlief, nicht als Grenzlinie, sondern als Sprachgrtel. Die vollständige Eindeutschung von Ang. u. Mschl. versucht er durch ein junges Vorwärtsfluten nd. Sprechsprache zu begründen Ich möchte fragen: Ganz ohne ältere nd. Kenntnisse in Ang. u. Mschl. und ohne eine alte nd. sprachliche Grundstruktur, die mit der der Städter und damit mit einer der Schriftsprache nahestehenden bermundartlichen Umgangssprache der höheren sozialen Schicht dieser Gebiete übereinstimmt? Zum »Sdschleswiger Niederdeutsch« (III), also südlich der alten Grenzscheide, gesteht *Jørgensen*, dass er »in Südschleswig nicht über Mutmassungen und Hypothesen hinauskommen konnte«. Darauf folgt (IV) eine Übersicht über »die benutzten mundartlichen Quellen aus Ang. u. Mschl., Sdschl. u. Holstein. Im Abschnitt V nimmt *Jørgensen* Stellung zu den sprachlichen Einzelerscheinungen.

Bevor ich hierauf eingehe, möchte ich generell betonen, dass *Jørgensen* und *Cordes* zu wenig Gewicht auf den Zusammenhang zwischen der Anbahnung des Sprachwechsels in der nd. Schrift- und Sprechsprachperiode und der Durch-

führung des Sprachwechsels in der nhd. Schriftspracheperiode nach 1800 legen. — Die Einzelphänomene (*Jørgensen* 53 ff.) sind: 1. *esch: isch* »Esche«, 2. *gest: gist* »Hefe«, 3. *flicken: flecken* »flicken«, 4. *mensch: minsch* »Mench«, 5. *distel diistel* »Distel«, 6. *wisch: wiisch* »Wiese«, 7. *brüch: brüüch* »Brücke«, 8. *bin, sind: bün, sünd* »bin, sind«, 9. *disse: düsse* »dieser«, 11. *sun: sünn*, »Sonne«, 12. *stunn: stün* »stand«, 13. *guut: goot* »gut«, 14. *-lich, -ch: -li, -i*, »lich, -ig«, 15. *knecht: knech* »Knecht«, 16. *nich: ni* »nicht«, 17. *bessem: besen* »Besen«, 18. *penning: penn* »Pfennig«, 20. *siin: wäsen, wän* »sein«, 21. *wäsen, wän: wes(t)* »gewesen«, 23. *böme: bööm* »Bäume«. — Die erstgenannten Formen (*esch* — *gest, mensch*, usw.) sind mit wenigen Ausnahmen alte nd. Sprechformen der Städter in Ang. u. Mschl.; die folgende jüngeren (*isch, gist, minsch* usw.) entsprechen zum größten Teil den genuinen Mundarten Holsteins und Südschleswigs. Die ländliche Bevölkerung in Ang. u. Mschl. war mit den erstgenannten sehr gebräuchlichen Wortformen der Kanzel- und Amtssprache und der gehobenen Umgangssprache der sozial führenden Personen vertraut; dass diese feineren nd. Wortformen recht früh oder später von einem hd. Superstrat unterstützt wurde, ist einleuchtend.

Nicht erörtert sind: Punkt 25. Das Prät.morphem *-er(-e)* (z. B. *dachde(r): dach*) bei den regelmässigen und unregelmässigen schwachen Verben auf altem dän. Boden — auch südlich der Schlei-Schleswig-Husum-Linie (z. B. in Ostschwansen und Hollingstedt) — ist nach *Jørgensen* (S. 147 f.) ein aus dem dän. Substrat stammendes Formelement. Schon *Tuxen* (S. 15) hat darauf aufmerksam gemacht. Ich (Bock I, S. 212) war und bin der Auffassung, dass die vollen Prät.-formen der schw. Verben sich wohl am besten als Formen, die unter Einwirkung der »feineren« Städtersprache entstanden sind, erklären lassen — gestützt durch alte dän. und spätere hd. Verbalformen. *Jørgensen* (S. 143) spricht ja auch von »der übermundartlichen niederdeutschen Umgangssprache«. Der Unterschied unserer Auffassung ist also kurz ausgedrückt: *Jørgensen* spricht von einem Vorwärtsfluten der Formen vom Süden nach Norden, während ich in erster Linie auf alte bodenständige Voraussetzungen in Angl. u. Mschl. zurückgehe. — Punkt 19. *ch-*: *g-* im Anlaut, z. B. *chrot: grot*. *Jørgensen* und ich nehmen beide Abstand von Cordes' Annahme, dass *ch-* dem dän. Substrat entstamme. *Jørgensen* ist der Auffassung, dass der Spirant am Ausgang des Mittelalters von Holstein in Verbindung mit der Kolonisierung nördlich der Eider nach Norden vorrückte und beim späteren Sprachwechsel Ang. u. Mschl. eroberte. Gleichzeitig rückte aber in Holstein, vom Süden kommend, der Verschlusslaut vor — also im Gegensatz zu meiner Annahme, dass *ch-* der mind. Städtersprache, besonders in Flensburg, durch Systemzwang entstanden ist (Bock I, 211 u. Bock II, 171). Ich lasse die Frage offen. — Weiter Punkt 22: *de: den* »den«, d. h. der Zusammenfall von Nom. u. Akk. in Ang. u. Mschl. ist dem dän. Substrat zuzuschreiben (Bock I, 179, 322. Abb. 19), wie es auch *Mensing* in seinem Wörterbuch und *Jørgensen* annehmen. — Ferner Punkt 10: *willen: wüllen* »wollen«. *Jørgensen* ist der Auffassung, dass die alten *i*-Formen

aus Südschl. um 1800 mit dem Nd. über die alte Sprachgrenze nach Norden gewandert sind, gefolgt von jüngeren *ü*-Formen. Ich bemerke hierzu: In Flensburg herrscht die *i*-Form seit dem Mittelalter als Schrift- und Umgangssprache, und dieser Tatsache verdankt die *i*-Form in Nordangeln ihre Entstehung. (Man hat im Dänischen das Sprichwort: Weshalb über den Bach gehen, um Wasser zu holen?). — Zuletzt das Hauptargument: Punkt 24: *-(e)n: -t* als Flexionsendung des Plur. Präs. — *Jørgensen* bespricht in seiner 21 Seiten grossen Darstellung den Zusammenfall der *-(e)n: -t* Linie oder des Linienbündels mit der Schlei-Schleswig-Husum Linie (vgl. Bock I, Abb. 7 *knipen* »kneifen« u. 9 *hebben* »haben«). *G. F. Meyer*¹⁵⁾ dagegen nennt die Linie Schlei-Schleswig-Danneverk-Hollingstedt-Treene-Eider als *-(e)n: -t*-Linie (vgl. Bock I, Abb. 8: *koopn* »kaufen«) — eine Linie, die leicht dadurch zu erklären ist, dass der Sprachwechsel in den 6 Kirchspielen oder Gemeinden Mildstedt, Ostfeld, Hollingstedt, Ellingstedt, Gr. Dannewerk, (Bock I 145: Ortsn. 77—81) und Schwabstedt (83) zwischen den beiden Linien viel älter ist als nördlich der Schleswig-Husum-Linie. Bezüglich der *moeten: moed*-Linie (»müssen« 2. Plur. Präs.) ist zu bemerken, dass die Schleswig-Husum-Linie viel jünger ist als die östliche Schlei-Schleswig-Linie und dass »Einbrüche« über die alte Grenzscheide im Westen deshalb sehr erklärlich sind.

Was die Herkunft der *-(e)n* Formen in Ang. u. Mschl. betrifft, nimmt *Jørgensen* an, dass die vermuteten alten *-(e)n* Formen im eigentlichen Südschleswig — also im Gebiet zwischen Dannewerk u. Eider — geherrscht haben und von dort um 1800 »einfach von Süden nach Norden vorgerückt« sind (S. 119), unterstützt vom Hochdeutschen. — Das ist ja nur eine Vermutung, eine Hypothese ohne die Kraft eines Beweises. Und wenn es wirklich der Fall wäre, würden die *-(e)n* Formen in den Kirchspielen Karby, Sieseby u. Missunde in Schwansen (vgl. Bock I, Abb. 9) und den obengenannten sechs Kirchspielen auf altem dän. Sprachboden von Haus aus ihren Ursprung in der alten nd. Stadtsprache in Kappeln, Schleswig und Friedrichstadt gehabt haben und nicht in den genuinen südlicheren und holst. *-t*-Mundarten. Also auch hier bin ich mit *Teuchert* davon überzeugt, dass die alte *-(e)n: -t*-Scheide immer noch »unerchüttert« bleibt und nur durch die alte nd. Städtersprache und Umgangssprache der sozialen Oberschicht in Ang. u. Mschl. zu erklären ist.

Zusammenfassend und erklärend sind zwei Unterschiede zu erörtern: I) Der historische Unterschied des Sprachwechsels in Angeln und Mittelschleswig: Gemeinsam und entscheidend war die Einführung niederdeutscher Kirchensprache nach der Reformation in Ang. u. Mschl. Die ländliche Bevölkerung hörte und lernte das Vaterunser in nd. Fassung — ebenso mehr oder weniger etwas von den Predigttexten und Kirchenliedern. Hier muss man mit Recht vormuten, dass die Bauernbevölkerung mit der neuen Kanzel- und Kultursprache, die ihnen schon vorher als Rechts-, Amts-, und Sprechsprache der Städter und Gutsbesitzer bekannt war, vertraut wurde — besonders in Ang. — denn hier hiess es »*He ist en Bur, he spricht Dänsch*« (Bock I, 272). Die wohlhabende und soziologisch führende Klasse der Grossbauern in Ang.

betrachtete Nd. nicht nur als die heilige und feine Sprache, sondern auch als die nützliche im Verkehr mit der Stadtbevölkerung in Kappeln und Schleswig — doch weniger in Flensburg, wo Dän. damals neben Nd. noch allgemein war. Mit anderen Worten: Man kannte und benutzte — mehr oder weniger — Nd. als eine Art geschätzte Hilfssprache neben der dän. Umgangssprache. Die spätere hd. Schriftsprache, die als eine schwierige »Papiersprache« dem »gemeinen Manne« entgegentrat, bedeutete in Ang. keinen Abruch des angebahnten Sprachwechsels, sondern nur eine Verzögerung; sonst wäre es ja ganz unverständlich, dass die Eltern in Ang. vor 1800 von den Pfarrern aufgefordert wurden, Plattdeutsch mit den Kindern zu sprechen, um das Erlernen und Verstehen der neuen hd. Kirchensprache und des Katechismusunterrichts zu erleichtern. Nd. Kenntnisse bilden die durchaus erforderliche Voraussetzung zum Verständnis des schnellen Sprachwechsels in Ang. nach 1800 — und ein paar Jahrzehnte später aktiv angespornt vom nationalpolitischen Willen. Wie eine nordwärts flutende Welle oder Springflut eroberte Plattdeutsch als Sprechsprache in weniger als einem Jahrhundert ganz Angeln.

Ganz anders gestaltete sich die Entwicklung in dem soziologisch rückständigen und weniger wohlhabenden Mschl. Wie in Ang. wurde Nd. nach der Reformation als die heilige Sprache der Predigt und des Vaterunser, teilweise aber auch als eine nützliche — doch sehr dürftige — Hilfssprache im Verkehr mit den Nd. sprechenden Bürgern in Schleswig und Husum betrachtet. Man verhielt sich aber passiv — auch nationalpolitisch — und fügte sich in das Schicksal, als der wie ein Gletscher langsam vorwärtsschreitende Sprachwechsel (— vom Süden als auch von der Ostflanke und besonders der Westflanke der Gösharden (Vgl. Bock I, Abb. 17: *jem, jim: i, ji* »ihr« 2. Plur.) ausgehend —) begann und durchgeführt wurde (vgl. Bock I, Abb. 47—50). Bezeichnend ist die in *Wenkers* Sprachatlas verzeichnete dän. Sprachinsel um Viöl östlich von Husum. Weiter sind zwei Tatsachen zu erwähnen: 1. Die alte -(e)n Linie oder der alte Grenzgürtel war viel schwächer als an der Schlei und deshalb vielfach durchbrochen von Wortformen und Wörtern aus den südlichen oben erwähnten sechs Kirchspielen des Gebietes zwischen den beiden Linien Schleswig-Danneverk-Treene und Schleswig-Husum (man vgl. Bock I Abb. 7 u. 8). — Weitere Interpretationen dieser »Einbrüche« (Bock I, z. B. Abb. 5, 6, 10) und der vom Süden nach Norden verlaufenden Dialektlinien (Bock I, Abb. 1—4) sind überflüssig; sie verdanken ihr Dasein der Einwirkung von Seiten der südlichen Mundarten über die Schlei, — durch Schleswig und besonders über die alte Danneverk-Treene Linie und die jüngere Schleswig-Husum Linie. — 2. Der Vorgang des Sprachwechsels in Mschl. hat sich deshalb ganz anders gestaltet als der in Ang. (im Gegensatz zu *Jørgensen* S. 34 unten). In meinen neueren Schriften (siehe *Jørgensen* S. 9 Fussnote 4) habe ich auf diesen Unterschied aufmerksam gemacht: Während die Eltern in Ang. vor 1800 Plattdeutsch zur Unterstützung des hd. Katechismusunterrichts der Kinder anwandten, benutzten und benutzen nach *Selke*¹⁰) die Elter in Mschl. die hd. Sprache — nicht als »Elternsprache«, — sondern als »Kindersprache« und spätere »Haus- und Schulhofsprache«. Erst

später gingen und gehen die Kinder zur nd. Sprache der Erwachsenen über — also im Gegensatz zum Sprachwechsel in Ang., wo die Schulkinder vor 1800 nach Entlassung aus der Schule zur dän. Eltern- und Umgangssprache der Erwachsenen zurückgingen und Nd. nur als eine nützliche Hilfsprache benutzten. Die Schnelligkeit des Sprachwechsels in Ang. nach 1800 beruhte besonders auf dem nat.-pol. Willen nach 1815 bzw. 1830, im Gegensatz zu Mschl., wo man sich passiv dem Geschehnis ergab.

II) Die historische Begründung des Festhaltens an der dän. Muttersprache in Nordschleswig — im Gegensatz zum Sprachwechsel in Ang. u. Mschl.: *Lasch* (Sp. 443) und *Cordes* (S. 366) stellen die Frage: Weshalb hat die alte nd. und spätere hd. »Ausstrahlung« der vier Städte in Nordschl. keine entscheidende Einwirkung auf die ländliche Bevölkerung gehabt? Die Antwort muss lauten 1. Die städtischen nd. Ansiedler waren in Nordschl. zahlenmässig weit geringer als in Flensburg und waren nach *Cordes* sehr richtig als eine Art »Luftlandetruppen« zu betrachten oder nach *Bock* (II, S. 42) als nd. »Stecklinge« in den städtischen »Treibhäusern« Nordschleswigs zu bewerten. 2. Entscheidend — und zwar über alle Massen — wurde die Einführung der dän. Muttersprache als Kirchensprache und spätere Schulsprache in Nordschl. — abgesehen von der bevorzugten nd. Kanzelsprache und Schulsprache in den Städten. Die gottesdienstliche Ordnung, die dän. Bibel und das dän. Gesangbuch förderten den alten geistigen und sprachlichen Zusammenhang mit dem dän. Mutterlande und schützten die Landbevölkerung gegen die geringe nd. städtische Ausstrahlung und Einwirkung einiger Dingerichte mit nd. Sprache. Dänisch war für die Landbevölkerung und recht grosse Bürgerschichten die heilige Sprache. Mit Recht schreibt *Feddersen*¹⁷⁾: »So sang und betete der Schleswiger im Norden dasselbe wie der Däne im Königreich. Damit hatte er grade im Tiefsten und Letzten trotz der politischen Grenze ein starkes Band, das ihn mit dem Königreich verband«. Auch soziologisch und kulturell war das Dänentum dem Nd. und späteren Hd. gewachsen — ja überlegen. Die selbstbewussten Bauern und Bürger betrachteten auch ihre dän. Muttersprache als eine feine und nützliche Sprache, auf die sie stolz waren — besonders nach dem nationalen Erwachen um 1830. Der nat.-pol. Wille war eindeutig dänisch — auch nach der preussischen Eroberung 1864 — und führte folgerichtig zur Wiedervereinigung mit dem dän. Mutterland 1920.

Und nun zurück zum Hauptproblem, zum Sprachwechsel in Ang. u. Mschl.: Zwei Gruppen der (früheren und) heutigen Forscher stehen sich gegenüber: Die 1. Gruppe der Forscher: (*Lyngby - Møller*) - *Bock* - *Teuchert* - *Mitzka - Selmer* - *Korlén* - *Rompelman* - *Selke* (Einfluss nd. Städtersprache) und die 2. Gruppe der Forscher: (*Tuxen - Thorsen*) - *Lasch* - *Cordes* - *Jørgensen* (Vorwärtsfluten südlicher nd. Mundarten) - also nicht nach nationalen Voraussetzungen getrennt. Zukünftige Forscher müssen die beiden wissenschaftlichen Standpunkte bewerten. Meines Erachtens liegt die »objektive Wahrheit« in einem »Sowohl — als auch«, m. a. W. in einem genetischen Zusammenwirken der primären alten »städtischen« nd. Formstruktur und der sekundären süd-

lichen Beeinflussung. — Vorliegende Betrachtung ist mein letzter Beitrag zum Problem des Sprachwechsels.

Zum Schluss einige persönliche Worte: Ich danke meinem alten Freund Professor *Peter Jørgensen* für die vielen Jahre der Freundschaft — auch vor dem Jahre des Abiturs 1920. Beide wurden wir 1937 für eine Professur an der Aarhus Universität für »kompetent« erklärt. Ein paar Jahre später übernahmst du eine Professur in Kopenhagen und ich das doppelte Amt eines Stadtschuldirektors und Gymnasialrektors in Nakskov. Seit 1939 habe ich die Freude und hochgeschätzte Ehre gehabt, am hist.-philol. Staatsexamen der Universitäten mitzuwirken, wo wir — du als Professor und Prüfer und ich als Censor, als Beurteiler — zusammenarbeiten und — privatim — einander neckten. Ich habe bei diesen Examina immer deine wissenschaftliche Grösse und pädagogische Tüchtigkeit hoch bewertet. Ich beglückwünsche dich deshalb zur wohlverdienten und ehrenhaften Ernennung zum Dr. phil. h. c. Möge dein Otium dir viel Glück bringen!

Literaturhinweise und Besprechungen

1. *Karl Nielsen Bock*, Niederdeutsch auf dänischem Substrat. Studien zur Dialektgeographie Südosstsleswig (København-Marburg 1933: Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 299 und zugl. Deutsche Dialektgeographie Heft XXXIV) — zitiert als Bock I.
2. *L. R. Tuxen*, Det plattyske Folkesprog i Angel. København 1857.
3. *K. J. Lyngby*, Annaler for nord. Oldkynd. 1859, S. 268 ff.
4. *P. K. Thorsen*, Afhandlinger og Breve, udg. ved J. Byskov og Marius Kristensen I (1927).
5. *Herm. Möller*, Nord. Tidsskr. (Filol. IV R, 8. Bd. (1919) S. 63.
6. *Agathe Lasch*, Literaturblatt f. germ. u. rom. Phil. 56 (1935) Sp. 443 ff.
7. *Teuchert*, AnzfdA 55 (1936) S. 163 ff.
8. *Karl N. Bock*, Mittelniederdeutsch und heutiges Plattdeutsch im ehemaligen dänischen Herzogtum Schleswig. Studien zur Beleuchtung des Sprachwechsels in Angeln und Mittelschleswig. (Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Hist.-filol. Medd. 31, Nr. 1.) Kbh. Kbh. 1948 (zitiert als Bock II).
9. *Gerhard Cordes*, Zeitschrift d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 73 (1949) S. 362 ff.
10. *Walther Mitzka*, Zeitschrift für Mundartforschung 22 1954/55 S. 246.
- 10a. *Ernst Selmer*. Teuthonista X, S. 178 (1934).
- 10b. *Gustav Korlèn*, Niederdeutsche Mitteilungen 1948 s. 88 f (zitiert als Korlèn I) Niederdeutsche Mitteilungen 1950 s. 84 ff. (zitiert: Korlèn II).
- 10c. *T. A. Rompelman*, Museum, Maandblad voor philologie en geschiedenis. 1950, sp. 207 ff.
- 10d. *Paul Selk*, Die Heimat, 1949, 56. Jahrgang, XXXV.
11. *Peter Jørgensen*, Zum Schleswiger Niederdeutsch. Kritik und Forschung. (Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Hist.-filol. Medd. 34, Nr. 2) Kbh. 1954.
12. *Chr. Sarauw*, Niederdeutsche Forschungen Bd. I—II (Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Hist. filol. Medd. V, 1 und X, 1.) Kbh. 1921 u. 1924.
13. *O. Schütt*, Die Geschichte der Schriftsprache im ehemaligen Amt und in der Stadt Flensburg bis 1650. Diss. Kiel. Flensburg 1919. Und: Flensburgs Sprache (Schlesw.-Holst. Jb. 1921. S. 64).

14. *A. C. Højberg Christensen*, Studier over Lybæks Kancellisprog fra c. 1300—1470. København 1918.
15. *G. F. Meyer*, Sprachgrenzen im plattdeutschen Sprachgebiet Schleswigs. Heimat 1923, S. 247 f.).
16. *Paul Selk*, Die sprachlichen Verhältnisse im deutsch-dänischen Sprachgebiet südlich der Grenze (1937).
17. *Ernst Feddersen*, Kirchengeschichte Schlesw.-Holst. S. II, 1517—1721. Kiel 1938.

NB. In einigen Besprechungen (z. B. *Lasch*, *Korlén* u. *Rompelman*) wird *ss* auch für *sz* benützt — deshalb die *ss* Schreibweise im obigen Beitrag.

Nakskov, i januar 1969.

Karl N. Bock.

Kort tid efter, at Peter Jørgensen havde læst min omstående afhandling i festskriftet, ringede han til mig og gav udtryk for sin glæde over de indledende og personlige anerkendende ord om hans virke som videnskabsmand og pædagog. Vi drøftede vor forskellige opfattelse af sprogskitteproblemet, jeg fik det indtryk, at de mange, men positive rezensjoner fra anmelderne havde bevirket, så han i sit stille sind gav mig ret.

Men professor Peter Jørgensens otium blev desværre af kort varighed. Kun et år efter sin afsked på grund af alder i 1969 afgik han ved døden i nov. 1970.

Jeg føler trang til at mindes og hædre ham ved at gengive følgende mindeord af professor, dr. phil. L. L. Hammerich (Politiken den 22. nov.) i anledning af vor fælles vens død:

Peter Jørgensen hører til de fremragende danske nordslesvigere, som ved genforeningen i 1920 fik naturlig mulighed for åndelig udfoldelse inden for Danmarks grænser til berigelse for dansk forskning og kultur. Lad mig blot inden for en snæver horisont nævne mænd som brødrene Fuglsang-Damgaard (biskoppen og seminarieførstanderen), Troels Fink (professor og generalkonsul), Karl Bock (rektoren i Nakskov), Anders Bjerrum (navneforskeren).

Peter Jørgensen var landmandssøn fra Løgumkloster og havde gået i gymnasium i Heide i Holsten, men kom allerede inden genforeningen til Fredericia, så han kunne blive student i 1920. Han valgte tysk som hovedfag ved Københavns Universitet og gjorde sig hurtigt gældende: han blev undervisningsassistent i 1931 og steg herefter i graderne, til han blev professor i tysk sprog 1954. Afgørende var nok, at det væsentligt blev overdraget ham at løfte arven efter de to fremragende germanister Herman Møller (død 1923) og Chr. Sarauw (død 1925): han udgav med uselvsk omhu deres efterladte arbejder om frisisk og nedertysk — de to felter af germanistikken, som han selv særlig behandlede, bl. a. som udgiver af de Gamle Danske Landskabsloves nedertyske tekster.

Peter Jørgensen var en fremragende lærer for studenterne, og ud af hans universitetsarbejde voksede gennem årene hans hovedværk, den tre bind store Tysk Grammatik, der også er udkommet på engelsk og vel simpelt hen må karakteriseres som nutidens bedste. Han fortjente fuldt ud den æresdoktorgrad, som Københavns Universitet gav ham i 1969.

Den sikre forsker, det vennesele ægte menneske vil blive savnet vidt og bredt.

4. Yderligere kontakt med danske og tyske sprogforskere og venner

Som de vordende doctores plejer, havde jeg sendt min afhandling til kendte mænd og gode venner, som måtte anses for at være interesseret i emnet; selvfølgelig fik jeg en række takkeskrivelser før og efter den 27. juni 1933. Af de gamle breve ser jeg, at lektor *H. V. Clausen*, biskop *Noack* og professorerne *Otto Jespersen* og *Carl Roos* til deres tak føjede en beklagelse over ikke at kunne være til stede ved højtideligheden den 27. juni 1933. Endvidere var der takkeskrivelse med de obligate rosende bemærkninger bl. a. fra doktor phil. *Gudmund Schütte*, rektor *H. P. Hansen*, højskoleforstander *C. P. O. Christiansen*, professor *P. Skaustrup*, undervisningsinspektørerne *Bjørneboe* og *Kaalund-Jørgensen*, Flensborg-redaktørerne *Tage Jessen*, *J. P. Christensen*, *J. Kronika* og *M. Lorentzen*, den danske ordbogsredaktør *H. Juul-Jensen*, dr. *Andreas Hanssen* og kollegerne i Flensborg, dr. *Mortensen* og kollegerne i Haderslev, min gamle lærer *Borst*, formanden for Sprogforeningen *Jakob Petersen*, grev *Schack*, amtslæge, dr. med. *Laustsen-Thomsen*, min gamle ven, lektor *Worsøe*, pastor *Paul Borchsenius* og fhv. seminarieforsender og minister *J. Byskov*. — Sidstnævnte gav en længere og meget anerkendende »anmeldelse« af min afhandling over Danmarks Radio, som jeg var meget glad for.

Man må huske, at nazismens krav på denne tid om de gamle grænsers ændring og »Lebensraum« begyndte at lyde. Mit arbejde måtte som før nævnt klart vise de altske fanatikere og grænseflyttere, at vor grænse fra 1920 var retfærdig, idet den efterlod Sydslesvig under tysk herredømme trods den gamle folkegrænse ved Dannevirke, der den dag i dag er skillelinjen mellem dansk og tysk »Blut und Boden«. Derfor lagde jeg stor vægt på, at afhandlingen udkom som et bind i »Deutsche Dialektgeographie«, Marburg — samtidig med udgaven i København. Fornuftige tyske forskere ville heri kunne se berettigelsen af vor grænse i 1920. Det var derfor en glæde for mig at modtage anerkendende breve fra tyske forskere fra syd for grænsen. Lad mig blot nævne takkeskrivelserne fra prof., dr. *Otto Mensing*, Kiel, prof., dr. *W. H. Vogt*, dr. *Achelis*, dr. *Otto Schütt*, hjemstavnsforskerne *G. Fr. Meyer* og *Paul Selk* — samt fra min gamle nabo og ven Stadtschulrat dr. *Sieverts*, der som ikke-nazist blev fjernet fra sit embede i Flensborg.

Enhver, der har kendskab til sønderjysk historie, husker præsten *Carsten Petersen*, født 1871 i Møgeltønder sogn, student fra Haderslev latinskole 1893, senere sognepræst både nord og syd for grænsen af 1920 og kendt som forfatter af større historiske arbejder. Hans hovedværk er »Slesvigske Præster« — en bog af særlig art med et væld af oplysninger om præsterne i de nord-slesvigske præstegårde. Han sendte mig denne bog — der er trykt i 200 nummererede eksemplarer — som tak for den tilsendte disputats. Han skriver om sin bog: »Set med egne Øjne. Skrevet med egen Haand. Trykt paa min egen Bekostning«. Bogen var ledsaget af et længere brev, som jeg ville have gengivet her; men desværre er det vistnok gået tabt ved salget af mit bibliotek til Odense Universitet.

II.

Fra Skolens Verden i Næskov 1941-1967

1. Talen ved Aarsafslutningen den 24. Juni 1943

Kære unge Studenter, Realister og Elever. Mine Damer og Herrer.

»Frihed er det bedste Guld!« — Saaledes begynder den Hymne til Friheden, som vi lige har sunget, og som er skrevet af den svenske Biskop Thomas af Strängnäs for 500 Hundrede Aar siden. Vi er sikkert alle enige om, at før den 9. April 1940 havde Frihedsbegrebet ikke det samme Indhold for os som nu. Ja, havde man før Krigen ved en Lejlighed som denne nævnt det Ord, havde dimittenderne sikkert først og fremmest tænkt paa den Frihed, der vinker, naar Skolens Port slaar i bag dem som Elever for sidste Gang.

Se dig ud! Nu har du fri
alle Ugens Dage.
Læg din Bog og luk den i,
lad kun den tilbage! —

hedder det i en af vore Feriesange. Her er det Friheden i Form af Ferie, der tænkes paa — en velfortjent »Frihed« ovenpaa Sliddet og de mange Bekymringer og en stor Begivenhed for Jer, som vi alle ønsker Jer til Lykke med! I en anden Feriesang uddybes Frihedstanken, naar vi synger: »Et Frihedsbrev blev givet« — et Adelsmærke, der forpligter til Sandhedstrang:

Fra Ledebaandets Lænke
skal hver gaa ud mod sit,
for selv at se og tænke,
for selv at vælge frit.

Det er sande og gode Ord, som alle vi sikkert er enige om. Før Krigen betragtede vi vor folkelige og nationale Frihed og Ukrænkelighed som Selvfølgeligheder, man ikke skulle spille mange Ord paa. Friheden var jo fast forankret i vor Grundlov og i vor fredelige Indstilling overfor alle vore Naboer. Vi har nu lært, at Friheden ikke er en Selvfølgelighed; men vi er ogsaa enige om, at ved Krigens Afslutning bør vi faa vor udelte Frihed tilbage.

Vel er der nogle Vejrhaner og Chanceryttere — eller hvad man bør kalde dem — der mener, at Talen om Folkefrihed er forældet Snak, en tom Efter-

klang af den franske Revolutions Ideer, som vi nu bør kaste paa Affaldsbunken; men det er heldigvis kun en lille Del af vort Folk, der tænker paa den Maade. For den alt overvejende Del af vort Folk har den svenske Digters Ord, der sammen med nordisk Retsind og Humanitet gør Livet værd at leve. Det er denne Værdiernes Treklang — Frihed — Retsind — Humanitet — vi vil lade tone ved denne vor Afslutningsfest.

Ser vi tilbage paa Menneskeslægtens Udviklingshistorie, lægger vi Mærke til, at disse humane Ideer og moralske Værdier i højere eller mindre Grad er fællesmenneskelige og ældgamle — beslægtede som de er med en religiøs Verdensbetragtning. Kun for de mest primitive er de ikke blevet levende Realiteter. Dette sker først, naar Menneskeanden lærer at tæmme Dyret i Mennesket og faar løftet Øjnene opad. Dette fortæller Religionshistorien os i klare Træk; men klarest ser vi det i vor egen Bibel. Det gamle Testamente viser netop, hvorledes Jøderne — som ethvert andet Folk — har maattet kæmpe med sig selv for rigtigt at forstaa Højden og Dybden af Frihed, Retsind og Menneskelighed — en Kamp for Lyset, der naar sit Højdepunkt i den store nytestamentlige Mesters Ord og Virke. Det er denne varme, livgivende strøm, der — i Forening med græsk Menneskelighed — tog Kampen op mod Orientens Tyranni og Europas Barbari. Vor Verdensdels Kulturhistorie viser denne Kamps Forløb gennem 2000 Aar. Ligesom Jøderne har hvert Folk i Europa maattet kæmpe med sig selv — og gør det den Dag i Dag — for at naa til den rigtige Erkendelse af Frihed, Retsind og Menneskelighed. Tænk paa Islands Historie, det gamle Nordens nedarvede Livsbetragtning, der havde Frimandens Sans for Retsind og Frihed, selv om den trængte til Kristenkorrektiv med hensyn til Trællene: tænk paa det gamle Englands Frihedsbrev og Renaissancens, Humanismens og Reformationens Kamp mod en verdsliggjort Kirke, der havde vanrøgtet sin Opgave; tænk paa den franske Revolutions Frihedsbaal, der fortærede en Overklasse, der over sine nedarvede Rettigheder glemte sine medborgerlige Forpligtelser; tænk paa den tyske Klassicismes Kamp for de fælles menneskelige og verdensborgerlige Grundtanker — i særlig Grad Schillers Kamp for Tankefrihed, Social Retfærdighed og national Selvstændighed; tænk paa Fichtes Kampsignal mod Tyrannen, der ville lægge Europa i Lænker; tænk paa den Strøm af Emigranter, der gennem de sidste Aarhundreder er draget over til Frihedens og de store Muligheders Land, hvor Frihedens Gudinde løftede sin Fakkelt som en Velkomst til sine nye Borgere. — Det er i store Træk Europas Kamp for Frihed i bedste Forstand og for en menneskelig Tilværelse.

Lad os saa vende Blikket mod Norden og vort eget Folks Tanker om Frihed, Retsind og Menneskelighed, som Digteren bedst giver Udtryk for i sine Sange. Jeg skal her nøjes med nogle faa eksempler:

»Retfærd og Frihed mon være,
dem ikun hylder den nordiske Mand«

Til disse Ord om nordisk Livssyn af en ret ukendt Digter kan kædes Chr. Richardts Digt: »Frihed, du Nordens kække Mø«; hertil kan vi føje Hostrups

Digt: »Høje Nord, Friheds Hjem«, som vi jo alle kender. Ægte nordisk er Tonerne hos Arvesen, naar han synger om nordisk Syn paa Folkefrihed:

»Nu er Slægtens Samlingstid,
Blodets Baand skal prøves.
Nu mod Tyranniets Id
Folkefrihed øves.«

Det samme gælder Bjørnsons ildnende Fanfare:

»For Folkestyre staa frem, staa frem!
For Kirke, for Skole, for Frihed«. —

Og Hostrups Ord om: »Nyfødt Fred i Folkets Vaar med lige ret for alle«. — Hele vort folkelige Liv skal gennemsyres af Tanken om Retsind og Retfærd:

»Og brænder kun Hjertet for Sandhed og Ret,
skal Tiden nok vise: Vi tænkte ej slet«,

Og Grundtvig slutter med de kendte Ord, der som i en Nøddeskal rummer vort Folks Syn paa det sociale Spørgsmaal:

»Og da har i Rigdom vi drevet det vidt,
naar faa har for meget og færre for lidt«.

Den samme Tanke om Retsind finder vi i Helge Rodes Hyldest til vort Land i »Moderen«:

»Danskens Lov i Strid og Fred
være Ret og Billighed,
som Kong Volmer vilde«. —

Ord, der minder om Valdemar Sejrs Ord i Jyske Lov: Med Lov skal man Land bygge.

Lad os saa her tilføje et enkelt Eksempel paa Følelsen af det fælles menneskelige: Jeg tænker paa de religiøst betonedede Linjer i Grundtvigs Pinsesalme, hvor vi finder de kendte smukke Ord:

»Forsamles alle Tungemaal
i Takkesangens Offerskaal«.

I Sandhed, vore nordiske Folk har altid betragtet Frihedens, Retsindets og Menneskelighedens Værdier som det dyreste Eje — og det gør de trods alt endnu den Dag i Dag.

Lad os til den danske og norske Tone føje den svenske. Jeg nævnte indledende Verslinjen: »Frihed er det bedste Guld« og sagde, at det var over femhundrede Aar siden, denne svenske Frihedshymne var blevet skrevet. Jeg skal nøjes med at citere to Vers af dette Frihedens Symbol, der aldrig forældes og ikke mindst nu er aktuel i Norden:

»Frihed er det bedste Guld,
som Sol bestraalet over Muld,
lad den dit Smykke være!
Ja dersom du dig selv har kær,
saa hold den mer end Livet værd!
Thi Frihed følger Ære.

Frihed er det gyldne Skjold
mod Avind, List og Overvold,
hvor Retsind fører Sværdet;
bag den kan Fredens Ranker gro,
men hvor den ej kan fæste Bo,
maa Freden fly forfærdet«.

Frihedsdigteren, den svenske Biskop Thomas af Strängnäs, døde 1443. Ikke blot i Sverige, men ogsaa i Danmark har vi Grund til at mindes 500-Aarsdagen. Han levede paa en Tid, som vi Danske mindes med Stolthed og Smerte. Med Stolthed — fordi det var lykkedes Dronning Margrethes Statsmandskløg at faa samlet de nordiske Lande, »Den største nordisk-nationale Bedrift, vi ved at tale om« (Arup). Med Smerte — fordi hendes Efterfølger Kong Erik med sin usmidige og haarde Politik trods al god Vilje tirrede den svenske Almue ved at indsætte danske og tyske Fogeder i Sverige. Trods indre svenske Stridigheder brød Oprøret løs. Da Erik forsøgte at vinde den svenske Adel og derved skabe indbyrdes Splid, skrev Biskoppen i Aaret 1439 sin berømte Frihedssang, for at Folket kunde vide, hvad Ære og Frihed var værd. Det mægtige Digt paa 35 Vers begynder med at skildre Eriks Tyranni, fortæller derpaa om Frihedens Bannerfører Engelbrekt og Karl Knutsson og slutter med en ildnende Opfordring til at fortsætte Kampen for Frihedens Sag og Sveriges lovfæstede Rettigheder — imod en tyrannisk Hersker, der har brudt sit Løfte. »Frihed er det bedste Guld« — kostbarere end Gods og personlig Ære og Magt; den der ikke vil forstaa det, kalder Digteren en Usselryg og en Galgenfugl.

Hans Kamp var en Kamp for Frihed, Ret og lovbunden Orden; den var ikke en Kamp imod Unionen som saadan. Tværtimod, Biskop Thomas var »klart national Unionsven« (Ahnlund); men som Højskoleforstander Haarder skriver i »dansk-nordisk Ungdomsforbund« »Folkungbladet«: Han ønskede en Union af ligestillede Folk forenede under en fælles Regent, som ubetinget vilde respektere de lovlige Former. Intet Indgreb maatte gøres i de nedarvede Rettigheder. Hvert Folk skulle leve i Frihed under Loven«.

Frihedsdigtet fra 1439 var længe glemt . . . I Dag er det en Frihedens Budstikke til de nordiske Folk i en trang Tid. Det minder os om, at Frihed og Ret uløseligt hører sammen, at en Stat først og fremmest er forpligtet til at beskytte Rette.n Og den maner hver og een af os til at forstaa denne Sag, saa sandt som vi alle har et Medansvar. Forstaa og staa fast — selv om det skulle koste Ofre; Friheden er det værd! Disse Ord fra Rønshoved Højskole, Grænse-

borgen ved Flensborg Fjord, vil vi her paa Lolland gøre til vore egne og sende Budstikken videre.

»En Budstikke skal afsted i rette Tid«, siger den svenske Digter Vilhelm Moberg i sin nye Roman »Rid i Nat«, og han fortsætter: »Den, der standser denne Budstikke, skal behandles som en Forræder!« Denne Roman, hvis Handling foregaar omkring 1650, er saa at sige en Fortsættelse af Frihedsdigtet fra 1439. Det er her som der den frie Bondealmue, der kæmper for sin Ret og sin Frihed imod landsfremmed Herremandsvælde. Fribonden og hans Fæller aner den Fare, der truer dem. »De vide, at i andre Lande er Almuen Trælle. De frygte, at dette skal overgaa dem, ihvorvel de ere fødte som frie Mænd.« Dette Citat af det svenske Rigsraads Protokol for 22. August 1650 benytter Moberg som Forord til sin Roman »Rid i Nat«. Lad os lytte lidt til dens Tale: Den nye Herre paa Ubbetorp, Naadigherren Klewen, sendte Bud om Hoveri til By-mændene i Brändebol. Hvem var denne herre Klewen? »Saa meget var kendt, at han kom fra Tyskland. En tysk Herremand, som kom dragende med Sød og Skik fra sit Hjemland. I det sydlige og østlige Udland blev Almuen behandlet som Trælle, det havde man nok hørt om. Der kunde Herrerne traktere Menigmand efter Forgodtbefindende. Desaaarsag fik man vogte sig for dem, som kom fra de Kanter«, siger Moberg. De 12 Bønder i Bylaget i Brändebol vilde ikke bøje Nakke. Hoveri-Ordet ramte dem som et Piskeslag. Saavel den yngste Bonde Svedje paa Svedjegaarden som den ældste af Bønderne, Bøsemageren Bockagaarden, den gamle Klas Bock, der havde været med i Kalmarkrigen og paa sin Hals endnu bar Mærket af en Danskers Sværd, var i deres Vrede og Forbitelse gode Repræsentanter for Bylagets Mening: »Vi er frie Bønder! Der bor ingen Hovbønder i Brändebol! Vi bygger ikke Hus til den Herre!« Kun Oldermændene Jon Stånge, den unge Svedjebondes tilkommende Svigerfar, og den lille Matts Elling, var tvivlraadige, men gik tilsidst dog med i den fælles Kamp mod Herremændene paa Ubbetorp.

Hvordan går det så med den egentlige Modstand? En tidlig Morgenstund vækker Hr. Klewens' Foged og Svende de 12 Bønder, en Bonde ad Gangen, idet de begynder i Oldermændens Gaard. De overrumples og tvinges til Underkastelse; kun den unge Svedjebonde faar Lejlighed til at gøre Modstand med Vaaben i Haand — men maa saa til Gengæld som fredløs Mand søge Skovens Beskyttelse. Mens de 11 Bønder fra Brändeboll lige efter Solopgang vandrer til Hoveri paa Herregaarden, gaar den 12. til Skovs. »Han ved, at den Dag vil komme, hvor han faar sin Ret. Han ved det lige saa bestemt, som han ser Solen skinne: Den Dag skal komme, da Uret viger for Ret, da Uretten vendes til Retfærdighed. Indtil da maa han søge sig et trygt Opholdssted«.

Imens gaar de 11 Hovbønder deres Trællegang paa Herremændens Marker, mens deres egne Marker venter paa dem derhjemme. »Bønderne er faamælte og taler ikke aabent med hinanden som før. Det er næsten, som skammede de enhver af dem sig for de andre«. Kun den gamle Bøssesmed, Klas Bock, der under sin Kamp med Fogdens Svende havde faaet et Kaardestik i Armen, mæler dristige Ord om de kuede Bønder: »Nu ejede de ikke mere deres egen

Jord. De er ikke mere sikre paa Liv og Lemmer. De har ingen Ret indenfor deres eget Hjems fire Vægge. Men det kan ikke være det sidste Ord, saa maatte de hellere ligge paa Kirkegaarden. Hvad skal de stille op? Det ved de alle: »skaffe sig d e m fra Halsen — d e m. Hvem d e er, behøver man ikke at sige, og det siger Bøssemageren ikke. De ved det allesammen, uden at der skal nævnes Navne«. Det er de svenske og fremmede Herremænd, der vil gøre frie svenske Mænd til Hovbønder. Da Almuen forgæves søger Hjælp hos Dronning Kirstine, tændes Oprørsfaklen. En Budstikke — et Stykke Træ, som er forkullet i den ene Ende og rødt af Blod i den anden. — Sendes af en Flok Bønder fra Sogn til Sogn med sit Budskab: »Budstikker kommer! Budstikker gaar! Rid i Nat! »Da den kommer til Oldermænden i Brändebol, svigter denne og begraver Oprørsbudstikken. »De gode Tider, hvor ingen forlangte, at man skulde indfri sit givne Ord, kunde det være svært at opdage en Kryster. Men naar der var Fare paa Færde og han stod med Kniven paa Struben, saa blev han tvungen til at vise sig, som han var. I Ufredstider blev Kujonerne siet fra de andre«; saadan tænker den fredløse, da han erfarer Forræderiet.

Frihedsbevægelsen faar en sørgelig Skæbne. Dronning Kirstine stiller sig paa Adelens Side imod Almuens Udsendinge. Oprøret slaas ned, og den fredløse fanges og henrettes. Da den forsigtige Oldermænd atter — plaget af sin Samvittighed — vil grave Budstikken frem, er den borte. — »Det blodplettede Stykke Træ var forsvundet. Maaske vilde han gense det, maaske var det allerede langt borte«. —

Saa slutter Moberg Romanen med Ordene: »Der løber en Budstikke ved Nat og ved Dag, gennem Aar og gennem Aarhundreder. Den har et vigtigt Ærinde, den bærer gennem Tiderne et Bud, der har hast, det første og ypperste af alle Bud: — Vi skal være frie Mænd!«

Og dermed vil jeg ogsaa slutte mine Ord til Jer — med Tanker hentet fra nordisk Poesi og Prosa. Hold fast ved vort nordiske Livssyn: Troen paa Folkefriheden under retfærdig Lov og Orden; Haabet paa, at Verden efter denne forfærdelige Tid maa præges af folkelig Retsind og Retfærd og Kærlighed til Guddomsgnisten i Mennesket — den der alene kan hjælpe vor stakkels Menneskehed. Gør Jer Pligt — overfor vort Folk, jert Hjem og vor By, ligesom vi indtil nu i det mindre Fællesskab, som vi kalder vor Skole. Til Lykke med det Maal, som I nu har naaet, og Held og Lykke med Jeres fremtidige Livsvej.

Med dette Ønske dimitterer jeg Jer som rette Studenter og Realister af 1943 at være.

— — —

Dette var den Frihedstale, der i Brudstykker blev udsendt af Londons BBC Juni 1943 — og det oven i Købet paa Tysk; men det var jo ogsaa Datidens Nazi-Tyskland, der trængte til at høre om F r i e d.

2. Talen ved Aarsafslutningen den 25. Juni 1945

Afslutningen i Dag faar et særligt Præg af Feststemthed, Glæde og Taknemmelighed. Det er jo det første Fredshold af Studenter, Realister og Mellemskole-dimittenter, vi fester for og tager Afsked med. Dog gælder Afskeden jo kun Studenterne og Realisterne, da de fleste af Mellemskole-dimittenterne fortsætter i Realklasserne eller Gymnasiet. Det er derfor først og fremmest Studenterne og Realisterne, jeg vil tale til.

Det jeg vil sige til jer Unge i Dag, kan deles i tre Tankeafsnit: Jeg vil tale til jer som Repræsentanter for Dansk Ungdom i 1945; jeg vil dernæst tale til jer om vort nye, befriede Land: Danmark af 1945, dets Ønsker og Forventninger, og jeg vil til Slut tale til jer om de Forhaabninger, Ønsker og Krav, de Idealer og Værdier, som Menneskeheden af 1945 gennem en afsluttende Vaaben-kamp har ført til Sejr og paa Aandens evige Kampplads maa og vil kæmpe for ogsaa i Fremtiden.

I er Repræsentanter for Dansk Ungdom af 1945. I har gennem fem Aar lært af Tidens Begivenheder — og nogle af jer gennem personlige Oplevelser at forstaa og sande Ordene fra Prædikerne i Det gamle Testamente om Tidens og Tingenes Omskiftelighed: »Alting har sin tid, og enhver ting under Himlen har sin Tid. — At fødes har sin Tid, og at dø har sin Tid, at slaa ihjel har sin Tid, og at leve har sin Tid, at rive ned har sin Tid, og at opbygge har sin Tid; en Tid til at sørge og en Tid til at danse, en Tid til at tie og en Tid til at tale; Kampen har sin Tid, Freden har sin Tid«.

Forstaaelsen af disse Ord er ellers i Almindelighed forbeholdt den ældre modne Alder, der giver Evne til at øjne Perspektivet i Menneskelivets skæbne-fyldte Løb og de Opgaver, der derved opstaar for det tænkende Menneske. Men Dansk Ungdom af 1945 har sammen med de ældre Slægtled i bogstavelig Forstand oplevet disse gamle Visdomsords Sandhed og lært — ikke Prædikerens Hang til Resignation — men at mestre vort Slægtleds, vor Tids Skæbne og Opgaver. Heri har vor Ungdom haft og vil faa sin umistelige store Andel.

Der blev før Krigen sagt saa meget ufordelagtigt om den danske Mellem-krigsungdom: at den var slap, negativ og gold. Men har den ældre Generation haft Ret i en Del af sin Kritik, maa vi spørge: »Hvorfor var denne Ungdom blevet saaledes?« Jeg tror, at Svaret maa lyde: Det var en skuffet Ungdom, en Efterkrigsungdom, der syntes — og det med Rette — at deres Tid ikke havde formaaet og ikke haft Vilje til at virkeliggøre de Idealer, som Frihedens og Retfærdighedens Apostle og Forkyndere havde lovet under og efter den første Verdenskrig. Det er alle Tidens Ungdoms Adelsmærke: at have en vaagen og fin Sans for Ret og Uret, godt og ondt. Derfor var Tyvernes Ungdom en skuffet Ungdom, der altfor tidligt lærte Resignationens golde Kunst. Det blev det næste Tiaar, der gav os en aktiv og villende Ungdom. Da den 9. April 1940 bragte Krigen ind over vort Land, viste vor danske Ungdom, at den ikke manglede Mod og Vilje til at kæmpe for vort Lands Frihed. Jeg personlig glemmer aldrig vore Soldaters heltedige, men haabløse Kamp i Haderslevs

Gader — mod en knusende Overmagt. Det var Indledningen til den Hærdningsproces, som de onde Aar førte vor Ungdom og vort Folk ud i. Nu maatte al Tale om en slap dansk Ungdom forstumme. *Kaj Munk* har sagt det saa sandt og saa smukt i sin sidste Prædiken i København, holdt i Domkirken Søndag den 5. December 1943: »Der tales mange haarde Ord om de Unge i vor Tid, og nogle af dem er rette. Men naar det er sagt, saa skal det dog ogsaa huskes, at det er en Ungdom, der er frisk og sund og handlekraftig og paa sin egen smukke Maade har de højeste Idealer i Behold — en Ungdom, der er rede til at sætte Liv og Lemmer paa Spil for sit Land og det, den tror paa«. *Kaj Munk* var selv stadig ung af Sind og gik i Døden for sine Idealer. Den Ungdom, han tog i Forsvar, viste samme Indstilling, og mange Unge har bekræftet dette med deres Liv. Viljen til at yde en Indsat for vort Lands Frihed prægede i Krigens sidste Aar de allerfleste af vor Tids Ungdom.

Saaledes har Forholdene været i de tre Aar, I har gaaet i Gymnasiet. I er vel nok enige med mig, naar jeg siger, at Tiden før den 29. August 1943 var den værste. Det var tit svært — baade for jer Elever og for os Lærere — at være »korrekte og fornuftige« under vort Skolearbejde. Men vi maatte jo sande og følge den daværende Undervisningsministers Ord: Naar engang Brudet kommer, maa det ikke være en større eller mindre Skoleepisode, der giver Anledning dertil, men et tysk Retsbrud, der kan samle hele vort Folk til enig Modstand. Dette skete den 29. August 1943. Derfor var denne Dag for os Danske krigens største og bedste Dag. Nu forstod hele vort Folk, at Forhandlingens Tid var forbi. Mindes I vor første Morgensang efter denne Dag? I forstod og følte den Spænding, Alvor og sammenbidte Energi, men ogsaa den befriende Glæde, der prægede vort Samfund i disse Dage. Som aldrig før mærkede jeg den Genklang, vor Yndlingsang, »Frihed er det bedste Guld«, fandt hos alle under denne Morgensang. Vi var alle enige om, »Ikke at tabe Modet, men at holde Ørene stive«, som det stod nedtegnet i Skolens Dagbog fra denne Morgen. I var prægede af den haarde Tid og grebet af dens Alvor. Dansk Sind og Vilje var ikke en Frase, men en Virkelighed for jer. Dette viste mange af jer ogsaa, da Modstanden antog en mere aktiv Form. Skolen er stolt af, at fem af jer Elever sammen med syv af vore Gymnasie- og Folkeskolelærere og den ene af vore Pedeller var med blandt dem, der i de dejlige Majdage i Aar bar Frihedskæmpernes ærefulde Armbind. Ogsaa ved denne Lejlighed i Dag vil Skolen sige vore tretten Frihedskæmpere Tak for deres Indsats. Vi blev jo Gud ske Lov skaanet for den blodige Styrkeprøve, men I har ligesom vore Jenser den 9. April vist jeres Vilje til at kæmpe for vort Lands Frihed.

Disse dejlige Dage omkring den 5. Maj var for os alle de største Festdage, vi har oplevet. Men ogsaa »paa det jævne« — Hverdagens mange og lange Timer — har I Dimittender »staaet jer Prøve«. I har været en flittig og god Realklasse, som vi har været glade for, og I Studenter af 1945 har været en moden Afgangsklasse, som vi med Tillid har kunnet overdrage en ny og særlig Opgave i Skolens daglige Liv. Jeg tænker paa Ganginspektionen — en frivillig Opgave, som I har løst til Skolens fulde Tilfredshed. Vi haaber, at alle kom-

mende Afgangsklasser paa samme smukke Maade som I maa kunne løse denne Opgave: Ad Selvdisciplinens Vej under Kammeratskabets og Fællesskabets forpligtende Love at hjælpe hinanden til at modnes til unge Medborgere, der allerede i Skolen ad praktisk Vej har lært et folkestyret Samfunds Grundregler. Jeg ønsker jer alle til Lykke med det Maal, I nu har naaet. Herved tænker jeg ikke blot paa jeres Eksamen, men ogsaa — og det ikke mindst — paa de Værdier, som ikke kan udtrykkes i Tal. Det er Troen paa disse folkelige og etiske Værdier, der i første Linje vil kunne gøre jer til værdifulde Samfundsborgere.

Men hvordan er saa dette vort Samfund: Danmark af 1945? Er det det samme, som det vi husker fra før Krigen? Lad os være enige om, at vi før 1939 havde formet et Samfund, som vi med Rette kunde være stolte af. Vi havde paa mange Omraader skabt kulturelle og sociale Forhold, som mange andre Nationer misundte os. Lad os blot — med Taknemmelighed — tænke paa de Ofre, vor By har bragt paa disse Omraader! — Vort Folks Kurs var rigtig, og vi kan trygt fortsætte vort Folks Vandring fremover — modnet af de onde Aars Erfaringer. Forskellen mellem Førkrigstiden og Nutidens Danmark kan maaske bedst udtrykkes ved et Billede: Førkrigstidens milde, bløde — men vel ogsaa lidt vege og selvglade Træk i vort Folks Ansigt er under Krigen Tryk blevet afløst af haarde og stærke Linjer. Aarsagen til denne Forandring er, at Tiden efter 9. April har lært os Værdien af det ubrydelige Sammenhold, Værdien af vort Folkestyre, vor Retsorden og vor Kulturarv. Erkendelsen af disse forpligtende folkelige og menneskelige Værdier har givet vort nuværende Folks Ansigt det faste, bevidste og beslutsomme Træk. Mor Danmarks Ansigt er trods dette, eller maaske bedre sagt, paa Grund af disse Ændringer blevet os endnu kærere.

Dagen efter 9. April 1940 gav os den første Samlingsregering, der førte os gennem de første svære Aar, og Dagene efter den 5. Maj 1945 gav os en ny Samlingsregering, under hvis Ledelse vort Land gik ind til den genvundne Frihed i Fællesskabets Tegn. »Nu er Grundloven — som Statsminister Buhl sagde i sin Grundlovstale — atter den faste Ramme om Nationens Liv. Konge, Regering og Rigsdag er igen den samlende Treklang, og ved Dannelsen af den nye Regering, viste Viljen til Sammenhold og Samarbejde paany sin Bærekraft«.

Og hvad venter Danmark af 1945 saa af sin Regering. Hvad ønsker vort Folk? Vort Folk ønsker, at man aldrig glemmer, at uden Frihed kan vort Folk ikke leve, og at man derfor altid maa være rede til at værne om dets ydre og indre Frihed, saa vi aldrig mere oplever en Morgenstund som den 9. April 1940. Vort Folk ønsker, at man over Særinteresser aldrig bør glemme Helhedens og Folkefællesskabets Krav. Vort Folk ønsker, at Udrensningen maa gaa baade til Bunds og til Tops, og at Landsforræddere og Værnemagere faar deres velfortjente Straf — dog paa en Maade, der er en gammel Kulturnation værdig. Vort Folk ønsker en national Genopbygning, der kan skaffe Arbejde til alle og fremme social Retfærdighed. Vort Folk ønsker, at den Ungdom, der under Krigen var moden til at danne den faste Blok i Modstandsbevægelsen, ogsaa

maa være moden til at udøve sin Valgret. Vort Folk ønsker — og det blev sagt i Trontalen, at vor Grænse skal ligge fast, men jeg tror ogsaa, det ønsker, at man ikke glemmer vort lille, men trofaste danske Mindretal Syd for Grænsen, og at vort Folk vil være rede til at paatage sig en baade international og national Opgave i den gamle danske Landsdel Syd for Skelbækken, hvis Fredskonferencen tildeler os en saadan. Vort Folk ønsker endvidere, at Norden mere og mere maa blive sig bevidst som en Enhed, og at vore nordiske Regeringer her maa sætte sig store Maal. Og sluttelig: Vort Folk ønsker, at Danmark — sammen med det øvrige Norden — maa være med til at bygge paa det Fredens og Frihedens Tempel, der i Samarbejdets Tegn skal samle alle Verdens fri og fredelige Nationer. Ja, saa meget ønsker vort Folk af sine folkevalgte og kaarede Mænd!

Og hvad venter Danmark af 1945 saa af jer Unge. Hvad vil I yde til Opfyldelsen af disse vore fælles Ønsker og opgaver? Vort Land venter af jer Unge, at I alle vil tage Del i det store Genopbygningsarbejde, Verden trænger til. Vær med til at bygge op, hvad der er ødelagt. I vordende Ingeniører og Arkitekter, tag fat paa Studierne, dygtiggør jer, saa at I hjemme, saa vel som ude i den store Verden maa være med til at hele Krigens Saar. Den danske Ingeniør har allerede i Forvejen et godt Navn. Byg nye Havne, nye Broer, konstruer nye og bedre Maskiner — ikke Krigens djævelske Værktøj, men Fredens Vaaben. I vordende Haandværkere og Arbejdere, tag jeres store Del i dette Arbejde. — I vordende Forretningsmænd og Sømænd, slaa Bro mellem Landene, lad danske Skibe bringe danske Varer til de fjerneste Lande og lad dem bringe Varer og Raastoffer hjem, saa Hjulene herhjemme stadig maa øge deres Fart. — Og I vordende Landmænd, der skal dyrke Danmarks Jord, øg den Respekt, der Verden over staar om dansk Landbrug. — Og I vordende Dommere, Præster, Lærere, Videnskabsmænd, Pressefolk og Læger, naa jert Maal og tjen Rettens Gudinde, vis Vejen opad, vær gode Vejledere, søg Sandheden, vis Vejen fremad og Kamp mod Sygdommens Svøbe. — Der ventes et solidt og dygtigt Arbejde af jer alle — baade af Haandens og Aandens Arbejdere. Vær alle med til at gøre Kaarene endnu bedre her i vort Land — ikke blot for nogle faa Mennesker, men for alle vore Medborgere, og ikke mindst for dem, der uden at kny har baaret Afsavnets tunge Ende i de onde Aar. Lad Kampen for social Retfærdighed ikke være en Folkedels Kamp, men hele Folkets Æresforpligtelse. Lad Retten sejre i vort Samfund, og lad den ogsaa sejre og bevare Sejren paa den verdenspolitiske Arena.

At være med til at løse denne Opgave skylder vi vor nordiske, ja vor fælles europæisk-amerikanske Kulturarv — den Arv, der har sin Rod i Jødekommens gamle Bog, i vor store kristne Mesters Livsværk og i det bedste af græsk-romersk Livssyn og nordisk Retsbevidsthed. Den amerikanske Uafhængigheds-erklæring af 1776, Menneskerettighedernes Erklæring af 1789 og Nationernes Selvbestemmelsesret efter forrige Verdenskrig viser den fælles Oprindelse og Sammenhæng. Lad Verden aldrig glemme vor Kulturs bærende Idealer! Det er det Ønske, Menneskeheden af 1945 nærer. Og den aktuelle Baggrund for

dette Ønske kender vi jo allesammen. Vi har set en jordisk Stat opgive sin Tjenerrolle, som Rettens Repræsentant og blive Magtens og Ondskabens Redskab. Retsstaten gik i Forfald og skaffede Mulighed for Vilkaarlighed og Magt dyrkelse. En »Fører« blev for dette Folk en falsk »Messias«, der styrtede sit eget Folk ud i Ulykken og hele Verden i navnløs Lidelse. Brutal Magt blev kaldt Ret. I denne Stats Navn blev der øvet Vold mod enhver, der ikke vilde tilbede Magtstatens Billede. Nu er denne Magtstat og Forhaaner af Menneskeret og Menneskeværd styrtet i Grus og har begravet sine Tilbeder under sine Ruiner. — Husk derfor, i Unge, at Magt og Ret ikke altid følges ad.

Professor Hartvig Frisch har i Indledningskapitlet til sin Bog »Magt og Ret i Oldtiden« under Titlen »Rettens Begrundelse« givet en videnskabelig Udredning af dette Problem. Hartvig Frisch indleder sit Værk med følgende græske Fabel: »Falken slog ned paa Nattergalen og fløj af Sted med den i Kløerne. Nattergalen vred sig under de krumme Kløer og jamrede om Medlidenhed. Saa svarede Falken: »Usalige, raaber du op? Nu er du i den stærkestes Vold og maa følge med, hvor jeg vil have dig hen, trods al din Sangkunst; og hvis det passer mig, æder jeg dig eller lader dig slippe«. Saadan sagde den hurtigt flyvende Falk med de udspilede Vinger, og der tilføjes: »Den Taabe, som vil sætte sig op mod den stærkere, fanger ikke Sejr, men føjer Spot til Spe«.« Med denne Fabel viser Forfatteren Modsætningen mellem Magten og Retten, »mellem Junglens Lov og det ordnede Menneskesamfunds Retsbevidsthed« — en Modsætning, der lader sig spore gennem alle Faser af den europæiske Kulturs Historie. I Følge Fabelens Ord er Magten den eneste Kilde til Retten. Magtens Historie er den menneskelige Egoismes Historie. Ret bliver det, som Magtudøveren erkender for Ret. Retten afløser Magten, fordi Magten vil have Ro — eller sagt med en Retshistorikers Ord: »Det er Egoismen, som fører Magten til Ret«. — Den skaber Retten som Magtens Politik.

Hartvig Frisch definerer derpaa Retsbegrebet som »den indbyrdes Binding, som udelukker vilkaarlige, ensidige Ændringer i Grundlaget«. Dette fælles Grundlag, som begge Parter anerkender er »Lov og Ret«. »Naturligvis er det Menneskeværk — siger Forfatteren — og skabt gennem Tidernes med rent praktiske Formaal.« Vel siger Forfatteren et andet Sted: »Store Kulturfremskridt rydder sig jo ofte vej først som religiøse Bud« — men han opgiver ikke herved sin rationelle Tænkemaade og Begrundelse. Forfatteren betegner derfor ogsaa gennem en senere mindre Artikel sin Behandling af Problemet som »videnskabelig og rationel og uden den fjerneste Iblanding af Religion«. Se, dette er Forstandens kølige og klare Tale om Magtens og Rettens Problem — i denne-
sidig Belysning.

Lad os nu ganske kort betragte dets Modstykke: Magtens og Rettens Problem — sub specie æternitatis, set i Evighedsbelysning. Til grund for denne Betragtning maade ligger Følelsernes Krav om og Tro paa Rettens og det godes absolutte Gyldighed og Menneskets Evighedsværd. Retten betragtes da ikke som et »ydre« Problem, men som et »indre« Problem og Mennesket ikke blot som et intelligent Dyr, men ogsaa som et Aandsvæsen, der deltager i den store

Kamp mellem Lyset og Mørket. Menneskets Hjerter kan gribes af det gode eller besættes af det onde. Man mindes den russiske Digter Dostojevskis Motto: »Her kæmper Gud og Satan, og Kamppladsen er det menneskelige Hjerter.« Lad mig til Belysning af dette Motto og som Modstykke til den græske Fabel om Falken og Nattergalen gengive lidt af Indholdet af Dostojevskis Fortælling »Et latterligt Menneskes Drøm« forfattet i 1877, paa Dansk 1940: En Intellektuel er saa led og ked af Tilværelsen, at han beslutter sig til at gøre Ende paa sit Liv, da han som Ateist anser Døden for at være Slut paa Meningsløsheden. Han satte sig altsaa en Aften i sit ensomme Kammer og skulle til at gribe om Revolveren og skyde sig, da han faldt i Søvn og kom ind i Drømmens Verden. Han drømte, at han havde dræbt sig selv og derpaa som død af et ubekendt Væsen blev ført »hinsides« Tid og Rum. Derved faar han Lejlighed til at besøge Jorden fra Tiden før Syndefaldet. Og Menneskene nærmede sig ham, skønne, sunde, kærlige, barnlig glade og harmoniske og med en Kærlighed til og Samhørighed med Planter, Dyr, Stjerner og alt i Universet. De kendte ikke til Misundelse, Grusomhed eller Ærgerrighed. Et svagt Genskin af disse Menneskers rene Lykke mente Drømmeren, at han maaske kunde finde svagt i tre-fire Aars Børns rene, klare Øjne. Drømmerens Tale til disse Væsener forstod de ikke straks, men de elskede ham. Han fortalte dem om sit lidelsesfyldte Had til sine tidligere Mennesker, og han lærte dem — først for Spøg — at lyve, og saa lærte de at elske Løgnens Skønhed. Snart begyndte de ogsaa at udgyde Blod og kaste Skyld paa hinanden; de begyndte at pine Dyrene og at blive uenige og at tale om Æresbegreber; de fik Krige, de begik Selvmord og vilde have Magt over andre og Rigdom for sig selv. Kort sagt — det lykkedes Drømmeren gennem Tidsrum, som maaske var Aartusinder, at fordærve dem, og nu begyndte han at se sin Skyld og talte om den, men det var for silde. De smilte ad hans Præk og fandt ham latterlig, og de vilde ikke indse, at de nogensinde havde været anderledes. Til sidst erklærede de, at han var farlig for sine Omgivelser og burde indespærres.

Da vaagnede Drømmeren og befandt sig igen i sit ensomme Kammer. Han græd af Glæde og Henrykkelse, thi nu havde han erfaret Sandheden: at Ondskaben ikke er vor Normaltilstand, at Løgneren, Egoisten, Materialisten og Vildfarelsen kun var et Gennemgangsstadium, og at vi paa en Dag, ja paa en Time, kunde forandre alt ved at elske Menneskene. Det er hele Sandheden; gør du det, vil du i samme Nu vide, hvordan du skal leve.

Se, det er »Drømmerens« Syn paa Magt og Ret — Han ser ikke et Forretningsobjekt i sine Medmennesker, men en Medbroder, som vi skal elske, hvis Brøde vi er medskyldige i.

Det staar jer alle frit at vælge jert Livssyn og jer Løsning af Problemet Magt og Ret, men ligegyldigt, hvilket Livssyn, I vælger, kan Maalet være fælles for alle: Kampen for Retten, for Sandheden, for Friheden, for Humanitet og Broderskab — imod Uretten, imod Løgneren, imod Trykannet, imod dæmonisk og djævelsk Ondskab. Tag alle — hver i sin Gerning og i sit Hjerter — Del i denne Kamp og før herved vort Samfund og den fælles Menneskehed henimod

den Drøm af et Idealsamfund, som et kinesisk Ordsprog skildrer med følgende Ord: »Naar Sværdet er rustent og Plovjernet blankt, naar Fængslerne er tomme og Laderne fulde, naar Tempeltrinene er traadt hule, og der vokser Græs i Domhusets Gaard, naar Lægerne gaar til Fods, og Videnskabsmændene føres i Bærestole, da har Landet gode Regenter«.

Men foreløbig ligger dette Idealsamfund langt forude — baade hos os og i Kina — men vi Mennesker skal kæmpe os frem derimod, Skridt for Skridt. Brug her jeres Forstand og lyt til jeres Hjerter og Samvittighed. Som I bliver, bliver Fremtidens Regenter i vort Land.

Tænk ikke blot paa jer selv og jeres egne Interesser, men paa det fælles Vel. Derved afdrager I en Del af den Gæld, I staar i til jert Hjem, jer By og jert Folk.

Jeg ønsker jer en kold Hjerne, et varmt Hjerter og en fast Vilje. Lad dette præge jert fremtidige Arbejde. Til Lykke med det Maal, I nu har naaet og Held og Lykke følge jer paa jeres Livsvandring fremover. — Med dette Ønske dimitterer jeg jer for rette Studenter og Realister af 1945 at være.

3. Talen ved årsafslutningen den 24. juni 1967

Det er altså i år for 27. og sidste gang jeg har den glæde at holde dimissions-talen til skolens studenter og realister. Bortset fra talens begyndelse og afslutning har jeg holdt en frisklavet tale hvert år. Det har ikke været med at vende bunken, som en ven i spøg tilrådede mig. Altså lad os begynde på traditionel vis med at ønske eleverne til lykke med veloverstået eksamen; ligeledes et »til lykke« til elevernes forældre, der ofte tager tungere på det end eleverne. Nu er alt vel overstået. Alle har klarer skæret eller pynten. Nyd nu med god samvittighed nogle rare ferieuger, før I tager fat på jeres videre uddannelse.

Nu kommer jeg altså til selve talen; den slipper I ikke for. De 26 gange, jeg har talt ved skolens afslutning, var emnerne altså forskellige. Jeg kan huske, at jeg i 1943 talte om frihedsbegrebet i Norden, i 1945 om glæden ved generhvervelse af friheden, i de øvrige år talte jeg ud fra forskellige, ofte aktuelle tanker og problemer fra litteraturen, fra historien, fra idé- og kulturhistorien, fra skolens strukturdebat, fra kirkehistorien og religionshistorien. Det drejede sig gennemgående om vor kulturarv og dens udvikling. I dag vil jeg forsøge at samle nogle af de vigtigste tanker. Jeg begynder med en tese, som jeg så tit har fremført overfor eleverne: Al ægte kultur — lige fra de primitive kulturtrin — har et religiøst-etisk grundlag, der ligger udover det, som mennesket kan iagttage med sine sanser, Biblen kalder det Gud eller det evige liv, Platon ideens verden, filosofen Kant numenverden eller tingen i sig selv, Grundtvig og Kierkegaard kalder det åndens verden.

Lad os se på religionshistorien: Hinduismen og især Buddhismen betragter stoffet, sanseverdenen, om skin, illusion eller Maja. Alt er præget af flugten ud af den ydre sanseverden, og af menneskets Karma eller skyld, der igennem utallige genfødsler eller reinkarnationer fører sjælen til det panteistiske Nirvana, til deres opgåen i altet som dråber i verdenshavet; dette livssyn har skabt en dybtgående og fin åndskultur, en religionsfilosofi og mysticisme, hvor den evige retfærdighed er afgørende. Buddhismen lægger vægten på eneren, den enkelte, der derfor får et passivt og negativt livssyn, når det gælder samfundet. Her ser vi tydeligt det religiøst-etiske grundlags betydning for indisk kultur og samfund. Den oldpersiske religion — Parsismen — derimod har modsat livssyn: At pløje jorden, bygge veje og huse og kæmpe for det gode er gudtjeneste, der selvfølgelig giver samfund og kultur et aktivt og positivt præg. Betragter vi vor egen oprindelige nordiske gudetro og livssyn, røber denne en maskulin kraft- og krigerreligion — dog med respekt for kvinden og evne til aktiv samfundsdannelse. Også i den græske mytologi møder vi flegguderiet parret med en filosofi, der senere er blevet én af kilderne til vort livssyn og demokrati. Ser vi på jødedommens hellige skrift, det gamle testamente, ser vi hvorledes den assyrik-babyloniske uhyggelige myte om jordens tilblivelse, bliver til præstekildens skaberrøst, mens en ældre kilde i kapitel 2 lader Gud på menneskelig måde danne mennesket af ler, som han ved at ånde på giver en evig sjæl, og kvinden af mandens ribben. Den af mange forkætrede syndefaldsmyte, hvor æblet af mange opfattes erotisk, er jo det smukkeste udtryk for, at mennesket fik sin fri vilje, men dermed også valget mellem godt og ondt. Derpå følger patriarkhistorien og Sinailøvgivningen, hvor monoteismens Jehova eller Jahve, den eneste gud, giver Israel de ti bud og senere de utallige love, der til at begynde med gør jødedommen til en lovreligion, hvor enhver dømmes efter sine gerninger. Gennem profeternes virken opstår tanken om den kærlige og nådige gud, der aldrig vil svigte sit folk. Under fangenskabets i Babylonien og i senjødedommen kommer parsismen med sine tanker om Guds modstander, Satan, om englelæren og om den afsluttende dommens dag ind i jødernes livssyn. Hermed er vi nået til Ny Testaments Kristus-skikkelse, der blev den store verdenslærer og ved sin virken og selvhengivende død lærte at kalde Gud vor Fader. Hele den vældige kritiske ideologi kan i grunden samles i Mesterens to lignelser: 1) Den fortabte søn, hvis omvendelse fører ham tilbage til den kærlige fader, der venter på sin søn. 2) I lignelsen om den barmhjertige samaritan eller samaritter — som det hedder på tysk — får den enkelte, ja samfundet, pålagt pligten over for vor næste. Med Gud som menneskenes fader er vi alle lige og frie brødre. Her har vi oprindelsen til den herlige treklang: Frihed, lighed og broderskab, der går igen i den dybt religiøse amerikanske grundlov af 1776 og 1783 og gennem den franske revolution i verdsliggjort skikkelse i marxismen. Det var disse nye tanker, der i oldkirken gjorde kristendommen til de undertrykte, de fattiges og trællenes religion. Denne proletarreligion, som Hitler kaldte den, sprængte i løbet af 300-tallet den græsk-romerske verden, der hvilede på trælleinstitutionen, i stumper og stykker, dog ikke ved magtanvendelse, men

ved martyriets indre beviskraft. Hermed bekræftedes Mesterens og hans disciple tanker og ord: »Her er ingen forkel på jøde og græker, fri mand og træl, mand og kvinde«. Her har vi altså allerede i oldkirken i forbindelse med den græske kulturarv spiren til moderne demokratis velfærdsstat. Efter at kristendommen i 300-tallet var blevet statsreligion og dermed ofte glemte tolerancens bud, optrådte i 600-tallet Muhammed som grundlægger af islam, en blanding af gammelt hedenskab, jødedom og kristendom. Islam er som den oprindelige jødedom, en typisk mands- og krigerreligion, der med ild og sværd udryddede kristendommen i Nærorienten og Nordafrika og først i 832 blev standset ved Frankrigs sydgrænse.

Lad mig her indskyde en personlig oplevelse: Da kvinden ifølge islam først bliver menneske, når hun bliver mor, og flerkoneriet derfor kunne begrundes religiøst og samfundsmæssigt — modsat kristendommen — har polygamien været herskende i den muhammedanske verden. Min kone og jeg så i Kairo, hvorledes en vestlig påklædt overklasseegyptier i dollargrin truede ad 6—7 tilslørede haremsdamer, der fra paladsets balkon betragtede os ældre mænd i den standsede turistbus. De røg ind som forskræmte høns. Stakkels eunuk, der fører tilsyn med dem! På hotellet traf vi fede tjenere, der som smådreng blev købt i Sudan og derpå kastreret. I Bersaba i Israel så vi en muhammedansk sjejk, der under Israels frihedskrig forblev i Israel. Han solgte sin 16-årige datter til højstbydende. Han forklarede, at før regnede han kun med sine ca. 150 sønner, som hans 39 koner havde skænket ham, men nu, da en giftefærdig datter kunne sælges til en pris af 2—5 kameler, havde han fået et andet syn på døtrenes værdi. Det er manden, der bestemmer. Et andet træk: Da vi stod ved Getsemane Have, så vi et optog: Først manden med en cigaret i munden ridende på et æsel og med en lille sæk cement på dyrets nakke, derpå en flok koner med store cementsække på nakken, efterfulgt af deres børn med mindre sække. Turen gik over Kedronbækken op til en byggeplads ved Tempelbjergtet. Dette er i grunden symbolsk: Araberverdenen i Asien og Afrika vil forblive underudviklet, indtil manden på de lavere kulturtrin får lært at arbejde. Jeg vil ikke hermed forklejne araberne. Jeg mindes en fattig student i Jerusalem, der forkastede kommunismen, fordi denne ikke troede på nogen gud. Hvor træffer man kristne lande, hvor man viser den samme hengivenhed for vor religion. Og nu slut med den personlige oplevelse.

Og så igen i Spanien med et plus til Islam. I tiden fra 732 til 1492 skabtes under halvmånen en blomstrende kultur med lærdomssæder, der var talerstol for tolerancens ånd og som i rigt mål blev brugt af kristne lærde fra Vesteuropa. Det var igen den græske kulturarv, man mødte her. Græske lærde var efter oldkirkens sejr flygtet til den arabiske verden med deres viden og filosofi, som kirken tit stod afvisende overfor. Denne kulturarv, især vedrørende Aristoteles, fik i højmiddelalderens enhedskultur og forstandsprægede skolastik stor indflydelse for eksempel på den katolske nadverlære. I senmiddelalderen møder vi derpå mystikkens dybe kildevæld med dets rige følelser og samtidig *renæssancen*, genfødselen af det græske livssyn: *Mennesket, der kan selv*. Her har vi den

moderne videnskabs fødsel med kravet om eksperimentets gentagelse for en hypoteses verifikation. Midt i denne tidsalder kommer *reformationen* med sin tese: *Mennesket kan ikke selv*, når det gælder evigheden; her kan alene troen på Guds nåde give tryghed i liv og død. Denne varme religiøse strøm afkøles så at sige i ortodoksiens fornuftprægede rene lære, der så omkring 1680—1730 hæmmes af pietismens krav om de dybe følelser og det rette liv. Det er ligesom i mystikken de varme hjerters krav overfor de kolde hjerner. Den samme bølgebevægelse mellem forstand og følelse møder vi derpå i 1700-tallet i rationalismens og deismens kultursyn, der ser *ledestjernen* i fornuften og samvittigheden og *vejen* i humanitet og tolerance og *målet* i nytten og lykken, og fra omkring 1800-tallets begyndelse i romantikkens følelsesbetonede håb om at finde tilværelsens »blå blomst«. Vi kender enkeltheden fra den tyske og danske litteratur og i kirkehistorien fra Kierkegaards og Grundtvigs kamp mod Hegels rationalisme og Vilhelm Bechs og Indre Msisions krav om hjertets ret over samtidens realisme og naturalisme.

Så er vi i kulturhistorien — kultus og kultur er af samme rod — nået til nutidens kultursyn. Her møder vi flydende lava, som ingen kan tage og føle på. Nogle kalder vor tids kultur med alle dens aspekter for kaos, andre kalder den en ny tids fødselsveer, hvis ikke menneskeheden i en slags sindssyge forinden begår atom-selv mord.

Dette var i korte træk tanker fra de tre gymnasieklassers gennemgang af religionshistorien, kirkehistorien og vestens kulturhistorie. Dermed imødekommer gymnasieskolen det dobbelte krav om kundskabstilegnelse og karakteropdragelse, noget som jo skolens samtlige fag også bidrager til. Skolen medvirker dermed til elevens fremgang i modenhed, det vil sige til at vælge og dermed påtage sig personligt ansvar.

Og så til slut nogle spørgsmål til os alle: I studenter vil nikke genkendende til den franske filosofers tre vigtigste spørgsmål til os mennesker: Hvorfra? Hvorfor? Hvorhen? Er vi kun et biologisk produkt og vore tanker om livets mening og afslutning en slags hjernesved, som den tyske filosof og ateist Ernst Häckel kaldte tanker og ånd? Eller er vi mennesker noget mere, noget med en altomfattende magt og styrelse over os, som kaldes Gud? Nogle vil mene at finde hans fodtrin i skovens stilhed, i kildens rislen, i hedens ensomhed, i stjernehimlen og i havets vælde, men ikke i storbyens larm. Andre vil slutte sig til Lessings og Goethes evige stræben for at finde sandheden. Jeg skal nøjes med på dansk at citere Lessings berømte ord: Hvis Gud havde sandheden i sin højre hånd og den evige stræben i sin venstre, så ville jeg sige til ham: Herre, giv mig den venstre; thi den højre er kun for dig alene. I kender sikkert også det kendte citat fra Goethes Faust: »Wer immer strebend sich bemüht, den können wir erlösen.« Det modsatte livssyn fandt vi hos oldkirkens kirkefader Augustin og hos Luther og lad os tage f. eks. Grundtvig og Vilh. Beck med. De ville ikke nøjes med at søge sandheden, nej de ville finde og eje sandheden, og de fandt den i HAM, der kalder sig vejen, sandheden og livet. Her må enhver — gamle som unge — selv vælge. Skolen leverer — som jeg ofte har sagt —

ikke færdigsyet religiøst eller antireligiøst livssyn. Der er jo også den mulighed at vælge islam eller buddhismens panteistiske religionsfilosofi eller ateismens gudløshed. Det er den enkelte, der skal vælge og vove springet ud på de 70.000 favne vand — I kender Søren Kierkegaards ord. Husk også Kants ord om stjernehimlen og samvittigheden, der altid vakte hans beundring.

Tæt knyttet til religionen er for os i Vesten det etiske krav om det rette forhold til vor næste: Her gælder den opofrende kærligheds grundlov. Vi skal hjælpe den enkelte, der trænger til hjælp, vi skal derfor også være positivt indstillet overfor vort samfunds forsøg på i velfærdsstaten at skaffe hjælp til dem, der i gamle dage blev svigtet, de gamle, de syge, de fattige og de unge under uddannelse. Lad det så koste penge. Det samme gælder hjælpen til de underudviklede lande — helst i form af hjælp til selvhjælp og forståelse af deres livssyn og interesser. Gør det med glæde og andre positive følelser — og til sidst: Udryd i jert sind alle negative følelser i form af had, vrede og misundelse; det er ukrudt i sindets urtegård, der skader andre og mest os selv.

Nu er vi nået til den traditionelle slutning: Forsøg med flid og energi at nå det mål, I har sat jer — det være højt eller på det jævne, det gælder jo for de fleste, at der har livet sat os stævne. Gid enhver af jer må få den fremgang og den lykke, som han eller hun kan tåle. Glem ikke, når I forlader hjemmet, at skrive til far og mor, glem ikke jeres gamle skole; vi er altid glade for at hilse på gamle elever, selv om vi lidt ældre ikke altid kan hitte på navnet. Og glem ikke jeres by, der gennem skolens real- og gymnasieklasser har givet jer en særdeles god startmulighed.

Hermed erklærer jeg på gammel vis og på skolens vegne jer for rette realister og studenter af 1967 at være.

4. Afskedstalen den 24. juni 1967

Som De alle ved, fik jeg i fjor efter 25 års virke som stadsskoleinspektør bevilget ministeriel fritagelse for nævnte embede; jeg tænker med glæde og taknemmelighed tilbage på den smukke afslutning i fjor på min embedstid som stadsskoleinspektør, som man beredte mig, og på den kendsgerning, at lokale- og lærermangel ved folkeskolen nu kan betragtes som et i al væsentlighed overstået stadium.

Jeg føler som fhv. stadsskoleinspektør trang til også i dag at takke skoleinspektør *N. C. Larsen*, der sammen med mig falder for aldersgrænsen, og skoleinspektør *Ernst Hansen* († 1971) for de mange års virke, at ønske skoleinspektør *Arne Tandrup* til lykke med udnævnelsen til stadsskoleinspektør i Nykøbing Sjælland og viceskoleinspektør *Claudius Jensen* bedes modtage en hjertelig lykønskning i anledning af udnævnelsen til skoleinspektør ved By-skolen. Jeg nærer den sikre overbevisning, at det kommunale skolevæsen under

min yngre ven, stadsskoleinspektør *Kaj Erik Hansens* ledelse vil fortsætte en god udvikling. I taknemmelighed mindes jeg de afdøde skoleinspektører *Ejv. Sundbo*, *H. A. Skotte*, *Alf. Date* og *Chr. Toft* — samt afdøde lærere i folkeskolens og gymnasiets tjeneste.

I dag står jeg for sidste gang som gymnasiets rektor på denne talerstol. Da jeg fik rektorudnævnelserne fra 1. juni 1941 er det for 27. gang, jeg har den glæde at dimittere vor skoles studenter og realister. Jeg tænker med glæde og dyb taknemmelighed tilbage på de 26 år som rektor. Jeg har undgået stress-sygdomme, da jeg har haft dygtige og loyale medarbejdere; jeg tænker hermed på rektors stedfortræder, administrativ inspektør og de øvrige inspektorer, bogarkivar, kontordamen, skolens pedeller og rengøringsassistenter. Jeg vil ikke nævne navne på forhenværende og nuværende indehavere af disse hverv, men nøjes med i tanker at takke hver især. Det samme gælder det samlede lærerkollegium. Tak allesammen for Deres medvirken til at skabe gode forhold og arbejdsklima på vort gymnasium. Jeg har forsøgt at være skolens leder under devisen: Frihed under ansvar. Det samme gælder forholdet til eleverne, selvfølgelig især eleverne i de ældre klasser. Jeg tror, at skolen ved retfærdig behandling og menneskelig forståelse har haft held til at give eleverne indtrykket af tryghed og deres hjem følelsen af, at de med tillid kan sende deres børn til os. Jeg vil altid med glæde mindes vore elever gennem de mange år og forældrene, med hvem vi altid har haft det bedste samarbejde.

Til slut — men ikke mindst — en dybfølt tak til byråd — flertal og mindretal — skolekommission og skoleudvalg for godt samarbejde gennem 26 år — og her, som jeg skrev ved min afgang som stadsskoleinspektør i fjor især de sidste to formænd for skolekommissionen og skoleudvalget, afdøde borgmester *Marius Nielsen* og nuværende borgmester *Carl Emil Hansen*. Såvel flertallet som mindretallet har under deres ledelse altid haft folkeskolens og gymnasieskolens interesse og udvikling som fælles mål. Hjertelig tak!

Lad dette være de bedste forudsætninger for et lykkeligt virke for min efterfølger, rektor *O. Bostrup*, som jeg også ved denne lejlighed ønsker hjertelig til lykke; jeg ønsker for ham og vor skole held og lykke fremover.

5. Afsked med stadsskoleinspektøren

(Nakskov skolevæsenes årsskrift 1966)

Tiden går. I 1941 ansattes *K. N. Bock* som stadsskoleinspektør i Nakskov samtidig med, at han udnævntes til rektor. Og i denne dobbelt-stilling har rektor virket i 25 år, men fandt det passende at søge aflastning i det sidste år, han har tilbage af sin embedstid ved det kommunale skolevæsen, og trak sig derfor med skoleårets udgang tilbage som stadsskoleinspektør, efterfulgt af sin sekretær og medarbejder gennem flere år, skoleinspektør *Kaj Erik Hansen*.

Selv om dr. Bock således stadig har sin gang i det store skolekompleks på Nørrevold, hvor han leder gymnasiet, er der grund til for skolemyndighederne — kommission og byråd — at sige ham tak for den lange arbejdsdag, han har haft ved det samlede skolevæsen og som dettes øverste administrative leder. Det har været år, der har budt på mange opgaver, ikke altid behagelige (besættelsestiden faldt i denne periode). Men dr. Bock har på en dygtig og smidig måde varetaget den dobbelte opgave at være dels leder af det samlede folkeskolevæsen og dels leder af det kommunale gymnasium.

Samarbejdet mellem skolemyndighederne og skolens daglige ledelse har været godt, og dr. Bock bærer en stor del af æren herfor. Han er ikke nogen stridens mand, og alligevel har han kæmpet for sine skoler og stået i forreste række, da udbygningen af skolevæsenet skulle finde sted. Han når, før han forlader gymnasiet, at se også sidste etape af skolebyggeriet færdigt.

Når skolemyndighederne allerede nu så småt tænker på en yderligere udbygning i form af et nyt gymnasium, placeret et andet sted, skyldes det også rektors påpegning af denne opgaves nærhed.

Byråd, skolekommission og skoleudvalg siger ham tak for de mange år og tak for fordrageligt samarbejde under løsningen af talrige problemer i den store og levende organisme, som skolevæsenet er i en by som Nakskov.

Nakskov, december 1966.

Carl Emil Hansen,
borgmester.

6. Kollegernes tak til stadsskoleinspektør K. N. Bock

(Nakskov skolevæsens årsskrift 1966)

Ved rektor *Bock's* afgang som stadsskoleinspektør skal der fra kollegerne lyde en varmfølt tak for samarbejdet og ledelsen af skolevæsenet gennem de mange år.

25 år i en dobbeltstilling som denne kan kun bestrides af den virkelig kvalificerede, og her manglede rektor intet, hverken fagligt eller menneskeligt. Sjældent ser man vel en person i en skolelederstilling med så høj en uddannelse (lærereksamen, cand. theol og mag., dr. phil.), her spændes over hele registeret fra 1. klasse til 3.g over læreruddannelsen og universitetet, to uddannelser, hvor rektor da også har virket og stadig virker som censor i ca. 30 år. Men hvad hjælper den høje uddannelse, hvis lederegenskaberne ikke er til stede? Det var de.

De 25 år faldt sammen med en periode, hvor der næsten ikke har været en »normal« skoledag: krigen, efterkrigstiden med lærer- og lokalemangel, ny skolelov o.s.v. Mange og ofte svære afgørelser skulle træffes. Det, vi vil huske rektor for, er, at det altid var humanisten, der stod bag, når en afgørelse skulle

træffes. For ham var hensynet til medmennesket, barnet eller kollegaen det vigtigste, og så måtte paragrafferne komme i anden række.

En let opgave har det ikke været, men rektor kan trække sig tilbage som stadsskoleinspektør med god samvittighed i bevidstheden om, at han efterlader sig et fuldt udbygget skolevæsen, der, hvis det følges op, vil være på højde med udviklingen og vil kunne honorere de krav, der i dag stilles til skolen. Han efterlader en arbejdsplads med gode kollegiale forhold, gode arbejdsforhold, der bærer præg af rektors indstilling, når det gælder den daglige ledelse: frihed under ansvar.

Kollegernes tak for tiden, der gik — med de bedste ønsker om et godt otium for dig og din hustru.

Nakskov, december 1966.

Kaj Erik Hansen
stadsskoleinspektør.

P.S. Her ønsker jeg at indføje en hjertelig tak til overassistent Ingrid Skov-Larsen for maskinskrivning efter manuskript eller diktat. Endvidere takker jeg Kaj Erik Hansen for korrekturlæsning og ønsker samtidig at lykønske i anledning af omklassificeringen af dit embede til skoledirektørembede fra 1. august 1972. Held og lykke for dig og dine i dit nye virke, kære ven og skoledirektør!

Karl N. Bock.

Efterskrift

Hvis min beretning om de to følgende mærkværdige hændelser skulle komme til at overskygge mine livserindringer hos eventuelle anmeldere, beder jeg Dem — hvis disse beretninger har interesse — om at behandle dem i en særskilt artikel. Jeg er klar over, at en dansk akademiker ikke må have sådanne oplevelser eller huse sådanne tanker; men jeg føler det som min pligt at gengive disse to oplevelser, selv om man fra visse kirkelige og videnskabelige kredse vil betegne dem som barnlig-naiv overtro eller kritikløse oplevelser.

1. En mærkværdig forudsigelse i november 1914

Den såkaldte »forudsigelse« fandt sted i vinteren 1914-1915 i »Pension Moseberg« i Tønder. På grund af militær pladsmangel havde man i Tønder By — hvor der på den tid ikke fandtes kaserner — lagt de indkaldte »landstormsmænd« i borgerkvarter. Vort pensionat fik tildelt en »landstormsmænd« fra Hamborg. Ingen af os vidste, hvad han var i det civile liv, men han vakte vor interesse ved visse udtalelser om parapsyriske emner. Da han nævnte det fra oldtiden stammende begreb kiromantik: »Udlægning af menneskets karakter og forudsigelse af hans skæbne ved hjælp af håndens, især håndfladens udseende« (se Salmonsens konversationsleksikon XIV, 10), studsede vi og kaldte det overtro. Men indkaldelsen kunne jo blive en realitet for os lidt ældre elever, så vi bad ham se på vore livs- eller hjertelinjer. Han gjorde det og sagde, at vi tre ville komme levende igennem krigen. Med de tre tænker jeg på *Lorenz Borst*, min ældste broder *Chresten* og undertegnede; de øvrige deltagere husker jeg ikke. Dog var han meget fåmælt over for *Lorenz Borst*, fortalte min broder om fremgang inden for den merkantile verden og efter at have betragtet min livsline, sagde han, at jeg sikkert ville blive 80 år eller derover. Vi var alle tre tilfredse med at få at vide, at vi ville slippe levende gennem krigen. — Kort derefter blev broder *Chresten* indkaldt, blev såret og opbyggede efter krigen en større konfektionsvirksomhed og døde omkring 60 år gammel; *Lorenz Borst* blev indkaldt sammen med mig og kom i fangenskab i Makedonien og døde som lærer seks år efter hjemkomsten; jeg kom også godt igennem den første verdenskrig og er nu midt i 70'erne. Enhver vil sige: »Spåmanden« har haft held med sine »forudsigelser«!

Nu kommer jeg tilbage til min egen lille person. Med tilfredshed havde jeg taget meddelelsen om lang levetid til efterretning; men nu følger det centrale ved denne oplevelse. Han studerede indgående min håndflades linjer, bakker

og dale og sagde så pludselig: »De bliver senere direktor!« Nu lo jeg og tænkte: Det er løjer altsammen; thi hvorledes kan jeg som vordende folkeskolelærer blive direktor ved et seminarium eller gymnasium — eller i erhvervs-livet? Havde han sagt rektor, altså skoleinspektør, så havde der været en mulighed — men direktor! Umuligt!

Jeg husker, at jeg i 1920 blev forundret over, at man kaldte gymnasielederne rektorer og ikke direktorer som ved de tyske gymnasier og seminarier, da betegnelsen rektor i den tyske tid var knyttet til folkeskolens ledere, som vi jo kalder skoleinspektører. Nogle år senere fik jeg forklaringen på oprindelsen af denne forskel af den meget afholdte og dygtige tyskfødt lektor dr. Arndt ved Tønder Statsskole: Rektor var for over 100 år siden den gamle akademiske betegnelse for lederen af de gamle tyske latinskoler og som den dag i dag ved de tyske universiteter. At de tyske gymnasier nu har erstattet titlen rektor med direktortilen skyldes efter dr. Arndts forklaring følgende historiske forhold: da rektorerne og de akademiske »Oberlehrer« ved de tyske latinskoler under frihedsrøret i 1830 og 1848 havde et alt for liberalt syn på statsstyrelsen, fratog regeringen rektorerne den gamle akademiske rektortitel og erstattede den med den uakademiske direktortitel fra erhvervs-livet — og som en sidste hån overdrog man rektortitlen til folkeskolens ledere; man må jo huske på datidens svælg mellem latin- og folkeskolen. Senere blev så direktortitlen ændret til den nuværende titel Oberstudiendirektor og de akademiske »Oberlehrer« til Studien- og Oberstudienräte — svarende til vore rektor-, adjunkt- og lektortitler. Den fremtidige udvikling i Danmark, ja hele Norden, vil måske gå demokratiseringens modsatte vej ved at benytte rektortitlen for alle skolelederformer — fra folkeskolen over gymnasierne og seminarierne til universiteterne, hvis valgte ledere jo fra gammel tid fører den ærværdige titel Rector magnificus. Om denne ensretning vil ske med eller uden almindelig tilslutning fra den pædagogiske verden, vil fremtiden vise.

Men så kom Tysklands nederlag og for mit vedkommende rejsen til København med forberedelse til studentereksamen 1920. Under den daglige vandring fra Østerbro langs med søerne ud til Døckers kursus dukkede »forudsigelsen« om direktørværdigheden op i mine tanker. Jeg agtede som før nævnt at studere teologi eller medicin — og ikke jura, der eventuelt kunne føre til en direktørtitel; men jeg valgte altså teologien. Det var så at sige første sporskifte — bort fra »forudsigelsen«. Næste sporskifte fandt sted som cand. theol., hvor jeg overlod det til forsynet, om jeg skulle blive sognepræst i Ødis-Bramdrup eller lærer ved Duborgskolen i Flensborg. Efter erhvervelsen af cand. mag. og dr. phil.-graderne kom adjunkttiden i Haderslev og senere udnævnelsen til rektor og stadsskoleinspektør i Nakskov. Nu først gik det op for mig, at »forudsigelsen« kom til at passe. Jeg var nu på tysk blevet »Direktor« og det endda i dobbelt forstand: Oberstudiendirektor og Stadtschuldirektor. Man kan kalde det et tilfælde; men jeg har i hvert fald ved studievalg og senere valg af livsgerning to gange bevidst forsøgt at krydse den forudsagte livsvej.

2. En kritisk deltagelse i en Ejnar Nielsen-seance efter den anden verdenskrig

Lad mig indlede dette særprægede afsnit med at fremhæve den store, absolutte forskel, der består mellem de to begreber parapsykologi og metafysik: 1. Parapsykologien er læren om sjælelige foreteelser, der

træder ud af sjælelivets sædvanlige forløb. 2. Metafysikken er læren om de sidste, hinsides erfaringers liggende grundetiltingene.

Denne definition minder om ordene i Det gamle Testamente: »Tingenes grund er langt borte, så dyb, så dyb; hvem kan finde den?« (Prædikerens bog, 7,24).

1. Parapsykologien handler om emner fra telepati, telekinese, psyko-metri, psykokinetik, clairvoyance, prækognition til åbenbaringer, visioner, bevidsthedsekskursioner eller spiritistske manifestationer — altså såkaldte »my-stiske« og overnaturlige fænomener. For godt 50 år siden afviste den såkaldte »eksakte videnskab« disse foreteelser som overtro og trolddom. Nu forsøger alvorlige videnskabsmænd at udforske de fænomener gennem objektive forsøg og analyser. Teorierne er talrige: Man taler om elektromagnetisk stråling fra hjerne, om flere og nye bølgelængder, frekvensplaner og eksistensplaner. Selvfølgelig må meget af disse undersøgelser forblive gætteværk og teori — men para-psykologisk forskning er nødvendig, hvis vi vil erfare noget mere om, hvad og hvem vi mennesker er. Dette er især videnskabsmænd i England, USA, Tyskland, Sverige, og i de senere år også i Sovjetunionen, der forsøger at udforske, definere og registrere disse fænomener, der samles i den fælles betegnelse ESP (= ekstra — sensorisk — perception): sansning uden om sanse-organerne.

De fleste mennesker mener, at de somme tider har oplevet nogle af disse foreteelser i form af syner, forudsigelser og varsler — men tier ofte stille om det for ikke at blive til grin. Jeg har læst meget om disse fænomener — med stor kritisk sans; men det er først nu som 75-årig, jeg vover at fortælle Dem følgende oplevelse under en spiritistisk seance for ca. 25 år siden.

Kort efter 1945 traf jeg i Nakskov en ældre skibskaptajn fra København, der havde gjort tjeneste på havene under begge verdenskrige. Han var før 1914 en selvbevidst og kritisk indstillet ung mand. Men da han så under den første verdenskrig sejlede i konvoj, begyndte livets alvor at melde sig; han lærte, at der kun var en »planke« mellem liv og død. Under og efter krigens afslutning 1918 havde han som styrmand sammen med sin skibsfører visse oplevelser eller indskydelser, der fik dem til at ændre den fastlagte kurs, og derved bidrog til at bjærge søfolk i nød.

Lad mig her springe 25 år frem og gengive en af hans mange oplevelser fra sejladsen under den anden verdenskrig. Kort efter freden 1945 førte han København—Ålborg-damperen; der var på det tidspunkt kun få minestrøgne ruter gennem Kattegat, så sejladsen krævede derfor den allerstørste agtpågivenhed hos skibsføreren på broen. Af denne grund afviste han en dames anmodning om at komme op på broen. Ved landgangen i Ålborg opsøgte damen — en kendt skuespillerinde — ham, som kendte hende fra tidligere rejser. Hun bad ham undskylde forsøget på at komme op på broen og sagde omtrent følgende: »Jeg er synsk og så en skikkelse ved siden af Dem på broen. Han stod også ved et rat, og De fulgte nøjagtig hans bevægelser med Deres eget rat«. Da kaptajnen udspurgte hende om skikkelsens udseende, gav hun en beskrivelse af

denne, der fik min gamle ven til at udbryde: »Det minder mig om den norske skibsfører, hvis styrmand jeg var under den første verdenskrig, og som mistede livet på havet under den anden verdenskrig. Var det ham, der ville hjælpe mig under den ret farefulde situation i Kattgat? Mine tanker går tilbage til vor fælles sejlads under den første krig, hvor vi som nævnt havde mange mærkværdige tilskyndelser og oplevelser sammen.«

Dermed er vi igen rykket tilbage til oplevelser under den første verdenskrig. Men størst indflydelse fik den spanske syge i 1919 på ham, idet han og hustruen — en dybt religiøs kvinde af indremissionsk observans — mistede deres unge datter. Forældrene — dybt fortvivlede som de var — søgte hjælp i kirken og andre religiøse sammenslutninger. Derved kom de i forbindelse med en spiritistisk kreds omkring datidens kendte medie Ejnar Nielsen. De var meget skeptiske over for al spiritisme; men kunne de finde en forklaring på dødens gåde — og dermed trøst i sorgen — ville de gerne overvære en seance. Det blev ikke til en enkelt oplevelse, men til tilslutning til den spiritistiske cirkel gennem de 25 år, der lå forud for vort bekendtskab efter den anden verdenskrig.

Skeptisk som jeg var, spurgte jeg kaptajnen om de mange års spiritistiske oplevelser. Han fortalte især om mødet med datteren — bekræftet af moderen — gennem de mange år. Jeg studsede og spurgte: »Hvordan mødte De og Deres hustru Deres datter?«

»Under møderne, når Ejnar Nielsen lå i trance og de forskellige skikkelser viste sig,« sagde kaptajnen og fortsatte: »Min hustru og jeg har set og talt med hende mange, mange gange siden 1919. Hun fortæller os, at hun er lykkelig, og at døden kun er en overgang eller forvandling«. Jeg fortsatte: »Er det ikke syn og hørelse, der har spillet Dem et puds? Har De været i nærmere kontakt med den såkaldte skikkelse, som jeg helst vil kalde et fantom eller fantasiprodukt? Har De eller Deres hustru rørt ved skikkelsen?« »Ja, selvfølgelig,« var svaret. »Hvordan føles det?« »Det føles som en kølig substans,« svarede han. »Kommer der kun én skikkelse frem under seancen,« fortsatte jeg. »Somme tider finder der mange materialisationer sted — både af mænd og kvinder, voksne og børn, danske og fremmede, ligesom sproget er forskelligt,« var svaret.

Man vil forstå, at disse udtalelser af troværdige mennesker om mange års oplevelser fik mig til at studse; den såkaldte »sunde fornuft« og den »officielle videnskab« sagde mig: »Det er autosuggestion, heterosuggestion, psykisk selvbedrag og fantasifoster — men hvordan kan så de to menneker være så normale?« Kaptajnen følte min skepsis og sagde: »Hvis De har lyst til at deltage i en spiritistisk seance, skal jeg anmode Einar Nielsen om tilladelse til at deltage.« Da jeg efter nogen betænkelighed sagde ja, blev det ordnet på den måde, at jeg under et længere censorophold i København fik lejlighed til at deltage.

På den fastsatte aften mødtes kaptajnen og jeg uden for den stuelejlighed, hvor kredsen var forsamlet. Jeg blev præsenteret for Ejnar Nielsen, der bød

mig venligt velkommen, idet han tilføjede: »Det glæder mig, at en dansk akademiker vil overvære seancen. Jeg går ud fra, at De er kritisk indstillet.« Vi kom ind i lokalet — jeg tror, det var lejlighedens spisesstue, der var indrettet til at skaffe siddeplads til os 20 deltagere. Jeg fik plads ved min gamle ven og afventede med megen skepsis begivenhedernes gang. Mediet tog plads på en stol i en niche; den røde lyspære afløste den hvide, men lod os tydeligt se se mediet og omgivelserne. Til dæmpet hamoniumspil blev der sunget en salme, hvorpå mediet bad en kort bøn og satte sig til hvile i lænestolen. Der gik fem minutter, der gik 10 og 15, og intet skete. Jeg vidste fra anden side, at en negativ psykisk indstilling kunne virke hæmmende; jeg besluttede derfor at indtage en neutral indstilling. Kort tid derefter lagde jeg mærke til to ting: Der vældede den nok så kendte og mistænkte plasma ud af mediets mund, og dernæst følte jeg temperaturfald i mine fødder. Der gik igen nogle minutter intet skete. Men så pludselig viste der sig — og det lynhurtigt og ganske lydløst — en høj skikkelse foran os. Jeg for op og sagde sådan noget som: »Nej, nu skal I have tak!« Der blev tysset ad mig; overalt herskede den dybeste stilhed — kun afbrudt af en fremmed røst på et fremmed sprog. Var det fra mediet, der lå som bevidstløs, at stemmen kom, eller var det fra den lysende skikkelse eller fra et mekanisk taleinstrument? Men pludselig forsvandt skikkelsen; og nu gik det slag i slag med nye, store og små skikkelser. Jeg tror, jeg talte omkring 20. Jeg spurgte mig selv: Hvordan kunne det hele foregå lydløst med de mange skikkelser eller fantomer? Dertil kom, at nogle af fantomerne manglede noget af kroppen eller lemmerne, og at tilsynekomsten og deres senere forsvinden skete lynhurtigt og lydløst, kun afbrudt af skiftende stemmer. — Da seancen var slut, tændtes normalpæren, og man tog sig af mediet, der lå som bevidstløs i sin stol. Vi forlod mødet. Jeg var igen skeptisk og spurgte ude i forhallen kaptajnen: Er der en indgang udefra til nichen, som kan benyttes? Men jeg opgav — efter en undersøgelse — min skepsis. Den mistænkte dør førte ind til et kosteskab.

Kommet ud på gaden spurgte kaptajnen: »Nå, kære rektor, hvad mener De nu?« Jeg svarede: »De har ret. Jeg har set disse fænomener. Det er for mig en kendsgerning; men jeg kan ikke finde en tilfredsstillende forklaring.« — Og det kan jeg heller ikke nu 25 år efter!

Nu kan man spørge mig, om jeg har deltaget i flere seancer; her må jeg svare nej — men denne ene oplevelse for de mange år siden har styrket min interesse — men også min kritiske sans — for parapsykologisk forskning.

Fra gammel tid har kirken taget afstand fra spiritismen og andre parapsyriske fænomener. Jeg læste som student domprovst, dr. theol *H. Martensen-Larsen's* advarende værk om »Spiritismens Blændværk«. Jeg kendte jo også beretningen om Sauls besøg hos troldkvinden eller heksen i Endor, der fremmanede Samuel for Saul — en handling, der var strengt forbudt i det Gamle Testamente. Men til gengæld er der kun få, der tager afstand fra »forklaringen« på bjerget Tabor, hvor Moses og Elias viste sig for Mesteren og de to disciple. — Den ortodokse teologi hævdede, at det kun var under Kristi ophold på jorden,

at det kunne finde sted, mens den liberale teologi taler om »tidshistorisk islæt«. Selvfølgelig læste jeg også det kendte værk af Alfred Lehmann i Lund: »Overtro og Trolddom«, som forsøgte og forsøger at læsse alt dette af på overtroens skrammelpads. Nu til dags er man lidt mere forsigtig — jeg tænker især på de angelsaksiske lande med professor *Rhine's* forsøg med telepati. Man må heller ikke overse de to franske naturforskere *Pierre Teilhard de Chardin* (»Fænomenet Menneske«) og *Lecomte de Nouilly* (»Menneskets Bestemmelse«). *Niels Bohr's* og *Einstein's* tanker peger også ud over den snævre materialisme.

Men nu tilbage til seancen og dens materialisationer. Man har forsøgt med mange forklaringer: 1) Det er onde ånder, man kommer i forbindelse med gennem mediet — lad derfor være, siger kirken! 2) Det er gode ånder — men hvem kan bevise deres kvalitet ved at »prøve ånderne«? 3) Det er de afdødes sjæle, der viser sig gennem materialisation og stemmer — jeg ved det ikke, selv om jeg tror på, at de sjælelige kræfter overlever døden i en eller anden form. 4) Er det et fællesmenneskeligt underbevidsthedshav, hvorfra mediet henter kraft og viden? Jeg ved det ikke. 5) Videnskaben er ikke mere så sikker på den klassiske fysiks skarpe skel mellem levende og livløst og kausallovens ubetingede gyldighed.

Jeg mindes her, at jeg for mange år siden læste en artikel af N. Bohr i et festskrift til en berømt teologisk professorkollega, hvori Bohr fremhævede, at ligesom bølge og partikel må være komplementære begreber, gælder det samme for de teologiske begreber om G u d s r e t f æ r d i g h e d og k æ r l i g h e d — vi kan ikke finde syntesen — en højere forbindelse — af de komplementære begreber. Videnskaben — et instrument i menneskets hånd — kan kun beskrive fænomenernes forløb, men formår ikke at trænge om bag ved selve fænomenet. Man kommer uvilkårligt til at tænke på den store filosof Im. Kant's skelnen mellem »*Dei Welt der Erscheinung* (fænomenverdenen)« og »*Das Ding an sich*«, der ligger uden for vor erkendelses formåen — også kaldet numenverden. Vor viden er begrænset, og for hver gåde der løses, dukker der et utal nye gåder frem i selve tilværelsens gådefulde natur.

Kan der ikke ved disse parapsyriske fænomener være tale om et komplementært forhold mellem de f y s i s k - k e m i s k e processer i menneskets organisme og den p s y k i s k e e n e r g i? Jeg har nævnt, at man ved en negativ sindsindstilling kan hæmme »fantomernes« fremkomst, og at man under deres fremkomst føler kulde i kroppen. Er det fra de tilstedeværende, at mediet henter en fysisk-psykisk energiform, der medvirker ved dannelse af »plasma« og fantomerne, der jo kun kan betragtes som tomme »hylstre«, da en immateriel »sjæl« ikke er bunden til tid og rum? Findes der energiformer uden for vort kendte bælte af bølgelængder?

Jeg kan kun slutte med at konkludere: A t jeg med vågen kritik har iagttaget disse parapsyriske fænomener — det er for mig en uafviselig kendsgerning; men en forklaring på, h v o r l e d e s de skal forklares, kan jeg ikke give.

Al menneskelig videnskab har sin dybeste rod i »videnskabelig nysgerrighed« — men der er ofte en grænse, hvor forskertrangen standses af en form for

frygt, der hindrer mange videnskabsmænd — især herhjemme — i at acceptere de parapsyriske fænomener: Det er frygten for at kompromittere sig — for at miste sit gode navn og rygte og anseelse blandt fagfællerne — selv om man i dag ikke behøver at frygte den romerske inkvisition, der 1600 bragte Giordano Bruno på bålet, fordi han bifaldt den kopernikanske hypotese og hævdede verdens uendelighed og enheden i alt trods tilsyneladende opståen og forgåen. Frygten i dag er altså af en anden art; jeg faldt selv for den for over 20 år siden, idet jeg — tilrådet af kaptajnen — kun omtalte mine oplevelser for mine allernærmeste. Nu har jeg som rektor emeritus overvundet denne frygt for at blive kaldt en bedragen ignorant. Jeg forstår fuldstændig professor *Rhine's* forklaring på den »videnskabelige« indstilling: »Når vort bevismateriale ikke uden videre bliver godkendt af videnskabsmændene, skyldes det efter min mere psykologiske end logiske årsager«. Det er derfor, at mange videnskabsmænd ikke ønsker at deltage i ESP-forsøgene.

Men interessen for parapsykologi er stadig voksende. Ovennævnte forsøg er i gang ved mange universiteter i Amerika og Europa. I de seneste år har man ved de hæderkronede universiteter i Oxford og Cambridge tildelt flere forskere doktorgraden for afhandlinger over ekstrasesnosrisk perception, der har fremskaffet beviser for, at der eksisterer en sådan ikke-fysisk faktor i mennesket.

Det kan også være af interesse, at der bag »jerntæppet« er opstået en række centre, der hævder, at mennesket ikke har ét, men to legemer, herom fortæller de to amerikanere Ostrander og Schroeder — efter deres studietogt til disse centre — i deres bog »*Phyctic Discoveries Behind the Iron Curtain*«. Det er det russiske ægtepar Kirlian — begge to teknikere — der i fællesskab har konstrueret et »højfrekvenskammer« m. m. Da Kirlian første gang lagde sin hånd under linserne, stirrede han ind i en fremmed lysverden, der virkede som en blinkende mælkevej på en stjerneklar himmel — men ikke blev stående, men som en energiproces, hvor lyskugler i mange farver for af sted som funklende juveler. I 1950'erne opsøgte hundreder af læger, biologer, biofysikere, biokemikere og elektronekspertter ægteparret. Gennem gentagne forsøg blev de overbevist om, at alt levende — mennesker, dyr og planter — består ikke blot af et fysisk legeme, opbygget af atomer og molekyler — men også af et energilegeme med forskellige specielle lys- og energicentre. Russernes foreløbige betegnelse for dette energilegeme er et »bioplasma-legeme«; det minder forresten om teosofiens påstand om et astrallegeme og dets udstråling, som kaldes aura — og det for over 100 år siden.*)

*) Hvad de tre ovennævnte komplementære modsætninger angår kunne jeg forestille mig tre metafysiske synteser, altså »højerestående sammenfatninger«:

1. Er syntesen af bølger og partikler ikke den guddommelige skabers hemmelighed? Materialisten og ateisten vil sige: »Vi klarer det nok selv! Metafysik afvises!«
2. Beror syntesen af Guds retfærdighed og kærlighed — set med en kristen indstilling — ikke på en guddommelig benådning: Nåden? Her siger teologen sikkert ja. Hinduen og buddhisten vil finde syntesen i reinkarnation (den legemlige genfødsel, der bestemmes af den erhvervede karma (den evige »regnskabsbog« på godt og ondt), der først må vise retfærdighedskravet opfyldt, før ånden kan indgå i den af guddommelig kærlighed skabte, men ikke definerbare Nirvana. Sådan er altså hinduens syntese.

3. Beror syntesen mellem det fysiske legeme og det af flere teosoffer, ja, selv det af russerne påståede energilegeme kaldet bioplasmalegeme — (af os kristne kaldet sjælen) ikke på den fra Gud stammende ånd, den evige guddomsgnist (eller som A. S. P. skriver i Kirkeleksikon for Norden 1. bind 9.): Det guddommelige, fra Skaberen selv stammende og mod Gud higende livsprincip«. — Jeg kender som teolog godt jødernes og grækernes og oldkirkens teorier om to eller tre legemer; men jeg kender også filosofferne: Descartes, Spinoza, Fichte og Schellings dualistiske eller monistiske teorier og især den fra Spinoza stammende og af nyere filosoffer hyldede identitetshypotese. — Materialisten må holde sig til materien som den eneste substans, da begreber som »sjæl« og »ånd« afvises.

Jeg personlig tror nu ikke på, at alle disse parapsyriske problemer kan løses ad sansningens og forstandens vej. Det ender ofte med teoretiske etiketter — med betegnelse som »flere og nye bølgelængder, frekvensplaner og eksistensplaner« — men hvad er disse teorier i deres inderste væsen, eller med Im. Kant's ord: Das Ding an sich (tingen i sig selv) kan ikke erkendes. Jeg har på fornemmelsen, at noget af alt dette hører ind under det irrationelle — og dermed nærmer sig det sig det metafysiske plan.

Hvilken stilling bør man indtage til de parapsykologiske undersøgelser? Der er tre muligheder: 1. Den fysiske og psykiske videnskab herhjemme kan som hidtil afvise den. 2. Man kan lægge hånden i skødet og kalde dem »Speculationes otiosæ« (ørkesløse spekulationer). 3. Objektiv videnskab — drevet af videnskabelig nysgerrighed — bør modtage denne udfordring.

2. Metafysikken er læren om de sidste, hinsides erfaringer liggende grunde til tingene — eller troen på en højere magts eksistens og virken, der ligger hinsides al erkendelse — altså den magt, der i det religiøse sprog kaldes Gud. Man kan som ateist og/eller materialist afvise denne tro på en metafysisk magt og regne med døden som evig udslettelse. — Men det er jo også kun en tro — i negativ forstand — eller man kan i positiv tro se livets endemål i en af Gud planlagt fuldkommengørelse. Dette kan ad tankens vej hverken bevises eller modbevises; — som Alb. Schweitzer skriver: »Al vor tænkning ender i en gåde«, thi her er vi inde i metafysikken.

Min gamle ven Jacob Kronika skriver i sin bog »Midt i fjendens lejr (1966) side 185:

Dagbog nr. XIV, 1943, 28. januar: Uforglemmeligt aftensamvær med den 85-årige professor dr. *Max Planck*; den verdensberømte fysiker, nobelpristager; grundlæggeren af »kvanteteorien«.

Han sagde — i presseklubben i Fasan Strasse — ikke et eneste ord om politik eller krigen. Det var fuldkommen unødvendigt. Hans ord til os få journalister lød som en trosbekendelse og en appel: »Den metafysiske verden er til; den er det absolutte reale. Vi videnskabsmænd når i vort eksakte forskerarbejde til en grænse, hvor vi må standse op i erkendelse af en højere magts væren og virken. Over for denne højere magt er to menneskelige indstillinger mulige: »Enten angst og had — eller troende overgivelse. Vælg rigtigt — både for Deres egen og for menneskehedens skyld«.

Kredsen, der ikke var stor, lyttede i en sjældent oplevet, tavs grebethe. Max Planck var denne aften i sandhed profet og præst — midt i nazisme og krig og Stalingradkatastrofe.

Den store fysiker Max Planck har ikke ment det som en slags chok-propaganda, men ud fra et ærligt personligt livssyn — en art syntese af det »objektive« og det »subjektive« uden diskriminering af det modsatte livssyn, der alene tror på objektive forsøg — oftest med et materialistisk og ateistisk livssyn som forudsætning. Den enkelte må selv betragte sig som et biologisk produkt, der spænder fra undfangelse til døden — eller som Max Planck finder fred i en personlig troende overgivelse til en højere magts væren og virken.

I denne forbindelse kan jeg henvise til fysikeren Werner Heisenberg: »Del og Helhed — samtaler i atomfysikkens periferi« (Thaning & Appel 1971) — især kap. 7 (forsk. samtaler om forholdet mellem naturvidenskab og religion) og kap. 17 (Passitivism, metafysik og religion).

Her føler jeg trang til at nævne Kierkegaards skrift »Sygdommen til Døden« (1849), hvor angst og fortvivelse — psykologisk set — kun kan overvindes og helbredes ved troen på den kristnes salighed. I den opbyggelige tale om »Guds Uforanderlighed« (sommeren 1855) siger Kierkegaard, at denne tanke er både »forfærdende, idel Frygt og Bæven« og samtidig, »at der er Beroligelse og Salighed i denne Tanke«. Jeg citerer videre:

Men du, o Gud, du uforanderlige, du er uforandret altid at finde, og lader dig uforandret altid finde, ingen rejser, hverken i Liv eller Død, saa langt bort, at du ikke er at finde, at du ikke er der, du er jo overalt, — saaledes er der ikke Kilder paa Jorden, Kilderne ere kun paa enkelte Steder. Og desuden — overvældende Sikkerhed! — du bliver jo ikke som Kilden paa Stedet, du rejser med; ak, og ingen forvilder sig saa langt bort, at han ikke kan finde tilbage til dig, du der ikke blot er som en Kilde, der lader sig finde — fattige Beskrivelse af dit Væsen! — du, der er som en Kilde, der selv søger den tørstende, den forvildede, hvad man aldrig har hørt om nogen Kilde. Saaledes er du uforandret altid og overalt at finde. O, og naar som helst et Menneske kommer til dig, i hvilken Alder, til hvilken Tid paa Dagen, i hvilken Tilstand: dersom han kommer oprigtigt, han finder altid (som Kildens uforandrede Kølighed) din Kærlighed lige varm, du uforanderlige! Amen.

Her protesterer vel nok den ateistiske idealist eller ideolog mod Max Plancks og Søren Kierkegaards metafysiske livssyn og siger, at de foretrækker »had og angst«, et realistisk og ideologisk virke, ja kamp, i denne verden frem for at stole på en »dækningsløs check« på evigheden — lad så metafysikeren kalde dette idealistiske livssyn en slags pseudo-religion.

»Vælg rigtigt!« — Enten had, angst og ateistisk tro på en evig udslettelse eller som kristne troen på Ham, der har lært os FADER VOR og kalder sig selv Vejen, Sandheden og Livet!

Den enkelte, »Ene i en lille båd på 70000 favne vand«, må selv — ligesom Søren Kierkegaard gjorde — vove »springet«: »Den troende overgivelse til en højere magt«. — »Vælg rigtigt!« — uden gensidig diskriminering af »den enkeltes« modsatte livssyn!

BIBLIOGRAFI

1933. Niederdeutsch auf dänischem Substrat — Studien zur Dialektgeographie Südostschlesiens (disp.) — Universitetsjubilæets danske Samfund nr. 299 og Deutsche Dialektgeographie Bd. 34. København — Marburg).
1933. Sprogforholdene i Husby Sogn i Angel omkring 1850 (Danske Folkemaal — VII).
1934. Fra Flensborg Fjord til Ejderen (Haderslev Samfundets Aarskrift 1934).
1935. Faglig tysk Læsebog for Seminarier (s. m. Claus Eskildsen) — (Jul. Gjellerups Forlag i København).
1935. Flensborg-Sproget (Sønderjysk Maanedsskrift XI).
1937. Sproget i Angel (Sønderjysk Maanedsskrift XIII).
1938. Grænseegnet Sprog (Franz v. Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie. 1900—1937. III. Bind).
1938. Sprogforholdene i Mellemslesvig (Sønderjysk Maanedsskrift XV og Folkung S. 249-263).
1938. Grænseland og Sprogforskning (To »Breve fra Landsmænd« til Flensborg Avis den 6. og 7. Oktober 1938 med Anmeldelse af Peter Jeppesens Afhandling: »En sønderjysk Dialekts Udvikling i de sidste Generationer« — omhandlende Løgumkloster-dialekten).
1938. Haderslev Købstadmaal (Optegnelse til Folkemaalsudvalget).
1945. Sprogforholdene syd for Statsgrænsen (Heimdals Skrifter III, København).
1948. Mittelniederdeutsch und Plattdeutsch im ehemaligen dänischen Herzogtum Schleswig (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Hist.-Filol. Meddelelse, Bind XXXI, Nr. 1).
1948. Sprogforholdene i Sydslesvig (Sydslesvig gennem Tiderne II, 605—649. Redaktion: Morten Kamphøener).
1948. Kampen mellem Dansk og Plattysk i Sydslesvig gennem 100 Aar. (Gads Danske Magazin, S. 385 f.f.).
1948. Det tyske Sprogs Fremtrængen i Sydslesvig (Salmonsens Leksikon-Tidsskrift 1948, Sp. 821 f.f.).
1952. Flensborgs sprogforhold gennem tiderne. — En oversigt (Festskrift til L. L. Hammerich, s. 62 f.f.).
1952. De sproglige forhold i Flensborg: 1. Sproget i middelalderen. Stednavne, (I. 98 f. f.); 2. Højtysk sejrer som skriftsprog. Plattysk og dansk talesprog (I. 241 f. f.); 3. Sproglige forhold i tiden 1720—1864 (II. 217 f. f.) og 4. Den sproglige udvikling fra 1864 til vore dage (II. 430 f. f.) — Flensborg Bys Historie. Redaktion: Johan Hvidtfeldt m. fl.
1969. Forschung und Kritik zum Sprachwechsel in Angeln und Mittelschleswig. (Kopenhagener germanistische Studien. Band 1 — Herausgegeben von Karl Hyldgaard-Jensen und Steffen Steffensen. Veröffentlicht von der Universität Kopenhagen. — Akademisk Forlag, København).
1972. Et Menneskeliv: Begivenheder jeg oplevede og mennesker jeg traf (Bent Nielsens Boghandel og Forlag, Nakskov 1972).
Se også: Kraks Blå Bog, Teologisk Stat, Magister-Stat, Pædagogisk Stat og Danske Historikere 1965.

PERSONFORTEGNELSE

Man har over for mig foreslået en afsluttende personfortegnelse. Det ville for mig som ældre mand have været et overordentligt stort arbejde, da det jo drejede sig om flere hundrede personer. Men jeg tror også, at det er unødvendigt, da jo mange personforhold, f. eks. inden for slægten og mit virke, fremgår af min fremstilling. Endvidere kan jeg for mange personers vedkommende henvise interesserede læsere til Kraks blå bog og de mange faglige personfortegnelser (stater) over teologer, magistre, læger, jurister, civilingeniører, dyrlæger, folkeskolelærere og tandlæger eller lignende personfortegnelser inden for de forskellige erhverv.

Rettelser

Man bedes rette og læse på, side og linie fra oven/neden:

S	L	
7	6 o	Bomholt's
7	6 n	Sønderjyske
12	10 a	Ribe Stiftamt
12	17 n	Lyngby (sem.) ved Grenå
15	14 n	fire
15	14 o	-timen
16	4 o	kirkens
17	1 o	Titanic's
17	23 o	Verne
17	6 n	mindes
21	20 o	Terkelsen
33	15 n	Det - frygteligt
34	12 n	verdeshistorie
35	7 o	eigentliche
35	19 o	-samkeit
35	19 n	Darbietung
36	7 n	Darbietung - - Anwendung
36	4 o	damit
40	10 o	Fortællinger
42	14 o	nobelt
46	8 o	1919
47	3 o	kaptajnen, der
48	2 n	Landråden
50	13 o	mindes
50	18 o	Aabenraa
50	12 n	afstemningen
51	6 o	manden
53	5 o	modtagelse
53	7 n	tyske
58	1 n	med og
63	1 n	Referendarer
68	3 n	-kammerater
71	3 o	årgangen
75	16 n	-direktør
78	2 n	-skolerne
80	12 n	nicht
82	12 o	resultater
70	9 o	Der Zauberlehrling

S	L	
86	2 o	for
86	11 o	Behandling
87	3 n	og (O. Chr.)
90	14 n	småligt
91	7 o	-tyske
93	17 n	Christensen
93	13 n	Linderstrøm
95	20 n	Pædagogik
96	21 n	departements-
97	12 o	ensorer
97	15 n	-lærere
100	17 n	-hedsporer
102	11 o	-tyske
105	5 n	Verailles
110	17 o	forældrenes
111	15 o	ironisk
111	4 o	Rasmussen
112	21 n	blev
114	10 o	-gangene - - forfærdelige
114	9 n	får
116	3 o	Men
118	3 o	-direktor
118	7 n	om
122	5 o	Antonia
213	5 o	Genezareth
123	24 n	Terkelsen
124	7 o	universitetets
125	4 n	med
125	13 n	haft
129	16 o	1922
131	10 n	Svingelsvej
133	3 o	Nordslesvigs
133	22 n	skuespil
133	18 n	Lorenzen
133	13 o	uddannelse
134	1 o	kulturelt
135	10 o	det
136	13 o	om de

S	L	
138	17 o	idet
144	17 o	diin
144	4 n	maatte
144	11 n	nordslesvigsk
149	22 o	Cistercienser
152	11 n	2 × un
154	22 n	Vadehav
155	4 o	Adels
156	10 n	Landsmænd
166	7 o	udgår og erstat- tes med: nicht mit Kanzlei- sprache zu ver- wechseln. - Grundsätzlich wertvoll ist die -
167	4 o	Bestätigung
167	11 o	eine
167	11 n	genannten
171	2 n	Eltern
174	15 o	recensioner
177	3 n	ikkun
183	6 n	oplevet
186	8 o	Tilbedere
186	23 n	europæiske
189	2 o	som
189	12 o	positivt
189	18 o	assyrisk
189	12 n	kristne
189	1 n	-institutionen
190	1 o	disciples
191	4 o	religiøse
196	4 o	dem
202	13-14 o	min mening
204	13 o	positivisme

NB Ikke rettelser af nogle
kommafeil.